

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ONUR KARAHANOGULLARI • MARKSİZM VE HUKUK

Marksizm ve Hukuk

Diyalektik Hukuk Bilimi

Onur Karahanoğulları

Yordam Kitap

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Onur Karahanoğulları

1970, Türkiye doğumlu, idare hukukçusu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1993'te mezun oldu. Kanun hükmünde kararnamelerin hukuki niteliğine ilişkin önerisiyle (birlikte yasama) yüksek lisans; kamu hizmeti kavramının kuramsal ve hukuksal niteliği araştırmasıyla doktora ve Türkiye'de idari yargı tarihinin genel evrimini ortaya koyan çalışmasıyla doçentlik; idarenin hukukla kavranmasına ilişkin kitabıyla profesörlük derecelerini aldı. Marksist hukuk kuramına ilişkin yazılar yazdı. Güvenlik soruşturması, özelleştirme, kamu reformu, kamu hizmetleri, idari işlemler, sağlık kamu hizmetlerinin örgütlenmesi, eksik imtiyaz, yargı tasfiyeleri, 3. Cumhuriyet ve laiklik gibi idare hukukunun ve genel olarak kamu hukukunun farklı konularında toplumsal gerçekliğe gözlerini kapatmadan yazmaya çalıştığı çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Halen Mülkiye'de idare hukuku dersleri vermektedir.

Yordam Kitap: 322 • Marksizm ve Hukuk: Diyalektik Hukuk Bilimi

Onur Karahanoğulları • ISBN 978-605-172-231-3 • Kitap Editörü: Ali Gündoğan

Düzeltilme: Mustafa Çolak • Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç

Sayfa Düzeni: Gönül Göner • Birinci Basım: Temmuz 2018

© Onur Karahanoğulları, 2017; © Yordam Kitap, 2017

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

[instagram.com/yordamkitap](https://www.instagram.com/yordamkitap)

Baskı: Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 12028)

İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44

Başakşehir-İstanbul

Tel: 0212 565 01 22

MARKSİZM VE HUKUK

Diyalektik Hukuk Bilimi

Onur Karahanoğulları

İÇİNDEKİLER

ÇAĞRI	7
MARKSİZM VE HUKUK	13
I. Marx'ın Düşünsel Gelişiminde Hukuk	20
II. Marx-Engels'in Hukuk Konusunda Değerlendirmeleri	30
Sonuç	59
"MARKSİZM VE HUKUK" YAZINI İNCELEMESİ	61
I. Hukuk Felsefesi Akımları Arasında "Marksizm"	66
II. "Marksizm ve Hukuk", Marksizm Dışından Bir Değerlendirme: Stoyanovitch	69
III. "Marksizm ve Hukuk", Marksizm İçinden Bir Değerlendirme: Collins	74
IV. Hukuka ve Sovyet Bloku Hukuk Anlayışına Övgü: Weyl	85
V. Hukuki Normativizmin Kurucusundan Marksizm ve Hukuk Değerlendirmesi: Kelsen	97
DİYALEKTİK HUKUK BİLİMİ NOTLARI	111
A. Hukuk Biliminin Konusu veya Hukukun Tanımı	115
B. Hukuk, Hukuk Bilimi ve Bilen Özne Arasındaki İlişki	119
C. İçerik, Biçim ve Tutarlılık	122
D. Devinim, Çelişki ve Sönümlenme	123
E. Hukuk Bütünlüğünün Kurulması	127
F. Hukukun Yasaları	131
G. Hukuksal Biçimlerin Oluşmasında ve Dönüşmesinde Nitelik-Nicelik İlişkisi	135
H. Hukukun Görünümü ve Özü	136
I. Hukukta Kavramlar	137
J. Hukukta Mantık	138
K. Hukukta Siyasal Tavrı	141

EKİM DEVRİMİ'NDE HUKUKSAL KURULUŞ	143
Hukukçunun Devrimi	145
Toplumsal Devrim Düzenlemeleri	148
Sovyet Hukuk Sisteminin Oluşum Aşamaları	154
PAŞUKANİS VE SÖNÜMLENMECİ HUKUK KURAMI	163
Sönümlenmeci Ekolün Militan Kuramcısı	167
Paşukanis'in Etkisinin Kazınması	171
Tasfiye Edilen Sönümlenmeci Hukuk Anlayışının Etkisi	176
Kuramsal Tavizleri ve Ortadan Kaldırılması	184
İfade-i İtibar	191
Geriye Kalan: Hukukta Marksist Yöntem	193
Sönümlenme	194
Hukuk Genel Kuramı Kavramı	199
Soyut Bilimlerde Somutun Kuruluş Yöntemleri	201
İdeoloji ve Hukuk	203
İlişki ve Hukuk Kuralı	207
Meta ve Özne	210
Özneler Arası İlişkinin Hukuksal Biçimi: Sözleşme	214
Hukuk ve Devlet	215
Devletin Varlık Nedeni	218
Hukuk ve Ahlak Düşüncesi	220
Hukuk ve Hukukun İhlali	224
Devrim Sonrası Ceza Hukuku	227
Kamu Hukuku-Özel Hukuk Ayrımı	228
Sonuç: Sönümlenmeci Kuramın Olanakları	230
KAPİTALİST TOPLUMSAL FORMASYONDA HAK KAVRAMI VE MÜCADELESİ	233
HUKUK DEVLETİ	257
KAYNAKÇA	267
EKLER	271
TARİHSEL DENEY: EKİM DEVRİMİ SONRASI	
SOVYET HUKUK KURAMININ OLUŞUMU / <i>John N. Hazard</i>	273
LENİN VE HUKUKSAL SORUNLAR / <i>Evgeni Paşukanis</i>	300

ÇAĞRI¹

Marksizm ve hukuk. Ne kadar rahatlıkla kurulabilecek bir ilgi. Marksizm, mutlaka hukukla ilgilenmiştir. Hukuku incelemiştir. Öyle ya, ekonomiyle, tarihle, dinle, ahlakla, ruhlarımızla ilgilenen; kısacası insana dair pek çok konuda sözü olan Marksizm, hukuka yabancı kalmış olamaz. Marx ve Engels veya onların açtığı kuramsal damar içinde yer alanlar mutlaka hukuku incelemiş, bir hukuk teorisi inşa etmişlerdir. Feminist, postmodernist hukuk teorileri bile var. Elbette Marksist hukuk teorisi de vardır?

Var mı?

Bu soru, tüm hukuk camiasına. Ancak, aslını isterseniz, bu soruyu, *yerleşik hukuk anlayışına* eleştirel bakmaya çalışan, bunu yaparken de fikren ve vicdanen Marksizme yakın olduğunu düşünenlere sormak isterim. Onlar bu sorunun doğal muhatabı.

Epey bir zaman önce, Ankara Hukuk Fakültesi'nde aldığım hukuk eğitiminde (1989-1993), Marksizmin kıyısından geçmek bile mümkün olmadı. Ne hukuk felsefesi derslerinde ne de hukuk sosyolojisi derslerinde böyle bir akımın varlığından haberdar edildik. Örneğin, *Hukuk Felsefesi* kitabında Marx'ın ve Marksizmin adı bile anılmamaktaydı (değiştirdi mi bilmiyorum). Kitabı okuduğumuzda, tabii hukuk akımı, tarihçi hukuk okulu, felsefi idealizm, faydacı hukuk kuramı, analitik, sosyolojik ve

1 Bu "Çağrı", ilk olarak Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Gazetesi Topuluğu Yayını *Hukuk Gazetesi*'nde yayımlanmıştır (Mayıs 2003, Sayı 4, sf. 12).

normativist hukuki pozitivizm, hukuki realizm, fenomenolojik hukuk anlayışı, varoluşçu hukuk kuramından haberdar olabiliyorduk.

Belki de hoca haklıydı. Olmayan bir şeyden söz etmek de mümkün değildi. Ama, Marx-Engels'in ve Marksizm içinde yer alan akımların, hukuk konusunda kayda değer herhangi bir düşünce üretememiş olduklarını düşünmek de biraz garip geliyordu bana.

Hukuki muhafazakârlığın, hukuk eğitiminin temeli olduğunu, sorgulayıcı yaklaşımların tümünün bilinçli biçimde dışlandığını sonraları anlayabildim.

Her konunun okulda öğretilmesi gerekmezdi ya. Kendi kendimize de araştırabilirdik. Araştırdım. Vardığım sonuçları burada anlatmayacağım. Marksizme yakın duran, bu yakınlığı aşarak Marksist literatürü yalamış yutmuş aşamaya erişen, “ben Marksizm filan bilmem ama solcuyum” diyen, “ben Marksizm filan bilmem ama hukuk felsefesinden anlarım” diyen arkadaşlar, bu konuda Türkçede yazılmış veya Türkçeye çevrilmiş birkaç kitap ve makaleyi bir saysınlar. Sayı üçü beşi aşıyorsa olumlu sonuçlara varmış olduğum düşünülebilir.

Marksizm toplumsal ilişkilerin, bizzat bu ilişkilerin yaratıcısı ve aktörü olan insan tarafından kavranabileceğine ilişkin en kapsamlı iddiadır. Gerçekliği kavrama ve bilme, insan etkinliğinin yaratıcılığını derinleştirmenin ve kendisi de dâhil olmak üzere dünyayı –olağandan daha hızlı– dönüştürebilmesinin temelidir. Bizzat Marx ve Engels'in yazılarıyla ortaya koydukları ve sonrasında da bu damar içinde yer alan siyasal ve entelektüel etkinliklerle geliştirilen Marksizmin “bilme/anlama yöntemi”, Marx tarafından bütünsel biçimde sadece, tüm diğer ilişki biçimlerinin temeli olarak üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde kullanılmıştır. Bununla birlikte, siyaset, din ve hukuk gibi ilk elden karşılaşılan kapsayıcı toplumsal ilişki biçimlerini çözümlene niyeti her zaman için Marx'ın tasarıları arasında

yer almıştır. Bir toplumsal ilişki biçimi olarak hukuk, bütünsel bir çalışmanın konusu yapılmamış olmakla birlikte, Marx ve Engels'in hukuka ilişkin, değişik konular bağlamında yaptıkları çok önemli saptamaları bulunmaktadır.

Bunun ötesinde hukuk, Marx'ın düşünsel yapısının ve donanımının oluşumunda, kişisel tarihinde çok önemli bir yer işgal etmektedir. Babası da hukukçu olan Marx, üniversitede hukuk eğitimi almıştır. Marx'ı, Hegel'i incelemeye ve sorgulamaya yönelten de hukuk alanındaki arayışlarıdır. Marx, üniversiteye girerken meslek olarak hukukçuluğu tercih etmektedir. O kadar ki, maliye/kamu yönetimi okumasını isteyen babasını, hukuk eğitiminin ilk yılında yazdığı mektubunda (mektubunu Latince yazmış) ikna etmeye çalışmıştır. Mektup, Marx'ın, eğitim yapacağı alanın hukuk olması konusundaki kararlılığını göstermektedir. Hayatının sonraki aşamalarında, hiçbir zaman hukukçuluk yapmayacak ve hukuksal dünya kurgusundan da düşünsel olarak hızla ve sürekli uzaklaşacak olan bir insanın, babasına karşı, idari bilimler eğitimine kıyasla hukuk eğitimini savunması ilginçtir. Marx, maliye alanında kariyer yapmak için, idari bilim okumak istemediğini söyleyip, hukuk okuyarak da maliyeci olunabileceğine, hatta ileride doktora yaparsa iyi olanaklar da bulunduğuna, örnekler vererek, babasını inandırmaya çalışmıştır. Bu konudaki sözünü şöyle bitirmiştir: "Gerçekten, hukuku, tüm idari bilimlere tercih ederim."

Marx'ın düşünsel gelişiminde hukukun yeri mutlaka incelenmelidir. Marx'ı Hegel eleştirisine götüren, hukuk konusundaki kaygılarıdır. Bu önemine rağmen, Marx, hukuku bütünsel bir inceleme konusu yapmaya zaman bulamamıştır.

Günümüzde Marksist hukuk "felsefesi", "hukuk kuramı", "hukuk bilimi" veya "öğretisi"nin varlığından söz etmek mümkün değildir. Hatta Marksist hukuk akımından söz etmek bile güçtür. Marksizm ve hukuk ilişkisi günümüzde, daha alt basamaklardan kurulmak zorundadır. Marksist bilme/anlama yön-

teminin hukuk alanında uygulanabilirliğine ilişkin, bir hukuk akımına veya bilimine zemin hazırlayabilecek yeterli sayıda örnek bulunmamaktadır. Henüz hukukun temel kavram, kurum, kategori ve ilkeleri Marksist yöntemli çalışmalara konu olmamıştır. Hukuk kuralı, hukuksal biçim, hukuksal ilişki, hukuk öznesi, hak, hukuksal işlem vb. gibi, hukuk incelemelerinde kullanılan hukukun temel kavramlarını (hukuk genel kuramına ait kavramları) Marksist yöntemle inceleyen, yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Böyle bir birikim mevcut olmadan, daha özel/somut hukuksal alanlar Marksist yönelimli incelemelere tabi tutulamamakta ya da böylesi bir heves yaratılamamaktadır.

Hukuk incelemelerini ve çalışmalarını yönlendirebilecek, bunlar için kavrayış gücüne sahip bir yöntem kazandırabilecek Marksist hukuk yöntemi/kuramı/bilimi/felsefesinin –farkı açıklama yükünden kurtulabilmek için daha genel biçimde ifade edersek– Marksist hukuk yaklaşımının oluşturulması günümüzde gerçek bir ihtiyaç hâline gelmiştir.

Siyasal boyutları bir yana, bu ihtiyaç, hukuk okuyan ve okulunu bitirdikten sonra hukuk pratiğine katılan eleştirel akıllar için de kendini hissettirmektedir.

Dört yıl ya da genellikle daha uzun bir süre hukuk eğitiminin tornasından geçen bu kafalar, zorunlu olarak bir “yarılma” yaşamaktadır: akıllarının bir yanında eleştirel dünya görüşleri diğer yanında ise hukuk. Kesin çizgilerle ayrılmış, birbirlerinin egemenlik ve eylem alanına karışmamaya yeminli iki varlık biçimi. Şizofreniye ramak var.

Hukuk alanında çalışan ve düşünsel olarak hukukun deli gömleğine girmeyi sürekli reddeden, ancak hukukçu olma pratiklerinin zorlaması altında bunalan hukukçuların eleştirel bir hukuk kuramı üzerinde çalışması, bu şizofreni tehdidini bertaraf etmenin en iyi yoludur. Köklü eleştirisine rağmen yine de eleştirdiği kavramların uygulanmasına katlanmak ve aracılık

etmek zorunda olan hukukçunun, düşünsel tatminsizliğinin yaratacağı hayal kırıklığının önüne geçecek, en azından bunu tahammül edilebilir kılacak tek yol, bizzat eleştirinin de önemli bir devindirici pratik olduğunun unutulmamasıdır.

Hukuk çalışmak; hukuku, Marksizmin bilme/anlama yöntemiyle kavramak; hukukun kuramsal çalışmalardaki itibarını inşa etmek; hukuk bilmeden devletin bilinemeyeceğini, tüm Marksist kuramcılara, siyaset bilimciler ve toplum bilimcilere anlatmak ve yaratılacak yeni kuramsal bakış açılarıyla hukukun pratik önemini hatırlatmak tüm genç hukukçuların görevidir.

MARKSİZM VE HUKUK

İlk yayımlandığı kaynak:

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 57, Sayı 2, 2002.

Giriş

Marksizm toplumsal ilişkilerin, bizzat bu ilişkilerin yaratıcısı ve aktörü olan insan tarafından kavranabileceğine ilişkin en kapsamlı savdır. Gerçekliği kavrama ve bilme, insan etkinliğinin yaratıcılığını derinleştirmenin ve kendisi de dâhil olmak üzere dünyayı –olağandan daha hızlı– dönüştürebilmesinin temelidir. Bizzat Marx ve Engels’in yazılarıyla ortaya koydukları ve sonrasında da bu damar içinde yer alan siyasal ve entelektüel etkinliklerle geliştirilen Marksizmin, “bilme/anlama yöntemi”, Marx tarafından bütünsel biçimde sadece, tüm diğer ilişki biçimlerinin temeli olarak üretim ilişkilerinin çözümlenmesinde kullanılmıştır. Bununla birlikte, siyaset, din ve hukuk gibi ilk elden karşılaşılan kapsayıcı toplumsal ilişki biçimlerini çözümleme niyeti her zaman için Marx’ın tasarıları arasında yer almıştır. Bir toplumsal ilişki biçimi olarak hukuk, bütünsel bir çalışmanın konusu yapılmamış olmakla birlikte Marx ve Engels’in hukuka ilişkin, değişik konular bağlamında yaptıkları çok önemli saptamaları bulunmaktadır. Bunun ötesinde hukuk Marx’ın düşünsel yapı ve donanımının oluşumunda, kişisel tarihinde çok önemli bir yer işgal etmektedir.

Hukukun, Marx ve Engels tarafından bütünsel bir açıklamasının yapılmamış olması nedeniyle, klasiklere dayanan, bir “Marksist Hukuk Felsefesi”nden söz edilemeyeceği açıktır. Ancak, temel hukuk felsefesi akımlarının ayrım noktasının, hukukun kaynağı (tanrısal irade, gelenekler, insan aklı, devletin iradesi vb.) konusunda ortaya çıktığı göz önüne alındığında, Marx ve Engels’in bu noktaya ilişkin birçok saptamasının

bulunduğu görülmektedir. Marksist hukuk felsefesinden söz edilememesinin nedeni, hukukun kaynağına ilişkin söz konusu saptamaların derinleştirilmemiş ve sistemleştirilmemiş olmasından daha çok, Marx'ın, genel olarak felsefeyi gerçekleştirerek aşma arayışı içinde olmasıdır. Genel olarak felsefe ve özel olarak da hukuk, Marksizm için aşılması gereken yabancılaşma alanlarıdır.

Marx ve Engels'in çalışmalarından yola çıkılarak bir hukuk felsefesinin kurulamazlığının yanı sıra, Marx ve Engels'in, hukuk genel teorisine, yani hukukun temel kavram, kural, ilke ve kategorilerine ilişkin de bütünsel bir çalışması bulunmamaktadır. Üretim ilişkilerinin birincil hukuksal yansımaları olan mülkiyet ve sözleşme kurumları, bu anlamda ayrıcalıklı konulardır. Hukukçulara salt hukuki kavramlar olarak görünen mülkiyet ve sözleşmenin üretim ilişkileriyle bağlantısına ilişkin birçok saptama Marx ve Engels'in yazılarında bulunmaktadır.

Marx ve Engels'in hukuk konusundaki incelemelerinin temel amacı hiçbir zaman derinlemesine bir hukuk incelemesi yapmak olmamıştır. Marksizmin hukukla temel derdi, hukuksal dünya görüşünün yanlışlığını saptamaktır. Hukuk, bu amacın dışında başlı başına bütünsel bir incelemenin konusu yapılmamıştır.

Özetle, Marx ve Engels'in çalışmalarında, bir hukuk felsefesi inşa etme çabası olmadığı gibi, hukukun sistemli ve bütünsel bir çözümlemesi bulunmamaktadır. Ayrıca, kapitalizmi aşma sürecinde veya aşmış olan bir toplumsal yapıda nasıl bir hukuk oluşacağına veya oluşup oluşmayacağına ilişkin de yeterli açıklık yoktur. Hukuk söz konusu olduğunda Marksizmin temel uğraşı hukuksal dünya anlayışının eleştirisidir.

Aşağıda bu çerçevede bir değerlendirme yapılacaktır; çalışmada, sadece Marx ve Engels'in yazıları esas alınacak; anlatım kolaylığı sağlanması amacıyla, "Marksizm" terimiyle de Marx ve Engels'in çalışmaları anlatılacaktır.

Bu basitleştirme, araştırmayı sınırlandırma ve kolaylaştırma gibi pratik bir arayış olmasının yanı sıra, daha önemlisi, tarihsel/siyasal bir nedene de sahiptir. Marksizmi, siyasal faaliyetlerinin yöntemi olarak kullanan siyasal örgütlenmenin gerçekleştirdiği 1917 Devrimi'nden sonra, hukuk alanında yaşanan gelişmeler, hukukun Marksizmle olan ilişkisinin yorumlanması sorununun ne denli önemli olduğunu göstermiştir.

Devrim sonrasında başlayan ve 1936 Stalin Anayasası ile (veya Stalin'in Mart 1939 konuşması ile) sona eren dönemde, hukuksal anlayışlar arasında, aslında devletin kaderi konusundaki tartışmayla doğrudan bağlantılı olan şiddetli bir siyasal/hukuksal çatışma yaşanmıştır. Bu dönemde Sovyet hukuk uygulaması ve kuramına, önemli temsilcileri Stučka, Kurski, Krilenko, Akulov ve Paşukanis olan –daha sonradan “revizyonist” olarak suçlanan– “meta mübadelesi okulu” olarak adlandırılabilir bir akım damgasını vurmuştur. (Komünist Akademi'deki görevi, Adalet Komiseri yardımcılığı ve yazdığı *Hukuk Genel Kuramı ve Marksizm* adlı kitabıyla, bu okulun en etkili üyesi Paşukanis olmuştur.) Bu akım, Stalin'in 1936 Anayasası hazırlanırken saptadığı “hukuksal istikrar” ihtiyacı çerçevesinde girilen ve 1938 Haziran'ında “tek bir Marksist-Leninist bilimsel hukuk çizgisi” belirleyen “Sovyet Devlet ve Hukuk Biliminin Sorunları Konferansı” ile sonuçlanan hukuk savaşımında temsilcileriyle birlikte tasfiye edilmiştir. “Meta mübadelesi” okulunun temel tezine göre, hukuk genel teorisi alanında Marksist yazın çok sınırlıdır; ancak, Marx'ın, toplumsal ilişkilerin kökenini araştırmak için kullandığı mübadele ilişkilerini esas alma yöntemi, hukuksal ilişkileri açıklamak için de kullanılabilir. Daha önemlisi, bu anlayışa göre, meta mübadelesinden köken alan hukuk, sosyalist toplumda sosyalist hukuka dönüşmeyecektir. Sosyalist topluma geçiş sürecinde, kapitalist mübadele ilişkilerinin ortadan kaldırılmasıyla, bunun biçimi olan hukuk da yavaş yavaş sönmülenecek ve üretim/değişimden köken alan ilişkile-

ri düzenleyen kurallar mühendislik, tıp vb. kuralları gibi, salt teknik kurallara dönüşecektir (bkz. Paşukanis, 1970). Komünist Akademi'ye de hâkim olan bu okulun anlayışına göre, "sosyalist hukuk" veya "işçi sınıfı hukuku" yaratılması mümkün değildir. Bu anlayış kendini, burjuva hukukunun klasik ilkelerine bağlı kalmak zorunda hissetmemiş, örneğin, suçların yasallığı ilkesini içermeyen, kıyas imkânını öngören bir ceza kanunu tasarısı hazırlamıştır. Hukuksal biçimler, burjuva hukukundan ödünç alınmıştır, içerik yani kapitalist üretim ilişkileri aşıldıkça devletle birlikte hukuk da sönümlenecektir.

Bu okulun ve temsilcilerinin sonunu hazırlayan temel ayrım noktası devletin ve hukukun sönümlenmesi konusunda ortaya çıkmaktadır. Engels'in *Anti-Dühring*'de (1878) yer alan, "işçi sınıfı, devlet iktidarını ele geçirir ve ilk elde üretim araçlarını devlet mülkiyetine dönüştürür.... İnsanların yönetiminin yerini, şeylerin ve üretim sürecinin yönetimi alır. Devlet, ortadan kaldırılamaz, devlet sönümlenir" (Engels, 1995: 400) saptamasından yola çıkan bu anlayış, sosyalist devletin ihtiyaçlarına uygun bir hukuk yaratmak ve bunun teorisini yapmak yerine, hukukun sönümlenmesinin teorisini yapmaya çalışmış; işçi sınıfı hukukundan söz edilemeyeceğini, sosyalist devrimin amacının devletin ve hukukun ortadan kaldırılması olduğunu savunmuştur. 1930 yılında Stalin'in, "devletin sönümlenmesini hazırlamak için, şimdiye kadar var olmuş en sert ve güçlü devlet iktidarı" tezi, söz konusu hukukçuların arayışının, resmî arayışla artık örtüşmediğini göstermiştir. 1937 yılında *Pravda*'da Paşukanis aleyhinde yayımlanan makaleler, kesin tasfiyeyi başlatmıştır. Buradaki temel sav, "Marksist yazının, bir Sovyet hukuk felsefesi yaratmak için yetersiz olduğu" görüşünün reddedilmesidir. Buna göre, işçi sınıfı diktatörlüğüne dayanan devlet yeni bir devlettir ve bu devletin yarattığı hukuk da yeni bir tip hukuktur; Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in ürünleri bu yeni toplumun hukuk düzenini açıklamak için yeterlidir. Bundan sonra,

Paşukanis'in yerini alan Vişinski liderliğinde, tek bir bilimsel sosyalist hukuk anlayışı benimsenmiş, Paşukanis yargılanarak, "Sovyet Devleti'nin dayandığı hukuksal temelleri baltaladığı, Sovyet hükümetini devirmek amacıyla hukuksal teoriler geliştirdiği" gerekçesiyle ihanetten mahkûm olmuş ve idam edilmiştir. Dönem, Stalin'in, 1939 yılında XVIII. Kongre'de, "kapitalist devletlerle çevrili bir ülkede, bu durum sürdüğü sürece, komünist aşamaya geçilse bile, devletin varlığını güçlü biçimde sürdüreceği" tezini savunmasıyla kesin olarak kapanmıştır.¹

Özetle, Marksizmden düşünsel köken alan bir siyasal devrim, devletin ve hukukun aşılması anlayışı ile devrimin yarattığı yeni yapıya uygun bir devlet ve hukuk teorisi yaratma arayışı arasında bir bocalama yaşamış, burada incelenmesi mümkün olmayan nedenlerle, ikinci tez hâkim olmuştur. İlk tez, Marksist yazından kalkarak, kapitalizm sonrası yapıya ilişkin yeni bir hukuk teorisi inşa edilemeyeceğini, zira, bu yeni dönemde devletin ve hukukun sönümlenmesine doğru ilerleneceğini savunurken; ikinci tez de Marksist yazından kalkarak, sönümlenme hedefi bulunmayan bir sosyalist hukuk teorisi inşa edilebileceğini savunmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde birçok sol muhalif akımın, siyaset çizgisini hukuk devletinin ve insan haklarının savunusuna indirgemiş olması, hukukun Marksist kavranışını güncel hâle getirmektedir.

Bunun ötesinde, hukukun Marksist yöntemle incelenmesi henüz tatmin edilmemiş bir ihtiyaçtır. Dünyanın bütünsel kavranışını hedefleyen bir yöntemin, hukuka bu kadar yabancı kabul edilmesi, aşılması gereken bir yanılgıdır.

1 Sovyet Devrimi sonrası yaşanan bu hukuksal mücadeleyi, "revizyonist hukuk anlayışına karşı mücadele" bakış açısından, çok iyi özetleyen bir yazı için bkz. "The Marxist-Leninist Research Bureau", *Marxism and Law The Struggle Over Jurisprudence in the Soviet Union*, <http://www.marxists.org/intercom/law.html>, 08.02.2002

İlk adım olarak, aşağıda, Marx ve Engels'in çalışmalarında hukuk konusunun nasıl ele alındığına ilişkin bir tarama yapılacaktır. Sadece Marx ve Engels ile sınırlı kalınacak, Lenin'in çalışmalarına ve Sovyet Devrimi'ne, Paşukanis'e ve diğer teorisyenlere başvurulmayacaktır. İkinci aşama olarak, klasik metinlerin dışında, Marksizm ve hukuk ilişkisini ele alan kitaplar değerlendirilecektir.

I. Marx'ın Düşünsel Gelişiminde Hukuk

Marksizmin hukuk anlayışının ne olduğunu, Marx'ın kişisel gelişiminde hukukun yerini incelemeyi mümkün değildir. Babası da hukukçu olan Marx, üniversitede hukuk eğitimi almıştır. Marx'ı, Hegel'i incelemeye ve sorgulamaya yönelten de hukuk alanındaki arayışlarıdır. Marx, üniversiteye girerken meslek olarak hukukçuluğu tercih etmiştir. Felsefe doktorasıyla üniversite eğitimini tamamlayan ve Prusya devletinin kendisini üniversiteden tasfiye etmesi nedeniyle akademik kariyer yapamayan Marx'ın gazetecilik yıllarındaki yazı konuları da hukuksal/siyasal konulardır.

Her ne kadar hukuk alanındaki incelemeleri çok hızlı biçimde geride bırakmış olsa da Marx'ın birçok yazısında, kısa fakat önemli hukuksal değerlendirmeler yer almaktadır.

A. Hukuk Öğrencisi Marx

Marx'ın, üniversite eğitiminin ilk yılının sonunda babasına yazdığı 10 Kasım 1837 tarihli mektubu, "hukukçu geçmişini" ve hukuka bakış açısını göstermesi açısından önemli bir kaynaktır (Marx, 1837).² Yazdıklarında, neden hukukçu olmadığına ve hu-

2 Mektup Latince yazılmıştır. İlk kez 1897 yılında yayımlanan bu mektuba, Marksizm ve hukuk konusundaki tartışmalar bağlamında hiç değinilmemiştir. Örneğin, Marksizm ve hukuk konusundaki en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilen *Üniversite Hukukçusu Marx'ın Hukuk ve Devlet* (LGDJ, Paris, 1965) eserinde bu mektuba hiç değinilmemiştir. Ayrıca bkz. Collins (1982).

kuki yaklaşımı nasıl aştığına ilişkin ipuçları da bulunmaktadır. Bu mektubu, uzunca alıntılar yapmayı ve okuyucuyu sıkmayı da göze alarak biraz ayrıntılı incelemenin önemli olduğunu düşünüyorum.

Marx'ın babası Heinrich Marx, Yüksek Temyiz Mahkemesindeki davalarda görev alan bir avukattır. Marx, babasının tercihi doğrultusunda, hukuk öğrenimi için 1835 yılında Bonn'a gitmiş, 1836 yılında ise hukuk öğrenimini tamamlamak üzere Berlin Üniversitesi'ne geçmiştir (*Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* [STMA] Cilt: I: 40-41).

Berlin'de geçirdiği bir yılın sonunda Marx, babasından gelen mektuba da yanıt vermek amacıyla, sanat ve bilimdeki entelektüel faaliyetlerinin ve özel konuların bir muhasebesini yapmak üzere inceleyeceğimiz mektubunu yazmıştır.

Marx, mektubuna, "Hayatta dönüm noktaları vardır, bir dönemin kapanıp yeni bir yönelişin açılışını gösteren dönüm noktaları vardır" diye başlıyor. Jenny'ye olan aşkının hayatını değiştirdiğini, Berlin'e geldikten sonra çevreyle bağlarını kopardığını, pek gezmediğini, bilim ve sanatta yoğunlaşmaya çalıştığını söylüyor.

Marx'ın ilk sorgulaması ve kopuşu edebiyat çalışmalarındaki tarzına ilişkin. Sanatsal uğraşının ve ortaya koyduğu tüm ürünlerinin gerçek dünyadan kopuk olduğunu fark ediyor. Bu konuda babasına şöyle yazıyor Marx:

O zamandaki ruh hâlime uygun olarak, lirik şiir temel, en azından en zevk aldığım uğraşımdı. Fakat yaklaşımım tamamen idealist nitelikteydi. Sanatım, aşkım kadar uzak bir dünyaya dönüşmüştü. Gerçek olan her şey puslu bir hâl aldı ve puslu olan da kesin sınırlardan yoksundu.

Marx, ürünlerinin (şiirlerinin) gerçeklikten, gerçek dünyadan kopuk olduğunu fark ederek bir hayal kırıklığı yaşıyor. Aynı durum, Marx'ın hukuk alanındaki çabaları için de geçerlidir.

Marx, şiirin bir van uğraş olduğunu, asıl işinin hukuk öğrenimi görmek olduğunu söyleyerek, babasına yaptıklarını anlatıyor:

Hukuk çalışmalı ve hepsinden öte felsefeyle cebelleşmeliydim. Bu ikisi sıkı biçimde ilişkiliydi. Bir yandan Heineccius, Thibaut ve diğer kaynakları, bir okul çocuğu gibi pek de eleştirel olmayan bir tarzda okudum, öte yandan da hukukun tüm alanlarını kapsayan bir hukuk felsefesi hazırlamaya çalıştım.

Hukuk öğrencisi Marx, hukukla düşünsel bağlantısını, olağan bir hukuk öğrencisinden beklenebilecek biçimde hukuk dogmatigi alanından değil de felsefeden kurmakta; hatta bir hukuk felsefesi kitabı hazırlamaya çalışmaktadır. Marx, kitabının, tüm hukuk alanlarını kapsadığını, kitaba, metafizik önermelerle bir giriş yaptığını, bu “umutsuz” esere kamu hukukunu bile aldığını ve kitabın yaklaşık üç yüz sayfayı bulduğunu belirtmektedir. Marx’ın bu çalışması, günümüze ulaşmamıştır.

Marx, sanatta olduğu gibi hukuktaki çalışmalarının da eleştirisini yaparak fikrî gelişiminde bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Şiirlerinde olduğu gibi yazdığı hukuk kitabında da “idealizmin tipik özelliği olan, olması gereken ile olan arasındaki karşıtlığın önemli bir kusur olarak ortaya çıktığını”, bunun “konunun yanlış bölümlenmesinin nedeni olduğunu” söyleyerek çalışmasını eleştirmektedir:

İlk olarak, ‘hukukun metafiziği’ olarak nitelediğim, tüm gerçek hukuktan ve tüm gerçek hukuk biçimlerinden kopmuş ‘temel ilkelere, tanımlar ve düşünceler’ aktarılmıştı. Temel hata, konuyu yaşayan ve çok yönlü gelişen bir şey olarak ele almak yerine bir ‘matematiksel dogmatizm’e düşmektir. Konu, yaşayan düşünceler dünyasının bir bütün olarak, hukuk, devlet, doğa ve felsefede örneklenen somut ifadesinde, kendi gelişimi içinde incelenmeli; keyfi bölümlenmeler yapılmamalı; konunun rasyonel niteliği, ilişkilerle yoğrulmuş kendi içinde bütünlüğe ulaşmış bir şey olarak geliştirilmelidir.

Marx, hukukun durağan bir teorisinin yapılmasına karşı çıkmaktadır. Kitabında böyle bir işe girişmiş olmasına karşın, daha sonra, “hukukun genel kavramları” gibi bir kavramlaştır-

manın, teorik bir çerçeve olmayıp bir idealizm olduğu sonucuna varmaktadır. Soyutlamaları, soyutlanandan kopararak derinleştirmek, kendi içinde bir amaca dönüştürmek, araştırmacıyı “ide”lere götürmektedir.

Kendi kitabına ilişkin köklü eleştirilerini sürdüren Marx, bir diğer hata olarak da biçimsel hukuk ile maddi hukuk arasında ayırım yapmış olmasını göstermektedir. Ona göre, hatasının nedeni, konu (madde) ile biçimin birbirinden ayrı olarak gelişebileceği ve gelişmesi gerektiği inancıdır.

Marx, söz konusu kitabında, hukuku tasnif ederken, hukukun failini esas almaktadır: akdi hukuk ve akdi olmayan hukuk. Bu çerçevede kamu hukuku-özel hukuk ayırımının kullanılabileceğini kabul edip bunu temel alan bir plan benimsemektedir. Mektubuna aktardığı planında özel hukuk bölümünün ayrıntısı bulunmakla birlikte kamu hukuku başlığı altında bir şey bulunmamaktadır.

Marx, özel hukuka ilişkin ayrıntılı planını mektupta aktardıktan sonra, kendisine, “neden reddettiğim şeylerle sayfaları doldurmak zorunda olayım ki?” sorusunu sorduğunu, özel hukuka ilişkin bölümün sonunda her şeyin yanlış olduğunu gördüğünü yazıyor:

Felsefe olmadan ilerlenemeyeceğini yeniden anladım, yeniden felsefeye sarıldım ve metafizik ilkeler sistemi tasarladım, ama bir kez daha bunun yanlış olduğunu anlamak zorunda kaldım.

Bu hayal kırıklığından sonra tekrar edebiyatla uğraşmaya başladığını belirtiyor.

Geceler boyu çalışmaları nedeniyle içine kapandığını, zenginleşemediğini, aksine doğayı, sanatı ve dünyayı ihmal etmiş olduğunu yazıyor babasına. Bedenen de zayıflayan Marx, doktorunun kıra gitmesi önerisi üzerine bu ortamdan sıyrılıyor:

Böylece kenti bir baştan bir başa ilk kez geçerek Stralow’a gittim. Buradan güçlenerek, olgunlaşarak döneceğimi sanmıyordum. Ama bir perde indi, kutsal değerlerim paramparça oldu ve yeni

tanrılar onların yerini aldı. Kant ve Fichte ile kıyaslayıp beslediğim idealizmden, ideaları gerçekliğin kendi içinde arama noktasına geldim.

Stralow'da Hegel felsefesinden parçalar okuyan Marx, bunlara ilişkin olarak mektubunda, "Bana hitap etmeyen grotesk kaba ezgiler. Benim amacım dalaverelerle uğraşmak değil, artık gerçek değerler yaratmak istiyorum," değerlendirmesini yapıyor. Birbirinden tamamen ayrılmış olan sanat ve bilimi bir ölçüde birleştirmeye çalışan 24 sayfalık bir diyalog yazıyor. Ancak çok değer verdiği bu çalışmasının da aslında "onu düşmanın kollarına çağıran bir deniz kızı" olduğunu fark ediyor.

Bir süre kızgınlıktan çalışamayan Marx, daha sonra kendisini pozitif hukuk okumalarına veriyor. Burada da umduğunu bulamayan Marx, tüm bu "verimsiz çalışmalarının" ve Jenny'nin hastalığının getirdiği üzüntü nedeniyle hasta düştüğünü ve bu ruh hâli içinde, şiirlerini ve tüm diğer çalışmalarını yaktığını yazıyor babasına. Marx bu hastalığı sırasında, daha önce parçalar okuduğu Hegel'i ve takipçilerinin çoğunu öğrendiğini de belirtiyor.

Görüldüğü gibi Marx'ın, bilginin kaynağına ve nasıl araştırılıp, sistemleştirilip aktarılabilceğine ilişkin temel kaygıları, hukuk konusu bağlamında ortaya çıkmıştır. Hukuk üzerindeki çalışmaları, idealizmden kopuşunun çıkış noktasını oluşturmuş ve bunun yönlendiricisi olmuştur.

Mektubunun ilginç bir bölümü de Marx'ın, eğitim yapacağı alanın hukuk olması konusundaki kararlılığını göstermektedir. Hayatının sonraki aşamalarında, hiçbir zaman hukukçuluk yapmayacak ve hukuksal dünya kurgusundan da düşünsel olarak hızla ve sürekli uzaklaşacak olan bir insanın, babasına karşı, idari bilimler eğitimine kıyasla hukuk eğitimini savunması ilginçtir. Marx, maliye alanında kariyer yapmak için, idari bilim okumak istemediğini söyleyip, hukuk okuyarak da maliyeciliğe, hatta ileride doktora yaparsa iyi olanaklar da bulunduğuna, örnekler vererek, babasını inandırmaya çalış-

maktadır. Bu konudaki sözünü şöyle bitirmektedir: “Gerçekten, hukuku, tüm idari bilimlere tercih ederim.”

Marx, 1836 yılında girdiği Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden 1841 Nisan’ında mezun olmuş; Nisan 15’te de, 1839-41 yıllarında çalıştığı felsefe tarihi (özellikle Antikite) ile ilgili bir konuda yazdığı “Demokritos ve Epikuros’un Doğa Felsefelerinin Farkı” başlıklı doktora tezi Jena Üniversitesi’nce kabul edilmiştir.

B. Hukuksal Bakış Açısından Kopuş

1. Gazetecilik Yılları

Hukuk fakültesinde okuyan Marx, ilk yılında hukuka ilişkin çalışmalara yönelmiş olmakla birlikte, daha sonra, bu alanın verimli olmadığını görerek ilgisini felsefe ve felsefe tarihine kaydırmıştır. Doktora tezi de hukukla ilgili değildir. Ancak, Marx’ın üniversite sonrası yazarlık ve gazetecilik yapması, onun siyasal faaliyetlere ve ele aldığı konular dolayısıyla da tekrar hukuka yönelmesi sonucunu doğurmuştur.

Jena Üniversitesi’nde felsefe dalında doktora tezini veren Marx, Temmuz 1841’de üniversitede felsefe alanında kariyer yapma düşüncesiyle Bonn’a gitmiş, ancak 1840’larda Prusya monarşisinin izlediği politikalar, liberal görüşlerin üniversitelerde barınmasını olanaksız kıldığından akademik kariyer yapma imkânı bulamamıştır (STMA I: 48).

Üniversitede çalışma imkânı bulamayan Marx, Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm’in gerici-baskıcı yönetimine muhalefet etmek için liberal burjuvalar tarafından yayımlanan ve Genç Hegelcilerden entelektüel destek alan *Rheinische Zeitung*’da, yazmaya başlar.

Bu yeni süreçteki faaliyetleri, sürekli biçimde Prusya devleti ile yüz yüze gelmesine yol açmış; bu da Marx’ı devleti ve hukuku sorgulamaya yöneltmiştir.

İlk yazısı, 2 Mayıs 1842’de yayımlanır. 15 Ekim’de gazetenin yayın yönetmeni olur.

Marx’ın bu dönemde siyasal görüşlerini içeren ilk makalesi Prusya hükümetinin 24 Aralık 1841’de yayınladığı sansür yönetmeliği üzerine, daha 1842’nin ilk aylarında yazmış olduğu ‘Son Prusya Sansür Yönetmeliğine Karşı Düşünceler’ başlıklı yazısıdır. ... Eleştirisinde vurguladığı nokta devlet ve birey arasındaki ilişkilerin keyfiliği ve eşitsizliğidir (STMA I: 51-52).

Prusya devletinin sansürüne ilişkin yazılarına devam eder. Devlet ve sınıfsallık arasındaki bağlantı üzerine düşünmesine yol açan bir diğer konu da “yakacak yokluğu yüzünden ormanlardan kuru dallar toplayan köylülerin, bu ormanlar özel mülk olduğu için cezalandırılmalarını” düzenleyen bir yasanın meclis görüşmeleridir.

Marx’ın bu konudaki makaleleri, devlet ile özel mülkiyet, Prusya monarşisi ile toplumu oluşturan çeşitli sınıflar arasındaki ilişkileri ilk kez dile getirmeleriyle dikkat çeker (STMA I: 54).

Gazete, onun yönetimi altında demokratik ve devrimci bir çizgi izlemiştir. 1843’te hükümet gazeteyi yasaklama kararı alır. Polis baskısı nedeniyle yayın imkânsızlaşmıştır. Ayrıca gazetenin 12 Şubat 1843’te yapılan olağanüstü genel toplantısında, mali kaynakları sağlayan liberal işadamları gazeteyi kurtarmak için çizgisinin yumuşatılmasından medet umduklarını açıkça ortaya koyunca, Marx gazetedeki görevinden ve liberal siyaset çevrelerinden, geri dönmek üzere ayrılmıştır.

Görüldüğü gibi, Marx’ın üniversite yıllarındaki düşünsel çalışmalarının kalkış noktası, “hukuku” anlama çabasıdır; ayrıca, Marx, üniversiteden hemen sonra gazetecilikle başlayan siyasal faaliyetlerinde de sıklıkla Prusya devletinin siyasal/hukuksal uygulamaları üzerine yazılar yazmıştır.

Gerek babasına mektubunda aktardığı hukuka ilişkin inceleme planı, gerek *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*’ndeki

değerlendirmeleri, hukukun anlaşılmasına ve doğru kavramlaştırılmış bir hukuki yaklaşım oluşturulmasına yönelik verimli sonuçlar üretememiştir.

Marksizm ve hukuk dendiğinde yapılabilecek temel saptama, Marksizmin, dünyanın hukukçu bakış açısıyla açıklanıp anlamlandırabileceğini reddetmesidir. Bunun dışında, hukukun kaynağının salt iradede aranmaması gerektiği, Marksizmin hukuk konusundaki ikinci temel tezidir. Bu temel saptamalar ötesinde Marksizmin, bir hukuk felsefesi/kuramı kurmadığı açıktır.

2. Hukuk İncelemelerinden

Ekonomi Politîğin Eleştirisi'ne

Gazeteden ayrılması, felsefi çalışmalarını yoğunlaştırması için bir fırsat olmuştur Marx için. İlk derinleştiği konu hukuktur ve vardığı sonuçlar hukukun ötesine geçip hukukçunun dar bakış açısından kurtulmasını sağlamıştır.

Gazeteciliği sırasında Prusya devletinin idari/hukuki baskısıyla tanışmış olmasından olsa gerek, Hegel eleştirisine devlet ve hukuk felsefesinden başlamıştır.

Ancak Marx'ın, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı* (1843) çalışması da yarım kalmıştır. Bu noktadan sonra hukuk, Marx'ın temel uğraş konularından biri olmaktan çıkmıştır. Marx'ın kendi özgün düşünce sistemini kurma yolunda, hukuk durağından sonraki ikinci uğrağı burjuva ekonomi politîğinin eleştirisi olacaktır. Hukukun doğru biçimde algılanması ve varılan sonucun dünyanın anlaşılmasında kullanılması çabasının doğası gereği yetersiz sonuçlar doğurması, Marx'ın yönelim değiştirmesini gerektirmiştir.

Marx, *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı'nın* (1859) Önsöz'ünde, araştırmalarının çıkış noktasının hukuk olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

Benim uzmanlaşmış çalışmalarımın konusu, felsefe ve tarih yanında ikincil bir bilgi kolu saymış olmama karşın hukuktur. ...

Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, Hegelci hukuk felsefesini, eleştirici bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu (Marx, 1993: 22).

Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'yı, Marx'ın, hukuksal çıkış noktasını kendisinin de açıkça ortaya koyduğunu saptamak için kısa bir alıntıyla geçiyoruz. Bu çalışmada yer alan hukuk konusundaki temel tezler aşağıda incelenecektir.

Marx, ekonomi politik konusundaki bu çalışması ile hukukçuluğunu ve hukuki araştırmalarını tamamen terk etmiştir.

Kapsamlı bir hukuk eleştirisi yapmak başlarda Marx'ın amaçları arasında yer almaktadır. Ancak, hukuk, din ve ekonomi politik güzergâhında ilerleyen çalışmaları, bir daha geri dönmesini imkânsız (ve belki de kendisi için gereksiz) kıla-cak denli derinleşmiş ve projeleri arasında yer almakla birlikte hukuk eleştirisini hiçbir zaman gerçekleştirememiştir. Ölümünden sonra *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (1843) adıyla yayımlanan çalışması ise bir hukuk eleştirisi değildir. *Eleştiri'nin*, *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda Marx'ın sağlığında yayımlanan, "Giriş"i bir din eleştirisidir; ana metin ise, özgün bir kurgudan yoksun, Hegel'den alıntılanan pasajlara ilişkin kısa değerlendirmelerden oluşan tamamlanmamış notlardır.

Marx, 1843 tarihli *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nden sonraki çalışması olan 1844 *Elyazmaları*'nın Önsöz'ünde, hukuk konusunda eleştirel bir çalışma planından söz etmektedir:

Alman-Fransız Yıllıkları'nda Hegel'in hukuk felsefesinin bir eleştirisi biçimi altında, hukuk bilimi ile siyasal bilimin eleştirisini haber vermiştim.³ *Elyazmaları*'nı basım için hazırlarken,⁴ kurgusal felsefeden başka bir konusu olmayan eleştiriye, çeşitli

3 Marx burada, *Alman-Fransız Yıllıkları*'nda yayınlanmış bulunan "Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı, Giriş" başlıklı makalesine anıttırma bulunmaktadır.

4 Marx'ın burada 1843 yılında yazdığı, <https://marx.org/1977> de yayınlanmış bulunan *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı'yı* düşünmesi olasıdır.

konuların eleştirisine karıştırmanın büsbütün yersiz olduğu ve bu karışımın açıklamayı engelleyip anlaşılmasını güçleştirdiği ortaya çıktı. İncelenecek konuların zenginlik ve çeşitliliği, bunların tek bir yapıt içinde toplanmasına ancak özdeyişler biçimi altında izin verirdi ve bu türlü bir açıklama yöntemi keyfe bağlı bir sistemleştirme görünüşüne bürünürdü. Bu nedenle, hukuk, sağtöre, siyaset vb. eleştirisini ayrı ayrı broşürler biçimi altında art arda verecek ve tamamlamak için, özel bir çalışmada, bütünü zincirlenişini, çeşitli bölümlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi kurmaya çalışacak ve bitirmek için de kurgusal felsefenin bu gereç üzerinde çalışma biçimini eleştireceğim⁵ (Marx, 1976: 91).

Nitekim Marx'ın, böylesi bir bütünsel yaklaşımla kurguladığı yarım kalmış bir çalışması da bulunmaktadır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş* (1857) çalışmasında, hukuka ilişkin, tamamlanmamış bir bölüm bulunmaktadır. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş* (1857) Marx'ın sağlığında yayınlanmamış, tamamlanmamış notlardır. Hukuku, bütünsel incelemede nereye koyduğunu göstermek için kitabın planını aktarmanın yararlı olacağını düşünüyorum. İnceleme dört başlıktan oluşmaktadır. İlk bölüm "Genel olarak üretim"; ikinci bölüm, "Dağıtım, mübadele ve tüketim arasındaki ilişki"; üçüncü bölüm, "Ekonomi politiğin yöntemi" ve sadece karalamalar biçiminde kalmış olan dördüncü bölüm ise "Üretim araçları, üretim ilişkileri. Üretim ilişkileri ve toplumsal kurumlar. Üretim ilişkileri ve toplumsal kurumlarla ilişkileri içinde devlet ve bilinç biçimleri. Hukuk. Aile" başlıklarını taşımaktadır. Bu son bölüm sadece başlıktan ve kısa bir nottan ibaret olarak kalmıştır. Marx ekonomi politik incelemesinde, hukuku da üretici güçler ve üretim ilişkileri bağlantısı içinde incelemeyi planlamış; gerçekleşmemiş bu plandan geriye şu kısa not kalmıştır. Marx'ın bu dördüncü başlıkta "unutulmaması ve burada ele alınması gereken noktalar" arasındaki altıncı notu şöyle:

5 Bu plan hiçbir zaman gerçekleşmedi, ama Kutsal İncil'te, Alman İdeolojisi, Hegel felsefesinin eleştirisine birer katkı da sayılabilir.

Maddi üretimin gelişmesi ile örneğin sanat üretiminin gelişmesi arasındaki eşit olmayan ilişki. ... Asıl güçlük şudur: üretim ilişkilerinin nasıl olup da hukuki ilişkiler biçimine bürününce eşit olmayan bir gelişme izlediklerini anlayabilmektir. Örneğin, Roma özel hukuku ile (ceza ve kamu hukuku için bu daha az geçerlidir) modern üretim arasındaki ilişki (Marx, 1998: 482; Marx, 1993: 248).

Marx, Hegel'i eleştirerek hukuk ve siyaset bilimi eleştirisi yapmayı amaçlamıştı. Ancak yayınlamadan önce çalışmalarını inceleyince yapmış olduğu eleştirinin asıl konusunun kurgusal felsefe olduğunu görmüş ve hukuku ayrıca incelemeyi planlamıştır. Marx bu planını hiçbir zaman gerçekleştirmemiştir. Burada, Marx'ın neden hukuk eleştirisine tekrar dönmediği sorusu akla gelmektedir. Artan siyasal faaliyetleri nedeniyle zaman mı bulamamıştır, yoksa hukuk eleştirisini verimli bir alan olarak görmemiş midir? Hukuk, siyaset, ahlak, din vb.'nin kökenini bulduğunu, bunların yalnızca bu temelin/kökenin "ifadesi" olduğunu söyleyen bir düşünürün, çalışmalarını bu kökene yöneltmesi doğaldır.

II. Marx-Engels'in Hukuk Konusunda Değerlendirmeleri

A. Temel Tez: Hukuksal Dünya Görüşünün Eleştirisi

Marksizmin hukukla temel derdi, dünyaya hukuksal bakışın, dünyanın hukuksal algılanmasının eleştirisidir. Marx bu yöntemin yanlışlığını saptadıktan sonra, burada derinleşmemiş ve hukuk üzerinde daha fazla durmadan yoluna devam etmiştir.

Marx, hukuk çalışmalarından kopuş yıllarının bir ürünü olan, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ne Giriş'te (1844) hukuku, din ile birlikte insanın yabancılaşması olarak nitelemiştir. Şu farkla ki din, yabancılaşmanın "kutsal görüntüsü" iken hukuk bu yabancılaşmanın "yercil biçim"lerindendir (Marx, 1997: 193).

Dünyanın açıklanmasında hukuk temel araç olarak kullanılamaz. Örneğin, mülkiyetin ne olduğunu anlayabilmek için hukuksal yönünü incelemek yeterli değildir. Marx'ın J.-B. Schweitzer'e Mektubundaki (1865) saptamasıyla,

Mülkiyetin ne olduğu sorusuna, mülkiyet ilişkilerini, irade ilişkilerinin hukuki ifadesinde değil fakat gerçek biçiminde, yani üretim ilişkilerinde kavrayan bir eleştirel ekonomi politik çözümlemesiyle yanıt verilebilir (Marx, 1995: 176).

Marx, dünyanın algılanışında hukukun ideolojik işlev gördüğü saptamasının yanı sıra, son bölümde ele alacağımız gibi, *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875), bu bakış açısından kalkılarak tahlil yapılamayacağını ve siyasal program oluşturulamayacağını da savunmaktadır.

İlk bölümde yaptığımız "Marx'ın kişisel gelişiminde hukuk" değerlendirmesi, temel tezin oluşumu ve hassasiyetler konusuna genel bir açıklık getirmektedir. Bunun dışında bu tezin, en açık ve yalın ortaya konusu Marx'ın ölümünden sonra Engels ve Kautsky'nin birlikte kaleme aldıkları bir yazıyla gerçekleştirilmiştir. Engels ve Kautsky'nin 1887 yılında *Neu Zeit*'da yayımladıkları "Hukukçular Sosyalizmi" başlıklı yazı, Marksizmin hukuk konusundaki temel derdinin özeti niteliğindedir. Sosyalist mücadelede hukukun ve hukukçunun rolüne ilişkin kısa değerlendirmelerde bulunan yazının temel tezi, hukuksal dünya görüşünün eleştirisidir.

Makalenin sonunda ortaya konan açık yargı, temel tezi vermektedir:

Burjuvazinin hukuk hayali işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu bütünüyle ifade etmeye yetmez. İşçi sınıfının kendisi, şeylere ancak kendi gerçeklikleri içinde, hukuksal renklerle boyanmış gözlüklerle bakarsa, bu durumu [proleterleşme durumunu

-OK] tam olarak tanımlayabilir. Arsivi - <https://rantey.org>

Hukuksal renklerle boyanmamış bakış açısı ise tarihsel maddeciliktir:

Marx materyalist tarih anlayışıyla, insanların bütün hukuksal, siyasal, felsefi, dinsel vb. düşüncelerinin, son tahlilde onların ekonomik yaşam koşullarından, ürünleri üretim ve değişim tarzından geldiğini tanıtlayarak işçi sınıfına bu iş için yardım et[miştir] (Engels/Kautsky, 1995: 253).

Engels ve Kautsky, hukuksal dünya anlayışının burjuvazinin dünya anlayışı olduğunu ve işçi sınıfının benzer bir anlayış geliştirmesinin gerekmediğini savunmaktadır:

‘Hukuksal dünya anlayışı’ Ortaçağ’ın ‘tanrıbilimci dünya’ anlayışından çıkıldıktan sonra burjuvazinin yeni ekonomik koşullara uygun dünya anlayışıdır.

Engels ve Kautsky, Ortaçağ’ın tanrıbilimci dünya anlayışı ile burjuvazinin hukuksal dünya anlayışının niteliklerini ve toplumsal temelini de açıklamaktadır: “Ortaçağ’da dünya anlayışı temelde tanrıbilimciydi. ... Avrupa dünyası birliğinin potası Katoliklik olmuştu.” Sadece düşünsel bir güç değildi bu, “her şeyden önce feodal ve hiyerarşik biçimde örgütlenmiş ve toprağın yaklaşık üçte birinin sahibi olması sıfatıyla, her ülkede feodal örgütlenme içinde çok büyük bir siyasal gücü elinde bulunduran kilise” gerçek bir bağ yaratıyordu. “Feodal toprak sahipliği ile kilise, feodal örgütlenmesi dinsel olmayan feodal devlet sistemini dinsel olarak kutsuyordu. Ayrıca papazlar sınıfı tek eğitilmiş sınıftı.” Kilisenin bu baskın konumu düşünce yapısına da tanrıbilimci dogmanın damgasını vuruyordu.

Her düşüncenin hareket noktasının ve temelinin kilise dogması olması gereği doğal bir şeydi. Hukuk, doğa bilimi, felsefe, her bilgiye uygulanan ölçü aynıydı: İçeriği kilisenin öğretimine uyuyor mu, uymuyor mu? (Engels/Kautsky, 1995: 250-1)

Ancak “feodalizmin ölçülerine göre biçilmiş Katolik dünya anlayışı”, feodalitenin bağrından doğan yeni sınıf burjuvaziye,

“onun üretim ve değişim koşullarına” yeterli gelmemeye başlamıştı. Burjuvazinin kendisine dar gelen bu çerçeveden çıkışı birden gerçekleşmemiştir. Burjuvazi,

uzun süre tanrıbilimin tutsağı olarak kalmıştır. ... On üçüncü yüzyıldan on yedinci yüzyıla kadar, dinî sloganlar altında yürütülen bütün reformlar ve savaşlar, teorik yönden eski tanrıbilimci dünya anlayışını yeni ekonomik koşullara ve yeni sınıfın durumuna uygun hâle getirmek için burjuvazinin ve kent halkının ve bunların müttefikleri olan isyancı köylülerin yinelenmiş girişimlerinden başka bir şey değildir.

Ancak tanrıbilimsel dünya anlayışını yeni sınıfın ihtiyaçlarına uydurma çabası yürümemiş “dinsel sancak İngiltere’de son kez olarak 17. yüzyılda dalgalan(mış) ve henüz elli yıl sonra burjuvazinin klasik yeni kavramı hukuksal dünya anlayışı Fransa’da açıkça sahneye çık(mıştır).”

Engels ve Kautsky, tanrıbilimci dünya anlayışının yerini alarak burjuvazinin temel siyasal aracı olan hukuksal dünya anlayışının özelliklerini de incelemektedir. Buna göre, hukuksal dünya anlayışı, “tanrıbilimci anlayışın dünyasallaştırılmasıdır. Dogmanın, tanrısal hukukun yerini, insan hukuku; kilisenin yerini devlet al(mıştır).” Bu, basit bir yer değiştirme değildir. İnsanların dünyayı, toplumsal ilişkileri algılayışlarında da bir değişme yaratmaktadır.

Kilise onlara onayını veriyor diye, eskiden kilise ve dogma tarafından yaratılmış gibi kabul edilen ekonomik ve toplumsal ilişkiler şimdi hukuk üzerine kurulmuş ve devlet tarafından yaratılmış olarak kabul edilmektedir.

Hukuk artık burjuva toplumun kurucu ögesi olarak değerlendirilmektedir. İktisadi ve toplumsal ilişkilerin tanrısal iradenin yaratısı olmadığı anlaşılmış; ancak kuruculuk rolü hukuka ve dolayısıyla devlete atfedilmiştir. Hukukun, toplumsal ve iktisadi ilişkilerin kurucusu olarak algılanmasının, hu-

hukusal bakış açısının yerleşmesinin temel nedeni özgür meta mübadelesidir.

Metaların özellikle avans ve kredi verilmesiyle kolaylaştırılan toplum ölçeğindeki ve tam gelişme içindeki değişimi, karşılıklı sözleşmeye dayanan karmaşık ilişkiler doğuruyor ve bu nedenle ancak topluluk tarafından yapılabilecek genel düzeyde kurallar – devlet tarafından saptanan hukusal normlar– gerektiriyor diye, bu hukusal normların kaynağının ekonomik olgular olmadığı, onların devlet tarafından resmî olarak ortaya konulduğu sanıl(ır) (Engels/Kautsky, 1995: 252).

Serbest meta mübadelesinin yanı sıra, serbest rekabetin eşitlik ilkesini gerektirmesi ve burjuvazinin iktidar için siyasal savaşımının hukusal talepler olarak dile gelmesi, hukusal dünya anlayışının yerleşmesinin diğer nedenleri olarak ortaya konmaktadır.

Hukusal dünya anlayışı sadece burjuvazi tarafından benimsenmemiştir. Burjuvazi daha iktidarını sağlamlaştırmadan, “negatifeşi” işçi sınıfının mücadelesiyle karşılaşmıştır. İşçi sınıfı da mücadelesinde hukuka başvurmuştur:

Nasıl ki eskiden burjuvazi, soyluluğa karşı savaşımında geleneğe uygun olarak tanrıbilimci dünya anlayışını belli bir süre daha beraberinde sürüklediyse, başlangıçta proletarya da hasmından hukusal kavramları al(mış) ve oradan burjuvaziye karşı silahlar sağlamaya çalış(mıştır).

Engels ve Kautsky, işçi sınıfının burjuvazinin hukusal dünya anlayışına ait kavramları devralmasını geçici bir durum olarak değerlendirmektedir. İşçi sınıfı, tarihsel maddecilik sayesinde, hukusal “boyadan” arınmış bir dünya anlayışı olacaktır. Ancak ele aldığımız yazıda, bu anlayışın ne olacağına ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır.

İşçi sınıfının, burjuvaziden ödünç aldığı kavramlar, burjuvazinin kullandığı şekliyle kullanılmamış, farklı anlamlan-

dırılmaya çalışılmıştır. İşçi sınıfının ilk siyasal oluşumları ve bunların teorisyenleri, saf hukuki kavramlar üzerinde durmuşlar, ancak onların hukuksallıkları burjuvazininkiyile aynı olmamıştır. Bir yandan eşitlik istemi genişletilmiş, hukuksal eşitliğin toplumsal eşitlikle tamamlanması talep edilmiş; öte yandan, Adam Smith'in görüşüne dayanılarak zenginliğin kaynağının emek olduğu ve bu nedenle, emekçi, toprak sahibi ve kapitalist arasındaki haksız paylaşımın değiştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Engels/Kautsky, 1995: 252). İşçi sınıfı mücadelesinin ortaya çıkış aşamasına, hukuksal/siyasal yönün damgasını vuran bu görüşün karşısında, "sorunun hukuk alanında kalınarak çözülemeyeceğini savunan, bu nedenle hukuksal-siyasal alanı bir yana atarak buranın verimsiz olduğunu savunan ütopyacı sosyalistler" bulunmaktadır.

Engels ve Kautsky hukuksal yaklaşımın temel bir kusuru bulunduğunu savunmaktadır. Buna göre, eşitlik, emek ürünlerine sahip olma gibi istekler, hukuksal olarak dile getirilince, ayrıntılı olarak hukuksal kalıplara dökülmeye çalışılınca, "içinden çıkılmaz çelişkiler içinde kaybolmakta"dır. Sorunun özüne, yani "üretim tarzının değişmesine hiç ya da yeterince değinilmemekte; konunun ve onun hukuksal ifadesinin dayandığı tarihsel arka plan hesaba katılmamakta ve sadece hukuk duygusuna çağrıda bulunmaktadır" (Engels/Kautsky, 1995: 252).

Engels ve Kautsky tarafından kaleme alınan bu makale, siyasal kalem kavgası amacını taşımaktadır. Sosyalizmi hukukileştirme, bir haklar kataloğu olarak ifade etme girişimine bir yanıttır. Prof. Dr. Anton Menger'in, sosyalizmi, hukuk felsefesi açısından ele alıp, "bir iki kısa formüle, insan haklarının 19. yüzyıl için geçerli yeni basısından ibaret 'sosyalist temel haklar'a indirmeye çalışması" eleştirilmektedir.⁶ Anton Menger,

6 Bu haklar, emeğin hasılasının tümü üzerindeki hak; var olma hakkı ve çalışma hakkıdır. "Hukukçular Sosyalizm yazısında tümünün Türkçe çevirisi için (Marx-Engels, 1977: 170).

sosyalizmin hukuken ele alınıp işlenmesini hukuk felsefesinin en önemli ödevi olarak görüyor ve sosyalizmi bir hukuk sistemi olarak açıklamak istiyordu.

Yukarıda uzun alıntılarla aktardığımız yazısıyla Engels ve Kautsky, dinsel ve hukuksal dünya anlayışlarının feodalite ile kapitalizme ait olduğunu; işçi sınıfının dünyayı hukuk aracılığıyla kavrayıp anlamlandırmayacağını ve bu nedenle de yeni dünya anlayışının hukuk alanında inşa edilmeyeceğini açıkça ortaya koymuştur.⁷ Bu saptama, kapitalizm sonrası toplumsal yapıda yeni bir hukuk ortaya çıkıp çıkmayacağı sorunundan farklı bir bağlama atıf yapmaktadır. Yeni bir hukuk oluşacağı kabul edilse bile bundan yeni bir “hukuksal” dünya anlayışı doğmayacaktır.

Kanımca Engels’in, Marx’ın ölümünden sonraya tarihlenen bu yazısıyla da özet olarak ortaya konduğu gibi, Marx ve Engels’in hukuk konusundaki temel tezi, hukuksal dünya anlayışının eleştirisidir. Aşağıda, doğrudan veya dolaylı biçimde bu temel tez içinde yer aldığını düşündüğümüz sonuçlar, yine Marx ve Engels’in çalışmalarından yapılan alıntılarla aktarılmaya çalışılacaktır.

B. Temel Tezden Türeyen Sonuçlar

1. Hukukun Kaynağı ve “İfade Etme” Sorunu

Marx ve Engels’in yazılarında, hukukun kaynağı konusundaki değerlendirmeler de hukuksal dünya görüşünün eleştirisi amacıyla yapılan değerlendirmeler bağlamında yer almaktadır.

Marx’ın 1844 *Elyazmaları*’nda, hukuk, tikel bir üretim biçimi olarak tanımlanmakta, hukukun kaynağı da üretim alanına

7 Menger’in sosyalizmi hukuk alanında kurma çabasına ilişkin yukarıda aktardığımız eleştirilere ek olarak Engels ve Kautsky’nin şu saptaması da aktarılabilir: “Değil mi ki bu temel haklar, sosyal gelişmeyi belirlemiyor ve gerçekleştiriyor, tersine sosyal gelişme tarafından belirleniyor ve gerçekleştiriliyor, o hâlde koca sosyalizmi temel haklara indirgemek için bu çaba niye?” (Marx-Engels, 1977: 177).

konmaktadır. Hukuk, genel üretim yasasına uyarak devinir ve gelişir. 1844 *Elyazmaları*'ndaki değerlendirmeye "hukuk, genel üretim yasasına uyan tikel bir üretim biçimi" dir.

Din, aile, devlet, hukuk, ahlak, bilim, sanat, vb., tikel üretim biçimlerinden başka bir şey değildir ve genel üretim yasasına uyar (Marx, 1986/191).

Marx'ın, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'ndeki (1843) aile, burjuva sivil toplum ve devlet arasındaki ilişkilere yönelik saptamaları, "devlet" terimi "hukuk" olarak okunarak, hukuk konusuna da taşınabilir:

... aile ve burjuva-sivil toplum, ... devletin varoluş biçimlerini oluşturur; devleti yapan aile ve burjuva sivil toplumun ta kendisidir. Onlar etkin ögeyi oluşturur. Buna karşılık Hegel'de, onlar gerçek İdea tarafından yapılır. Onları birleştiren ve onlardan bir devlet yaratan onların kendi öz yaşamlarının evrimi değildir, tersine onları İdeanın içinden çıkaran İdeanın yaşam sürecidir... [Aslında] doğal aile temeli ve yapay burjuva sivil toplum temeli olmadan, siyasal devlet olamaz; bunlar onun için bir *conditio sine qua non*'durlar; ama Hegel'de koşul kendi tersine, koşullanana dönüşür; belirleyen öge belirlenen öge olarak koyulur... (s.17). Hegel devletten hareket ediyor ve insanı devletin bir öznelleşmesi olarak düşünüyor. Demokrasi insandan hareket ediyor ve devleti insanın nesnelleşmesi olarak düşünüyor. ... İnsanın varoluş nedeni yasa değil ama yasanın varoluş nedeni insandır (Marx, 1997/47).

Marx, hukukun, üretim biçiminden kaynaklanan toplumsal ihtiyaçları ifade ettiği yönündeki değerlendirmesini, Meclisi ve vergi yasalarını eleştirdikleri için yargılandıkları, Ren Bölgesi Demokratlar Komitesi Davası'nda (1849) savunmasının temeli yapmıştır. Savcının savlarını, hukuk tekniği çerçevesinde de yanıtlayan Marx, bunun yanı sıra siyasal gelişmelerin derinlemesine bir çözümlemesini yapmakta, vardığı sonuçları hukukun

niteliğine ilişkin görüşleriyle birleştirerek, yasaların geçerliliğini de sorgulamaktadır.⁸

Toplum hukuk üzerine kurulmaz, bu bir hukuksal yapıttır. Tersine, hukuk, topluma dayanmalı; kişisel kaprislerinden farklı olarak, toplumun, belirli bir zamanda egemen olan maddi üretim biçiminden doğan ortak çıkarlarını ve gereksinimlerini ifade etmelidir (Marx, 1849).

Marx'ın bu temel kuramsal yargısı, o dönemde, toplumda saptadığı temel karşıtlığa, feodal düzenin kalıntısı olan büyük toprak sahipleri ile modern sanayiye dayanan burjuvazi arasındaki karşıtlığa gönderme yapmaktadır. Marx, feodal düzenin kalıntısı büyük toprak sahiplerinden oluşan Birleşik Bölgesel Diyet'in, yeni toplumun gelişimini engelleyici ve sınırlayıcı yasalar koymasının meşruiyetini sorgulamaktadır.

Marx, savunmasında Kod Napolyon'u (Fransız Medeni Kanunu'nu) örnek vermektedir:

Elimde tutmakta olduğum bu Kod Napolyon, modern burjuva toplumunu yaratmamıştır. Tersine, 18. yüzyılda doğan ve 19. yüzyılda gelişen burjuva toplumu, hukuksal ifadesini bu Kod'da bulmaktadır yalnızca. Bu toplumsal koşullara uygunluğu sona erer ermez bu Kod basit bir kâğıt parçasına dönüşür.

Yeni toplumsal koşullara uymayan yasaların basit bir kâğıt parçasına dönüşmesinin Marx'ın söz ettiği kadar anlık bir keşintiyle gerçekleşmeyeceği açıktır. Toplumsal koşullara uygunluğu sona eren yasalar, yeni yasalarla değiştirilinceye kadar bir süre daha devlet gücünün desteğini almaya ve zor da olsa uygulanmaya devam eder. Marx'ın anlatım biçiminin yarattığı, "bir

8 Savunma tekniğine ilişkin önemli sonuçlar çıkarılabilecek bu savunmasında, teknik hukuksal değerlendirmeleriyle siyasal/kuramsal çözümlemeleri arasında kesin bir sınır yoktur. Savunma bu açıdan ayrı bölümlere de ayrılmamaktadır. Bütünsel bir metindir. Teknik hukukçuluğun ve siyasal hukukçuluğun birlikteliğine ilişkin önemli bir örnek söz konusudur.

anda” gerçekleşme zannını bir yana bıraktığımızda, toplumsal gerçeklik ile hukuksal gerçeklik arasındaki uyumun bozulmasının, hukuk kurallarının yürürlüğüne etkisi olmasa da bir meşruluk ve uygulanabilirlik sorunu doğuracağına dikkat çekilmesi önemlidir.⁹

Belirli üretim biçimlerine özgü tarihsel haklılıklar ile bundan kaynaklanan toplumsal ilişkilerin ifadesi olan hukuk arasındaki uygunluk geçicidir:

Eski yasalar, yeni toplumsal gelişmenin temeli yapılamaz. Bu yasalar, eski toplumsal koşullar tarafından yaratılmıştır ve bunlarla birlikte ortadan kalkmalıdır. Yaşamın değişen koşullarıyla değişmeye mecburdurlar. Yeni toplumsal ihtiyaçlar ve talepler karşısında eski yasaları savunmak, esasen, toplumun güncel yararı karşısında, bir azınlığın günü geçmiş özel çıkarlarına ikiyüzlü biçimde, arka çıkmayla aynı şeydir (Marx, 1849).

Yeni üretim biçiminden köken alan üretim ilişkilerinin doğurduğu yeni toplumsal ihtiyaçlarla, bunların ifadesi olması gereken hukuk arasındaki uyumsuzluk, eski sınıflar tarafından, var olan hukuksal yapıya ısrarla dayanılarak sürdürülmeye çalışılırsa, birçok teknik hukuksal sorunun ötesinde, köklü siyasal krizler de doğuracaktır.

Yeni toplumsal ihtiyaçlar ve talepler karşısında eski hukuksal temeli savunmak, var olan ihtiyaçlarla sürekli bir çelişki içindedir, ticaret ve sanayiye engel olur, siyasal devrimlerle ortaya çıkan toplumsal krizlere yol açar ... (Marx, 1849).

Hukukun, üretim biçiminden köken aldığı, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Giriş*’te de (1857) açık biçimde belirtilmiştir:

9 Engels’e göre Marx, tarihsel üretim biçimine uygun tarihsel meşrulukları tanımaktadır: “Marx’ın teorik çalışmalarında, her zaman yalnızca belirli bir toplumun ekonomik koşullarını yansıtmakla kalan hukuk, salt ikinci derecede, geri planda göz önüne alınır. Buna karşılık, ön planda, belirli dönemler için, belirli durumlara ve belirli tarihsel üretim biçimlerine özgü hukuklar ... ‘tarihsel haklılıklar’, ‘tarihsel meşruluklar’ göz önünde tutulur.” (Marx-Engels, 1977: 175).

Her üretim biçimi, kendine özgü hukuksal kurumlarını; kendi yönetim tipini vb. yaratır (Marx, 1998: 452; Marx, 1993: 225).

Marx'ın buradaki saptaması da yine doğrudan hukuka, hukukun yöntemine, kaynaklarına vb. yönelik bir değerlendirme yapma amacından çıkmamaktadır. Marx bu saptamayı, kapitalist üretim biçimini, mülkiyet ve mülkiyeti güvenceye alan yapıları evrensel ve değişmez biçimiyle tanımlayarak tarih dışına çıkarma, evrenselleştirip ebedileştirme çabalarına karşı yapmaktadır.

Marx'ın buradaki savını özetlersek: “Her üretim, belirli bir toplum tipinin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla birey tarafından doğanın mülk edinilmesidir.” Bu anlamda, mülkiyetin üretimin koşulu olduğunu söylemek eşsözdür. Ama bundan geçmiş mülkiyet biçimlerini göz ardı ederek “özel mülkiyetin” üretimin tek koşulu olduğu sonucuna varmak kabalıktır. Aynı özellik hukuk için de geçerlidir.

“Her üretim biçimi kendine özgü hukuksal kurumlarını yaratır.” Bu nedenle örneğin “Faustrecht (en güçlünün hukuku) da bir hukuktur ve bu hukuk, ‘hukuk devleti’nde başka bir biçim altında varlığını sürdürür” (Marx, 1998: 452; Marx, 1993: 225).

Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı'nın* (1859) Önsöz'ünde, “uzmanlaşmış çalışmalarımın konusunun, felsefe ve tarih yanında ikincil bir bilgi kolu saymış olmasına karşın hukuk” olduğunu ve kafasında biriken kuşkuları gidermek için de ilk olarak Hegelci hukuk felsefesini eleştirici bir gözle ele aldığını belirttikten sonra, Hegelci hukuk felsefesinin eleştirisinde vardığı sonucu aktarmaktadır. Değerlendirmesi, bir Marksist hukuk yaklaşımından söz edilebilecekse bunun temelini oluşturabilecek niteliktedir:

Araştırmalarım devlet biçimleri kadar hukuki ilişkilerin de ne kendilerinden ne de iddia edildiği gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılabileceğini, tam tersine, bu ilişkilerin kökenleri-

nin Hegel'in ... 'sivil toplum' adı altında topladığı maddi varlık koşullarında bulundukları ve sivil toplumun anatomisinin de ekonomi politiğin içinde aranması gerektiği sonucuna ulaştı.

Marx ekonomi politik konusundaki incelemelerinde vardığı sonucu da şu şekilde ortaya koymaktadır:

Genel sonuç kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde insanlar aralarında zorunlu, kendi iradelelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun üretim yapısını, belirli toplumsal bilinç biçimlerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur (Marx, 1993: 22).

Marx'ın bu temel saptamalarına göre, hukuk, üretim ilişkilerine, yani insanların varlıklarının temel üretiminde kurdukları zorunlu, gayri iradi ilişkilere göre üstyapıyı oluşturur. Bu üstyapıya da "belirli toplumsal bilinç biçimleri" tekabül eder. Demek ki Marx'a göre, hukuk, aynı zamanda bir "*bilinç biçimi*"dir. Marx, hukuksal bilinç biçimi ile maddi hayat arasındaki ilişkinin yönünü de açıkça ortaya koyar:

İnsanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır.

Hukuksal üstyapı, üretim ilişkileri üzerinde nasıl "*yükselir*"? İkisi arasında nasıl bir belirlenim ilişkisi vardır?

Yine *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın (1859) Önsöz'ünde Marx'ın, üretici güçlerin gelişimi ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiyle ortaya çıkan "*toplumsal devrim çağı*"na ilişkin değerlendirmelerinde bu soruya ilişkin ipuçları bulunabilir:

Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey ol-

mayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşer. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri hâline gelir (Marx, 1993: 23).

Bu saptamadaki temel yargıları şu biçimde sıralayabiliriz:

1. Üretim ilişkileri, üretici güçlerin içinde hareket ettikleri biçimlerdir.
2. Hukuk bu ilişkilerin (biçimlerin) ifadesidir.
3. Kanımca “ifade” ilişkisi, tek yanlı bir yansıtma değildir. Zira, üretim ilişkilerinin, üretici güçlerin gelişimine uyumu otomatik değildir. “*Toplumsal devrim çağı*”nın başlaması da bu nedenledir. “İktisadi temeldeki değişme, tüm üstyapının eninde sonunda dönüşümüne yol açar.” Ancak bu dönüşüm otomatik ve eşanlı değildir. Bu nedenle de hukuksal üstyapının üretim ilişkilerini yansıtmasından değil de “ifade etmesi”nden söz etmek gerekir.
4. Marx’ın saptamalarında şöyle bir ilişkilendirme görülmektedir: Toplumun maddi üretici güçleri; bu üretici güçlerin, içinde hareket ettikleri ve bunlarla uyumlu olması gereken üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin ifadesi olan hukuksal üstyapı (biçim).

Marx’ın devam eden değerlendirmelerinde hukukun “ideolojik biçim” olarak nitelendirildiğini de görüyoruz.

İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile –ki, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir–, hukuki, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik biçimleri ayırt etmek gerekir (Marx, 1993: 23).

Hukuk, aynı zamanda, insanların maddi üretim alanında, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmanın bilincine vardıkları ideolojik bilinç biçimlerinden biridir. Bu nedenle

de böylesi altüst oluş dönemlerini değerlendirmede kullanılmaz. Hukukun ve benzeri ideolojik bilinç biçimlerinin, dünyayı anlamadaki özsel zaafını Marx şöyle açıklamaktadır:

Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilemezse, böylesi bir altüst oluş dönemi hakkında da bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak bir hükme varılamaz; tam tersine bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir (Marx, 1993: 23-24).

İnsanların çatışmaların bilincine vardıkları ideolojik biçimlerden biri olan hukuktan yola çıkarak maddi dünyayı açıklamak mümkün değildir. Tersine hukuksal “ifadeleri”, “değerlendirmeleri” maddi hayatın çelişkileriyle, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çatışma ile açıklamak gerekir. Hukuku gerçekten açıklayıp anlayabilmek için, hukukçular tarafından “hukuk ötesi” olarak nitelenen alana girmek bir zorunluluktur.

Marx, Proudhon’a yönelik eleştirilerini içeren, J-B Schweitzer’e Mektubu’nda da (1865), mülkiyetin hukukla anlaşılamayacağını söylerken, hukukun üretim ilişkilerinin ifadesi olduğu saptamasını yapmaktadır:

Mülkiyetin ne olduğu sorusuna, mülkiyet ilişkilerini, irade ilişkilerinin hukuki ifadesinde değil fakat gerçek biçiminde, yani üretim ilişkilerinde kavrayan bir eleştirel ekonomi politik çözümlemesiyle yanıt verilebilir.¹⁰

Buna göre, mülkiyet ilişkilerinin, daha genel ifadeyle iktisadi ilişkilerin bir de hukuki ifadesi bulunmaktadır. Hukuk kendi dışında yer alan bir gerçekliği “ifade” etmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Marksizmin hukuk konusunu ele alış nedeni, genel metodolojik/epistemolojik kaygısıdır.

10 Marx saptamasına devam ediyor: “Proudhon, tüm bu iktisadi ilişkileri hukuksal mülkiyet kavramına indirgeyerek, 1789’dan önce vermiş olduğu yanıtın ötesine gidememiştir: ‘Mülkiyet hırsızlıktır.’” (Marx, 1995: 176-184).

Dünyaya ilişkin bilgi hukuksal bilgi değildir zira, hukukun kendisi bir “ifade”dir, bir dolayımıdır. Bu nedenle hukuk tarafından ifade edilen fenomenlerin gerçek temellerinin araştırılması gerekir. Marksistlerin bulduğu gerçek temel, “gerçek biçim”, “üretim ilişkileri”dir.

Üretim ilişkilerinin, hukuk alanında yeniden kurulması-na, bir de hukuk olarak ifade edilmesine neden gerek duyulur? Engels, *Ludwig Feuerbach Klasik Alman Felsefesinin Sonu*’nda (1886) hukuk ile iktisat bağlantısını kurarken bu soruya dolaylı bir yanıt vermektedir:

Devlet ve kamu hukuku iktisadi ilişkilerle belirlendiği gibi, gerçekte, verili koşullarda normal sayılan bireyler arası ilişkileri yaptırıma bağlayan özel hukuk da elbette iktisadi ilişkilerle belirlenir.¹¹

Engels’in saptamasıyla, özel hukuk bireyler arası normal iktisadi ilişkileri yaptırıma bağlar (düzenler). Hukukun (özel hukukun) işlevi normal iktisadi koşulların işleyişini yaptırıma bağlamak ve düzenlemek, yani güvenceye almaktır. Hukukun, bu toplumsal işlevi yerine getirebilmesi için tüm iktisadi ilişkileri, bir de hukuk diline çevirmesi gerekir. Yani hukukun terimleriyle “ifade” etmesi gerekir. Böylelikle dünyanın, hukuksal kavramlarla hukuk alanında bir kez daha kurulduğu görülür. Engels’in anlatımıyla “her özel durumda ekonomik olgular, hukuksal yaptırımdan yararlanmak için hukuksal biçim kazanmak zorundadır” (Engels, 1992: 52). Hukuk, (bireyler arası) iktisadi ilişkileri yaptırıma bağlama işlevini gerçekleştirmek için, bu gerçekliği, hukukun kavramları, kategorileri, ilkeleri ve kurallarıyla “hukuksal bir gerçeklik” olarak yeniden kurar.

11 Engels, aynı yerde, hukukun iktisadi ilişkiler tarafından belirlenmesi “biçiminin” farklı olabileceğini İngiltere’deki ve Roma hukuk sisteminin örnek göstererek açıklamaktadır (Engels, 1992: 52).

Hukukun, sadece bir yansı olmadığı, sabit oturmuş, binlerce profesyonel hukukçunun, mahkemelerin, polisin, devletin faaliyetleriyle oluşan bir gerçekliğinin olduğu da açıktır.

Hukuk bir gerçekliğin ifadesi, bir başka alanda yeniden kurulmasıdır. Bu ifade ilişkisinin nasıl işlediği araştırılmalıdır. Gerçekliğin hukuk alanındaki ifadesi, ifade edilen gerçeklikle bağlarını belirli oranda koparmış yeni bir gerçekliktir. Yeni bir gerçeklik hâline gelmiş hukuk alanında hayat, gerçeklikten köken almış kavram, kategori, ilke ve kurallarla kendine özgü bir biçimde devinir. İşleyiş anında, hukuksal kavramların/kuralların, her seferinde yeniden ifadesi oldukları gerçeklikle sınımları gerekmez. Bunun dışında, iç çelişkilerinden arınması ve düzenli işleyişinin sağlanması için hukuk, birçok varsayımla pekiştirilmiştir. Bu anlamda hukuk, işleyişi sırasında gerçekliğe büyük oranda kapılarını kapar. Elbette hukuk bir gerçekliği, üretimin biçiminin damgasını vurduğu toplumsal ilişkileri düzenlemektedir, ancak hukukun işleyişinde önemli olan bu ilişkilerin hukuksal soyutlamalara uyup uymadığı, bunların kendi alanı kapsamına girip girmediğidir. Gerçeklik, hukuksal soyutlamaların kapsamına girdiği oranda, “hukuksal gerçekliğin” konusu olur. Hukuk, ondan köken almasına karşın kavramlarıyla açıklayamadığı oranda gerçekliği yok sayar; onu hukukta bir etken olarak kabul etmez.

Engels, Conrad Schmidt’e Mektubu’nda (1890) hukukun, “ifade etme” işlevindeki, görelî özerkliği, yani kendisini yaratan gerçekliğin yanı sıra, o temele bağımlı ve duyarlı olmayı sürdürse de, ayrı bir “hukuksal gerçeklik” yaratması hakkında önemli değerlendirmeler yapmaktadır.

Profesyonel hukukçuları yaratan işbölümü gerekli hâle geldiğinde, üretim ve ticarete gencl bağılılığı olan ve aynı zamanda bu alanlar üzerinde etkide bulunma yeteneğini sürdüren yeni bir alan [hukuk] açılır. Modern devlette hukuk sadece, genel ekonomik duruma uyup onun ifadesi olmakla kalmaz fakat aynı za-

manda kendi içinde tutarlı bir ifade olmak ve kendi iç çelişkileri nedeniyle göze batar derece tutarsız olmamak zorundadır. Bunu gerçekleştirmek için, iktisadi koşulların yansıtılması gitgide bozulur. O kadar ki, mevzuu hukukun bir sınıfın egemenliğini, saf, kesin ve tüm ağırlığıyla ifade etmesine (ki bizzat bu durum “adalet kavramına” aykırıdır) nadiren rastlanır (Engels, 1996: 233).

Engels’in açıkça ortaya koyduğu gibi, Marksizmde hukukun ifade etme işlevi mekanik bir aktarma/yansıtma olarak anlaşılmamakta; belirli oranda bağımsızlaşmış hukuksal gerçekliğin varlığı da kabul edilmektedir. Hukuksal gerçeklik de özerk biçimde devinmektedir. Engels’ göre,

‘hukukun gelişim’ seyri, büyük ölçüde şöyledir: İktisadi ilişkilerin, hukuksal ilkelere doğrudan çevrilmesinden doğan çelişkiler giderilmeye ve uyumlu bir hukuk sistemi yaratılmaya çalışılır; ardından, daha sonraki iktisadi gelişmenin etkisi ve baskısıyla hukukun, iç çelişkiler yaratan, sürekli ihlaliyle karşılaşılır.

Hukuk, hem bir sistem olması nedeniyle iç çelişkilerini sürekli gidermeye uğraşır hem de üretim ilişkilerindeki değişimi hukuk içinde ifade etmeye. Bu hukukta, sürekli gerilimler doğuran yapısal bir çelişkidir.

Engels, Conrad Schmidt’e Mektubu’nda (1890), hukukun ve meslekten hukukçuların durumunu, iktisat bilimi ve meslekten iktisatçılarla karşılaştırmaktadır. *Züricher Post* gazetesinin editörlüğünü üstlenen Conrad Schmidt’e, para ve spekülasyon piyasasının canlı olduğu bu kentte ekonomi hakkında çok şeyler öğrenebileceğini, uygulamaya ilişkin bilgilere sahip olabileceğini söylüyor. Ancak bir uyarıda da bulunuyor Engels:

İktisadi, siyasal ve diğer yansımalar, insan gözündekiler gibidir, gözdeki mercekten geçtiklerinde başaşağı olurlar. Bu benzerlikte, sadece, bunların tekrar ayakları üzerine koyacak olan sinir sistemi eksiktir.

Engels bu mektubunda söz etmemekle birlikte, “Hukukçular Sosyalizmi” yazısını incelerken gördüğümüz gibi, başaşağı duran iktisadi, siyasal ve diğer yansımaları düzeltecek sinir sisteminin tarihsel maddecilik olduğunu savunmaktadır. Hukuk da gerçekliği başaşağı yansıtan “diğer yansımalar”dan biridir. Engels’in burada yaptığı değerlendirme, hem hukukun “ifade olma” niteliğinin gerçek etkisi hem de genel olarak ideolojinin gerçeklik üzerindeki etkisi konusunda çok önemlidir.

İktisadi ilişkilerin hukuk ilkeleri olarak yansımaları da zorunlu olarak başaşağıdır; bu durum hukuk alanında faaliyette bulunan kişiler farkında olmadan gerçekleşir; bunlar sadece iktisadi yansımalar olsa da hukukçu *a priori* ilkelere göre iş yaptığını sanır; her şey tepetaklaktır. Kanımca, farkına varılmadığı sürece, ideolojik kavrayış dediğimiz şeyi oluşturan bu tersine çevrilme, iktisadi temel üzerinde etkide bulunur ve belirli sınırlar içinde onu değiştirebilir de (Engels, 1990).

İdeolojik kavrayışın, iktisadi temel üzerinde belirli sınırlar içinde de olsa etkide bulunabileceği Engels tarafından kabul edilmektedir. Bu etkinin yönünü, Engels’in, iktisadi gelişme üzerinde devlet iktidarının etkisine ilişkin değerlendirmelerinden çıkarabiliriz:

Devlet iktidarının, iktisadi gelişmeyle tepkimesi üç biçimde olabilir: iktisadi gelişme ile aynı yönde olur ve bu durumda gelişme daha hızlanır; gelişme çizgisine ters düşebilir, uzun erimde devlet parçalanır; veya iktisadi gelişmeyi belirli gelişim yollarından ayırarak ona başka gelişim yönlerini zorla kabul ettirir. Bu son durum, öncekilerden birisiyle sonuçlanır. İkinci ve üçüncü durumlarda, siyasal iktidarın iktisadi gelişmeye büyük zarar verebileceği, büyük miktarlarda enerji kaybıyla ve maddi kayıpla sonuçlanacağı da açıktır (Engels, 1890).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hukuk basit bir yansı değildir. Yansıttığı gerçeklik karşısına “özerk bir gerçeklik” olarak dikilir. Hukuk alanında hayat, gerçeklikten köken almış kav-

ram, kategori, ilke ve kurallarla kendine özgü bir biçimde devinir. İfadesi olduğu gerçekliğe büyük oranda kapılarını kapar. Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884), evlenme sözleşmesi ile iş sözleşmesine ilişkin değerlendirmeleri vesilesiyle bu noktaya dikkat çekmektedir.

[Evlilik sözleşmesi gibi] iş sözleşmesi de taraflar arasında özgürce yapılmış sayılır. Ama bu özgürlük, taraflar arasındaki eşitliğin, yasa tarafından kâğıt üzerinde kurulmasına dayanır. Sınıfsal konumlar arasındaki farkın taraflardan birine verdiği güç, bu güçlü tarafın diğeri üzerindeki baskısı –iki tarafın gerçek iktisadi durumu– bütün bunlar yasayı hiç ilgilendirmeyiz. ... Gerçek yaşamın oynandığı hukuk kulislerinin ardında olup bitenler ve bu özgür onamanın ne biçimde sağlandığı yasayı da hukukçuyu da hiç ilgilendirmeyiz (Engels, 1990: 77).

Engels'in bu değerlendirmeleri de bizzat "hukukun eleştirisi" niteliğinde değildir. Yukarıda da belirttiğim gibi, dünyanın hukukçu bakış açısıyla kavranamayacağı açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca buna, hukuki eşitlik arayışlarıyla yetinen siyasal akımların eleştirisi de eklenmektedir. Ancak bizzat hukuka yönelik bir eleştiri bulunmamaktadır.

Engels'in adlandırmasıyla "hukuk kulisleri", hukukçuların sevdiği adlandırmayla "hukuk ötesi" ile hukuk arasındaki, hukukçuların sorgulamaksızın kabul ettikleri kopukluk, yapısal bir zorunluktur. Marx ve Engels tarafından hukuksal dünya görüşünün reddedilmesinin gerekçesi de bu zorunlu kopukluktur. Hukukun bu niteliği, gerçekliğin her zaman için eksik ve çarpıtılmış bir ifadesine yol açacaktır. Kurallarla toplumsal ilişkileri düzenleyen bir sistemin zorunlu olarak soyutlamalara dayanması gerekir. Nitekim *common law* geleneği, dışsal bir otorite tarafından (devlet/yasa koyucu) konmuş genel, soyut kurallara, yani kanunlara daha sınırlı yer vermesine karşılık, mahkeme kararları da somut olayları aşan ve gelecekteki benzer durumlara uygulanmasına olanak sağlayan kuralsallığa sahiptir. Hukuk

kuralı bir soyutlamadır. Gerçekliğin kurala uyup uymadığına bakılır. Uygunluk yoksa, gerçeklik ya kapsam dışı sayılır ya da istisnalarla, yorumlarla kural yumuşatılır veya değiştirilir. Hukukun gerçekliğe kapılarını tam olarak kapattığı da söyle-nemez. Engels'in verdiği örnekte, yaşamak için emek gücünü satmaktan başka olanağı bulunmayan birinin iş akdi yaparken özgür olduğunu düşünmek safdillik olur. Ancak, hukukun, bu temel sınıfsal konuma duyarsız olmasına karşın, kendi tanımladığı "irade serbestisi"nin, sözleşmenin kurulması anında gerçekleşip gerçekleşmediğini araştırarak (hata, hile, ikrah, hak ve işlem ehliyeti gibi) araçlar geliştirdiği de malumdur.

Gerçeklik ile hukuksal gerçeklik arasındaki ilişkinin, hukukçular tarafından tam bir kopukluk olarak algılanmasının ve aslında hukukun ifadesi olduğu gerçekliğin "hukuk ötesi" olarak nitelenmesinin önemli nedenlerinden biri de hukukun aynı zamanda işbölümü sonucunda özerk bir iş hâline gelmiş olmasıdır. Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*'nde (1845) işbölümünün, gerçekliği anlamada yarattığı bozulmaya değinmektedir:

İşbölümü nedeniyle o işin özerkliğe ulaşması sonucunda herkes kendi işine gerçek gözülle bakar. Zanaatları ile gerçek arasındaki bağ konusunda, zorunlu olarak, zaten mesleğin kendi doğasının gerektirdiği kadar hayaller kurarlar. Hukukta, siyasette vb., bu ilişkiler bilinçte kavranırlar; bu kişiler, bu kavramların üstüne çıkmadıklarından, bu ilişkiler konusunda sahip oldukları kavramlar, onların kafalarında sabit kavramlardır: Söz gelimi yargıç, yasaları uygular ve bunun için de mevzuatı gerçek etkin devindirici olarak kabul eder (Marx-Engels, 1992: 110).

Marx, birbirleriyle örtüşmeleri her zaman için mümkün olmayan, hukuksal varoluş ile gerçek varoluş (*l'existence réelle*) arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrımı, *Louis Bonaparte*'in 18 Brumaire'i'nde (1851), Fransız 1848 Anayasası'ndaki özgürlüklere, bunların uygulanmasına ve bu anayasanın niteliğine ilişkin değerlendirmelerinde bulabiliriz. Marx'ın değerlendir-

mesine göre, 1848 Anayasası'nın kurduğu haklar sistemi hem hakları savunanların hem de hakların kısıtlanmasını isteyenlerin isteklerini gerçekleştirebilecek niteliktedir.

Anayasanın her paragrafı kendi karşı savını da içermektedir. Bir yandan temel özgürlükler tanınmakta, Fransız halkının mutlak hakkı ilan edilmekte, öte yandan bunların ancak başkasının eşit hakları, kamu güvenliği ve bu hakları düzenleyen yasalarla çatışmadıkları sürece sınırsız oldukları belirtilmektedir. Böylece, anayasanın buyruklarına uygun olarak bu mutlak özgürlükleri, kamu güvenliği, 'yani burjuvazinin güvenliği' yararına, burjuvazi dışındaki sınıflara yasaklamak veya polis tuzaklarından başka bir şey olmayan koşullara bağlamak mümkündür. [Bunun içindir ki,] özgürlük sözüne saygı gösterildiği ama onun gerçekleşmesi yasaklandığı sürece, özgürlüğün gerçek varoluşu tamamen yok edilmiş olsa bile anayasal [yani hukuksal] varoluşu dokunulmamış olarak kalmıştır (Marx, 1990: 31).

Marx'ın, anayasa hukuku alanında da önemli vurguları bulunan bu değerlendirmesinden, konumuz açısından önemli bir yargıya varılabilir. Marx, hukukun, ifadesi olduğu gerçek yaşam dışında da bir gerçekliği olduğunu kabul etmektedir. Ancak, hukuksal varoluş ile gerçek varoluş arasındaki ilişki sorunludur. Bu sorun, hukukçuların geleneksel yakınma konularından biri olan "kanunların, kuralların uygulanmıyor olması" şikâyetinden farklıdır. Sorun uygulanmama sorunu değildir. Bir uygulamama keyfiliğinden de kaynaklanmaz. İlk olarak, hukukun doğası ve işlevi gereği toplumsallığı aynen aktarmayacağı/yansıtmayacağı/ifade etmeyeceği açıktır. İkincisi, hukuk çoğu zaman bir kuralın birden fazla anlamlandırılmasına olanak sağlayan bir iç yapıya sahiptir. Marx'ın aktardığımız değerlendirmesinde de görüldüğü gibi, örneğin anayasanın hak ve özgürlüklere ilişkin hukuki düzeneği hem "özgürlükleri ortadan kaldıranlar" hem de "bu özgürlükleri eksiksiz isteyen demokratlar" tarafından kullanılabilir. Bu özellikten hukukun bir kandırmaca olduğu

sonucuna varılamaz. Daha doğru bir değerlendirme, hukukun her iki taraf için de bir olanak olduğudur. Hukuk kendi iç tutarlılığı bozulmadığı sürece değişik sonuçlara olanak sağlayacak olası yorumları bünyesinde barındırır.

2. İnceleme Yöntemi

Daha önce de vurguladığımız gibi, dünyayı açıklamanın aracı olarak hukukun kullanılamayacağı, Marksizmin hukuk konusundaki temel savıdır. Bu sav ikili bir anlam taşır. İlk olarak, dünyayı algılama, inceleme ve anlama yöntemi konusunda, hukukun bu iş için elverişli olmadığını belirterek önemli bir ipucu vermektedir. İkinci olarak, hukukun nasıl incelenmesi gerektiğine ilişkin temel bir yöntemsel ilke ortaya çıkarmaktadır. Hukukun kaynağına ilişkin olarak önceki bölümde aktardığımız değerlendirmeler, gerçekte hukukun incelenme yöntemi-ne ilişkin bilgiler de vermektedir.

Hukuksal kurumların nasıl incelenmesi gerektiğine ilişkin Marksizmin verdiği tipik örnek mülkiyettir. “Mülkiyet” kurumunun ne olduğunu anlayabilmemiz için hukuksal yönünü incelemek yeterli değildir. Marx’ın J-B Schweitzer’e Mektubu’ndaki (1865) saptamasıyla:

Mülkiyetin ne olduğu sorusuna, mülkiyet ilişkilerini, irade ilişkilerinin hukuki ifadesinde değil fakat gerçek biçiminde yani üretim ilişkilerinde kavrayan bir eleştirel ekonomi politik çözümlmesiyle yanıt verilebilir (Marx, 1995: 176).

Hukuktan kalkarak, hukuk alanı dışında bir gerçeklikten doğmuş ve işlemekte olan bir kurumu açıklamak mümkün olmadığına göre, hukuksal kurumları sadece hukuk alanı içinde kalarak açıklamak, yani, hukuku hukukla açıklamak da mümkün değildir. Hukuksal kurumlara ve bir bütün olarak hukuka yönelik her türlü anlama çabası zorunlu olarak “hukuk ötesi”ne açılmak zorundadır.

Hukukun üretim biçiminden tam bir bağımsızlığı olmadığı gibi, tam bir bağımlılığı da söz konusu değildir. Bu nedenle yasa koyucunun serbest iradesiyle kuralların; hukuk öznelerinin serbest iradesiyle de hukuksal ilişkilerin kurulduğu kısmi olarak doğrudur. Bunun gibi, hukuk öznelerinin, hukuk kurallarının ve bir bütün olarak da hukuk sisteminin üretim biçiminin bir yansıması olduğu da kısmen doğrudur. Bu nedenle, hukuk incelemelerinde kurucu iradeyi tek veya asıl veri kabul etmek yanlıştır. Tersinden, sadece üretim ilişkilerine vurgu yapılması da hatalıdır. En tehlikeli sonucu, hukukun tamamen verimsiz, anlamsız ve herhangi bir özgün varlığı olmayan bir gölge alan olarak nitelenmesidir.

Hukukun kaynağını devletin veya diğer hukuk öznelerinin iradesinde arayan anlayışlar, *Alman İdeolojisi*'nde (1845) Marx-Engels tarafından eleştirilmektedir:

Özel hukukta, var olan mülkiyet ilişkileri, genel iradenin sonucu olarak açıklanır. Bu hukuksal bir yanılsamadır. ... Hukukçuların bu yanılsaması, hem hukukçular için hem de tüm hukuk sistemi için, bireylerin kendi aralarında, örneğin sözleşmeyle doğan ilişkilerin saf bir olumsuzluk olarak görülmesini ve bu çeşitten ilişkilerin, isteğe bağlı, içeriği tamamıyla sözleşmeyi yapanların keyfi kişisel iradelerine dayanan ilişkiler olarak kabul edilmesini de açıklar (Marx-Engels, 1992: 109).

Marx-Engels'e göre, hukuk, kaynağını sadece "irade"den almaz; salt iradeye indirgenemez. Hukuk alanındaki ilişkiler ve işlemler hukuk öznelerinin iradeleriyle kurulur, ancak hukukun, hukuk özneleri dışındaki kurucu kaynağını da araştırmak gerekir. Bu durum özel hukuk ilişkileri (sözleşme ilişkileri) için olduğu kadar, kural koyucu iktidar için de geçerlidir.

Devlet egemen bir sınıfın bireylerinin, onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları bir biçim, içinde bir çağın bütün sivil toplumunun özetlendiği bir biçim olduğundan, bunun sonucu olarak, bütün kamusal kurallar devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar. Bu yüzden yasanın iradeye dayan-

dığı, hatta daha iyisi, özgür iradeye dayandığı kuruntusu, somut temelinden kopmuştur (Marx-Engels, 1992: 107).

Marx ve Engels'in yazılarında, hukukçu yaklaşımının eleştirisinin (yani dünyanın hukuksal kavramlar aracılığıyla doğru biçimde algılanabileceği yaklaşımının eleştirisinin) ötesine geçilip hukukun nasıl incelenmesi gerektiğine ilişkin değerlendirmeler yapılmasına pek rastlanmamaktadır. Az sayıdaki değerlendirmelerden biri ise Engels'in *Anti-Dühring* (1878) çalışmasındaki hukuka ilişkin bölümlerdir. Dühring'in hukuk konusundaki kurgusunu değerlendiren Engels, bunu "gerçek temelinden kopmuş bir imaj" olarak nitelemektedir. Engels'e göre, Dühring'in hukuku kurgulama yöntemi yanlıştır. Doğru yöntem, "hukuku çevreleyen insanların, gerçek toplumsal ilişkilerinden" yola çıkmaktır. Engels bu noktayı derinleştirerek eleştirisini sürdürmektedir. Dühring "gerçek toplumsal ilişkilerden" yola çıkmak yerine, hukuku kurgularken "kavram"dan ("toplumun en yalın denilen öğelerinden") hareket etmiştir. Engels, kavramdan yola çıkarak hukuku açıklamaya çalıştığında Dühring'in hangi araçları kullanabileceğini de araştırmaktadır. Buna göre ilk araç, "temel olarak alınan soyutlamalarda hâlâ varlığını sürdürebilen zayıf gerçeklik kalıntıları"dır. İkinci araç ise, Dühring'in "kendini bilincinden çıkararak kullandığı içerik"tir. Bilincinde ise, "içinde yaşadığı toplumsal siyasal koşulların dışavurumu olan hukuksal sezgiler, konu hakkında literatürden ödünç alınmış düşünceler ve sonuçta kişisel fanteziler" yer alır. Somut tarihsel bağlam ve gerçeklikten uzaklaşmaya çalışılsa da gerçeklik böylelikle tüm tahlillere sızar. Dühring tüm zamanlar ve herkes için geçerli bir hukuksal öğreti geliştirmek istemiştir, ancak gerek kavramlardaki/soyutlamalardaki gerçeklik kalıntılarının ve gerekse de sezgilerinin, içinde yaşadığı toplumsal, siyasal koşulların dışavurumu olması Dühring'in "kapıdan atmak istediği tarihsel gerçekliğin bacadan girmesine" neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak da ortaya, "kendi zamanının tutucu ve devrimci

akımlarının, gerçek temelinden koptuğu için biçimsizleşmiş, iç-bükey bir aynada olduğu gibi başaşağı duran bir görüntüsünden başka bir şey çıkmamıştır” (Engels, 1995: 163).

Hukukun, gerçek toplumsal ilişkilerden yola çıkmak yerine kavramlardan hareketle incelenmesi ve her dönem ve herkes için geçerli bir hukuk kavramının ortaya konmaya çalışılması durumunda ancak gerçekliğin tepetaklak olmuş bir görüntüsüne, yani hukuksal ideolojiye varılabilir.

3. Hukukun Tarihselliği ve Geleceği

Hukuk tarihin belirli bir aşamasında doğmuştur. Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’nde (1884), hukuk olmayan bir kurallar düzeninden söz etmektedir. Engels’in, yabanıl halklarda bulunan grup hâlinde evlilik kurumuna ilişkin değerlendirmesinde böyle bir ayrıma rastlanmaktadır.

Kadın soy zincirinin ve ondan çıkan miras ilişkilerinin bu tekeli tanımasını, Bachofen ‘analık hukuku’ terimiyle belirtiyor; kısa olduğu için ben de bu deyimini kullanıyorum; ama bu uygun bir terim değildir, çünkü toplumun bu aşamasında, sözcüğün hukuksal anlamında ‘hukuk’ henüz söz konusu edilemez (Engels, 1990: 47).

Engels’e göre tarihin belli bir aşamasında, sözcüğün hukuksal anlamında bir hukuk henüz doğmamıştır. Engels, “sözcüğün hukuksal anlamında hukuk (*‘droit’ au sens juridique du mot*)” nitelmesini açmamıştır. Söz konusu toplumsal gelişim aşamasındaki “kadın soy zinciri” bir toplumsal “kural”dır. Engels bu kuralın hukuksal olmadığını, zira bu dönemde henüz hukukun ortaya çıkmadığını belirtmektedir. Ancak bu kuralın niteliğine ilişkin yeni bir tanımlama da getirmemekte, “analık hukuku” tanımlamasını kullanmayı sürdüreceğini belirtmektedir. Buna göre hukuk, toplumsal ilişkileri düzenleyen kuralların bir türü olarak, belirli bir tarihsel aşamadan sonra ortaya çıkmıştır.

Marx ve Engels’in çalışmaları *Alman İdeolojisi*’nde (1845) hukukun kökenlerine ve kaynağına ilişkin değerlendirmelerde

bulunmaktadır. “Devletin ve Hukukun Mülkiyet ile İlişkileri” başlığı altında, “özel hukuk ve özel mülkiyet, doğal topluluğun çözülmesiyle doğmuş ve birlikte gelişmiştir” saptaması yer almaktadır (Marx-Engels, 1992: 107).

Bu kısa saptamadan çıkan ilk sonuca göre, hukuk, üretim araçlarının belli ellerde toplanmasıyla (sınıflı toplumla) doğar. Sınıflı topluma geçiş, “hukuklu toplum” a geçiş anlamına da gelir.

İkinci olarak, hukuk, özel mülkiyetle birlikte doğmuş ve birlikte gelişmiş; özel mülkiyetle birlikte gelişmektedir. Hukuk mülkiyet biçimindeki değişikliklere duyarlı bir gelişim gösterecektir. Bir mülkiyet biçiminin kendi içinde derinleşmesi, gelişmesi veya yeni bir biçime dönüşmesi hukukta da benzer sonuçlar doğuracaktır. Nitekim *Alman İdeolojisi*’nde (1845) de bu özellik saptanmaktadır:

Sanayi ve ticaretteki gelişimin yeni mübadele biçimleri yarattığı her durumda, hukuk bunları, düzenli olarak, mülkiyetin kazanılma tarzlarına yerleştirmek zorunda kal(ır) (Marx-Engels, 1992: 109).

Bu sonuçlar karşısında şu soru ortaya çıkmaktadır: Mübadele/mülkiyet ilişkilerine uygun biçimde gelişme özelliği hukukun kendine özgü bir tarihi/varlığı olmasını engeller mi? *Alman İdeolojisi*’nde (1845) üretim biçimi ile hukuk arasındaki ilişki kısaca anlatıldıktan sonra, “hukukun, dinden daha fazla bir kendine özgü tarihi olmadığı unutulmamalıdır”¹² saptaması yapılmaktadır.¹³

12 “Nicht zu vergessen, dass Recht ebensowenig eine eigene Geschichte hat wie die religion.” (Unutmamak gerekir ki, hukuk da tıpkı din gibi sınırlı bir kendine özgü tarihe sahiptir.)

“It must not be forgotten that law has just as little an independent history as religion.”

“N’oublions pas que le droit n’a pas davantage que la religion une histoire qui lui soit propre.”

13 *Alman İdeolojisi*’nin (1845) tamamlanmamış “[12] Toplumsal Bilinç Biçimleri” başlıklı bölümünde, şöyle bir not yer almaktadır. “Siyasetin, hukukun, bilimin, sanatın, dinin vb. tarihi yoktur.”

Marx-Engels'e göre hukuksalt bir yansıma değildir. Hukukun, sınırlı da olsa kendine özgü bir tarihi vardır. Burada sınırlılıkla kastedilen, bir yetersizlik, zayıflık veya eksiklik değil, hukukun kaynağı ve işleviyle sıkı ilişkisinden kaynaklanan bir sınırlılıktır.

Hukukun kendine özgü tarihinin sınırlı olmasının vurgulanma nedeni yine, dünyanın hukuksal bakış açısıyla kavranamayacağını belirtmektir. Nitekim bu kısa cümle, hukukun üretim biçimlerinin gelişiminde oynadığı role ve özellikle modern sanayi ve ticaretin gelişimindeki etkisine ilişkin bir paragraflık bir açıklamanın sonunda yer almaktadır.

Yukarıda, hukukun kaynağına ve üretim ilişkilerini "ifade etme" işlevine ilişkin olarak Marx ve Engels'ten aktardığımız değerlendirmeler, bu sorunun yanıtına ilişkin veriler de içermektedir.

Hukukun geleceği, Marksizmin devletin geleceğine ilişkin tezine bağlıdır. Engels *Anti-Dühring*'de (1878) devletin sönmülmesinden söz etmektedir:

İşçi sınıfı, devlet iktidarını ele geçirir ve ilk elde üretim araçlarını devlet mülkiyetine dönüştürür. ... Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak görüldüğü ilk eylem, üretim araçlarına toplum adına el konması, aynı zamanda onun devlete özgü son eylemidir de. Devlet erkliliğinin toplumsal ilişkilere karışması, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve sonra kendiliğinden uykuya dalar. İnsanların yönetiminin yerini, şeylerin ve üretim sürecinin yönetimi alır. Devlet, ortadan kaldırılmaz, devlet sönmülür (Engels, 1995: 400).

Devletin nasıl ortadan kalkacağı Marksizmin önemli kuramsal ve siyasal tartışmalarından birisidir. Burada devlet için söylenebilecekler, Engels'in nitelemesini kullanırsak, "sözcüğün hukuksal anlamında hukuk" için de geçerlidir.

Engels'in, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884), kullandığı "sözcüğün hukuksal anlamında hukuk" kavramını kullanarak denebilir ki, devletin sönmülmesiyle, söz-

cüğün hukuksal anlamındaki hukuk da sönümlenecektir. Bu saptamalardan geleceğe ilişkin bulabileceğimiz tek ipucu, yeni kuralsal sistemin arkasında örgütlü devlet gücünün bulunmamasıdır. Kuralların kimin tarafından yazılacağı, kimin tarafından yaptırıma bağlanacağı, hatta yaptırım kavramının hâlâ geçerli olup olmayacağı, kuralların kimin tarafından uygulanıp, uyuşmazlıkların kimin tarafından çözüleceği gibi konular, görebildiğimiz kadarıyla, Marx ve Engels'in yazılarında işlenmemiştir.

C. Siyasal Programda Hukuk

Marx ve Engels'in hukuk konusundaki temel sorunu hukuksal dünya anlayışının veya başka bir ifadeyle hukuksal ideolojinin eleştirisi olmuştur. Dünyanın algılanışında hukukun ideolojik bir işlev gördüğü, bu bakış açısından kalkılarak tahlil yapılamayacağı ve siyasi program oluşturulamayacağı özellikle *Gotha Programının Eleştirisi*'nde (1875) vurgulanmıştır.

Alman İşçi Partisi programında yer alan "kolektif emeğin, ürünlerin adil bölüşümü ilkesi çerçevesinde düzenlenmesi" gerektiğine ilişkin 3. maddesini eleştiren Marx, "adil bölüşüm nedir?" diye sormakta ve adalet kavramıyla, yani "hukuksal düşüncelerle iktisadi ilişkilerin düzenlenemeyeceğini, hukukun iktisadi ilişkilerden doğduğunu" vurgulamaktadır. Buna göre, var olan bölüşümün, burjuvazi tarafından adil olarak nitelenmesi mümkündür, zira var olan üretim biçiminde tek "adil bölüşüm" de budur.

Sosyalist bir partinin "temel" toplumsal değişiklik talebini, adalet gibi hukuksal bir kavramla ifade etmeye çalışması, Marx tarafından sert biçimde eleştirilmektedir. Marx, bu program hükmüyle partiye, bir dönem için anlamlı olan ama artık kullanışsız boş sözlere dönüşen dogmaları sokma, zorlukla yerleştirilen gerçekçi anlayışı, hukuksal ideolojinin saçma sözleriyle bozma girişiminde bulunduğu belirtmektedir (Marx, 1875: I).

Marx'ın var olan üretim ve bölüşüm ilişkilerini, var olan üretim biçimi için "tek adil bölüşüm" olarak tanımlaması şaşırtıcı görünebilir. Engels'e göre Marx, tarihsel üretim biçimine uygun, tarihsel meşrulukları tanımaktadır:

Marx'ın teorik çalışmalarında, her zaman yalnızca belirli bir toplumun ekonomik koşullarını yansıtmakla kalan hukuk, salt ikinci derecede, arka planda göz önüne alınır. Buna karşılık, ön planda, belirli dönemler için, belirli durumlara ve belirli mülk edinme biçimlerine özgü bulunan ... 'tarihsel haklılıklar', 'tarihsel meşruluklar' göz önünde tutulur. ... Emek ürünlerinin başkaları tarafından sahiplenilmesinin ve emeğin sömürülmesinin geçici bir süre için tarihsel meşruluğunu da kabul etmiş olur. Ne var ki Marx, aynı zamanda, bu tarihsel haklılığın günümüzde ortadan kalktığını kanıtlamakla kalmayıp, sömürünün şu veya bu biçimde süregelmesinin artık toplumsal gelişmeyi destekleyecek yerde bu gelişmeyi günbegün daha fazla kösteklediğini ve gitgide daha fazla çatışmalara sürüklediğini de kanıtlar (Marx-Engels, 1977: 175).

Hukuksal dünya anlayışının yanlışlığı, siyasal mücadelede hukukun tamamen bir kenara atılmasını da gerektirmemektedir. Dünyanın hukuksal kavramlaştırılmasının yanlışlığına ilişkin sert eleştirilere karşın, Marksizm, siyasal mücadelede hukukun rolünü de tanımaktadır.

Engels ve Kautsky, yukarıda aktardığımız, "Hukukçular Sosyalizmi" başlıklı yazısında, hukuksal dünya anlayışına ilişkin eleştirilerinden sonra, hukukun sınıfsal/siyasal mücadeledeki önemini de vurgulamışlardır.

Bu sözlerimle sosyalistlerin belirli hukuki taleplerde bulunmaktan feragat edeceklerini ileri sürmek istemiyorum. Aktif bir sosyalist parti, bütün siyasal partiler gibi bu tip hukuki talepler var olmaksızın düşünülemez. Bir sınıfın ortak yararlarından çıkan talepler, ancak bu sınıfın siyasal iktidarı fethetmesi ve taleplerine yasalar kılığında genel bir yürürlük sağlaması sayesinde gerçek-

leştirilebilir. M¼cadele eden her sınıf programında taleplerini hukuki talepler kılığında form¼le etmek zorundadır. [Ancak] temel olarak fiili ilişkiler alınır. Yoksa hi¼bir sosyalist partinin aklına, programıyla yepyeni bir hukuk felsefesi yaratmak gelmez (Marx-Engels, 1977: 179).

Sonuç

Marx tarafından terk edildiğinden beri, hukuk alanı çalışmaları Marksistlerin ilgisini çekmez olmuştur. Sovyet Devrimi sonrası, Paşukanis'in hukuk genel teorisi çalışma girişiminin etkisi ise, bastırılmasındaki şiddetten olsa gerek, çok kısa öm¼rl¼ olmuştur. Hukuk düş¼ncesinin, var olan kapitalist hukukun temel kavram, ilke ve kategorilerinin, yorum yöntemlerinin, genel olarak metodolojisinin Marksist bir eleştirisi hen¼z gerçekleştirilmemiştir. Marksistlerin ön¼nde duran böyle bir görevin bir adım ötesine geçerek, yeni veya düzeltilmiş kavram, ilke, kategori ve metodoloji ile yeni bir hukuk inşa etmenin mümkün olup olamayacağı ayrı bir sorudur. Ancak devrim sonrası durumlar için anlamlı olabilecek bu soru, Paşukanis tarafından tartışılmış ve olumsuz yanıtlanmıştır.

Marksizm hukukla ancak eleştirel bir ilişki kurabilir. Yeni bir hukuk yaratılamasa da yeni bir hukuksal inceleme metodolojisi geliştirmek mümkündür. Ancak burjuva hukuk sisteminin, Marksist yöntemle incelenebilmesi ve eleştirel hukuk yaklaşımı geliştirilmesinin ön¼ndeki en büyük engel, gerçekten zorlu olan bu uğraşın uygulamaya yönelik doyurucu sonuçlar üretme olasılığının zayıf olmasıdır. Hukuk uygulayıcıları için bu çok açıktır. Bu nedenle, Marksizm ile hukuk alanını buluşturmak işi, teorisyenlerin ayrıcalık alanında kalma riskini taşı-maktadır. Ayrıca, Marksist yaklaşımı benimseyen az sayıdaki meslekten hukukçunun bu yaklaşımından, meslek alanlarına hi¼bir ışık sızmaması da önemli bir tatminsizlik kaynağıdır (hukukçu Marksistin, Marksist hukukçu olamaması). Kanımca

bu iki yönlü engeli aşacak; eleştirisinin somut uygulamalı sonuçları olmayan, köklü eleştirisine rağmen yine de eleştirdiği kavramların uygulanmasına katlanmak ve aracılık etmek zorunda olan hukukçunun, düşünsel tatminsizliğinin yaratacağı hayal kırıklığının önüne geçecek, en azından bunu tahammül edilebilir kılacak tek yol, bizzat eleştirinin de önemli bir devrimci pratik olduğunun unutulmamasıdır.

“MARKSİZM VE HUKUK”
YAZINI İNCELEMESİ

İlk yayımlandığı kaynak:

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2003, Cilt: 58, Sayı: 3, s. 197-232.

Giriş

“Marksizm ve Hukuk” başlığını taşıyan ilk çalışmamızda, Marx ve Engels’in eserlerinde hukuk konulu bir gezinti yapmayı amaçlamıştık. Bu kez, Marksizm ve hukuk bağlantısını kuran çalışmaların incelenmesi, bir yazın derlemesi yapılması amaçlanmaktadır. Marx ve Engels’in eserlerini temel alarak “hukuk” kavramının klasiklerdeki yerini inceleyen ilk çalışmada, mümkün olduğunca yorum yapmaktan kaçınılmıştı. Amaç, Marx ve Engels’in hukuk konusundaki görüşlerini, daha sonraki çalışmalarımıza temel oluşturacak özgün bir tasnif çerçevesinde ilk elden aktarmaktı.

“Marksizm ve Hukuk” başlığında yazılanlar okundukça, bunlardaki klasik metinlere atıf zayıflığı ve bir dereceye kadar da keyfiliği göze çarpmaktadır. Bir yanda, farazi bir Marx’ı esas alan, Marksizmi Soyvetik okunuşuyla aktaran ve daha sonra bu Marksizm ile hesaplaşmaya girişen çalışmalar; öte yanda da Marksizm seçmeleri yapan kitaplar bulunmaktadır. Çeşitli eserlerden ilgili kısımları derleyen bu çalışmaların, aforizmalar yığına dönüşme riski söz konusudur. Bu nedenle, Marksizm ve hukuk bağlantısını kurma amacındaki çabalar için, ilk elden kaynakların derlenmesi ihtiyacı kendini hissettirmektedir. Marx ve Engels’i esas alan bir derleme yapma işi öncelikli görev olarak ortada durmaktadır. Bu gereksinimden kaynaklanan ilk yazıda Marx’ın düşünsel gelişiminde hukuk eğitimi ve incelemelerinin oynadığı role ilişkin önemli sonuçlara da ulaşılmıştır.

Bu çalışma ise, Marksizm ve hukuk konusunda yazılanlardan *ulaşabildiklerimize* ilişkin bir derleme/inceleme niteliğindedir. İncelediğimiz kitaplara baktığımızda, bunların herhangi bir ülkedeki sosyalizm uygulamasının ihtiyaçlarıyla biçimlenmemiş, genellikle “akademik” güdülü çalışmalar olduğu söylenebilir. Herhangi bir sosyalizm uygulaması içinde yer almamış olan yazarlar söz konudur. Sovyet Devrimi sonrası hukuksal gelişmelere yön veren, Paşukanis, Stučka ve Vişinski gibi yazarların çalışmalarına, bunların değerlendirilmesi zorunlu olarak SSCB siyasal tarihini konu alan bir arka plan oluşturulmasını da gerektirdiğinden (İngilizce çevirilerine ulaşmak mümkün olmakla birlikte), yer verilmemiştir. İncelememizde yalnızca kitaplar esas alınmıştır. Bunların sayıca fazla olmadığı görülmektedir.

İncelememize geçmeden önce, Marksizm ve hukuk konusunda araştırma ihtiyacımızın nereden kaynaklandığına değinmekte yarar bulunmaktadır.

İlk olarak, ekonomi, siyaset, felsefe ve din gibi, toplumsal yaşamın temel alanlarından biri olan hukuk konusunda, tüm diğer temel alanlar konusunda köklü eleştirileri olan Marksizmin sessiz kalmış olması düşünülemez. İktisattan psikanalize kadar pek çok disiplinde temel akımlar oluşturan Marksizm esinli bakış açılarından hukukun mahrum kaldığı da açıktır. Özellikle ülkemizde bu durum daha belirgindir. İkinci olarak, sol muhalif akımların toplumsal gelişmeleri tahlil araçlarında, hukuksal bakışın sınıfsal bakışın yerini alması yönünde bir kayma yaşanmaktadır. Köklü toplumsal dönüşüm istemlerinin yerini, “hukuk devletinin gereklerinin yerine getirilmesi”, “insan haklarının korunması”, güncel gelişmelerdeki adlandırmasıyla “Kopenhag Kriterleri’nin hayata geçirilmesi” gibi istemler almaya başlamıştır. Türkiye’nin mevcut koşulları için ileri/ilerletici olan isteklere karşı çıkmak anlamlı olmamakla birlikte, toplumsal koşulları “hukuksal bakış açısı” ile açıklayıp buna göre istemlerde bulunmanın, doğası gereği eksikli olduğu

Marksizmin temel tezlerinden biridir. Üçüncü olarak hukuk, siyasal gelişmelerde önemli yer işgal eden konularından biri olma özelliğine sahiptir. Sovyet Devrimi sonrası yaşanan siyasal gelişmelerin ana hatlarından biri, hukuk konusundaki Marksist yorum temelinde oluşmuştur (Hazard, 1951).

Bu çalışmanın, hukuk eğitimindeki bir eksikliği doldurmak gibi hayli bireysel bir saiki de bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde aldığım hukuk eğitiminde, Marksizmin kıyısından geçmek bile mümkün olmadı. Ne hukuk felsefesi derslerinde ne de hukuk sosyolojisi derslerinde böyle bir akımın varlığından haberdar edildik. Örneğin, yeni tarihli, en kapsamlı hukuk felsefesi kitaplarından biri olan ve pek çok hukuk fakültesinde okutulan, hocamız Prof. Dr. Adnan Güriz'in *Hukuk Felsefesi* kitabında Marx'ın ve Marksizmin adı bile anılmamaktadır. Tabii hukuk akımı, tarihçi hukuk okulu, felsefi idealizm, faydacı hukuk kuramı, analitik, sosyolojik ve normativist hukuki pozitivizm, hukuki realizm, fenomenolojik hukuk anlayışı, varoluşçu hukuk kuramı, Güriz'ün ele aldığı akımlardır. Bunlar arasında, varlığı bile tartışmalı olan Marksist hukuk kuramına yer verilmemiş olması doğal kabul edilebilir. Ancak, Marx-Engels'in ve Marksizm içinde yer alan akımların, hukuk konusunda kayda değer herhangi bir düşünce üretememiş olduklarını düşünmek aynı doğrallıkta saçma olacaktır. Tüm hukuk eğitimi boyunca, bırakın Marksizmi, hukukta sorgulayıcı yaklaşımların tümü bilinçli biçimde dışlanmaktadır. Hukuki muhafazakârlık, hukuk eğitiminin temelidir. Yukarıda da belirttiğim gibi, böylesi bir çalışma, hukuk eğitimindeki bir eksikliği, dünyanın kavranışına ilişkin en bütünsel ve eleştirel yaklaşımın hukuk konusundaki değerlendirmelerine hiç değinilmemiş olmasının doğurduğu boşluğu doldurmak için giriştiğim okumaların geçici bir değerlendirmesidir.

Marksizm ve hukuk konusundaki araştırmalarımızın, Marksist hukuk kuramı veya bir Marksist hukuk bilimi inşa etme gibi iddialı bir hedefi bulunmamaktadır. Ancak, Marksizmin yöntemiyle hukukun nasıl incelenebileceğini anlamaya çalışmak temel kaygımızdır.

I. Hukuk Felsefesi Akımları Arasında “Marksizm”

Marksizm içinden yazarlar bakımından Marksizmin bir hukuk felsefesi, hukuk bilimi veya hukuk öğretisi oluşturabilirliği tartışmalıdır. Bu konuda atıf yapıldığında akla gelen ilk eser olan, Paşukanis’in 1924 tarihli *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* adlı kitabı, başlığının aksine, “Marksist hukuk genel kuramı inşası”nı amaçlamamakta; bunun olanaksızlığı sonucuna varmaktadır.

Marksist hukuk anlayışının, bir hukuk akımı olarak kabul edilmesinin örneği olarak Albert Brimo’nun 1967 tarihli, *Başlıca Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları (Les Grands courants de la philosophie du droit et de l’État)* adlı kitabını ele alabiliriz. Brimo bu çalışmada, Marksizmi de “büyük hukuk felsefi akımları” arasında saymaktadır.¹

Brimo’nun tasnifinde, Marksist hukuk anlayışı, antirasyonalist ve antinaturalist hukuk akımları arasında yer almaktadır. Antirasyonalist ve antinaturalist akımlarla, “hukuku, ‘Akıl’a

1 Aşağıda inceleyeceğimiz, *Gerçekte ve Eylemde Hukuk’un Payı* kitabında Weyl, Brimo’nun kitabına ilişkin bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Marksist olmayan hukukçuların çalışmaları kendilerini bile tatmin etmemektedir. ... Fransa’da en son yayımlanan hukuk felsefesi envanterinde, kitabın yazarı M. Brimo tam bir kataloğunu verdiği tüm doktrinlere yerinde eleştiriler yöneltmektedir (Marksist analize yönelttiği eleştiriler hariç), ancak ne bunlardan herhangi birini benimsemekte ne de bir başka doktrin önermektedir. Bu da konumuz bakımından anlamlıdır” (Weyl, 1975: 18). Weyl, kitapta Marksizm için ayrılan yeri de beğenmemektedir. “Çeşitli hukuk felsefesi doktrinlerine tam dört yüz sayfa ayıran Brimo, her nasılsa lütfedip (çünkü başkaları bunu da yapmamıştır) Marksizme otuz dokuz sayfa ayırmıştır. Bunun yirmi iki sayfası ekspoze ve eleştiri, on üç sayfası bibliyografyadır” (Weyl, 1975: 37).

dışsal olgulara dayandıran ve hukukun doğumunu, içeriğini ve amacını açıklamak için 'doğal hukuk' fikrini reddeden öğretile-
rin tümü" kastedilmektedir (Brimo, 1967: 175).² Yararcı, toplum bilimci, pozitivist ve normativist öğreti de bu başlıkta değeri-
lendirilmektedir.³ İlerde göreceğimiz gibi, Kelsen ise, Marksist hu-
kuk anlayışını "doğal hukukçuluk" olarak nitelemektedir (Kelsen,
1955: 20).

Brimo, iki aşama belirlemekte ve Marksist hukuk ve devlet anlayışının oluşturulduğu ilk aşama ile SSCB'de bu anlayışın evrimi arasında kesin bir ayrım yaparak Sovyet Devletin gelişmesinin Marksist tezlerin deformasyonuna tanık olduğunu ileri sürmektedir (Brimo, 1967: 231).

Marksizmi büyük bir açıklıkla "temel hukuk akımları" ara-
sına koyan Brimo, "hukuk karşıtlığını" Marksist hukuk anla-
yışının temel özelliği olarak kabul etmektedir. Brimo'ya göre,
birey ve toplumu uzlaştırma, varoluşun birliğini, sınıfsız bir
toplum aracılığıyla toplumsalın türdeşliğini sağlama amacını

2 "Aklın ve doğal hukukun, hukukun ve toplumun temeli sayılmasını reddeden görüşler pek çok yazarda ve eskiden beri bulunmaktadır. Ancak bunlar ger-
çekleşmeleri için gerekli olan toplumsal koşulları bulamamış, zamansız or-
taya çıkan görüşlerdir. Daha Antikite'de, Epikürcüler ve sinikler, Aristo'nun
ve Stoacıların doğal hukuk görüşlerini sorgulamışlardır. ... Montesquie'nün
'yasalar şeylerin doğasından kaynaklanan zorunlu ilişkilerdir' görüşü, hukuki
antinaturalizmin kökenlerinde yer alır. ... XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İngiliz
rasyonalistleri ve natüralistlerinin görüşleri hukuki antirasyonalizmin ve an-
tinaturalizmin, yararcıların yolunu açmıştır. Hobbes ve Locke'un hazcı ahlak
görüşü, Bentham ve izleyicilerinin hukuku, gözlemlenebilir bir olgu üzerine,
adalet düşüncesine değil, yarar düşüncesi üzerine inşa etmesine yol açmıştır.
Aynı zamanda Locke da ampirik yöntemi öğütlemektedir. ... Kant'ın doğal hu-
kuku insana dışsal ve aşkın bir şey olarak değil, insana içkin, gerçekte insan
tarafından yaratılan bir şey olarak tanımlaması, doğal hukuk kavramına son
dönüşümünü yaşatmıştır. Böylelikle, akıl, değerler, biçim ve hukukun içeriği
ayrılmıştır. Hukuk artık bir bilinç nesnesidir, bir bilimdir; epistemolojik bakış
açışı, felsefi bakış açısına üstün gelmiştir" (Brimo, 1967: 176-177).

3 Diğer hukuk akımları: "rasyonalist akım" (Tomacı, iradeci, doğacı, Kantçı ve
Hegelci hukuk ve devlet felsefesi), "antirasyonalist ve antinaturalist akım",
"hümanist akım" (Hauriou, Geny, Weber) ve "fenomenolojik, aksiyolojik ve
varoluşçu akım".

taşıyan Marksizmin, hukuk ve devlet kuramının temel özelliği hukuk karşıtlığı (*anti-juridisme*) ve devlet-karşıtlığıdır (*anti-étatisme*) (Brimo, 1967: 223).

Brimo'ya göre, Marksist hukuk kavranışı üç toplumsal aşamada ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Burjuva toplumda, devrimci geçiş aşamasında ve komünist toplumda hukuk.

Burjuva toplumunda, "Marksistler için devlet gibi hukuk da baskıcı bir nitelik taşır. Hukukun zorlayıcı (cebrî) niteliği, 'toplumsal kriz dönemleri' dışında şiddet anlamına gelmez; burjuva devletine içkin olan zorlama olgusundan ve devlet aygıtının bütününden kaynaklanır. Bu nedenle, hukuk kuralının, emredici kural biçiminde, gelenek-görenek biçiminde veya mahkeme kararı biçiminde ortaya çıkmasının önemi yoktur; ona her halükârda niteliğini veren devletli bir toplumsal yapıya ait olmasıdır" (Brimo, 1967: 225). Devrimci dönemdeki devlet ve hukuk anlayışı "sönümlenme" kavramıyla açıklanabilir. "Anarşistler tarafından savunulan tezlerden farklı olarak, devlet devrimle birlikte ortadan kalkmaz, burjuva devleti yıkılmalı ve yeni bir devlet yerine konmalıdır, ancak bu devlet ve hukuku sönümlenmek zorundadır" (Brimo, 1967: 230).

Geleceğin toplumuna ilişkin fazla öngörüde bulunmayan Marx, bu suskunluğu sorulduğunda "gelecekteki bir devrim için, doktriner öngörü ve zorunlu olarak düşsel bir eylem programı, ancak mevcut mücadelemizi saptırır" yanıtını vermiştir (Brimo, 1967: 230). Brimo, Marksizmin devletsiz ve hukuksuz bir komünist toplum fikrine sahip olduğunu kabul etmektedir (Brimo, 1967: 230).

Brimo'nun eseri dışında, ele alabildiğimiz çalışmalar arasında Marksizmi açıkça hukuk felsefesi/akımları arasında değerlendiren çalışma bulunmamaktadır. Marksizmi, başlıca devlet ve hukuk akımları arasına koyan Brimo'nun açıklamaları, Marksizmi, bir hukuk akımı olarak, diğer akımlar karşısında somutlaştıracak yeterlikte değildir.

Marksizmin, hukukun kaynağını akılda ve tarih dışı bir doğal ilkede aramaması bakımından rasyonalist ve doğal hukukçu görüşlerden ayrıldığı doğru bir saptamadır. Ancak, Brimo, Marksizmin yanı sıra antirasyonalist ve antinaturalist akımlar arasına koyduğu yararcı, toplum bilimci, pozitivist ve normativist öğretilerle Marksist hukuk kavrayışı arasındaki farkı tartışmamıştır.

II. "Marksizm ve Hukuk", Marksizm Dışından Bir Değerlendirme: Stoyanovitch

Marksizm ve hukuk bağlantısını kuran en tanınmış eser, K. Stoyanovitch'in *Marksizm ve Hukuk (Marxisme et droit)* adlı kitabıdır. 1964 yılında yayımlanan bu kitap, Marksizm ve hukuk dendiğinde, Paşukanis'in kitabıyla birlikte ilk anda akla gelen eserdir. Kitap, hukukçular camiasına seslenmektedir; Paris'te, hukuk kitaplarında uzmanlaşan LGDJ Yayınevi tarafından çıkarılmıştır.

Stoyanovitch, bu kitabından bir yıl sonra, yine aynı yayınevinden, *SSCB'de Hukuk Felsefesi (Philosophie du droit en URSS)* adlı bir çalışma daha çıkarmıştır.

403 sayfalık *Marksizm ve Hukuk* çalışmasının, 253 sayfalık ilk bölümünde Marksist hukuk tezleri aktarılmış, ikinci bölümde de bu tezlerin eleştirisine girilmiştir. Stoyanovitch, Marksizm içinde yer alan bir yazar değildir; kitabının, hukuku Marksizm karşısında savunmak amacıyla yazıldığını belirtmektedir (1964: 391).⁴

4 Weyl, Brimo'nun çalışması için olduğu gibi bu kitap için de değerlendirmelerde bulunmaktadır. Weyl'lere göre, bir anti-Marksist tarafından yazılmış, bu nedenle Marksizmin ancak çarpıtılmış görüntüsünü veren bir çalışma söz konusudur. "Kitapta, Marksist düşüncüyü yansıtmak için, sadece yorumlayıcı atıflarla yetinilmiş, bunlar da gelişigüzel, kâh Marksist klasiklerden, kâh bugün Marksistler tarafından geliştirilen metinlerden (H. Lefebvre veya Fougeyrollas gibi Marksizme ihanet edenlerin değersiz düşünceleri ya da Stalin'in bazı yazıları gibi) kâh Merleau-Ponty gibi Marksist olmayan yorumculardan alınmıştır. ... Kitabı yazanın dinci ve ahlakçı sunuş biçimi de Marksizme taban tabana aykırıdır" (Weyl, 1975: 35).

Kitabın bir diğer önemli özelliği, Marksizm-hukuk kavramlaştırmasını aktarırken –sınırlı atıflar bulunmakla birlikte– Marx ve Engels’in çalışmalarına dayanmamasıdır. Bunun nedeni, Marksist hukuk kavramlaştırmasının, açıkça belirtme- se de asıl olarak Sovyet hukuk uygulaması ve kuramına dayanmasıdır. Kitabın arka planında, devrimci kararsızlık dönemini aşmış ve pozitivist hukuk eksenine yerleşmiş bir Sovyet hukuk kuramı yer almaktadır.

Stoyanovitch’in Marksizme atfettiği hukuk kavramlaştırmasının temel niteliği biçimsel olmasıdır. Hukuk, sınıflı topluma dayanan devletin varlığı ile özdeşleştirilmekte, tarihsel bağlam ve toplum tipi göz ardı edilerek, hukuka tüm sınıflı toplumlar için geçerli olan tek bir biçim atfedilmektedir.

Stoyanovitch’e göre, Marksist öğretilerde hukuk ve devlet hemen hemen aynı kavramı ifade eder. Hukuk kuralının, yapma ve yapmama şeklindeki emri ile buna uyulmaması durumunda uygulanacak yaptırım, devletin varlığını gerektirir. Stoyanovitch, devlete sadece yaptırım işlevi tanımakla kalmaz, emri de (yani içeriği de) devletin belirlediğini kabul eder. Emri belirlemek ve sahip olduğu yaptırım tekeliyle buna uyulmasını sağlamak devletin yetkisindedir (Stoyanovitch, 1964: 75). Ortaya koyduğu Marksist anlayış, hukuku bir araç olarak kabul etmektedir. Buna göre, “hukuk kuralı, topluma kendi üretim biçimini dayatan bir toplumsal sınıfın, belirli bir yer ve zamanda kendisine tarihsel olarak verilmiş rolü gerçekleştirmesini sağlayan araçtır” (Stoyanovitch, 1964: 66). Bu görüşler, Stoyanovitch’in Marksist hukuk kurgusundaki Sovyet etkisinin açık belirtileridir.⁵

Bu araçsal hukuk tanımına, biçimsellik de rahatça eklenmektedir. Stoyanovitch’e göre, devletin ve hukukun hangi biçim altında ortaya çıkmış olduğunun önemi yoktur. Hukuk kuralının, gelenek-görenek, yasa, mahkeme kararı veya *ad hoc* bir emir biçiminde ortaya çıkmasının onun doğasına etkisi yoktur;

5 Karşılaştırmaya olanak sağlayacak bir özet için bkz. (Hazard, 1951).

yeter ki, her seferinde onun gerisinde, uyulmasını güvenceye alan bir egemen toplumsal güç veya daha açık biçimde ifade edersek bir egemen toplumsal sınıf bulunsun. Aynı şekilde, egemen toplumsal güç tarafından tanındığı ve yaptırıma bağlandığı sürece, kuralın kimin tarafından veya hangi örgüt tarafından konulmuş olmasının da, bunlar yetkisiz olsalar bile, önemi yoktur (Stoyanovitch, 1964: 77).

Stoyanovitch, bu açık biçimsel vurguyu, kitabının ilerleyen bölümlerinde yumuşatmaya çalışmaktadır: "Hukuk sadece bir biçim değildir; içeriği, kendisine ait olmayan bir gerçeklik tarafından verilir ve bu gerçeklik evrildiğinde hukuk onunla birlikte evrilemez, sadece, evrimin her aşamasında gerçekliğe kendi çerçevesini sunar, ama kendisi hiçbir zaman dönüşüme uğramaz. Özetle hukuksal biçimin bir içeriği vardır. Ama hukuksal biçim evrilmez. Hukuksal biçim ancak, doğal toplumdan sivil topluma, sınıflı toplumdan sınıfsız topluma geçiş gibi temel nitel diyalektik dönüşüm anlarında evrime uğrar" (Stoyanovitch, 1964: 122-3). Stoyanovitch kendisini, Engels'in (Bloch'a Mektubu'nda yer alan), nihai olarak altyapı belirleyici olsa bile hukukun da parçası olduğu üstyapının, altyapı ile çatışma içinde olabileceği görüşüyle hesaplama zorunda hissetmektedir. Engels'in bu önermesinde bir çelişki görmektedir: "Yukarıda açıkladığımız gibi hukuk, maddi gerçeklikten bağımsız bir içeriği olamayacağına göre altyapıyı nasıl belirleyebilir? Bu çelişki ancak, egemen sınıfın, tarihsel olarak aşılmış bir üretim biçiminin varlığını sürdürmek için hukuk yaptığı durumlar düşünüldüğünde giderilebilir" (Stoyanovitch, 1964: 125).

Stoyanovitch'te, Paşukanis sonrası yerleşen Sovyet hukuk tezinin; yani, "sosyalist hukuk biçimsel olarak burjuva hukuku ile aynıdır" tezinin açık bir ifadesi görülmektedir: "... Sosyalist hukuk kuralı da aynı nitelikte olacaktır. Tek fark, egemen sınıfın değişmiş olmasıdır. Yeni egemen sınıf, hüküm sürebilmek için devlet şeklinde örgütlenmek zorunda kalacak, kendi çıkarını ve iradesini hukuk aracılığıyla gerçekleştirecektir. Sosyalist olmayan hukuk

(ve devlet) ile sosyalist hukuk (ve devlet) arasında bu açıdan hiçbir fark yoktur (Stoyanovitch, 1964: 81). Ancak bu benzerlik dışında esaslı farklılıklar da vardır. Esas fark, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki farktır (Stoyanovitch, 1964: 82). Sosyalist hukuk, insanın insan tarafından sömürülmesine ilişkin bir sistem getirmez; egemen sınıf toplumun genelinde, kapitalizmden farklı olarak, bir azınlık değil çoğunluktur; işçi sınıfı gibi, sosyalist hukuk ve devlet de ortadan kalkma hedefini taşır” (Stoyanovitch, 1964: 84).

SSCB’ye ve Avrupa komünist partilerine hâkim olan bu tezler, Marx ve Engels’in yazıları esas alındığında tamamen tartışmalı hâle geldiği gibi, SSCB hukuk tarihinde de ancak hukuksal/siyasal bir mücadelenin sonucu yerleştirilmiş olan resmî tezi yansıtmaktadır. Özellikle, Paşukanis’in, hukuksal biçimlerin yansız, nesnel ve araçsal olmadığı ve bu nedenle de sosyalizmin kuruluş sürecinde aynen kullanılmayacağı itirazına yanıt verilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik karşılanmadan ya da buna hiç değinilmeden, Marksizmin hukuk konusundaki düşüncelerini resmî Sovyet tezlerini esas alarak özetlemek eksik ve hatta yanlış olacaktır.

Stoyanovitch tarafından, Marksist anlayışın, hukukun olgusallığını reddettiğinin savunulması da bu bağlama oturmaktadır. Stoyanovitch’e göre, “olgular ile duyumsal dünyanın bir parçasının özerk görünümü anlaşılırsa eğer, hukuk kuralı, Marx’a göre, ne toplumsal ne de normatif bir olgudur. Eğer bir olgu olarak değerlendirmek istersek, hukuk kuralı, türev bir olgudur; köken olarak üretim biçimiyle kopmaz bağları bulunan ve ona bağımlı, sadece onun toplumsal ilişkilerini yansıtan bir olgudur” (1964: 111). Bu durumda, sosyalizmde, hukuksal biçimler kapitalizmden devralınmış olsa bile, hukuk kuralları sosyalist toplumsal ilişkileri yansıtacaktır. Bu hukuksal biçimlerin, toplumsal ilişkilerin üzerinde geriletici, bozucu vs. bir etkisi olmayacaktır. Böylelikle, pozitif hukuk kurgusu ve işleyişi bakımından kapitalist toplumlardan farklı olmayan SSCB hukuk sistemi gerekçelendirilmiş olmaktadır.

Marksizme Stoyanovitch tarafından atfedilen, hukukun olgusal niteliğinin reddi görüşü, hukuksal incelemelerin gereksizliği sonucuna da varmaktadır. Stoyanovitch bu sonucu, SSCB'de *Hukuk Felsefesi* adlı kitabında açıkça kabul etmektedir: "Marx'a göre, hukuk gerçek bir sosyal olgu değildir; türev ve üstyapısal bir olgudur (fenomen). Varlığı ve içeriği tamamen altyapıya bağlıdır. Bu nedenle hukuk kuralını tanımak için, hukuk kuralının kendisini incelemek boşunadır. Üretim biçimini, bu çerçevede örgütlenen toplumsal ilişkileri incelemek gerekir" (Stoyanovitch, 1965: 4-5).

Stoyanovitch Marx'a, hukukun tarihsiz olduğu, bir başka ifade ile tarih dışı olduğu görüşünü de atfetmektedir. Stoyanovitch'in Marx'ına göre, "hukuk tarihi evrilmez; maddi yaşamın üretim biçimi evrilir. Hukuka gelince, hukuk bu evrimi izler, hukukun kendi evrimi yoktur. Kendi evrimi olmadığı için kendi tarihi de yoktur. Gerçekte hukuk gelişmez, özünde hep aynıdır" (1964: 119).

Gerçeklik ile hukuksal gerçeklik arasındaki bağı ve hukukun tarihselliği görüşünü hiçbir zaman kaybetmeyen Marx'a böylesi bir düşüncenin nasıl atfedilebildiğini anlayabilmek gerçekten güçtür. Bu konuda, *Alman İdeolojisi*'nde (1845) yer alan "hukukun, dinden daha fazla kendine özgü bir tarihi olmadığı unutulmamalıdır" saptamasına ilişkin değerlendirmelerimize atıf yapmakla yetiniyoruz (Karahanoğulları, 2002: 88).⁶

Stoyanovitch'in aktardığına göre, Marksistlerin gözünde, hukuk, din ve ahlak gibi, bağımsız bir olgu olmadığı için, bir hukuk

6 "Marx-Engels'e göre hukuk salt bir yansıma değildir. Hukukun, sınırlı da olsa kendine özgü bir tarihi vardır. Burada sınırlılıkla kastedilen, bir yetersizlik, zayıflık veya eksiklik anlamında değil, hukukun kaynağı ve işleviyle sıkı ilişkisinden kaynaklanan bir sınırlılıktır. Hukukun kendine özgü tarihinin sınırlı olmasının vurgulanma nedeni yine, dünyanın hukuksal bakış açısıyla kavranamayacağını belirtmektir. Nitekim bu kısa cümle, hukukun üretim biçimlerinin gelişiminde oynadığı role ve özellikle modern sanayi ve ticaretin gelişimindeki etkisine ilişkin bir paragraflık bir açıklamanın sonunda yer almaktadır" (Karahanoğulları, 2002: 88).

bilimi de bir hukuk felsefesi de yoktur (1964: 249). Bu saptamasına karşın Stoyanovitch, Marksizmin “negatif” de olsa bir hukuk felsefesi bulunduğunu savunmaktadır (1964: 251): “Hukuk doğal bir ihtiyaç değil, sadece tarihsel bir olgudur. Bu nedenle dünyaya ilişkin genel bir felsefenin çerçevesine girmez, sadece yabancılaşma tarihinin bir parçasıdır. Yabancılaşmanın aşılmasıyla hukuk ortadan kalkacaktır. Bu nedenle, hukuk konusunda mümkün olan tek felsefe, eleştirel felsefedir” (1964: 250). Kanımızca, felsefeyi gerçekleştirerek aşma arayışı içinde olan Marksizmden yola çıkılarak, eleştirel veya negatif olarak tanımlansa bile bir hukuk felsefesi kurulamaz.

Stoyanovitch’e göre Marksizm, hukuku sadece, gerçek bir olgunun, dışsal ve biçimsel bir işareti kabul ettiğinden bağımsız bir hukuk biliminin olabilirliğini de kabul etmemektedir (Stoyanovitch, 1965: 19).

III. “Marksizm ve Hukuk”,

Marksizm İçinden Bir Değerlendirme: Collins

Marksizm ve hukuk konusundaki önemli çalışmalardan biri de Hugh Collins’in *Marksizm ve Hukuk (Marxism and Law)* isimli kitabıdır. Oxford University Press yayınlarının 1980’lerin başında çıkardığı, *Marxist Introductions* serisinde, Raymond Williams’in *Marksizm ve Edebiyat*, Ralph Miliband’ın, *Marksizm ve Siyaset*, Alex Callinicos’un *Marksizm ve Felsefe*, Maurice Bloch’un *Marksizm ve Antropoloji* adlı çalışmalarının ardından yayınlanmıştır. 1982 yılına ait olan bu eser, Marksizm ve hukuk konusunu kitaplaştırmış saptayabildiğimiz en yeni çalışmadır.

Collins’in kitabının özelliği, yukarıda ele aldığımız Stoyanovitch’in çalışmalarından farklı olarak, Marksizm içinden yazılmış olması ve aşağıda ele alacağımız Weyl’lerin çalışmalarından farklı olarak da Avrupa komünist partilerinin “resmî” hukuk kuramı içinde yer almamasıdır. Bunun yanı sıra,

kanımca yerinde olarak, SSCB uygulaması inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. Çalışmanın başında açıkça, Marksist kuram ile komünist devletlerin değerlerini bağdaştırmanın yanlış olduğu; buralarda üretilen çalışmalarla ilgilenilmeyeceği, zira, sayıca çok fazla olmalarına rağmen hukukun Marksist çözümlemesine kayda değer bir katkı yapmadıkları belirtilmektedir (Collins, 1982: 2).

Hukuk eğitimi almış olan ve üniversitede, sözleşme hukuku, iş hukuku ve hukuk kuramı konularında dersler veren Collins'in bu çalışmasında, hukukçuluğunun izlerini görmek pek mümkün değildir. Kitap, Collins'in, hukukçuluğu ile Marksizm bilgisi arasında, geçilmesi zor bir sınır çizdiği izlenimi vermektedir. Collins'e göre, hukukun işleyişine katılan radikal hukukçu, hukukun üstünlüğü idealini oluşturan ideolojilerin yayılmasına da katıldığı için Marksist ve aynı zamanda hukukçu olmak; çelişik, şizoid bir varoluş vadetmektedir (1982: 139). Böylesi bir çalışmada, şizofrenik bir ruh hâline düşmemek için Collins, hukukçu "kişiliği" yerine, Marksist "kişiliği"ni tercih etmektedir.

Kitabın amacı, "hukukun, Marksist bakış açısından, açık sözlü bir değerlendirmesini yapmak" olarak ortaya konulmuştur (Collins, 1982: v). Collins, *Marksist hukuk biliminden* (*Marxist jurisprudence*⁷) bahsetmekte; ancak, bu kavrama ilişkin

7 *Jurisprudence* (Eng., Fr.) terimi, Latince, *juris prudentia* teriminden gelmektedir. Hukuk incelemesi, bilgisi veya bilimi anlamında kullanılmaktadır. ABD'de ise terime, genel olarak, hukuk felsefesi anlamı verilmektedir. (bkz. <http://www.law.cornell.edu/topics/jurisprudence.html>, 16.06.2002). "*Jurisprudentia*, Romalılarda hukuk bilimi ile eşanlamlıdır. Hukukçular [*jurisconsult*'ler] *jurisprudente* veya sadece *prudente* [sakınlı] olarak adlandırıldı." Hukukçuların faaliyeti esas olarak kuralların yorumudur ve hukuk kuralının uygulanmasında hakkaniyet son derece önemlidir. Bu nedenle, kuralın, uygulanması sırasında büyük bir sakınlımla ele alınması gerekir" (Palma, 1997). Hukukun uygulamadaki bilgisine, sistemleştirilmesine, iyi uygulanabilmesi için sistemli bilgisine erişmeyi ifade eden *jurisprudence* teriminin Türkçe karşılığını bulmak sorunludur. Var olan *jurisprudence*'in bilimsel bilgi sıfatını hak eder bilgiler üretip üretmediği konusundaki çekincelerimizi bir yana bırakarak *jurisprudence* karşılığı olarak "hukuk bilimi" terimini kullanmayı tercih ediyoruz.

bir açıklama getirmemektedir. Marksist hukuk biliminin olabirliği konusunda bir kesinlik varmış gibi, kitabın ilk cümlesinden itibaren bu kavram kullanılmaktadır. Ayrıca ilerleyen sayfalarda, “Marksist hukuk bilimi”nin yanına bir de “Marksist hukuk kuramı” eklenmekte (1982: 9), hukuk bilimi konusunda bir açıklama yapmayan Collins, Marksist hukuk genel kuramının mümkün olup olmadığı konusunda da değerlendirmelerde bulunmamaktadır. Hemen belirtelim ki “hukuk genel kuramı” ile, tüm hukuk dalları için geçerli olan, hukukun temel ve ortak kavramlarına ilişkin incelemeler anlaşılmaktadır.

Collins’e göre, bir Marksistten “hukuk genel kuramı” oluşturmalarını beklemek hukuk fetişizmine düşmesi riskini taşır. Hukuk fetişizmi, “hukuk sistemlerinin, toplumsal düzenin ve uygarlığın esaslı bileşeni olduğuna inanmaktır” (1982: 10).⁸ Marksistler bu fetişizmi reddederler. Hukuk fenomeninin biricik olma niteliğini ve özünü reddettikleri için bir “hukuk genel kuramı” oluşturmaya da çalışmazlar (1982: 13). Paşukanis’in çalışmasını bu tavrın açık bir istisnası olarak değerlendirmektedir. Collins’e göre, Marksistler var olan iktidar örgütlenmesini savunmak gibi bir dertleri olmadığı için yeni bir hukuk kuramı oluşturma ile ilgilenmemiş olmakla birlikte, hukuk alanında Marksistlerin söyleyeceği çok şey bulunmaktadır. Hukuk olgusu Marksizm için merkezî bir araştırma konusu olmak zorunda bulunmakla birlikte klasik bir hukuk kuramı Marksizm için bir küfürdür (1982: 14).

Collins, klasik hukuk kuramıyla Marksistlerin işi olamayacağını büyük bir kesinlikle ortaya koyarken Marksistlerin hukuk kuramı ile bağlarını aynı kesinlikle koparmamaktadır.

Marx ve Engels, hukuk konusunda sistemli bir yaklaşım geliştirmemiş; iktisat ve iktidar çalışmalarının yanında hukuk,

8 Hukuk fetişizminin temel unsurları: Mutlaka hukuk vardır, hukuk ayrı/bağımsız bir inceleme konusudur, iktidar önceden konulan hukuk kurallarına göre kullanılır (hukukun üstünlüğü anlayışı) (Collins, 1982: 11-12).

"ikincil" ve "teğet" bir ilgi alanı olarak kalmıştır (Collins, 1982: 9-10). Collins, klasiklerdeki parçalı değerlendirmeleri, genel tarihsel maddecilik ilkeleriyle birleştirerek "Marksist hukuk kuramı"nın ana hatlarının oluşturulabileceğini savunmaktadır (1981: 22). Bununla birlikte Marx ve Engels'in temel yazılarında hukukun yeri konusunda bir araştırmaya girişmemiş olma eksikliği bu kitapta da bulunmaktadır.

Yukarıda da belirttiği gibi Collins'in çalışmasında, "hukuk kuramı" ile "hukuk bilimi" terimleri hassasiyetle kullanılmamaktadır Kitabının başlarında "bir Marksist hukuk kuramının anahatlarının oluşturulabileceğini" savunan Collins, daha sonra bu noktaya hiç değinmemektedir. Bir yandan açıkça Marksist bir hukuk kuramının oluşturulabilirliğinden söz etmekte, öte yandan hukuk kuramı ile hukuk bilimi arasında ne gibi bir ilişki olduğunu açıklamadan, Marksist hukuk biliminin (mhb) temel görevlerine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Collins'e göre, mhb'nin temel amacı, "liberal siyasal felsefenin köşe taşı olan hukukun üstünlüğü (*rule of law*) idealini eleştirmek"tir (1982: 1). Marksistler hukuku, gerçek doğasını, iktidar örgütlenmelerindeki işlevini ortaya çıkarmak ve modern sınıai toplumlardaki hukukun üstünlüğü olarak bilinen yaygın meşruiyetçi ideolojiyi çürütmek için inceler" (1982: 1). Marksist hukuk bilimini, diğerlerinden ayıran da bu asi (yıkıcı) nitelidir (1982: 1). Collins Marksizmin hukukla ilişkisine yönelik bu çok yerinde saptamasına karşılık, ortaya çıkması gereken, "hukukla bu nitelikte bir ilişki kuran Marksizmden bir hukuk bilimi nasıl çıkabilir?" sorusunu sormamaktadır. Önemli olan bir nokta sessizce geçilmektedir.

Kitapta Marksist hukuk bilimi oluşturma girişiminde bulunulmamış, sadece bazı temel sorun alanlarına değinilmiştir. Değinilen alanlar, yalnızca hukuka özgü olmayan, Marksizm damarı içinde yer alan yazarlarca, devlet ve ideolojik yapılar bağlamında tartışılan konulardır. Bu nedenle, Collins'in açtığı

inceleme başlıklarının, Marksizmin klasik tartışma konularını hukuk özelinde yinelemekten başka bir yenilik getirmediği söylenebilir. Çalışmada esas olarak, “hukukun sınıf egemenliğinin aracı olma niteliği”, “hukukun ideolojik niteliği ve görevli özerkliği sorunu”, altyapı üstyapı ilişkisinde hukukun yeri”, “hukukun geleceği ve sönümlenme sorunu”, “sınıf savaşımı ve hukukun üstünlüğü” konuları ele alınmıştır.

Collins hukuk konusundaki kabul gören genel Marksist değerlendirmeyi, altyapı ile üstyapı ilişkisi bağlamına oturtmaktadır. Bu ilişki çerçevesinde, “hukuk, iktisadi altyapının yansımasıdır, biçim ve içeriği egemen üretim biçimine denk düşer, hukuk üretim ilişkilerini ifade eder veya yansıtır” şeklinde özetlenebilecek yaygın savı yerleştirmektedir.

Kısaca “yansıma savı” olarak adlandıracağımız bu fikri, indirgemeci, ekonomist ve kaba maddeci olarak niteleyerek eleştirmektedir: Üstyapının tüm parçaları, ayırım yapılmaksızın, üretim biçiminin doğrudan yansımaları olarak görülmekte, hukuk ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişki çözümlenmemekte; hukukun işlevleri değerlendirme dışı bırakılmaktadır. Collins’e göre, iktisadi temellerle doğrudan bağlantılı olmayan hukuksal düzenleme konuları bulunmaktadır. Üretim ilişkileri neden hukuk olarak yansımaktadır ve örneğin üretim sürecinin dışında yer alan evlilik neden hukuk tarafından düzenlenmektedir. Bir diğer örnek de idarenin sınırlanmasına ilişkin yasaların doğrudan iktisadi temeller bulamamasıdır. Collins’e göre, yansıma savının en temel hatası, maddi temelin, hukukun biçimi ve içeriğini nasıl belirlediğini kabaca betimlemiş olmasıdır. Hangi üretim ilişkisinin hangi kuralda yansısını bulduğunu saptamak genellikle imkânsızdır. Tecavüzü veya cismani zarar vermeyi yasaklayan kuralların üretim ilişkilerinden birinin yansıması olduğunu savunmak güçtür. Özellikle, mevzuu hukuk, örf âdet hukukunun yerini aldıkça yansıtma görüşünün zayıflığı daha da artmaktadır (Collins, 1982: 23-24).

Collins yansıma savının karşısına, Lenin'in getirdiği siyaset vurgulu bakış açısından yola çıkarak, "sınıfsal araççı kuram"ı koymaktadır. Collins'e göre, Marksist gelenekte siyasal stratejiye yapılan vurgu özellikle Lenin'de, hukukun devletle özdeşleştirilmesi sonucuna varmıştır. Buna göre hukuk, egemen sınıfın çıkarları doğrultusunda devletçe yaratılır ve kullanılır (Collins, 1982: 27). Hukuk kurumsallaşmış şiddettir ve sınıf egemenliğinin sağlanmasında silahlı gücün yanı sıra işlev görür (1982: 28). Collins, hukukun araççı çözümlemesi olarak tanımladığı bu çözümlemeyi, indirgemeciliğin alternatifi olarak görmektedir. Hukuk mekanik bir yansıma değildir, egemen sınıf tarafından kendi çıkarları doğrultusunda bilerek yaratılır. Altyapı ile üstyapı arasındaki bağlantı, egemen sınıf tarafından sağlanır. Bu sınıf, siyasal ve hukuksal kurumlar aracılığıyla kendi çıkarlarını takip eder.

Hukukun sınıf araççı kuramı (the class instrumentalist theory of law) Collins tarafından, hukukun, üstyapı-altyapı ilişkisine oturtulmasından kaynaklanan sorunları çözücü nitelikte görülmektedir.

Bu kuramın hassas noktası, "hukukun, egemen sınıf tarafından kendi çıkarları doğrultusunda bilerek yaratılması" savıdır ve bunun farkında olan Collins, çözüm olarak, egemen sınıfın, kendi çıkarlarını nasıl tanıyıp, bunları uzun dönemli nasıl koruduğuna ilişkin açıklamayı, bilincin oluşumu ve ideoloji kavramlarına dayandırmaktadır (1982: 32 vd). Egemen sınıfın bilincini oluşturan ideolojik temelin genel hatları ise, belli üretim biçiminin içinde gelişen toplumsal faaliyetlerle biçimlenmektedir (1982: 43).

Araççı kurama ilişkin temel itirazları, özellikle devletin gö-reli özerkliği itirazını da yanıtlayan Collins, yine egemen ideoloji kavramını kullanmakta, egemen ideolojinin kabul edilebilir siyasal eylemin sınırlarını çizdiğini belirtmektedir (1982: 50). Toplumsal çatışmanın kaynakları çeşitlidir fakat önemli olan,

egemen ideolojidir ve bu, egemen sınıf faaliyetlerini genel bir gelişim içinde tutar, sapmaları önler (1982: 57).

Hukuka sınıf araççı yaklaşımın açıklayıcı olduğunu savunan Collins, kaba bir araççılığa düşmemek gerektiğini de kabul etmektedir. Bu noktada, Engels'in, "hukukun oluşumunda, egemen sınıfın isteklerinin, hukukun iç çelişkilerinden arınma ve tutarlı olma gereksinimiyle dengelendiğini" belirttiği Conrad Schmidt'e mektubuna atıf yapmaktadır (Collins, 1982: 67). Hukuksal mantık özerktir; maddi temelin doğrudan yansıması değil, egemen ideolojinin sınırları içinde özerk bir varlıktır (1982: 68). Ancak Collins bu tezinden ürkmektedir çünkü bu durumda, üstyapının maddeci açıklamasına ters düşer biçimde, üstyapının bir unsurunun altyapı üzerinde etkide bulunduğunu kabul etmek gerekir (1982: 69). Tersten kurulan bu ilişkiye örnek olarak kapitalizmin gelişmesi için mübadele ilişkilerini düzenleyen bir sözleşmeler hukukunun bulunmasını koşul sayan Max Weber'i ve Avrupa'da kapitalizmin yeşermesine olanak sağlayan özgünlüğün gelişkin Roma Hukuku olduğu görüşünü aktarmaktadır. Collins hukuka özerklik vermenin yaratabileceği çelişkiyi egemen ideoloji kavramıyla aşmaya çalışmaktadır. Hukukun özerkliği egemen ideoloji ile sınırlıdır, hukuksal uslamlamayı egemen ideoloji belirler (1982: 70). Collins tüm tezini altyapı-üstyapı ayrımı üzerine inşa etmektedir. Collins'te bu ayrım mutlak niteliktedir ve ayrımın ürettiği sorunlar hep egemen ideoloji dolayımıyla aşılmaya çalışılmaktadır.

Altyapı-üstyapı ayrımına, "maddi temelin, varlığını sürdürebilmek için normatif bir boyut taşımak zorunda" olduğu, "üretim ilişkilerinin hukuksal terminolojide ifade edildiği; hukuksal ifadesi olmadan üretim ilişkilerinin gerçekleşmeyeceği" itirazı yöneltilmektedir (Collins, 1982: 79). Bu itiraza göre hukuk, hem altyapı hem de üstyapıda işlev görmektedir (Collins, 1982: 81). Collins bu itirazları egemen ideoloji kavramı ile karşılamaktadır. Hukuk kuralları üretim ilişkilerini yansıtır

ve kurar. Aynı zamanda bu kurallar üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Buradaki paradoks görüntüsü ideoloji kavramıyla aşılabilir. Hukuk bilinçli bir sosyal düzenleme ise, bu bilinç üretim biçiminde ortaya çıkan toplumsal etkinliklerden doğan egemen ideolojiler tarafından esinlenir (Collins, 1982: 87). Hukuk, üretim kaynaklı etkinliklerin ve bilinçli düzenlemelerin etkileşimi olarak değerlendirilmelidir (Collins, 1982: 90). Egemen ideolojiler başlangıçta, gelenek kurallarında ve ahlaki ölçülerde görünür hâle gelir. Hukuksal düzenleme, egemen ideolojinin gereklerinin bir ifadesi olduğu için, zorunlu olarak bu tip davranış kurallarıyla çakışır. Hukukun özelliği, konulan biçimsel bir kuralın genellikle var olan gelenekleri kapsamaması ve toplum üyelerinin de artık gelenekleri değil, hukuk kurallarını yönlendirici olarak kabul etmesidir (Collins, 1982: 87-88). Böylelikle, konularak (pozitif olarak) ortaya çıkarılan ve kamusal olarak alenileştirilen hukuk kuralı, geleneği, doğru davranışın ölçütü olarak gereksizleştirerek içerir. Hukuk, *metanormative* (aşkın-kural) bir fenomendir; zira var olan davranış ölçütlerini yutar ve kapsar (Collins, 1982: 88).

Hukuka sınıf araççı yaklaşımı benimseyen Collins, bu yaklaşımın eksikliklerinden biri olarak "hukukun sadece bir baskı aracı olarak görülmesi"ni de eleştirmektedir. Hukuk bir sınıfın egemenlik aracı olsa da hukukun işlevleri, baskı aracı olmaktan daha geniştir. İlk olarak, hukuk, egemen ideoloji ile uyumlu olan davranış kurallarını benimseyip bunları güçlendirerek toplumdaki uyuşmazlıkları çözer. Hukukun ikinci işlevi ideolojiktir. Hukuksal kuramlar egemen ideolojinin en önemli yayıcılarından. Hukuk sadece insanları doğru davranışa zorlamaz, egemen ideoloji ile uyumlu bir "haklı" tanımlamasını da oluşturur ve yayar. Vatandaşların davranışlarını yönlendirecekleri ve birbirlerini eleştirebilecekleri yetkili ölçütler sunar. Siyasal düzen zorla olduğu kadar ideolojik hegemonya ile de sağlanır (Collins, 1982: 91-92).

Marksizm ve hukuk konusunda yazarların düşünce geliştirmek zorunda oldukları kaçınılmaz soruya Collins de yanıt vermeye çalışmaktadır: *hukukun geleceği*. Collins'e göre Marksistler, hukukun ortadan kalkmasını, özgür bir toplumun şartı olarak kabul ederler. Komünist toplumda, üretim ilişkilerinin ve bundan kaynaklanan diğer toplumsal ilişkilerin hukuksal üstyapının desteği olmadan var olması mümkündür (Collins, 1982: 94). Liberal varsayıma göre, hukuksuz toplumsal düzen olmaz. Hukuk olmasa herkes birbirini öldürür. Collins, hukuk fetişizminin, tüm toplumsal kuralları hukuk kuralı olarak kabul ettiğini ancak Marksistlerin, temel çelişkiler ortaya çıkıncaya kadar, hukuka gerek olmadan geleneksel kuralları ve diğer ölçütlerle üretim ilişkilerinin düzenlenebileceğini savunduklarını belirtmektedir (1982: 99). Komünist toplumda uzlaşmaz sınıfsal karşıtlıklar ortadan kalkınca, hukukun varlığı da son bulacak; ancak, "hukuklaşmamış toplumsal düzen kuralları" varlığını sürdürecektir. Collins'e göre, "Örneğin, kürtaj, uyuşturucu ve tecavüz konusundaki yasaların egemen sınıfların çıkarlarının korunması ile ilgisini kurmak zordur. Devrimden sonra bu kuralların tamamen ortadan kalkacağını düşünmek için bir neden yoktur (1982; Elbette, bastırıcı hukuk kuralları özgürlükle bağdaşamayacaktır fakat, işbirliği ve karşılıklı saygının temel kurallarından da toplumu yok etmeden vazgeçmek mümkün değildir (1982: 122). Her uygar toplumda, her zaman temel davranış kuralları, mahkeme benzeri yapılarca ifade edilip savunulacak davranış kuralları bulunacaktır" (1982: 122).

Collins kitabının son bölümünde, siyasal mücadelede hukukun rolünü⁹ ele aldıktan sonra, muhalif eleştirinin hedefine "hukukun üstünlüğü (*rule of law*)" ideolojisini koymaktadır. Collins'e göre, devletin sivil toplumdan ayrılması üzerine gelenek

9 Hukuk bir yandan kapitalist üretim biçimi tarafından üretilen sınıfsal ilişkileri gizlerken temel siyasal haklar, işçi sınıfı örgütlenmelerinin devrimci bilinci kurmasını kolaylaştırmaktadır (Collins, 1982: 142).

kurallarının yerini pozitif hukuk kuralları almış; devletin yasama konusundaki egemenliği, hukukun diğer normatif sistemler karşısındaki üstünlüğünün yerleşmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca, biçimsel adalet ve hukuksal sorunları siyaset dışı konular olarak değerlendiren özerk bir hukuksal mantık da bunu desteklemiştir. Bütün bu özellikler, bir temel ideoloji ile, "hukukun üstünlüğü (*rule of law*)" ideolojisi ile tamamlanmaktadır. Devletin ve hukukun yansızlık görüntüsü, bunların birer sınıfsal baskı aracı olduğu itirazlarını zayıflatmaktadır (Collins, 1982: 134-137).

Radikal hukukçu için, doğru çizgi, hukukun üstünlüğü ideolojisinin gizemini kırma çabasına katılmaktır. Ayrıca Marksistler tarafından, biçimsel eşitlik anlayışı ve hukuk mantığının tarafsız özerkliği düşüncesine de karşı çıkılmalıdır. Hukukun üstünlüğü ideolojisi, var olan üretim biçiminin sürdürülmesine hizmet ettiği için, Marksist siyasal etkinliğin ve hukuk biliminin (*jurisprudence*) temel hedefi olmalıdır (Collins, 1982: 139-141).

Collins'in çalışmasını bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, Marksizm ve hukuk bağlantısını kurmaya çalışan incelemelerin hemen hemen tüm klasik sorunlarını yaşadığı görülmektedir. Collins, bu konudaki çalışmalarda, özellikle Doğu Bloku dağılmadan önce yapılan çalışmalarda daha bariz şekilde yaşanan sosyalist ülkeler hukuk sistemlerini ele alıp almama gerilimini, kitabının başında bunları tamamen dışarıda bırakacağını belirterek atlamıştır. Bu tavrın, Marksizm ve hukuk bağlantısını kuramsal düzlemde geliştirmeyi amaçlayan çalışmalarda kolaylık yaratmasına karşılık, Ekim Devrimi sonrası başlayan ve Stalinist istikrarın sağlanmasına kadar geçen sürede yaşanan hukuk ve devlet konusundaki siyasal/kuramsal mücadeleyi göz ardı etmek; burada üretilen zengin kuramsal birikimin sahiplenilmesini engellemek gibi bir tehlikesi bulunduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Collins'in çalışmasında, görülen bir diğer klasik sorun, hukukun, Marksizm içinde somut bir inceleme nesnesi

olarak ortaya çıkarılamamasıdır. Hukuku, Marksizmin devlet, siyaset, ideoloji, altyapı, üstyapı gibi büyük konulardan bir tür- lü yeterince ayırıştırılamama, hukukun Marksist incelenmesinin önündeki en temel engellerden biridir. Hukukun bu konulardan bağımsız olmadığı ve devlet, siyaset, ideoloji, altyapı, üstyapı in- celemeleriyle fikrî bağı olmayan bir hukuk çalışmasının doğası gereği eksik kalacağı açıktır. Ancak, hukuk konusunda Marksist değerlendirme yaptığını iddia eden bir çalışmanın, devletin do- ğası, görelî özerkliği, ideoloji, altyapı-üstyapı ilişkisi, minimum ve maksimum siyasal program tartışmalarıyla doldurulması da “yığmadan kaynaklanan bir eksikliktir”. Verimli sonuçlar elde edebilmek için hukuk konusunun, Marksizmin özerk inceleme alanı hâline getirilmesi zorunluluktur.¹⁰ Collins’in kitabında, hukuk incelemesi yapma gayretinden kaynaklanan, aşağıda ince- leyeceğimiz Weyl’lerin çalışmalarında gördüğümüz, bir hata ile, hukuk sisteminin tüm dallarının tek tek Marksist çözümleme- sini yapmaya çalışma hatasıyla karşılaşmamaktadır. Collins’in çalışmasında böylesi bir umutsuz girişim bulunmamakla birlik- te hukuk konusunun, Marksizmin klasik tartışma alanlarından yeterince özerkleştirilip özgün biçimde ele alınabildiği de söyle- nemez. Marksizm ve hukuk çalışmalarında, Marx-Engels’in hu- kuk düşüncesinin gelişim bütünlüğü değerlendirilmemekte, sol içi tartışmalarda kullanılan klasik parçalara atıf yapılmakla ye- tinilmekte ve Marx’ın uyardığı “konuyu özdeyişler biçiminde ele alma tehlikesi”yle (Marx, 1976: 91) karşılaşmaktadır. Collins’in çalışması da bu hatadan bağımsız değildir.

10 Kanımca bu konudaki en önemli girişim Paşukanis’in *Genel Hukuk Kuramı ve Marksizm* adlı çalışmasıdır. Kitabında Paşukanis’e de değinen Collins, onun “tüm hukuk kurallarını, meta mübadelesinin yansıması olarak değerlendirdi- ğini; bu yaklaşımın ancak sözleşmeleri açıklayabileceğini, diğer hukuk konula- rının açıkta kaldığını (1982: 109) savunarak kaba maddecilikle eleştirmektedir (1982: 111). Collins’in Paşukanis’i yeterince anlayamadığının en önemli kanıtı, ona ilişkin değerlendirmelerini kitabının hukukun geleceğini ele aldığı bölüm- le sınırlamış olmasıdır.

IV. Hukuka ve Sovyet Bloku Hukuk Anlayışına Övgü: Weyl

Marksizm ve hukuk konusunda yazarlar, büyük oranda, Sovyetler Birliği'nde hukukun gelişimine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Doğu Bloku kaynaklı propaganda veya Batı kaynaklı karşı propaganda çalışmalarını bir kenara bıraktığımızda, Marksizm ve hukuk konusundaki kuramsal incelemelerde, hukukun devrim sonrası gelişimi üzerinde durulduğu, ancak bu gelişimin Marksist ilkelerle tutarlılığına ilişkin bir yorumdan kaçınıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, SSCB ve diğer sosyalist ülkelerin hukuk sistemlerine ilişkin geniş bir yazın bulunmaktadır. Ancak görebildiğimiz kadarıyla, bu yazın, Marksizm ve hukuk bağlantısına ilişkin kuramsal çalışmalardan değil, ilgili devletlerin yürürlük hukukuna ve burada yaşanan hukuki sorunlara ilişkin "klasik" hukuk temelli yazılarından oluşmaktadır (Geniş bir kaynakça için bkz. Weyl, 1975: 496-506).

Burada inceleyeceğimiz iki kitap, Fransız Komünist Partisi çizgisinde, SSCB hukuk sistemini ölçüt alarak Fransız burjuva hukukunu eleştiren, SSCB'deki tarihsel gelişmelere çok sınırlı biçimde değinen, Marksizm ve hukuk genel kuramsal bağlantısının yanı sıra tek tek hukuk dallarını da inceleyen, bunları yaparken de arka plana hukuk ve SSCB övgüsünü yerleştiren çalışmalardır.

İlk kitap, 1968 yılında Editions Sociales'den çıkan *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı* (*La Part du droit dans la réalité et dans l'action*) adlı çalışmadır. Şiar Yalçın tarafından Türkçeye çevrilen ve Konuk Yayınları'ndan 1975 yılında çıkan kitabın başlığına, Türkçe basımda, "Marksist-Leninist bir yaklaşımla" açıklaması eklenmiştir.¹¹

Monique ve Roland Weyl'in ele alacağımız ikinci kitabı, 1974 yılında yine Editions Sociales'den çıkan *Devrim ve Hukukun*

11 Türkçe basımda, yazarların isminin Monique-Roland diye verilmiş olması, tek isim izlenimi yaratmaktadır. Gerçekte kitap çift yazarlıdır: Monique Weyl ve Roland Weyl. Bu nedenle yazarlara "Weyl'ler" şeklinde atıf yapılacaktır.

Perspektifleri, Sınıflı Toplumdan Sınıfsız Topluma (Révolution et perspectives du droit, de la société de classes à la société sans classes) başlıklı çalışmadır.

Weyl'lerin her iki çalışması da kesin ve açık bir hukuk övgüsü içermektedir. İlk çalışmasında, Sovyet ve kimi zaman da Çekoslovak sosyalist hukuk sistemleri ölçüt alınarak Fransız burjuva hukuku eleştirilmektedir. Ancak saf bir hukuk eleştirisi değil; bir sistem eleştirisi söz konusudur. "Sosyalist hukuk" ölçüt alınarak kapitalist hukuk eleştirilmektedir. İki gelişim aşaması arasında hukukun yapısında bir değişiklik olup olmadığı veya olması gerekip gerekmediği hiç tartışılmamıştır. Gerçekte Weyl'ler böyle bir fark görmemektedir. Tek ve temel fark, kapitalist devlet ve hukukun, sayıca az bir egemen sınıfın baskı aygıtı niteliğini taşıması, sosyalist devlet ve hukukun ise, bu niteliğini yitirmese de, artık sadece sayıca az bir kesimi baskı altında tutan, toplumun büyük çoğunluğunun hizmetinde bir araç olmasıdır. Varlıkbilimsel bir farklılık bulunmamaktadır. Yalnızca hukukun hizmet ettiği çıkar farklılaşmıştır.

Weyl'ler için temel sorun, daha geri var olan hukuktan daha ileri "sosyalist" hukuka geçmektir. Bizzat hukukun varlığı tartışma konusu yapılmamaktadır. Özellikle, ilk kitabında, ceza hukukundan uluslararası hukuka Fransız hukuk sisteminin geniş bir panoramasını çıkarmakta, eleştiriler getirmekte, ancak eleştirileri daha iyi olduğunu düşündüğü sosyalist blok hukukuyla kıyaslama yapmaktan öteye gitmemektedir. Köklü bir hukuk çözümlemesi bulunmamaktadır. Fransız Komünist Partisi'nin, kapitalist sistemi olgunlaştırarak devrime varma düşüncesine dayanan sakınımlılığı, Weyl'lerin Marksist hukukçuluğuna da yansımaktadır.¹² Weyl'ler, sosyalist huku-

12 Weyl'ler, hukuksal yoğunlaşmanın/olgunlaşmanın, devrimci kopuşun sağlanması için gerekli koşullardan biri olduğunu savunmaktadır. (1975: 185); "Sosyalizme geçiş için, güvence sağlayan bir hukuksallık konusunda güçlü bir ideolojik ve kurumsal birikim önemlidir" (sf. 209).

ka varmayı arzulamakta, bunun için Fransız kapitalist hukuk sistemini eleştirmekte ancak hukukun "itibarını yıkıcı" hiçbir girişimde bulunmamaktadır. Bu kuramsal tavır, aynı zamanda doğru siyasal çizgi olarak da kabul edilmektedir. Weyl'lerde, 1968 Hareketi ve onun yol açtığı "maceracı" siyasal çizgiler karşısında bir tavır alış olduğunu düşündürecek denli yasallık takıntısı bulunmaktadır. Weyl'lerin herhangi bir şekilde itiraz edemeyeceğimiz görüşüne göre, işçi sınıfı, burjuva hukukunun ve burjuvazinin yarattığı; ancak artık terk etmek istediği ileri unsurlarıyla, sınıf hareketinin burjuvaziden kopararak aldığı ileri unsurlarına sahip çıkmalıdır. Bu sayede, sosyalist topluma geçiş mümkün hâle gelecektir. Kapitalist hukuk ile sosyalist hukuk arasında, bir süreklilik bulunmaktadır.

Hukukun Payı (1968) kitabında, ayrıntılı hukuk incelemelerinin arka planında sürüp giden bu tezler, *Devrim ve Hukukun Perspektifleri* (1974) kitabında tam bir açıklıkla ortaya konmaktadır. 1974 tarihli çalışma, hukukun itibar kaybetmesine karşı bir savunuyu olarak tasarlanmıştır. Aşağıda sırasıyla iki çalışma kısaca ele alınacaktır.

Elli dokuz sayfayı bulan Giriş bölümünü saymazsak, *Hukukun Payı*, kapitalist hukukun ve sosyalist hukukun (özellikle SSCB yürürlük hukukunun) ele alındığı iki ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Marksist hukuk çözümlemesi konusundaki tavır ortaya konmakta, iki sapma belirlenmektedir: "Hukuk kavramı ile mücadele kavramını birbirine karşıt durumda göstermek ve legalitenin (kanuna uygunluğun) ve adaletin burjuva niteliğini ileri sürerek hukuki uğraşlara boş vermek" sol sapma olarak; "durmadan avukata danışan, falanca metni zorlamak, filanca metni de göz önüne almak, virgüller üzerinde oynamak suretiyle falanca işin mümkün olup olamayacağını sorup duran sendika sorumlusu"nın tavrı da sağ sapma olarak tanımlanmaktadır (Weyl, 1975: 8-9). Weyl'lere göre "iki tutumun da

hatalı yönü, gerçeğin bir ögesi olan hukuk verisinde bir eylem ögesi, bir mücadele ögesi görmemektir” (1975: 10). Onlara göre hukuku, bir kenara atarak veya takıntı hâline getirerek değersizleştirmeden çözümlmek gerekmektedir.

Weyl’ler “Marksizmin hukuk incelemesi için zorunlu sayılan anahtarları”nı üç noktada toplamaktadır: “Esas veriler üç tanedir. Birincisi temel, diğerleri düzeltici niteliktedir: 1. Sosyal ilişkilerin, üretim ilişkileri ile belirlenmesi, 2. Değer yargıları ölçütleri (Marksizm hukuki ilişkinin değerlendirilmesi için bir etik önermektedir), 3. Hukukun sadece bir irade sorunu olmadığı gerçeği” (1975: 40). Weyl’lere göre “hukuk, her şeyden önce bir tahakküm aracıdır. Ancak bu sıfatıyla diğer tahakküm araçlarına kıyasla özel niteliktedir: İdeolojik bir araçtır. (1975: 46). ... [Hukukun oluşumunda] İrade kuşkusuz belirleyici ve asal bir eğilim ögesi olarak ortaya çıkar. Ancak hukuki ürün, tarihî müktesabat, ideolojik miras, ekonomik veriler, çelişik çıkarların ikincil ama dayanaklı gücü, uluslararası durum, vb. gibi faktörlerin etkisiyle değişikliğe uğrar” (1975: 49).

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Weyl’ler, Brimo ve Stoyanovitch’i Marx ve Engels’in çalışmalarından yeterince yararlanmamakla eleştirmekle birlikte, hukukun Marksist yöntemle nasıl kavranması gerektiğine ilişkin yazılarında herhangi bir klasikten yararlanıldığına ilişkin bir belirti bulunmamaktadır.

Tarihsel gelişimde, sosyalist hukukun gerisine koydukları kapitalist hukuku kavrayışları, Weyl’lerin hukuk övgüsünün belirginleştiği noktadır. Onlara göre kapitalist hukuk, ilerici potansiyel taşıyan, çelişik bir hukuktur (Weyl, 1975: 56 vd). “Bir yandan kurulu düzeni korumayı amaç edinen otorite hukuku; öte yandan hâkim sınıfa kendi iç ilişki kurallarını sağlamayı amaçlayan organizasyon hukuku. İkinci derecede olmak üzere, hukuk ezilen sınıfın ilişkilerini düzenler ve bir ölçüde ihtiyaçlarına cevap verir; ama sadece egemen sınıfın bunda çıkarı varsa ya da bu ihtiyaçları karşılamamak elinde değilse” (Weyl, 1975:

62). "Kapitalist hukuk, taviz hukuku ile sulandırılmış bir tahakküm hukukudur" (Weyl, 1975: 43).

Weyl'ler, kapitalizm içinde bir "karşı-hukuk" tanımlamaktadır. Karşı-hukukla, "kapitalist hukukun bir parçasını oluşturmakla beraber, bu hukukun fonksiyonuna ve amacına yabancı, ilerici, demokratik ve halkçı hukuk sektörü" kastedilmektedir (1975: 141). "Karşı-hukuk, ileri kapitalizmin ihsan ettiği bir hak olmak şöyle dursun, tam tersine, her seferinde büyük çatışmaların ganimeti olmuştur" (1975: 143). Karşı-hukuk, kapitalist hukuk içinde ayrı bir hukuk, bir çeşit sosyalist hukuk değildir (1975: 161). "Kapitalist sistemin bütünü ile kaynaşması yüzünden, bu karşı hukuk gerçek bir çelişki yaratmaktan ve tümü ile kapitalist hukuk sisteminin sınıf muhtevasını çürütmekten uzaktır" (1975: 162). Ancak, yarattığı baskı, iktidardaki sınıfın, burjuva hukukunun temel değerlerini inkâr etmesine yol açar. "İktidardaki sınıf, hukuk sistemini, ezilen sınıfın baskısından ve etkisinden, meşruiyet [demokratik yasallık] ilkesini, yani tüm hukuk sistemini inkâr etmekle kurtulabilir ancak" (1975: 167).

Weyl'ler, kapitalist hukukun bir de yansız ve teknik bir yönünün bulunduğunu savunmaktadır. Bu özellik de burjuva hukukunun olumlu yönlerinden biridir: "Bilançonun aktif hanesine bir olay daha eklemek gerekir: Hukuk tekniğinin gelişmesi... [Bunlar] günü gelince adil bir toplumun hizmetinde de kullanılabilirler" (Weyl, 1975: 61). Weyl'lerde hukuk, kapitalist toplum için olduğu kadar sosyalist toplum için de bir araçtır ve hukukun sönmölenmesi bakış açısı bulunmamaktadır.

Weyl'lerin kurduğu kuramsal çerçeve bu noktada bitmektedir. Kitabın kalan bölümleri, Fransız sistemiyle sosyalist bloktan alınan güncel ve tarihsel örneklerle yapılan kaba bir siyasi kalem kavgasıdır. Çok sayıdaki örneğin arasında, sınırlı ve dağınık biçimde, kuramsal saptamalar da yapılmaktadır. Temel amaç, Fransız hukukunun baskıcı yönünü yermek, bu hukuk içinde işçi sınıfının kazanımlarından oluşan "karşı hukuku" savun-

mak, Sovyet hukukunun baskıcı yönünü, geçici bir zorunluluk olarak mazur göstermeye çalışmak¹³⁻¹⁴ ve bu hukuku devletçi, pozitif hukukçu bakış açısıyla değerlendirmektir. Hemen hemen tüm hukuk dallarının ve temel hukuksal kurumların ismi zikredilmekte ve bunlar kısaca, egemen sınıfın baskı aracı olarak “açıklanmakta”dır. “Kapitalist hukukun bir zerresi yoktur

- 13 SSCB eleştirisi, yine FKP çizgisiyle tutarlı biçimde, sadece, Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin XX. ve XXII. Kongre kararlarındaki özeleştirici çerçevesinde yapılmaktadır. SBKP kendini eleştirdiği için, Weyl’ler de eleştirme gücünü bulmaktadır (Bkz. Weyl, 1975: 363 vd.).

Weyl’ler, Devrim sonrası hukuk alanındaki baskıcı ve keyfî gelişmeleri (suç ve cezaların yasallık ilkesinin ortadan kaldırılması, itirafın kanıt sayılması, siyasal suç kategorisinin kullanılması, istisnai hukuksal ve yargısal rejimlerin artması, hukukun baskı işlevinin güvence işlevinin önüne geçmesi, vs.) aktarmakta, bunun temel nedeni de sosyalist toplumun, bir hukuk birikimi ve kültürünü devralmamış olmasına bağlamaktadır (1974: 51). Sovyet hukukunda, vatandaşların birtakım biçimsel haklara sahip olması değil bunları kullanabilecek iktisadi/maddi olanakların yaratılması önemlidir; bu anlayışa dayanılarak hukukun koruyucu biçimciliği geri plana atılmıştır. Weyl’ler, SBKP’nin Hruşçov’un ünlü konuşmasını yaptığı 1956 XX. Kongresi’ni, sosyalist hukuk konusundaki hataların itirafının ve düzeltilmeye başlanılmasının miladı olarak kabul etmektedir (Weyl, 1974: 64 vd.). Weyl’lere göre, Kongre, iktidarın kötüye kullanımına, vatandaşların boyun eğme eğiliminin sakıncalarına dikkat çekerek, bireylerin kendilerini, kendi iktidarlarının kötüye kullanımlarına karşı koruyacak araçlara sahip olmasının önemini kabul etmiş, burjuva hukukunun evrensel koruyucu ilkelerine dönülmesinin yolunu açmış ve böylelikle Lenin’in “burjuvasız burjuva devleti” saptamasının önemi ortaya çıkmıştır (1974: 65).

- 14 SSCB’de zaman zaman hukuk dışına çıkarak ama genellikle hukuk aracılığıyla uygulanan baskıyı, geçici bir gereklilik olarak meşrulaştırma çabası da mevcuttur. Zamanında bu kitapla kurduğu yakınlığı pişmanlıkla anan bir yargıç, kitabın bu kaba özürçülüğünü dile getirmektedir. “1970 yılında Monique ve Roland Weyl’in *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı* kitabı, Fransızca bilen pek çok hukukçuda eleştirel düşüncüyü güdüleyen büyük bir gürültü koparmıştı. 1990 yılında yeniden okuduğumda bu kitap bana, gençlik günlerimin ve modası geçmiş dönemlerin kalıntılarını hatırlattı: Kolay bir iyi-kötü karşıtlığı, kapitalist rejimlerdeki hukuk devletine reddiye, sosyalist ülkelerdeki “geçici iyi baskıya” sürekli özürçülük, Fransa’nın Strasbourg yargısından kaçtığı bir dönemde burjuva temel hakların ve Avrupa boyutunun Fransız reddiyesi. Bunlar benim için artık tahammül edilmez şeyler ve şimdi beni, üniversitelerde bize öğretilen pozitif hukukun büyüsunü bozduğu zaman (hâlâ faydalıdır) duymuş olduğum hayranlık kadar bunaltıyor.” *Être juge en Russie*, Christian Wettinck, <http://juripole.u-nancy.fr/Magistrature/Belgique/jourrussie.htm>, 20.06.2002, Extrait du JJD (Journal des Juristes Démocrates) sf. 75, 20.09.1990.

ki, toplumun sınıf muhtevası hesaba katılmadan değerlendirilebilsin" (Weyl, 1975: 129) saptamasından hemen bir sayfa sonra, "kanunun gerçekten genel çıkarı temsil ettiği alanlar da yok değildir" (Weyl, 1975: 130) denilmekte ve "nüfus sicillerinin tutulmasına, ilaç yapım ve satımının düzenlenmesine, bedene zarar verme, ırza geçme, çocuk kaçırılması yasaklarına" ilişkin yasalar örnek verilmektedir.¹⁵ Tüm toplumsal biçimleri kesen ortak ve vazgeçilmez bir hukuk anlayışının izleri bulunmaktadır.¹⁶

Weyl'ler, kapitalist hukuk ile sosyalist hukuk arasında, hukuk olma bakımından bir fark görmemekte, ayrımı, iki sistemin amaçları bakımından yapmaktadır. "Kapitalist legalitenin sınıf muhtevası, sınıfın sınıf üzerinde tahakkümünü sürdürmek amacına dayandığı hâlde, sosyalist legalitenin sınıf muhtevası, toplumun sınıflara bölünmesinin tasfiyesine dayanır" (1975: 280). Sosyalist toplumda da devletin zorlama işlevi sürecektir, çünkü kapitalist sınıfın tasfiyesi bir anda gerçekleşmez, ayrıca toplumsal hayatta anarşi ve başıboşluğun hüküm sürmesi mümkün değildir, toplum gerekli aşamaya ve kültürel düzeye gelinceye kadar, devlet zorlayıcı özelliği ile ayakta kalacaktır ve "bu zorlama, aynen kapitalist hukukun araçlarından yararlanır: idari güdümcülük ve ceza baskısı. Fakat amaçların farklı oluşu nedeniyle sosyalist zorlamanın hem kriterleri değişiktir, hem biçimleri; ayrıca sınırlı bir zorlamadır bu" (1975: 283).

Hukukun araççı kavranışı bizi, hukukun, hem kapitalist toplumda hem de sosyalist toplumda aynı rolü oynadığının kabulüne götürmektedir. "Teknik bakımdan, hukukun sosyalist toplumun sosyal ilişkilerine müdahalesi, kapitalist toplumun sosyal ilişkilerinde oynadığı rolün aynısını oynar ve aynı genel ilkele-

15 Benzer bir yaklaşım ve benzer örnekler Collins'te de bulunmaktadır.

16 "Toplum hayatının düzeniyle ilgili her şeyin (ister adam öldürme, ister gereksiz yere bir trenin imdat zilini çalma yasağı söz konusu olsun) [kapitalist-sosyalist] iki sistem arasındaki ortak bir düzenlemenin temelini teşkil ettiği açıktır (Weyl, 1975: 386). Hukukun işlevi ve sosyal yeri aynıdır" (Weyl, 1975: 389).

re cevap verir” (Weyl, 1975: 321). Bununla birlikte, gerçeklik ile hukukun araççı kullanımı arasındaki ilişkinin tek yönlü kurulmadığını kabul etmeleri Weyl’lerin yaklaşımının aşırılığını bir ölçüde törpülemektedir. Hukuk, gerçeklik üzerinde tek başına etki göstermez, kendisi de etkileşime girer. “Hukuk, kültür, ekonomi ve davranış arasında çok yanlı ve sürekli bir alışveriş, bir karşılıklı etki ve tepki devresi vardır. Bu alışverişte, etki yollarından her biri bütün ötekiler üzerinde etki yaratır” (1975: 328). Weyl’ler yaptıkları hukuk savunusunu, hukukun güvence olma işlevine dayandırmaktadır. “Hukuk, *her şeyden önce* otoriteye ve suistimallerine karşı, keyfî eylemlerine karşı bir güvence teşkil etmeseydi, otorite, müdahalelerine hukuk kılıfını giydirmek ihtiyacını duymazdı. ... Hukuk tarifi gereği, keyfinin, indinin karşıtıdır. Bu da hukukun, onu empoze eden iktidarın gücü tarafından tayin edilmediği ya da icra ve infazını gücüne borçlu olduğu bu iktidara bağlı bulunmadığı anlamına gelmez. Ancak işlemlerine hukuki bir kılıf geçirme kaygısını duyan bu aynı iktidar açıktan açığa keyfî eylemlere başvurmak hakkına sahip olmadığını kabul etmiş demektir” (1975: 12).¹⁷ Hukuk, genellikle demokratların ve özellikle emekçilerin elinde yararlı bir silah olabilir” (1975: 17).

Gerçek muhtevası sosyalist olmayıp sadece sosyal bile olsa, burjuva demokrasisinin sosyal muhtevasının ve yeni demokratik biçimlerinin zenginleştirilmesi ve halk egemenliğinin evrensel ilkelerinin sonuna kadar götürülmesi çerçevesinde “hukuka saygıyı savunmak, tutuculuk ve gericilik değil, demokrasi ve ilerlemeyi savunmaktır” (Weyl, 1975: 273).

Weyl’lerin yaptığı hukuk savunusu, hukukun sönümlenmesi düşüncesinden vazgeçilmesi sonucuna da varmaktadır. Onlara

17 “Sosyalist toplum kurulurken de burjuva hukukunun güvenceleri kullanılacaktır. “Halkçı kurumların gelişimi, demokratik meşruiyeti baskıcı veya zorlayıcı müdahalelere karşı korumak için burjuva demokrasisi tarafından denenmiş tekniklere sırt çevirmez.” (Weyl, 1975: 255)

göre, "devletin göçüp gitmesi hukukun göçüp gitmesi yolu ile değil, hukuk kuralının biçim değiştirmesi yolu ile gerçekleştirilir. Bu kuralın ise sadece niteliği değişir, zorlayıcı değerini yitirir fakat normatif, düzenleyici ve ahlaki davranışın belirleyicisi niteliğini korur...Yeni oyun kuralları yepyeni bir biçim alacak, her türlü zorlamadan arınmış olacak, salt gönül rızasına dayanacak, ama yine de bir 'kural' olarak kalacak ve bu kuralların kaynağı ister istemez hukuki bir nitelik taşıyacaktır" (Weyl, 1975: 348-349).

Hukuka, siyasal mücadele içinde de büyük bir önem atfedilmektedir. Hukuk, Weyl'lere göre, sosyalizme barışçıl yollardan geçişin esas kanalıdır. Süreklilik içinde bir dönüşüm ve bu dönüşüme götüren barışçı yollar tanımlanmaktadır: "Barışçı yollar mevcut legaliteden hareketle (bundan ülkenin çoğunluğunun katılmasıyla hukukun genel ilkelerine saygı gösterilmesini anlıyoruz, yoksa bir vali yasakladı diye herhangi bir gösteri yürüyüşünden vazgeçilmesini değil) yeni bir legalitenin geliştirilmesini içerir ve aynı zamanda bu legaliteyi kökünden değiştirmeyi amaçlar. Barışçı yollar anlayışına göre, halkçı eylem, belirli hukuk ilişkilerinin çerçevesinde ve onlardan hareket ederek, bizzat bu hukuk ilişkilerini kökünden değiştirmeye yönelir" (Weyl, 1975: 392).¹⁸

Weyl'lerin ele alacağımız ikinci kitabı, *Hukukun Payı*'ndan altı sene sonra 1974 yılında yayınlanan, *Devrim ve Hukukun Perspektifleri, Sınıflı Toplumdan Sınıfsız Topluma*'da, ilkinden farklı olarak kuramsal yaklaşım ağırlıktadır. İlk kitabın, hukukun her dalına ve güncel Fransız uygulamasına ilişkin Marksist değerlendirme çabasından farklı olarak *Devrim ve Hukukun Perspektifleri*, kuramsal bir hukuk savunusu yapmayı hedef-

18 "Barışçı yollar, meşruiyetçi (legalist) değildir; şu anlamda ki, dünyayı değiştirmek için hukuk metninin sihir ve kerametine güvenmezler. ... Hükümet darbesine de, iç savaşa da gerek kalmadan, bu üretim araçlarının özel mülkiyetten çıkarılması ve yerine donatım, üretim ve dağıtım planlamasına dayanan sosyalist bir rejim getirilmesi olanağını öngörürler." (Weyl, 1975: 392)

lemektedir. Hukuk ideolojisi eleştirisinin sonucunda “hukuk karşıtı bir ideoloji” gelişmesi tehlikesine dikkat çekmektedir. Weyl’lere göre, hukuk karşıtı ideoloji, burjuvazinin icadıdır ve bir burjuva ideolojisi (1974: 119). “Hukuksal ideolojinin eleştirisinde hukuk karşıtı ideolojinin tehlikeleri” başlığını taşıyan ilk bölümden sonra, “hukuksal ideolojiden hukuksal kültüre” başlıklı ikinci bölüm yer almaktadır.

Hukukun Payı’nda yaklaşık beş yüz sayfa boyunca izini sürdüğümüz kuramsal argümanlar daha açık biçimde *Devrim ve Hukukun Perspektifleri*’nde yer almaktadır.

Kitap, hukukun, tarihsel olarak pek sevilmediği, hoşnutsuzlukla malul olduğu saptamasıyla başlamaktadır. Bu yaygın hoşnutsuzluğa karşın hukuk, özellikle burjuva devrimlerinin ardından, anarşi olasılığına karşı bir güvence olarak yeniden itibar kazanmıştır. Günümüzde ise, özellikle Marksizmin hukuk eleştirisinden beslenen işçi sınıfının siyasal eylemi, hukuka tekrar itibar kaybettirmektedir. Sistem karşıtı bu tepkinin yarattığı hukuk karşıtı havayı, sistem içi eğilimler de beslemektedir. “Modernçi ve teknikçi” hukuk karşıtlığına göre hukuk, bilim ve tekniğin doğru kabul ettiği verilerin hayata geçirilmesinde etkenliğe karşı bir engeldir (Weyl, 1974: 12, 120). Hukukun böylesine itibar kaybetmesinin, hukuk karşıtı bir ideoloji yaratılmasının demokrasi karşıtı sakıncaları bulunmaktadır (1974: 14 vd.).

Weyl’ler, günümüz kapitalist toplumundaki bu değersizleşmesine karşın hukukun, işçi sınıfının mücadelesinde kullanılmasıyla yeniden değer kazanacağını belirtmektedir. *Hukukun Payı*’nda sürekli vurgulanan “burjuva hukukunun, işçi sınıfı mücadelesiyle kazanılan demokratik yönünün savunulması” tezinin, Fransız Komünist Partisi’nin tezi olduğu da açıkça ortaya konmaktadır.¹⁹

19 1934 yılında Maurice Thorez tarafından ortaya konduğunu belirtiyor (Weyl, 1974: 18).

Kapitalizm içi teknikçi hukuk eleştirilerinin üzerinde fazla durmayan Weyl'ler buradan, sosyalist toplumda hukukun konumuna ilişkin hukuk karşıtı görüşlerin eleştirisine geçmektedirler (1974: 23). Yazarlar burada bir kayma yaratmakta, sosyalizmde hukukun rolü konusundaki eleştiriler "sosyalist yasallık" eleştirisi şeklinde algılamakta, bunlar "sosyalist yasallık anlayışına yapılan saldırılar" olarak göğüslenmektedir.

Weyl'lere göre, sosyalizm ile hukukun çelişik olduğunu düşünmek "nihilist bir tavır"dır. Weyl'lerin, hukuk ve sosyalist toplum veya kapitalist hukuk ile sosyalist hukuk ilişkisini kavrayışı konusunda, *Hukukun Payı*'ndan yaptığımız aktarmaların yeterli olduğunu düşünüyoruz. Bu kitapta sorun, bir kalem kavgası vesilesiyle ele alınmaktadır. *Hukukun Payı*'nda, Brimo ve Stoyanovitch'i eleştiren Weyl'ler, bu kitapta da J.-M. Vincent ve onun üzerinden Paşukanis ile hesaplaşmaktadır. Vincent'in, Paşukanis'in *Genel Hukuk Kuramı ve Marksizm* (1926) kitabının, Fransızca çevirisine yazdığı sunuşta (1970), devletin ve hukukun sönümlenmesi için güçlenmesi gerektiğini savunan Sovyet Marksistlerini "tuhaf" olarak niteleyerek eleştirmesini²⁰, nihilist tavrın örneği olarak göstermektedir. Hukukun, sosyalist bir rejim inşa edilirken "sönümlenmesi gerektiği öngörüsüyle köklü bir eleştiriye tabi tutularak ve bu amacı sağlayacak şekilde kullanılması gerektiği düşüncesinin kuramsal kanıtının klasiklerde bulunamayacağını düşünen Weyl'ler, Vincent'in kuramsal kanıt olarak "eski bir Bolşevik militana" (Paşukanis'i kastetmektedir) başvurduğunu düşünmektedirler (1974: 28). Paşukanis, Lenin'in *Devlet ve Devrim* çalışmasının izinde yazmıştır kitabını; devletin sönümlenmesi konusundaki görüşlerin açık yansımaları görülmektedir. Weyl'lere göre ise devrim sonrası gelişmeler ve

20 Vincent'a göre, "Paşukanis'in kitabı, SSCB'de hukukun (uzak gelecekteki) sönümlenmesinin hukukun günümüzde mümkün olduğunca geliştirilmesi ve güçlendirilmesinden geçtiğini kabul eden günümüz Sovyetik kuramlarının erken bir eleştirisidir. Bu tuhaf Marksistler için hukuk, bir kalıntı değil fakat komünizm yolunda gelişim için temel bir araçtır." (Paşukanis, 1970: 6)

uygulamanın dayattığı ihtiyaçlar hukukun sönümlenmesi fikrini yanırlamıştır (1974: 35).²¹ “Sosyalizmin gelişmesi ve yerleşmesi hem sosyalist legalitenin güçlenmesini gerektirmiş hem de bunun şartlarını yaratmıştır” (1974: 36). Paşukanis’in iddia ve itirazlarının aksine, devrim sonrası “toplumda, burjuva hukukun payı azaldığı oranda sosyalist hukukun payı gelişir” (1974: 95). Weyl’lerin Lenin’in yazılarına dayandırdığı bu sav, Paşukanis’in temsil ettiğı, “sosyalist bir hukuk” olamayacağı; devrim sonrası toplumsal gelişimin, devletin ve hukukun sönümlenmesi doğrultusunda ilerlemesi gerektiğı; yeni bir hukuk inşa etmenin bu temel amaçla çelişik olduğı tezinin karşısında yer almakta ve resmî SSCB görüşünü temsil etmektedir.²²

Weyl’lere göre, Marx ve Lenin, anarko-sendikalist gözlüklerle yapılan okumaların anladığının aksine, hukuku değil sadece “burjuva hukuku”nu eleştirmiştir (1974: 90-93, 104, 105). Hukuk devletle eşitlenemez, ileri derecede örgütlenmiş bir toplumda kuralların bulunması kaçınılmazdır; bunun “hukuk” terimiyle ifade edilmesi gerekmebilir (1974: 107). Weyl’ler devletin sönümlenmesi konusunda, Stalin’in ortaya koyduğı, devleti güçlendirerek ortadan kaldırma tezini benimsemektedir: “Devletin sönümlenmesi mi? Elbette. Fakat bu devletin, demokrasinin güçlendirilmesiyle birleşmiş güçlenmesinden geçer” (1974: 77, 181).

21 Weyl’lere göre, Paşukanis’in, hukukun sönümlenme hedefi taşımasına ilişkin görüşleri, sosyalist yasallığı zayıflatmış, hukukun güvence sağlama işlevini ortadan kaldırmış, buharlaşan Paşukanis de ortaya çıkan durumun kurbanları arasında yer almıştır. (1974: 80). Ancak Weyl, Paşukanis’in, tezleri Sovyet hukuk kuramı ve uygulamasından tasfiye edildikten sonra ortadan kaldırıldığını unutmakta, hatta daha ileri giderek, Stalin dönemi Adalet Komiseri Vişinski ile Paşukanis’i madalyonun iki yüzü olarak nitelemektedir (1974: 82).

22 Paşukanis eleştirilerini, kendi dönemlerinin siyasal tartışmalarıyla da birleştirmekte, aynı bağlamda kurgulamaktadırlar. Weyl’lere göre, Paşukanis bir Marksologdur. “Sadece dölüt hâlinde sınırlı bir sosyalist deneyime dayanarak kuram geliştirmeye, deneyimin eksikliğini, klasikler üzerinde şerhçi bir spekülasyonla gidermeye çalışması ile Paşukanis’in düşünüş tarzı, hukuk karşıtı ideolojilerini ortodoksinin mantosuyla gizlemeye çalışan günümüz Marksologlarının tipik tarzıdır” (Weyl, 1974: 83).

V. Hukuki Normativizmin Kurucusundan Marksizm ve Hukuk Değerlendirmesi: Kelsen, "The Communist Theory of Law"

Marksizm ve hukuk bağlantısını kuran çalışmaları inceleyen araştırmacıları herhâlde en çok, hukuki normativizmin kurucusu Hans Kelsen'in 1955 tarihli, *Komünist Hukuk Kuramı* (*The Communist Theory of Law*) kitabıyla karşılaşmak şaşırtacaktır. 20. yüzyıl başından itibaren tüm üniversitelere yerleşen normativist pozitivist hukuk anlayışının kurucusunun kendini, "komünist hukuk kuramı" ile hesaplaşmak zorunda hissetmesi gerçekten şaşırtıcıdır.

Giriş bölümü olmayan, iki sayfalık bir önsözü ve tek sayfalık bir sonucu bulunan 193 sayfalık bu kitapta, ilk olarak Marx ve Engels'in devlet ve hukuk konusundaki görüşleri özetlenmekte, daha sonra Lenin'den başlayarak Sovyet hukuk kuramcıları (Stuçka, Reisner, Paşukanis, Vişinski, Golunski ve Strogoviç) ele alınmaktadır. Ayrıca, Sovyet devletler hukuku kuramına da bir bölüm ayrılmıştır. Sovyet hukuk kuramcıları arasında en geniş yer Paşukanis'e verilmiştir. "Paşukanis'in Hukuk Kuramı" başlıklı bir bölümü, "Paşukanis'in Kuramının Reddi" başlıklı bölüm izlemektedir.

Kelsen, Marksizmi "toplumsal gerçekliğin iktisadi yorumu" olarak nitelemektedir. Ona göre bu yorum, Marksizm karşıtı akımlar da dâhil olmak üzere günümüz toplum bilimleri üzerinde "anti-normativist" bir etki yaratmış; bunun hukuk üzerindeki sonucu, hukuk bilimi yerine hukuk sosyolojisini geçirme eğilimi olmuştur. Özellikle hukuk alanında bu anti-normativist bakış açısının Marksizmin hukuk konusundaki temel görüşüdür. Bu saptamalarla başlayan kitabın dürtüsünün, güçlü ve olumsuz etkisiyle, sosyal bilimlerde ve özel olarak da hukukta normativist yaklaşımı engelleyen Marksist hukuk anlayışı ile hesaplaşma olduğu kısa önsözünden rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Kitabın isminde “komünist hukuk kuramı”ndan söz edilmekle birlikte, kitapta Sovyet hukuk kuramı tabiri kullanılmaktadır. Gerçekte Kelsen, Marx ve Engels’te hukukun nasıl algılandığını açıkladıktan sonra, bu kuramın Sovyet deneyimiyle büründüğü şekli ele almaktadır. İncelediği yazarların hiçbirinin Marksizm dışında yer alma gibi bir iddiaları olmadığı açıktır. SSCB’nin resmî tezleriyle belirlenmiş olsa da hepsi Marksist yaklaşım içinde kalmışlardır. Bu nedenle, Kelsen’in Sovyet veya komünist hukuk kuramını değil de bir bütün olarak Marksist yaklaşımın hukukla ilişkisini değerlendirdiğini kabul edebiliriz.

Kelsen’e göre, Sovyet hukuk kuramı, başından beri, büyük ölçüde siyasi etmenlerin egemenliği altında kalmış; “Marx’ın ideolojik üstyapı kuramına uygun olarak, kapitalizme karşı ideolojik bir silah olarak değerlendirilmiş; Sovyet hükümetinin her politika değişikliğine itaatkâr biçimde uyum sağlamıştır.” Kelsen, bu incelemeyle “kendini siyasetten bağımsızlaştıramamış bir sosyal bilimin utanç verici düşüşünü” göstereceğini belirtmektedir (Kelsen, 1955: 7).

Kanımızca hukuku ve hukuk bilimini siyasetten kurtarma iki anlama gelebilir. İlk olarak, hukukun kökeni ve üretiminin siyaset ile ilgisiz olduğu; ikinci olarak da hukukun ve hukuk biliminin siyasetin bir “aracı”, “oyuncağı” olamayacağı savunulabilir. Kelsen, açıkça belirtmese de her iki amacı da gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Birinci anlamlandırma, zaten Kelsen’in hukuk anlayışının temelinde yer almaktadır. Kelsen’in normativist hukuk kuramı, hukukun kaynağı, kökeni ve üretimi gibi konuları tamamen “hukukun dışında” bırakmaktadır. İkinci yorum, yani hukukun siyasal araç olarak kullanılması, incelediğimiz eserindeki temel hedeftir.

Kelsen’in kurucusu olduğu normativist hukuk kuramı, “hukuku, saf bir düzenleme tekniğine dönüştürmek için ideolojik, ahlaki ve siyasi temellerinden koparma/temizleme/kurtarma”yı amaçlamaktadır. Hukukun özerkliği ilan edilmekte, pozitif hu-

kuk kuramından, psikolojik, sosyolojik, siyasal, ahlaki ve dinsel her türlü hukuk dışı unsur dışlanmaktadır. Hukuk kuramcısı değer yargılarını katmadan pozitif hukuku incelemekle yetinmelidir. Hukuk bilimi, nedensellik değil, olması gereken ile ilgilendiğinden pozitif bir bilim değil, normatif bir bilimdir. Hukuk, toplumsal davranış kuralları olarak değil devletin koyduğu, gücüyle yaptırıma bağladığı iradi kurallar olarak algılanır. Bu nedenle hukuk ve devlet Kelsen için aynı olguyu temsil eder. Bütün kurallar geçerliliklerini bir üst kuraldan alırlar; en üst kural, "temel norm"dur; temel norm, "kurucuların iradesine uyulması gereklidir" varsayımına dayanır ve ahlaki veya siyasi değil, kuralların geçerliliğini sağlayacak bir üst norm bulma gerekliliğinden doğan teknik bir varsayımdır.²³

Hukuku, kaynağı olan toplumsal gerçeklikten koparmayı amaçlayan Kelsen'in Marksizmde saf hukuk kuramını bozucu bir yön görmesi doğaldır.

Altyapı-üstyapı ayrımı, Kelsen için de Marksist epistemolojinin temelidir ve Kelsen de Marksizm-hukuk ilişkisini bu bağlamda kurmaktadır. Ayrıma ilişkin klasiklerden alıntılar yaptıktan sonra, "devlet ve hukuk toplumsal fenomenleri, altyapıya mı üstyapıya mı aittir sorusunun belirsizlik yarattığı" saptanmaktadır (Kelsen, 1955: 5). Hukukun gerçekliği ifade etme ve aynı zamanda ifadesi olduğu gerçekliği etkilemesi konusunda Marx'tan çeşitli alıntılar yapan Kelsen, hukuku altyapı-üstyapı ilişkisinde altyapıya yerleştirmektedir: "Hukuk, iktisadi gerçekliğin bir sonucu olduğuna ve kendisi de gerçeklik üzerinde etki-de bulunduğuna, yani nedensellik ilişkisine tabi olduğuna göre, gerçekliğin içindedir ve bundan dolayı, ideolojik üstyapının temelini, yani altyapıya aittir" (1955: 9).

23 Kelsen'in hukuki normativizm konusundaki görüşlerinin özeti için bkz <http://membres.lycos.fr/ideologues/Kelsen.html>, 03.07.2002; Nicoletta Bersier Ladavac, "Hans Kelsen (1881-1973), Biographical Note and Bibliography", <http://www.ejil.org/journal/Vol9/No2/art11.html>, 03.07.2002; Ayrıca (Güriz, 1987: 335)

Kelsen'e göre, hukukun Marksizm tarafından ideolojik biçimlerden biri olarak değerlendirilmesi, hukuk kuramı ile hukukun karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. "Yasa koyucu tarafından yaratılan ve mahkemeler tarafından uygulanan hukuk bir ideoloji değil, toplumsal gerçekliktir. Hukukun normatif yorumu, yani belirli bir hukuk kuramı, hukukun kendisi değil, ideolojidir" (Kelsen, 1955: 13). Kelsen'e göre "Marx, hukuk bir ideolojidir derken, hukuku bir toplumsal norm ve dolayısıyla adil bir kural sayan, böylelikle toplumsal gerçekliği çarpıtan kuramları kastetmiştir" (1955: 14). Kelsen, kendisi tarafından geliştirilen "saf hukuk kuramı"nın, hukuku ideolojiden kurtardığını, ideolojik olmayan bir normativist yoruma olanak tanıdığını ileri sürmektedir.

Kelsen'in normativist kuramında, doğal gerçeklik ile hukuksal gerçeklik arasında ayrım yapılmaktadır. Ona göre hukuksal gerçeklik, nedensellik yasasıyla işleyen doğal gerçeklikten farklıdır. Marx, doğal gerçeklik konusundaki doğru görüşlerini hukuksal gerçekliğe uygulayarak yanlış sonuçlara varmıştır: "Doğal gerçeklik bakımından, Hegel'in diyalektiği gerçekten de tepetaklak duruyordu ve Marx bunu ayakları üzerine dikmekte övünebilirdi. Ancak, hukuka gelince tam tersini yaptı. İnsanın kafasındaki bir düşünce olarak hukuk, gerçekliğin bir yansıması, gerçekliğin yansı yeniden üretimi değildir. Tam tersine. Hukuka uygun olan gerçek davranışı, hukukun gerçekleşmesi olarak değerlendiririz" (Kelsen, 1955: 16).

Kelsen'e göre, Marksizm, koptuğunu iddia ettiği doğal hukuk akımıyla aynı sonuca varmaktadır. İdeolojik gerçekliğin gerisinde bir "gerçek gerçeklik" araması, doğal hukukun, insanın veya nesnelerin doğasından kurallar çıkarmaya çalışmasıyla aynı şeydir (1955: 20).

Kelsen, Marksizm içindeki hukukun sönümlenmesi tezini Marx'ın görüşleriyle uyumlu görmemektedir. Ona göre, Marx, her üretim biçiminin kendi hukuksal kurallarını yarattığından

da söz etmiştir. Üretim araçlarındaki kolektif mülkiyet gelecek toplumun bir unsuru olacaksa, bu statüyü güvenceye alan bir hukuk da olmalıdır (Kelsen, 1955: 37). Kelsen'e göre, Marksizm içinde anarşist bir damar da vardır ve hukukun geleceği sorusunda farklı bir okumayla farklı sonuca da varılabilir. Marx'ı, gelecek komünist toplumda normatif ve zora dayalı bir toplumsal düzenin bulunmayacağı görüşüne varacak şekilde okuyanların tavrı Marksizm içindeki anarşist eğilimle uyumludur (1955: 38). Bununla birlikte bu yorum ütöpik niteliktedir. Gelecek toplumu, tüm iktisadi ihtiyaçların tamamen tatmin edildiği bir bolluk toplumu olarak tasarlamak ve bu toplumsal düzenin bozulması durumunda zora başvurmanın gerekmeyeceğini düşünmek, hukuksuz bir toplum tasavvur etmek 'bir cennet bahçesi' ütopyasıdır" (1955: 38).

Kelsen için, en önemli olan nokta, Marksizmin bilim ile siyaseti birbirine karıştırmış olmasıdır (Kelsen, 1955: 44). Marx için "sosyal bilim, burjuva toplumun ideolojik bilincinin eleştirisi. ... Toplumsal ideolojinin eleştirisi, toplumsal gerçekliğin eleştirisine dönüşür ve toplumsal gerçekliğin eleştirisi de toplumsal devrimle bu gerçekliğin tamamen değiştirilmesini hedefler. Böylece, bilim, en baştan itibaren siyasete karışmıştır; siyasetin aracı olarak görülmektedir" (Kelsen, 1955: 45). Kuram ile uygulamanın, bilim ile siyasetin birbirine karıştırılmasıyla Marksizm ideoloji sıfatını hak etmektedir (Kelsen, 1955: 46).

Marx-Engels'in devlet ve hukuk konusundaki görüşlerini ilk elli sayfada özetleyip değerlendiren Kelsen, daha sonra, hukuk kuramı konusunda "üstatlarının sözlerini yorumlamaktan başka bir şey yapmamış", yeni hiçbir şey katmamış olduğunu düşündüğü (1955: 57) Lenin'i ele almaktadır. Kelsen'in bu değerlendirmelerini ve Sovyet hukuk kuramcılarında (Stuçka, Reisner, Paşukanis, Vişinski, Golunski ve Strogoviç) yaptığı özetleri ele almayacağız. Ancak, Kelsen'in bu yazarlar vesilesiy-

le yaptığı, Marksist hukuk anlayışına ilişkin genel eleştirilerini kısaca aktarmaya çalışacağız.

Kelsen, Marksist hukuk anlayışı/doktrini/felsefesi/biliminden söz etmemekte, gerçekte, Sovyet hukuk anlayışı/doktrini/felsefesi/bilimini ele almaktadır. Bununla birlikte, Sovyetler'e ilişkin özel değerlendirmeleri bir yana bıraktığımızda, Kelsen'in saptamalarından genel olarak Marksizm ve hukuk ilişkisini konu alan görüşlerini çıkarmamız mümkündür.

Kelsen'e göre, Marksistlerin burjuva hukuk bilimine yönelttiği eleştiriler, hayalî bir rakibi varsaymaktadır. Burjuva hukuk bilimine atfedilen ebedî hukuk fikri, sadece doğal hukuk doktrinine ait olup bunun karşısında yer alan biçimci, normativist hukuk öğretilerini görmemek bir çelişkidir (1955: 72).

"Eğer bir öğretinin bilimsel niteliği nesnelliğinden yani bilim adamlarının öznel değer yargılarından bağımsız olmasından kaynaklanıyorsa, burjuva hukuk biliminin Sovyet hukuk biliminden daha bilimsel olduğu kesindir" (Kelsen, 1955: 73). "Burjuva hukuk bilimi, hukuk kavramını, belirli bir sınıf hukukuyla sınırlamaz, çünkü hukuk denilen fenomenin tanımında sadece kapitalist hukuku değil, komünist toplumdaki de dâhil tüm olası hukuk biçimlerini kapsamayı ister; zira, sadece kapitalist toplumun değil, diğer toplumların da toplumsal düzenlerini herhangi birini diğeri karşısında meşrulaştırmaya çalışmadan açıklamayı ister" (Kelsen, 1955: 75). "Sovyet hukuk öğretisinin işlevi, toplumsal ve hukuksal gerçekliği, nesnel biçimde tanımlamak ve açıklamak değil, fakat var olan toplumsal düzeni tahrip edip yerine bir başkasını koyarak oluşturmaktır" (Kelsen, 1955: 76).

Kelsen'e göre, Marksistler hukuku, ideolojik düşüncenin bir biçimi olarak değerlendirmekte bu da hukukun sönümlenmesi tartışmalarını yanlış sonuçlara vardırmaktadır. "Hukuk, düşüncenin değil iradenin bir işlevidir; idrakin ürünü bir kuram

değil fakat iradi işlemlerle yaratılan bir toplumsal kurumdur. Bir düşünce biçimi olarak hukuk, hukuk kuramıdır ve ideolojik düşünce biçimi olarak hukuk sonsuza kadar ortadan kalksa da gerçek bir kurum olarak hukuk varlığını sürdürecektir” (Kelsen, 1955: 88).²⁴

Kelsen, Sovyet hukukçuları arasında kendisine açık bir muhalif de bulmaktadır: Paşukanis. Kelsen, burjuva hukuk kuramına karşı yüzde yüz Marksist hukuk kuramı kurmayı amaçlamış olan Paşukanis’in, kendisinden çok önce, klasik hukuk bilimini ideolojik unsurlardan temizlemeyi amaçlamış olmasına karşın, “saf hukuk kuramı”nı hedef aldığını düşünmektedir (Kelsen, 1955: 89). Kelsen’e göre, tüm Marksistler gibi Paşukanis de, peygamberleri Marx ve Engels, burjuva filozof Hegel’den ve dönemlerinin burjuva hukukçularından devlet ile hukuk ikiliği anlayışını devraldığı için hukuk ile devlet arasında bir ayrım yapmaktadır. Buna karşılık saf hukuk kuramı ise, toplumsal bir düzen olarak devletin, hukuk ötesi nitelik taşımadığını, zorlayıcı insan düzeni olduğu için en mükemmel hukuksal olgu niteliğine sahip olduğunu göstermiştir (Kelsen, 1955: 96).

Kelsen’e göre, hukuk iktisadi ilişkilerin bir yansıması/ifadesi ise, hukukun sönümlenmemesi ve komünist toplumda da hukukun bulunması gerekir; ama Marksistler (Paşukanis), bu görüşleriyle çelişik biçimde, komünist toplumda sömürü ortadan kalkacağı için baskı işlevine de gerek kalmayacağını, böylece

24 Kelsen’e göre, Sovyet hukukçularından, hukuku insan bilincinde psikolojik gerçeklik olarak var olan normatif düşüncelere dayanan sezgisel hukuk olarak kavrayan Reisner de aslında bu sonuçlara varmıştır. Toplumsal kurallar, insanların bilincinde yer edeceğine göre, her dönemde hukuk var olacaktır. “Reisner’in kitabını yayınladığı dönemde, bu düşüncüyü açık biçimde ortaya koymak çok tehlikeli hâle gelmişti. Komünist toplumda, hukukun değil sadece ideolojik hukuk kuramının sönümleneceği anlamına gelen ifadeler kullanmak, resmi Marx-Engels hukuk kuramı yorumuyla açıkça çelişiyordu” (Kelsen, 1955: 88). Bu yorumuyla Reisner, açıkça dönemin diğer Sovyet hukukçularından farklılaşır. Kelsen, Sovyet hukukçuları arasındaki yaklaşım farklılığını, Marksist toplumsal kuramın belirsizliğiyle açıklamaktadır (1955: 77).

hukuk ve devletin de ortadan kalkacağını savunurlar (Kelsen, 1955: 103). Marx ve Engels, devleti kapitalizmin özel bir aracı olarak değerlendirmiş ve kapitalizme olan düşmanlıkları zorunlu olarak devlete de yönelmiştir. Ancak, Sovyet Devrimi sonrası, devletin sadece kapitalist baskı aygıtı olmadığı görülüp devletin sosyalist iktisadi sistemi korumak için gerekli bir araç olduğu anlaşıncaya, Marksizmin anarşist eğilimleri (Paşukanis bu eğilimleri hukuk alanına uygulamıştı) savunulamaz olmuştur (Kelsen, 1955: 110). Sosyalist iktisadi sistem yerleşip Sovyet Devleti de bunun güçlü güvencesi olarak ortaya çıkınca, bu gücün ve düzenin aracı olarak hukuk kuramı tekrar önem kazanmıştır (Kelsen, 1955: 111).

Kanımızca SSCB’de önem kazanan sadece genel olarak hukuk kuramı değil, özel olarak normativist hukuk kuramıdır. Normativizm Paşukanis’e yöneltilen eleştiriler aracılığıyla Sovyet hukukuna girmiştir. Paşukanis’in görüşlerini eleştiren Yudin, Paşukanis’ten farklı olarak, üretim ilişkilerinden kaynaklanan toplumsal ilişkilerin yansıması/ifadesi olan hukuk fikrini bir yana bırakarak hukuku, normativist biçimde tanımlamıştır: “Hukuk, var olan toplumsal ilişkileri korumak için devletçe konulan kurallar sistemidir” (Aktaran, Kelsen, 1955: 112). Burada, herhangi bir toplum tipine, sömürüye, sınıflara vb. bir atıf bulunmamaktadır. Bu bağlamda, hukukun sönümlenmesi fikrinden de uzaklaşmaktadır (Kelsen, 1955: 113). Kendi hukuk kuramının doğrulanması olarak görse gerek, Kelsen, bu gelişmeleri aktarmakta ancak herhangi bir eleştiri getirmemektedir. Sovyet hukuk kuramının yeni yönelimi, Vişinski’nin 1938 yılında, Sovyet Devlet ve Hukuk Bilimlerinin Sorunları Kongresi’ndeki konuşmasıyla kesinlik kazanmış; Paşukanis, devrim düşmanı ilan edilmiştir (Kelsen, 1955: 116). Vişinski’nin kuramcılığını yaptığı yeni yönelim, klasik Marksist anlayıştan kopuşu temsil ettiği gibi Kelsen’in kurguladığı normativist hukuk kuramından da uzaktır. Kelsen’e göre, Vişinski’nin Sovyet

hukuk kuramına katkısı,²⁵ üstadı Stalin'in devlet konusundaki görüşlerini hukuka uyarlamak olmuştur. Tek ülkede sosyalizm fikrine dayanan devletin savunusu, devletin sönmelenmesi konusundaki hedefin, kapitalist çevrelenmenin sona erdiği mükemmel komünizm dönemine ertelenmesi, devletin ve hukukun derhâl sönmelenmeye başlaması gerektiğini savunanların karşıdevrimci olarak damgalanması sonucunu doğurmuştur (Kelsen, 1955: 126).

Vişinski'nin çizgisi Golunski ve Strogoviç tarafından da sürdürülmüş, hukukun toplumsal ilişkiler sistemi olarak kavranması düşüncesinin yerine normativist anlayış yerleştirilmiştir. Buna göre, hukuk devlet tarafından kabul edilen davranış kuralları toplamıdır. Kelsen normativist tanıma dönüşü "doğru" bir gelişme olarak nitelemektedir (Kelsen, 1955: 141). Golunski ve Strogoviç, açık bir normativizm savunusu yapmışlardır. Onlara göre, "hukuku davranış kuralları toplamı olarak niteleyen normativist kuramın eleştirisi, Sovyet hukuk bilimi saflarındaki işçilerin arasına karışan Troçki-Buharin yıkıcıları tarafından, hukuk normunun özgünlüğünün reddi için kullanılmıştır. Bunlar hukuku 'toplumsal ilişkiler sistemi' olarak değerlendirmişlerdir. Bu da Sovyet yasalarının ve hukukunun özgünlüğünün reddi anlamına gelmiştir. Hukuk, yasaların bü-

25 Kelsen'in saptamasına göre, Stuçka ve Paşukanis, hukukun normatif niteliğini reddederken Vişinski'nin bunda ısrarlı olması temel farkıdır. Vişinski'nin, Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü'nün de benimsediği tanımına göre, "Hukuk, ne bir toplumsal ilişkiler sistemi ne de üretim ilişkilerinin bir biçimidir. Hukuk egemen sınıfın isteklerini yansıtan ve bir hukuk düzeni olarak kurulan devlet tarafından kabul edilen ve uygulanması, egemen sınıf için elverişli ve arzu edilir toplumsal ilişkileri ve düzeni güvenceye almak ve geliştirmek amacıyla devlet gücü tarafından güvenceye alınan davranış kuralları, gelenekler ve topluluk kuralları toplamıdır" (Kelsen, 1955: 128). Tanım, "egemen sınıf" rengi dışında, hukuk fakültelerinde öğrendiğimiz pozitivist/normativist tanımlardan farksızdır. Nitekim Vişinski de daha sonra tanımdan bu unsuru çıkarmıştır: "Emekçilerin devleti tarafından, yasama tarafından konulan ve tüm Sovyet halkının iradesini ifade eden normlar sistemidir" (Kelsen, 1955: 130). Bu konudaki tam kopuş Golunski ve Strogoviç'in çalışmaları ile gerçekleşmiştir (Kelsen, 1955: 133 vd.).

yük yer işgal ettiği, davranış kuralları toplamından ibarettir. Burjuva normativist hukuk kuramının hatası, hukuku normlar toplamı olarak kabul etmesi değil, normu gerçeklikten soyutlayarak idealist biçimde kavramasıdır” (Kelsen, 1955: 142).

Kelsen, normativizmin gerçekliğe kapılarını kapadığı eleştirisini çekince olarak ileri süren ancak genel olarak hukuki normativizmi benimseyen Sovyet hukukçularının eleştirilerine de yanıt vermektedir. Kelsen’in adlandırmasıyla saf hukuk kuramı, “gerçekten de, burjuva hukukunda neden özel mülkiyeti savunan normlar bulunduğunu sorgulamaz. Bu ihmalin nedeni, hukuk kuramı alanından bu soruya yanıt bulmanın imkânsızlığıdır yoksa bu normların ebedî kabul edilmesi değil. Bu ancak hukuk sosyolojisi tarafından yanıtlanabilecek bir sorudur” (Kelsen, 1955: 143). Kelsen’e göre, Golunski ve Strogoviç’in, devlet ile hukuk arasında bir ayrım yaratarak hukuku, devletten kaynaklanan kurallar olarak tanımlaması yanlıştır. “Hukuk devletin bir işlevi değildir, devlet de hukukun bir ifadesi değildir. Sosyal bir düzen olarak devlet, göreceli olarak merkezileşmiş bir hukuk düzenidir, yani bu anlamda hukuk devletle aynı şeydir” (Kelsen, 1955: 145). “Hukuku yaratan ve uygulayan insan etkinlikleri bir hukuk düzeni tarafından belirlendikleri ölçüde devlet etkinliği sayılırlar. Devlet, hukuk düzeninin ete kemiğe bürünmesinden başka bir şey değildir” (Kelsen, 1955: 146).

Kelsen, hukuk biliminin nesnesi olarak sadece hukuk kurallarını görmekte, hukuk kurallarını da mevzu kurallarla, yani devlet adına konulan kurallar ile sınırlamaktadır. Kuralların varlık nedeni, kaynağı, işlevi vb. konuları saf (normativist) hukuk kuramının uğraş alanı dışındadır.

Kelsen *Komünist Hukuk Kuramı* kitabının tek sayfalık sonucunda üç noktayı sıralamaktadır. “1. Marx’ın toplumun iktisadi yorumunu temel alan bir hukuk kuramı geliştirme girişimi tamamen başarısız olmuştur. Bunun ilk nedeni, hukukun normatif yanı, yapısal yorumu yerine bu sistemin nasıl meydana gel-

diğini ve etkinliğini açıklamaya çalışan sosyolojik yaklaşımın ikame edilmesi eğilimidir. Hukuk sosyolojisinden başka bir şey olmayan Marksist hukuk kuramı terk edilmiştir. 2. Sovyet hukuk kuramı açıkça ideolojik nitelik taşır. Pozitif hukuk yorumu, Sovyet hükümetinin çıkarları doğrultusunda belirlenmektedir. 3. Sovyet hukuk kuramının ideolojik niteliği, Marksizmin, genel olarak sosyal bilimlerin, özel olarak da hukuk ve devlet biliminin siyasal olması gerektiği ilkesinin kaçınılmaz sonucudur. Sovyet hukuk kuramının, Sovyet hükümetinin uşaklığına alçalmış acınacak hâli, gerçek bilimin ancak siyasetten bağımsız mümkün olabileceğine yönelik sosyal bilimciler için sert bir uyarı olmalıdır" (Kelsen, 1955: 193).

Sonuç

Marksizm ile hukuku –eleştiri veya kuruculuk amacıyla– ilişkilendirmeyi hedefleyen çalışmaların, verimli sonuçlar üretmiş olduğunu savunmak mümkün görünmemektedir.

Marksizmde bir hukuk felsefesi, hukuk bilimi veya daha zayıf bir kavramla bir hukuk anlayışı, hukuksal inceleme yöntemi bulunduğunu savunan yazarların bu noktada derinleşmedikleri ve yeterli açıklık yarat(a)madıklarını, ilk adımlarda kaldıklarını ve eleştiricilerin de eleştirilerini bu zayıf kurguya yönelttiklerini söyleyebiliriz.

Marksizmi, temel hukuk akımlarından biri olarak niteleyen Brimo, hukukun kaynağının akılda veya tarih dışı bir doğal ilkede aranmasının reddi ile hukukun aşıldığı bir toplumsal yapının hedeflenmesini Marksist hukuk anlayışının esası olarak saptamaktan öteye gidememektedir. Marksist yaklaşımı benimseyen yazarlar da, Marksizm-hukuk ilişkisinde temel sorunsal olarak hukukun kaynağı konusunu belirlemektedir. Hukukun kaynağı nerededir? Hukuk, üretim ilişkilerinin yansıması mıdır (Weyl); yoksa egemen sınıf iradesinin bir ürünü müdür

(Collins)? Hukukun kaynağı sorusu, Marksistler için başka bir şekilde daha ifade edilebilir: Hukuk, altyapıya mı üstyapıya mı aittir? İncelediğimiz yazarlarca genel kabul gören yaklaşım, hukuku, iktisadi altyapının üstyapıdaki yansımalarından biri olarak değerlendirmektir (Collins, *sınıf araççı* yaklaşımın söz konusu ikiliği aştığını savunmaktadır). Marksizm dışından değerlendirme yapan Stoyanovitch ise, bu noktada daha ileri gidecek, bir yansıma olan hukukun altyapıdan bağımsız bir içeriğe, tarihe ve etkiye sahip olamayacağı görüşünü Marksizme atfetmektedir. Kelsen ise, Marksistlerin hukuku ideolojik üstyapıya ait saymalarının “hukuk kuramıyla hukuku karıştırmalarından” kaynaklandığını ileri sürmekte ve hukukun altyapıya ait olduğunu savunmaktadır.²⁶

Marksizm-hukuk bağlantısını kuran çalışmalarda, bu temel sorunsala, kapitalist toplumu aşmaya yönelik siyasal mücadelede hukukun yeri ve kapitalizm sonrası toplumda hukukun geleceği soruları eklenmektedir. Bu sorulara verilen yanıtların da hukuk bağlamında özgülleşemediği, Marksizmin büyük tartışmalarının gölgesinde kaldığı görülmektedir.

Marksizm toplumsal ilişkilerin, bizzat bu ilişkilerin yaratıcısı ve aktörü olan insan tarafından kavranabileceğine ilişkin en kapsamlı iddiadır (Karahanoğulları, 2002: 61). İnsanlığın ürettiği en büyük toplumsal düzenleme sistemlerinden biri olan hukukun bu iddia alanının dışında kalmış olması düşünülemez. Marksizmin, “bilme/anlama yöntemi”, Marx tarafından bütünsel biçimde sadece üretim ilişkilerinin çözülmesinde kullanılmış olsa da, bu düşüncenin izleyicileri, hukuku Marksist yöntemin inceleme nesnesine yeterince dönüştürmüştür. Ancak bu girişimler, arızı nitelikte kalmış; Marksizm düşüncesinden ve ideallerden yola çıkan büyük tarihsel deneyimler de yaşanmış

26 Hukukun kaynağı ve altyapı-üstyapı ilişkisinde hukukun yeri konularının Marx ve Engels’in yazılarında nasıl ele alındığına ilişkin olarak bkz. Karahanoğulları: 2002.

olmasına karşın (belki de bu nedenle), Marksizm, hukuk alanına akan bir fikrî kanal oluşturmamıştır. Marksizmin hukuk alanına sarkan en güçlü kolu Paşukanis, Sovyet Devrimi'nin bir yol ayrımında, siyasal ve düşünsel olarak tasfiye edilmiştir.

Marksist hukuk felsefesi, hukuk kuramı, hukuk bilimi veya öğretisinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Hatta Marksist hukuk akımından söz etmek bile güçtür. Marksizm ve hukuk ilişkisi günümüzde, daha alt basamaklardan kurulmak zorundadır. Marksist bilme/anlama yönteminin hukuk alanında uygulanabilirliğine ilişkin, bir hukuk akımına veya bilimine zemin hazırlayabilecek yeterli sayıda örnek bulunmamaktadır. Henüz hukukun temel kavram, kurum, kategori ve ilkeleri Marksist yöntemli çalışmalara konu olmamıştır. Hukuk kuralı, hukuksal biçim, hukuksal ilişki, hukuk öznesi, hak, hukuksal işlem vb. gibi, hukuk incelemelerinde kullanılan hukukun temel kavramlarını (hukuk genel kuramına ait kavramları) Marksist yöntemle inceleyen, yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Böyle bir birikim mevcut olmadan, daha özel/somut hukuksal alanlar Marksist yönelimli incelemelere tabi tutulamamakta ya da böylesi bir heves yaratılamamaktadır.

Hukuk incelemelerini ve çalışmalarını yönlendirebilecek, bunlar için kavrayış gücüne sahip bir yöntem kazandırabilecek Marksist hukuk yöntemi/kuramı/bilimi/felsefesinin –farkı açıklama yükünden kurtulabilmek için daha genel biçimde ifade edersek Marksist hukuk yaklaşımının oluşturulması günümüzde gerçek bir ihtiyaç hâline gelmiştir. İşçi sınıfının örgütlü mücadelesinin siyasetteki ağırlığını yitirdiği bu dönemde, neredeyse tüm ulusal ve uluslararası siyasetin ve siyasal mücadelenin hukuk aracılığıyla yürüdüğüne tanık oluyoruz. Hukuku anlamak, toplumu anlamak için her zamankinden daha gerekli hâle gelmekte, klasik hukukçuların hukuk tekniğine sıkışan yöntemlerine bırakılamayacak kadar önemli bir nitelik kazanmaktadır.

DİYALEKTİK
HUKUK BİLİMİ
NOTLARI

İlk yayımlandığı kaynak:

Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 5 (2),
sf. 271-288, 29 Eylül 2015.

Giriş¹

Muhalef hukukçuların, hukuk bilginlerinin hukuksal düşünüşün biçim ve araçlarıyla donanmadan, yalnızca Marksizmin genel kuramıyla hukuksal gerçekliği kavramaya çalışmaları “metafizik maddecilik”tir. Bu yaklaşımda, hukuksal gerçeklik, düşüncenin araçlarıyla zenginleşen görüngüler olarak değil de kaba bir olgu olarak görülecektir. Toplumsal yaşamın hukuksal biçimlerine ussal biçimde egemen olmaya çalışmak için düşüncenin, hukuksal düşüncenin biçim ve araçlarını yetkinleştirmek ve çevikleştirmek gerekir. Maddeci yaklaşımlar için hukukun bir olgu olarak saptanmasıyla yetinmek, bugüne kadarki hukuk biliminin geliştirmiş olduğu araçları, yorum tekniklerini ve biçimleri göz ardı etmek, bunları kullanmamak ve hatta bunlardan haberdar olmamak kaba maddeciliktir. Hukuk kuramlarını/okullarını metafizik veya idealist olarak sınıflandırmak yerine, onlara bu niteliği veren eksiklik ve hatalarını saptamak teknik araçlarını ve kazanımlarını kullanmak gerekir. Diyalektik yöntemle hukuk incelemesi ve öğretiler, sistemler geliştirilmesi çok yeni ve zorlu bir etkinliktir.

Bilmedeki sorunlar, siyasal program ve eylem sorunlarına da yol açar. Hukuksal gerçekliğin dönüştürülmesindeki kaza-

1 Diyalektik hukuk bilimi notlarının, us, anlak, varlık, oluş, bilgi ve mantık, özette bilme kuramına ilişkin çerçevesi Lefebvre'in mantık kitabına dayanmaktadır (Henri Lefebvre, *Logique formelle, logique dialectique*, 2. Basım, Editions Anthropos, Paris, 1969). Lefebvre'in eserinde hukuka ilişkin hiçbir saptama bulunmamaktadır. Bununla birlikte varlık ve bilgisine ilişkin bulguları hukuk bilgisine de uygulanabilir niteliktedir. “Diyalektik Hukuk Bilimi Notları”nda yer alan bilgi kuramına ilişkin saptamalar Lefebvre'e aittir. Çalışmanın özgünlüğünü bunların hukuk bilgisine uygulanması oluşturmaktadır.

nımların dökülebileceği hukuksal biçimlerden yoksun kalınır. Tarih boyunca yeni sınıflar, toplumsal varoluş koşullarına dayanan siyasal programlarını hukuki kalıplara dökmüşlerdir. Bunu yazacak tekniğe, kavramlara ve dile sahip olmak gerekir.

Temel hukuksal kurum ve kavramlara ilişkin Marksist yönelimli incelemeler az sayıdadır. Avukatlığın, hâkimliğin ve genel olarak hukukçuluğun halka kapalı meslekler olmamasına karşın hukuk kuramında egemen akımlarının yanında Marksist hukuk çalışmalarının gelişmemiş olması açıklanması güç bir durumdur. Yeni hukuksal biçimler kazanmakta olan veya var olan biçimleri çatlatacak, eğip bükecek veya sönmölendirecek yeni toplumsal biçimler gelişmemekte midir? Üretim araçları tekelleşirken üretimin ve mübadelenin gittikçe artan kolektifleşmesinden (toplumsallaşmasından) söz edilirdi, bu saptama geçerliliğini sürdürüyorsa bu gerçekliğin hukuki biçimleri olması gerek. Nitekim var, ancak hukuk ve devletin varoluşunda ve kuramında sönmölleyici hiçbir kapı açmamak için bu gelişmeler iş hukuku, tüketici hukuku, rekabet hukuku, çevre hukuku vb. olarak hukuksal biçimler kazanıyor. Muhafız hukukçuların ise hukuk uygulamasından “hukukun hiçliği” saptamasından başka sonuçlara varabildiklerini söylemek pek de olanaklı değil. Hukuk alanında bugüne kadar sorulmuş sorulara doğru bir yöntemle yanıt aramadan, bugüne kadar geliştirilmiş kurumları eleştiriye tutmadan toplumsal çelişkilerin sürekli ürettiği yeni ilişki biçimlerinin hukuksal kuruluşunu ancak ortodoksi içinde gerçekleştirebiliriz.

Yerleşik ve inançsallaşmış hukuk öğretilerinin sol eğilimli eleştirisi (ki, eleştirel hukuk çalışmaları bundan başka bir şey değildir) diyalektik hukuk bilimi değildir. Hukuku açıklayan büyük akımlar olarak doğal hukuk, tarihçi okul, pozitivizm, toplum bilimsel kuramlar, Amerikan realizmi, eleştirel hukuk akımı ilk akla gelenlerdir. Diyalektik hukuk bilimi yeni bir akım olarak kurulacaktır. Kuruluşundaki önemli sorunlardan

biri, eleştirel hukuk çalışmaları akımından bağımsızlaşması olacaktır.

A. Hukuk Biliminin Konusu veya Hukukun Tanımı

Düşüncenin dışında bir gerçeklik olarak hukuk kabulü hukuk bilimi için temel başlangıçtır.

Bilme deneyimden gelir. Hukukun bilgisi de esinden, saf akıldan, vicdandan vb.'den gelmez. Hukukun bilgisi deneyimden gelir, öte yandan hukuk deneyiminin parçasını oluşturan konulmuş kurallar da deneyimden oluşur. Hukuk kurallarının oluşması da akli sürece benzer ancak burada hukuk bilgisinin oluşumunu değerlendirmeye çalışıyoruz.

Bilme deneyimden gelirse, bilen özne kendi kendini nasıl deneyimler sorusunun yanıtı kolektif öznedir. Bir özne, diğerini deneyimle bilir, onun çizemediği sınırlarının bilgisini üretir. Hukuku bilme etkinliği kolektif bir etkinliktir.

Diyalektik akıl bilmenin iki yönünü, algılanabilir doğrudan deneyimlenmesi ile soyutlama, biçim oluşturma ve düşünmeyi birleştirir. Hukuk bilgisi ve uygulaması ise bu ikisini ayırır. Soyut biçimler, kendisini deneyime dayatır, bütün yaşam hukukla düzenlenir ya da hukuki realizm bakış açısıyla yalnızca uygulama vardır, uygulamacının her kararı hukuktur. Hukuki realizm de hukuki pozitivizm de hukuksal olguyu kavramakta bilimsellik savındadır. İnsan etkinliğinin dışında bir gerçek, duyularla algılanan kanunlar, mahkeme kararları, idarenin uygulamaları, karar incelemeleri, vb. vardır ve bu gerçekliğin bilimi yapılmaktadır.

Özne ve nesne arasındaki gerçek, diyalektik etkileşimi kopardığımız ve özne ile nesneyi ayırdığımız zaman bilme bir sorun hâline gelir. Hukuk, öznelerden bağımsız bir varlık olarak değerlendirilince metafizik kuramlar ortaya çıkar. Tanrısal, doğal veya tarihî bir hukuk idesinin mevcut toplumsal ilişkile-

ri düzenlemekte olduğu veya düzenleyeceği görüşlerinin temelinde özne ile nesne bağının koparılması bulunur. Kazanılmış bilginin bir bölümüne mutlak nitelik tanıyıp, bu mutlaklıktan, doğa ve insandan önce var olduğunu kabul ettikleri mistik bir düşünce veya düşün yaratan öğretiler ise idealisttir.

1. Toplumsal İlişkilerin Özgöl Biçimi

Toplumsal ilişkilerin tümü hukuksal biçim kazanmaz (hukukla düzenlenmez). Mübadele ilişkileri dışında kalan alanlar, mübadele (değişim değeri) ile bağlantısı olmayan veya kopmuş alanlar hukukla değil, kullanım değeriyle ve onun kurallarıyla belirlenir.

Tüm toplumsal ilişkiler ve bunun kurucusu olduğu oranda dirimsel varlık da hukuk bilgininin inceleme konusudur. Bu durumda aynı nesneyi inceleyen diğer bilimlerden, örneğin toplum bilimden hukukun farkının belirlenmesi gerekir. Hukuk bilimi de toplumsal ilişkileri incelemekle birlikte bunun özgün biçimini konu edinmektedir. Hukuk bilimi, toplumsal ilişkilerin özgöl bir biçimini inceler. *Siyasal zor ile dayatılan toplumsal ilişki biçimleri hukuku oluşturur* ve hukuk biliminin özgöl nesnesidir.

Hukukun kaynağı mübadele ilişkilerinde bulunur. Maddi kaynak-biçimsel kaynak ayrımını benimsersek mübadele ilişkileri hukukun maddi kaynağıdır. Döküldüğu kalıp, yani biçimsel kaynaklar arkasına devlet iktidarını aldığu oranda yasa, içtihat, teamöl, sözleşmeler vb. çok sayıdadır.

Hangi toplumsal ilişkinin hukuk biçimini aldığını saptamakta bilgi-deneyim ilişkisi sürekli işler. Kuramsal düzeye erişmeden tüm bilme, uygulama ve deneyimle başlar. Bilme öncelikle uygulamalıdır. Hukukun bilgisinin deneyim ile başlaması tarihsel gelişimini anlattığında yalın bir bilgidir. Fakat gelişkin aşamada hukuk bilgisinin deneyim ile başlaması ne anlama ge-

lır? Hukuk deneyimi yasa konulması ve uygulanması ile sınırlı değildir. Örneğin, hiçbir yasal dayanağı bulunmayan bir devlet uygulaması öznel tarafından hukuk olarak deneyimlenir. Devletin bu uygulaması hukuk sistemiyle çelişse de hukuktur. Böylesi bir uygulamayı gözlediğimiz zaman bir toplumsal ilişkinin hukuk kuralına dönüşmekte olduğu sonucuna varabileceğimiz gibi bunun bir bozukluk, müdahale edilip düzeltilmesi gereken bir bozukluk, *hukuka aykırılık* olduğunu da söyleyebiliriz. Hukukun bilinmesinde uygulama ve deneyimin belirleyiciliği devlet iktidarının onay verdiği, koruduğu, benimsediği toplumsal ilişkilerde ortaya çıkar.

Toplum bilimsel yaklaşımla hukuk kuralı biçimini almamış toplumsal düzenlilikleri de norm olarak kabul etmek olanaklıdır. Bununla birlikte bu kabulde devletin işlevinin özgünlüğü ortadan kalkmaktadır. Toplumsal ilişkilerin tek düzenleme biçimi devletin dayattığı olmadığı gibi, diğer düzenleme biçimleri ile devletin dayattıkları arasındaki ayrımı belirsizleştirmek de doğru değildir.

2. Hukuk Kuralı

Hukuk biliminin konusu yalnızca normlar değildir. Normları da kapsayan hukuksal biçimlerdir. Hukuk biçimi almış toplumsal ilişkilerdir. Hukuk yalnızca normlardan oluşmaz. Devletin tanıdığı biçimler, arkasında örgütlü şiddetini koyduğu biçimler hukuktur. Normlar gibi durum tanımları da (statüler) temel hukuksal biçimlerden biridir.

Normlar da hukuksal biçimlerdir. Normlar galip gelenlerin, karar vermiş olanların iradelerinin biçimidir. Sözleşme birden fazla iradenin ilişkisi ise norm kolektif tarihsel öznenin (iradenin) hukuksal biçimidir.

Kural ile uygulama ayrımı hukuksal biçim olmak bakımından özellik taşımaz. Toplumsal ilişkilerin hukuksal biçim

alması kural veya kuralın uygulanması biçiminde gerçekleşir. Kuralda ortaya çıkan irade ile uygulamada ortaya çıkan irade tümellik-tikellik bakımından farklıdır.

Hukuk yalnızca hukuk kurallarından (normlardan) oluşmadığı gibi hukuk uygulaması da yalnızca var olan kuralların uygulanması değildir. Hukuksal biçim kazanma ve hukuksal biçimlerin ilişkisi yalnızca kural biçiminde olmaz. Özellikle özel hukukta kişiler kuralları uygulamazlar, iktisadi ilişki kurarlar. Bunların kuralları uygulaması çekişme durumunda ortaya çıkar. Tersine kamu hukukunda ise kural uygulaması genel durumdur.

Normlar hiyerarşisi devletteki işbölümüne, karar alma gücünün dağılımına dayanır. Normun değeri içeriğinden, soyutluğundan vb. değil iktidar bölüşümünden kaynaklanır. Bir andan sonra da hukuk kuralları işbölümü geliştirmeye, iktidar dağıtmaya başlar. Bundan devletin hukukla kurulduğu yanılmasa oluşur.

3. Yaptırım

Hukukta yaptırım (müeyyide) devlet iktidarından başka bir şey değildir. Hukuksal ilişkilerdeki müeyyide devlet iktidarının somutlayıcısı ve -kurucusu değil- oluşturucusu olarak ortaya çıkar.

Hukuksal yaptırım devletin örgütlü şiddetidir. Devlet iktidarını incelemeye ilişkin yöntem ve bilgiler yaptırımın incelenmesine de aktarılabilir.

Çatışmasız ve çekişmesiz ilişkiler hukuksal biçim almaz, yaptırım yenenlerin örgütlü şiddetidir.

Çatışmasız ve çekişmesiz görünen ancak hukuksal biçim almış ilişkiler olası çatışma kaynaklarına veya çatışmayı çözecek yöntemlere, verilere ilişkindir.

B. Hukuk, Hukuk Bilimi ve Bilen Özne Arasındaki İlişki

Hukuk, hukukçunun hem bilincinin ve hem de nesnel varoluşunun parçasıdır.

Bilen öznenin dışında bir gerçeklik kabulü bilimsel çalışmanın ilk aşaması olarak doğrudur. Ancak bu gerçeklik insanların emeğinin ve bilmelerinin gücüyle sahip oldukları bir gerçekliktir. Bu nedenle bilme salt olguyla değil, görüngüyle gerçekleşir.

Bilme kuramının temel sorunlarından biri özne (bilen insan) ile nesne (bilinen) arasındaki sürekli etkileşimdir. İnsan gözlerken nesneye etki ettiği gibi dönüştürdüğü veya oluşturduğu nesneleri de gözler. Toplumsal ilişkiler bilinmeye, gözlemlenmeye çalışıldığında bu sorun aynı biçimde fakat daha ağır olarak yaşanır. Hukuku bilmeye çalışan özne, hukukun oluşuna ve oluşumuna, varlığına katılır. Hukuk, kurucu öznelerin toplumsal işbölümünde kısmen de olsa görünür olduğu bir toplumsal ilişkidir.

Hukuk ile hukuk bilimi, bilgisi arasında, uygulamacı ile bilgin arasında yapılacak ayrım geçici ve geçişli olmak zorundadır.

Kural koyucuların, hüküm vericilerin, uygulamacıların yani hukuk yaratıcısı olduğu düşünülen öznelerin görünür, etkinliklerinin elle tutulur olması hukukun nesnel maddi/toplumsal olgu olarak saptanmasını güçleştirmektedir. Olgunun bir üreticisi olduğu izlenimi, bilmeye, nesnelleştirmeye uygun olmadığı, *keyfî, iradi ve dışsal* olduğu yanılgısı yaratmaktadır.

Toplum bilimleri oluşurken maddenin (doğanın) incelenmesindeki kesinliği toplum incelemesinde de sağlama arayışı, fen bilimlerine öykünülmesi, toplumsal ilişkiyi bilimin inceleme nesnesi olarak almanın güçlüğü ile açıklanabilir. Hukuk incelemesinde güçlük biraz daha artar. Hukuk görünürde, iradi ve hatta keyfî biçimde oluşmaktadır, bu durumda toplum bilimcilerin bulduğu bireyleri ve hatta kuşakları aşan yasaların aranması boşuna bir çabadır. ABD’de egemen hukuk kuramı-

nın yargı kararlarını öngörme, bunun için yöntemler geliştirme arayışıyla sınırlı gelişmesi, pragmatizmin yanı sıra bu sorun ile de açıklanabilir. Bu yaklaşıma göre hukukun incelenmesiyle varılabilecek bir bilimsel yasa yoktur, uygulamanın öngörülebilmesini sağlayacak düzenlilikleri saptayabilmek yeterlidir.

Yakınlarda hukuk incelemelerinin önüne bir sorun daha çıkmıştır. Maddeyi inceleyen bilimlere, atomun incelenmesindeki ilerlemeyle belirsizlik kavramının girmesi ve toplum bilimlerinde postmodernizmin kültürel göreliliğinin egemen olması bilenemezciliği teşvik etmiştir. Şimdi hukuku incelemeye çalışanların önünde bir sorun daha bulunmaktadır: bilginin ancak göreliliği kabulü ve norm kavramının terk edilerek betimleme ile yetinilmesi.

Fen bilimleri ile toplum bilimleri karşıtlığı açıklayıcı olmakla birlikte maddeyi inceleyen bilimcinin, toplum bilimciden farkı oluşumuna ve oluşuna katılımı olmayan veya sınırlı olan olguları incelemesidir. Bilgiye erişmek için yapılanlar, örneğin ölçme ve gözlem, nesneyi, ölçüleni, gözlenen etkiler. Bilim insanlarının önemli yüklerinden biri de bu etkiyi en aza indirmeye çalışmak veya hesaplamada etkisizleştirmeye çalışmaktır. Fen bilimlerinde de bilen ile nesne arasındaki bağlantı kopuk değildir. Laboratuvar ortamında üretilen elementler bulunmakta, daha da önemlisi varlığına katkısı olmasa da insan madde-nin *oluşunu* değiştirmektedir. Örneğin atomu parçalamakta, hâlden hâle geçirmekte, oluşun tüm hâllerini incelemektedir. Bilgi (bilme) ile oluş arasında ayrım olanaklı olmakla birlikte kopuş/geçişsizlik olanaklı değildir.

Hukuk bilgini de kendisinin yarattığı veya yaratımına katıldığı bir olgunun/görüngünün üzerinde çalışıyor olabilir. Ceza kanununa yeni bir kurumun eklenmesini sağlamış olan bir hukukçu, bu kurumun toplumsal ilişkilerden köken alıp almadığı tartışması bir yana, aynı zamanda bu olgu üzerinde çalışan kişidir. Bu yeni kurum yalnızca hukukçunun aklının ürünü değil-

dir. Onun ve yasayı kabul edenlerin iradelerinin dışında onları yönlendiren bir gerçeklik vardır, atomun fizikçilerin yaratılarının sınırı, belirleyicisi olması gibi.

Bunlar yeni ve hukuk bilimine özgü sorular değildir. Bilgin ile uygulamacı, sanatçı ile zanaatkâr arasındaki fark ve bunların madde ile ilişkileri bağlamında yer alır. Örneğin fizik bilgini, mühendis ve madde arasındaki ilişki; hukuk bilgini, hukukçu ve hukuk arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Maddenin ve toplumun, bunlar üzerindeki sistemlerin, bunları inceleyen öznenin bağımsızlık dereceleri farklıdır. Madde için, inceleyen öznenin kesin bir bağımsızlık söz konusuymuş gibi görünse de varoluşunun farklı düzeyleri öznenin müdahalesiyle, güç uygulaması ile ortaya çıkar. Işığın prizmadan geçirilerek incelenmesi, öznenin müdahalesi ile ortaya çıkan bir varoluşun incelenmesidir.

Fen bilimci de bir süre sonra kendi belirlediği ve denetlediği deney ortamının kurallarına, daha da temellisi, maddeyi inceleyerek kurduğu yasaların/kuralların kullanılmasıyla oluşturulmuş olan yeni maddi varoluşları incelediğinde bunların kurallarına tabi olur. Bazı elementlerin kendiliğinden ışıma özelliğine sahip olması onu inceleyen iradesinden bağımsızdır ancak kurulan bir nükleer enerji santralinin kuralları, işlenen maddenin özellikleriyle belirlenerek insanlar tarafından konulur. Mühendisler, teknisyenler, işçiler, ticaret yapanlar maddenin oluş bilgisi ile belirlenmiş fakat konulmuş kurallara tabi olurlar. Bu kuralların her ihlali aynı sonucu doğurmaz; sınır, üretimin durması veya felaketle sona ermesidir.

Özne üretmiş olduğu bilgilerle zenginleşmiş bir nesneyi, nesnenin sınırlarını ve kendi ürettiği bilginin sınırlarını sürekli zorlayarak inceler. Hiçbir bilim insanı olguya, maddeye teslim olmaz; ona saldırır, onu yıpratır, hırpalar, bombalar, ezer, süzer vb. ama olduğu gibi bırakmaz. Böylelikle maddenin yeni görüngülerinde onun özünü keşfeder. Hukuk bilgini de aynı şeyi yapmalıdır.

C. İçerik, Biçim ve Tutarlılık

Hukuku inceleyen akıl devingen olmalı, devinimin düşüncesi olmalı ancak bunu yaparken belirli bir biçimi de yitirmemelidir. Düşüncenin etkin iş görebilmesi için tutarsızlıklar içinde kaybolmadan belirli çelişkiler arasında devinmesi gerekir. Yaratıcılık, tutarsızlıktan gelmez, biçimlerin yenilenmesinden ve aşılmasından gelir. İçeriğin devinimini ve çelişkisini kavramak için tutarsızlık hoşgörülürse/benimsenirse aklın gerçeği kavrama gücü zayıflar ve bilinçli insan etkinliği ile oluşan toplumsal eylem yaratıcılığını yitirir.

Hukuksal biçimler tutarsızlıklar içinde kaybolmadan iş görmek için etkin araçlardır. Öte yandan içeriğinin olabildiğince boşaltılmış, çelişkilerden arındırılmış olması bu biçimlerle gerçeğe yönelmeyi, devinimi kavramayı, çelişkiler arasında devinmeyi son derece güçleştirmektedir.

Biçimin terk edilemezliği, içeriğin devingenliği, tutarsızlığa düşmeden durağan biçimlerle devingen ve çelişik içeriği kavrama gereği ancak biçim ile içerik ilişkisini sürekli kurarak, oluş içinde yapılabilir. Hukuk biçimi ve uygulaması ise görelî bir sabitlenmeyi, istikrarı arar. Hukuk bilginin devingen ve çelişik bir içeriği tutarsızlığa düşmeden yani biçimleri kullanarak kavrama, düşünme etkinliği uygulamacının gereksinimleri ile uyumsuzdur. Uygulamacının hız arayışı, özellikle tarihin hızlandığı dönemlerde tutarlılık gereksinimiyle çelişir.

Hukukçu, ısrarla ve yalnızca biçimleri inceler. Borçlar hukuku kitaplarındaki sözleşmelere ilişkin bölümleri düşünelim. Tarafların, alıcı ve satıcının kimler olduğu, özelliklerinin ve sözleşmenin somut konusunun hiçbir önemi yoktur. Sözleme biçiminden içeriğe ilişkin fazlaca bir bilgi edinemeyiz. Sözleşmenin konu başlığı, örneğin satış sözleşmesi, bir biçim olarak konudur.

Hukuksal biçim, kendi konusuna/içeriğine yeni bir şey eklemese de diğer içerikleri zorlayarak belirleyici olabilir.

Herhangi bir içeriğe biçim verdiğimizde ona hiçbir şey eklemeyiz. Hukuksal biçim içeriğe yeni bir şey katmasa da içeriklerin oluşuna etki eder. Biçimler oluştuktan sonra ilişkileri zorlar. Hukuka uygun ve düzgün hukuki biçim zorunluluğu biçimlerin ilişkileri belirlemesini sağlar.

Anlık (tekil) biçimler ile kurumsal, tarihsel biçimler arasında ayrım yapabiliriz. Yinelenen anlık (tekil) biçimler, tarihsel biçimlerin bozulup yenilenmesini sağlayabilir. Hukukta ihlal yenileyici olabilir.

Hukukçu değil de hukuk bilgini, yalnızca hukukun biçimleriyle iş görmez, kendi anlağının ürünü olan biçimlere sahip olduğu gibi hukuk biçimlerini de tarihsel kolektif anlağın ürünleri olarak kullanır. Bu durumda hukuk biçimleri hukuk bilgini için hem biçimi hem içeriği oluşturabilir. Hukuk bilgisinin biçimleri içerik yapma görevi bulunmaktadır.

D. Devinim, Çelişki ve Sönümlenme

Hukukçu için çelişki bir yanlışlığın belirtisidir, rahatsız edicidir. Bununla birlikte bir gerçeklik ancak bir çelişki içinde yer alırsa aşılar. Hukukçu ise hiçbir çelişki taşımayan mutlak içeriklerle, biçimlerle iş görür. Hukukçu hukuku bir oluş olarak değil, ideaların, tanrısal düzenin veya var olan toplumsal düzenin emirlerine boyun eğiş olarak kavrar ve bunun ideolojisini üretir. Yaşamını hukukun kurallarına ve hukukun da tabi olduğu toplumsal yasalara tabi olarak sürdüren insan bunları bilme ve bunlardan özgürleşebilme olanağı olduğunu unutur, bunu yitirir. Çelişki içermediği düşünülen gerçeklik, sonsuz bir yinelemedir, kaderdir.

Hukukçular çelişkiyi, hukuksal ilişkide özneler arası menfaat çelişkileri olarak anlar. Tipik olarak hâkimin davada karar verirken taraf menfaatleri arasındaki çatışmayı nasıl çözeceği sorunuyla ilgilenir. Tüm oluşa ve bilmeye damgasını vuran çe-

lişkiden habersiz gibidirler. Bilinçli insan etkinliğinin müdahalelerine açık olan toplumsal gerçeklikteki çelişkilerin varlığını bilmek, eylemi de belirler.

Hukukçu ve hukuk bilgisini üreten, norm ve yargı ikilisiyle iş görür. Bilme ve bilinçli eylem ise bunlarla sınırlı değildir. Her hukuk gerçeğinde ve bunun biçiminde çelişkiyi araştırmalıyız. Bizi çelişkinin çözülmesi aracılığıyla daha somut, daha belirle-nimli, olumlu bir şeye doğru götürecek çelişkileri bulmaya çalışmalıyız. Bu araştırma temel çelişki olan varlık-yokluk çelişki-sini, sönümlenme çelişkisini unutmadan yapılmalıdır.

Hukuk ve hukuk bilgisine devinim kazandırmak gerekir. Hukukun varlığının karşısına yokluğu konulmalı, ilk çelişki yenden oluşturulmalı ve devinim başlatılmalıdır. Sönümlenmeci hukuk anlayışı hukuka ve bilgisine sürekli olarak bu ilk çelişkiyi taşır. Varlığın düşüncesi aynı zamanda yokluğun düşüncesidir. Saf (soyut) varlık ve saf yokluk arasındaki ilk çelişkide ve onun aracılığıyla, düşünce devinmeye başlar. Buradaki çelişki, birbirini yok eden “ya o ya bu” çelişkisi değildir, varlık ve yokluk bir sonuca varmadan birbirine karışmaz veya birbirini yok etmez.

Hukuk düşüncesine ilk çelişki sönümlenme kavramıyla sokulmalıdır. Bu temel çelişkinin dışında belirlenmiş, düşünebilir çelişkiler de araştırılmalı, bulunmaya çalışılmalı, bunlardan hareket ederek yeni aşamalara geçilmelidir. Hukukta belirlenmiş çelişkiler, hukukçuların her zaman sözünü ettiği, hukuksal ilişkinin tarafları arasındaki çıkar çatışmalarından ibaret değildir.

Geçilen aşamaların, belirlenmiş çelişkilerin, varlık ve yokluğun, oluş ve varoluşun, nitelik ve niceliğin, tümel ve tekilin vb. ilişkisini kurmaya çalışmak, ilişki kurma arayışı güçlüğü ve sabitlenmeye engel olacağı izlenimi nedeniyle ilk olarak terk edilen, daha sonra da unutilan bir düşünme özelliğidir. Her hukuksal olgunun ilk çelişkisini araştırmak, yokluğunu düşünmek ve yok olacağını düşünmek temel yöntemsel zorunluluktur. Bu bir geçmiş ve gelecek araştırmasıdır. Olgunun ve olguya

ilişkin bilginin taşıdığı çelişkilerin peşine düşmek gerekir. Bu sayede, ebedî ve sabit olgularla ve bilgilerle iş görmediğimiz, olanaklarımız ve olasılıklarımız ortaya çıkar.

Çelişkileri saptamaya ve aşmaya çalışırken; güçsüz, kesinliği olmayan, sınırları belirsiz seçmecilik yerine çatıştırılabilircek temel çelişkiler bulmaya çalışılmalı; temel çelişkilerin de kökenlerine yönelinmeli. Hukuksal olguda ilk elde görülen zayıf çelişkilerden önce, ilk çelişkiyi anımsamak, ilk çelişkiyi araştırmak, hukuksal olgunun yokluğunu ve yok olacağını düşünmek gerekir. Hukuku bilmeye çalıştığımızda çelişkilerle uğraşmalıyız. Hukuksal görüngülerin temel çelişkisi yokluk ve bunun oluştaki hâli de sönümlenmedir. Tarihsel çelişkiler ise sınıfsal karşıtlıklarla oluşur. Hukuku incelerken de çatışmayı güçlendirmeli, çelişkiye kadar, çelişkilerin kökenleri bulunana kadar çatışma derinleştirilmelidir. Öyle ki dışarıda durmak, dıştan karşıtlanmak yerine birinden diğerine geçen tezler, içeriklerini onları geçen ve aşan bir devinimde bulsun. Çelişkileri keskinleştirerek temele doğru yönelme sayesinde ortaya çıkan oluş/devinim ile geline yer başlangıç noktası olabilir ancak başlangıçtaki durum içeriklenmiş, zenginleşmişse artık bir kısır döngü değil ama bir aşma söz konusudur.

Her görüngü, olgu ve kavram için çelişkilerle uğraşmak elbette yorucudur ve çoğu kez sonuçsuz bir uğraş içindeymiş duygusu yaratır. Buna karşılık her defasında kavramların ve gerçekliğin küçük, belki de küçücük yeniliklerle değiştiği, zenginleştiği görülebilir. Bu çabanın terk edilmesi ebedî ve ezeli, yani hiç değişmeyen ve değişmeyecek olan doğal veya tanrısal düzenin basit uygulayıcıları olmayı kabul etmek anlamına gelir. Kuralda, kural dışındaki varoluşa, toplumsal ve maddi olguda, hukuksal ilişkinin taraflarında vb.'de çelişkileri saptamaya çalışmalıyız.

Hukuka, hukuk biçimlerine sabit, kesin, ebedî görüntüsü veren şey belirlenmiş çelişkilerin, içeriğin boşaltılmasıyla gizlenmiş, gözden uzaklaştırılmış olmasıdır. Hukuk bilgisinde var-

lık-yokluk, oluş-varoluş, nitelik-nicelik, soyut-somut bağlantısı genellikle kopuktur. İlişki hukuk bilgini için ağır bir yük, laf ebeliğidir. Düşünce tek yanlı ve eksiktir. Terimler bağlanmaz, gerçeklik ile bağlantı kopuk veya kesintilidir, gerçeklik ile bağlantı kurulduğunda ise düşüncenin kendi geçtiği aşamalar ile yeni bir aşamaya geçmek üzere yeniden ilişki kurulmaz.

Hukuk bilgini, dogmatik idealizm ile gerçekliğin anarşik ve kaotik görünümüne takılan eleştirelliğin vardığı kuşkuculuk arasında salınmaktadır. Hukuksal biçimlerle yetinmeyip içerikleri incelemeye, gerçekliğe yöneldiğinde gördüklerini, başlangıçta elinde bulunan ilişki ve biçimlere bağlayamayınca her şeyin göreliliği olduğu sonucuna varabilir. İçeriğe yöneldiğinde olgularda niteliğin yinelenip yinelenmediğini araştırabilecek, kavrayabilecek ve sonuç çıkarabilecek araçların olması gerekir. Hukuk bilimindeki araçlar son derece sınırlıdır. Hukuksal biçimlerin gerçekliği ile uygulamayı incelerken bulduğumuz görüngülerin bağlantısı, hukuka uygunluk, hukuka aykırılık, çelişki, hukukun ihlali, geçerlilik, uygulanamazlık, teamül vb. kavramlarla kurulabilir.

Uygulamada saptadığımız görüngüler, biçimleri dönüştürebileceği gibi yeni hukuksal biçimlerin oluşumuna da yol açabilir. Nicelik, özellikle çelişkili yinelenmelerde yeni biçimlerin oluşumuna yol açabilir. Hukuk düşüncesinin devriminde, içeriğin yeni biçim yaratmasının yakalanması düşüncenin sıçrayışıdır. (Yeni biçimin devlet iktidarını arkasına alarak hukuksal biçime dönüşmesi eş zamanlı olmayabilir.) Bu sıçrayışlarda oluşan yeni biçim, henüz belirlenmiş içeriklerin/niteliklerin oluşuna belirlenim olarak girer. Hukuk bilgininin, hukukçunun ve çatışan hukuk öznelerinin etkisinde belirleyici olurlar.

Hukukun evrim yasasına tabi olduğu gibi, hukuk bilgisi de evrim yasasına tabidir. Hukuk ve bilgisi için tek bir evrim çizgisi ve adı bulmak gerekmez. Evrimleşmekte olduğunu saptamak dogmatik idealizmden ve bilinemezci görelilikten uzak

durmak için yeterlidir. Buradaki evrim, basit bir yenilik değildir. Yeniliklerin başka bir türe dönüştüğü aşamaya gelmesidir. Örneğin dirimbilimde, milyonlarca küçük değişiklik aynı türün üyelerini birbirleri üreyemeyecek denli değiştirdiğinde evrimde yeni bir basamağa geçilir. Hukukta, statüden sözleşmeye geçişi, tüzelkişilik kavramının doğuşunu, özel hukuktaki hak kavramının gelişimini, bunu açıklayan kuramları, ceza hukukundaki nedensellik kuramlarını, hak kavramının devlete karşı kullanılmasını örnek olarak verebiliriz.

E. Hukuk Bütünlüğünün Kurulması

Çelişkileri görebilmek için belirlenimlerin ayırdına varmalı, bunun için de ilişkiyi yakalamalıyız. En çok belirlenimli varlık, bir başka içerik ve tüm dünya ile ilişki içinde olan bir içerik gibi, başka bir şey ile ilişki içinde olan varlıktır. Bu saptamalar bilginin ve bilgi örgütlenmesinin (bilimlerin) kuralları değil, gerçekliğin, maddenin kurallarıdır. Bilimin tanımaya çalıştığı dünya, şeylerin yalnızca ayrı ve kopuk olmadığı fakat gerçek ilişkilerle bağlı olduğu dünyadır. Bilim böyle bir dünyayı açığa çıkarır ve ancak böyle bir dünya bilinebilir niteliktedir. Bu ussal dünyadır, anlağı aşan aklın dünyasıdır.

Bilme süreci, “uygulamalı aklın kopuk ve ayrı olarak değerlendirdiği” nesneler arasında ilişkiler bulur. Uygulamalı anlak nesneleri keser, parçalar. Anlak, içeriği en aza indirmeye, karmaşığı yalın, kesin, yalıtılabilir parçalara, yeniden düzeneksel olarak kurulabilecek parçalara ayırmaya çalışır. Akıl bunları aşar. Organizmaları (düzenleri) anlamadan önce düzenekleri (mekanizmaları) geçmek gerekir. Düzenegün veya düzenekçi eğilime sahip her çözümlemenin doğruluğu uygulamalı anlak düzleminde kalan sınırlı bir doğruluktur. Bilimle aklın ilk işi, evrenin ve hareketin uygulamalı akıl tarafından olumsuzlanmasını yadsımadır. Öte yandan bilim toplumsal uygulama-

mayı ancak ondan çıktığı ve ondan kopmadığı sürece aşabilir. Uygulama ona daha geniş bir görüşün öğelerini sunar.

Anlağın ve aklın etkinliğinin tek bir insanda gerçekleşen bir etkinlik olmaktan çok, milyonlarca insanın kolektif etkinliği olduğunu unutmamalıyız. Böyle değerlendirildiğinde uygulamacılar daha çok kolektif anlak, bilginler ise daha çok kolektif akıl etkinliğinin öznelere olarak kabul edilebilir.

Hukuk uygulamacısı için toplumsal işbölümünün getirdiği sınırlamalar da düşünülürse, uygulamalı anlağın sınırlarını aşıp tüm ilişkileri ussal olarak kurmak olanaklı değildir. Hukuk bilginini kolektif aklın bir aktörü olarak uygulamalı aklın bıraktığı yerden onun varlığı sonuçları, hukuku bilinebilir hâle getirmek amacıyla ilişkileri kendi içinde yeniden kurmalı, hukukun akli dünyasını oluşturmalıdır.

Bilim ile uygulamanın kopmamasının nasıl sağlanabileceği temelde toplumsal işbölümünün aşılması sorunuyla bağlantılıdır. Hukuk için uygulamalı anlak ve akıl bağlantısını kurmanın önünde de toplumsal işbölümünden kaynaklanan engeller bulunmaktadır. Hukuk bilgininin uygulamacı olması, uygulamacıların hukuk kuramlarıyla, bilgisiyle donanmaya çalışması, hukuk düzenlemesine maruz kalanların hukuku bilmesi, meslekten olmayan kişilerin hukuk uygulamasına katılması vb. konular ilk olarak akla gelmektedir. Ayrıca fakültelerdeki ders ayrımları, hukuk bölümleri somutta kurulan ilişkiler ve somutun tüm dünya ile ilişkisi içinde değerlendirilmezse okulcu biçimcilik ve idealizmi besler.

1. Somut, Soyut ve Bütünlük

Gerçekliği ya da hukuk gerçekliğini kavramak, düşüncenin gitgide daha büyük bir ilişkiler, ayrıntılar, öğeler, özgüllükler bütününe erişmesi demektir. Erişilen bu bütünlük, gerçekliğin bütünselliğine, dünyaya hiçbir zaman denk düşmeyebilir.

Hukukçu uygulayıcı olduğunda böylesi bir bütünlük arayışından uzaktır. Hukuk bilgini için bu uzaklık, uygulayıcıya çok yakın durmasından, belirsizlik bilmenin kaçınılmaz özelliği olsa da her türlü belirsizlikten korkmasından ve kaçmasından kaynaklanır.

Hukukçunun etkinliğinde akıldan (ustan) çok zekâ (anlak) ön plandadır. Hukukçunun soyutlamaları, sabitlenmiş ve içerikle bağını koparmış metafizik soyutlamalar olarak kalmaktadır. Dünyadan belli nesneleri ayırmak, sabitlemek, belirlemek anlağın işlevidir. Hukukçu (hukuk uygulayıcısı) için bunlar hazır olarak sunulmaktadır, çünkü yasalar ve diğer hukuk kuralları, toplumsal ilişkilerin bilinebilmesi için bize hazır soyutlamalar sağlar. Normlar, prefabrik soyutlamalar olsalar da kendileri de anlağın nesneleridir ve soyutlanırlar. Bunun dışında hukukçu için soyutlama, mahkeme kararlarının incelemesinde ve daha güç bir uğraş olarak da toplumsal ilişkilerdeki düzenlilikleri saptamada iş görmektedir.

Hukukçu elde ettiği soyutlamaları, içeriğin boşaltılıp sabitlenmesini ussal etkinliğin temeli yapar. Fakat nesnenin yalıtılmasını düşüncede sürdürürse, onu düşüncede sabitlese, bu yalıtılma metafizik soyutlama hâline gelir ve doğruluğunu yitirir. Bu soyutlama anlık olarak değerlendirilir, gerçekliği kavramak için aracı bir aşama olarak ele alınır, anlak, akıl ile tamamlanırsa meşrudur. İrade kavramını örnek verebiliriz. İradenin konusu sözleşmenin kurulması için hemen hemen önemsizdir. Sözleşme, saf biçimdir. Olanaklı ve olası tek biçimdir. İçerikten sözleşme biçimini zorlayıcı hiçbir belirlenim gelmediği kabul edilir. İçerik bir kenara konulunca, niceliğin, yinelenmenin ve aşamanın biçimi dönüştürecek yeni bir düzeye erişebileceği de fark edilemez.

Soyutlamanın dereceleri arasında ayırım yapılmalıdır. Uygulamada iş görürken olayın verilerine, gerçekliğe ilişkin yapılan soyutlamanın derecesi ile tarihsel olarak kolektif öznenin eriştiği kişi, irade ve sözleşme gibi soyutlamaların derecesi

aynı değildir. Bununla birlikte anlağın soyutlama işlevi ve aklın içeriğe, bütüne yönelme özelliği tüm soyutlama düzeyleri için geçerlidir. Soyutlama çözümlenmiş, içerilmiş ve yeniden oluşturulmuş somuta doğru bir aşamadır. Bir anlamda somuttur. Örneğimizde irade serbestliğinde kalmamak, bu soyutlama ile somuta yönelmek gerekir. Bu durumda mutlak doğrular değil, aşılabilir görelî doğrular elde ederiz. İrade serbestisi, hukuk için bir görelî doğrudur.

Hukukçu oluşturulmuş/hazır (prefabrik) soyutlamalarla yetinemez. Bulduğu hazır soyutlamaları da bilmenin nesnesi yapmalıdır. Gerçekliğin bilinmesi soyutlama ile başlar. Görünür, yüzeysel ve olumsal bilgi ile yetinmek istemiyorsak hukuksal olguları soyutlamalıyız. Soyutlama ile elde ettiğimiz biçimleri, ilişkileri ve bütünlüğü içine koymalı, yani somutu yeniden kurmalıyız. Sözleşme biçiminin, mübadele ilişkisinin ve değişim değerinin bütünlüğü içinde olması gibi.

Böylesi bir çaba hukuk bilimindeki akılcı ve görgül yaklaşımların aşılmasını sağlayabilir. Tümel ile tikel arasındaki karışıklık diyalektik aklın etkinliğiyle aşılr. Hukuktaki rasyonalist akımlar kolektif öznenin en yüksek tarihsel soyutlamalarında durur. Görgül yaklaşımlar ise tikellerden elde ettiği ilk saptamalarla yetinir. Diyalektik akıl tikel ile tümeli birbiri aracılığıyla kavrar. Yalnızca soyut tümele değil, tikelin zenginliğini içeren tümele yani “tümel somut”a erişir. Diyalektik akıl bireyi (tekili), bütün içinde ve bütün aracılığıyla kavrar.

Hukukta pek çok kavram ve kurum ögelerine ayrılır. Aynı anlama gelmek üzere, özellikle özel hukukta, şartlar sayılır, açıklanır. Ögelere ayırma, kurucu şartları belirleme çözümleyici bir etkinlik midir? Hukukta ögeler bütünle bağlantısı kurulmadan, bütüne içerilmeden ele alındığı, bireşim ile tamamlanmadığı için sabittir, şablondur. Çözümleme ise nesneye nüfuz etmeye çalışır. Anlağın etkinliği olan çözümleme uygulamalı etkinlik üzerine kuruludur, olumsuzlayıcıdır. Akıl ise bireşim-

cidir, tamamlayıcıdır. Doğru bir çözümlemenin ulaşacağı öge, bütüne içerilmiş, onunla sarılmış yani gerçek bir ögedir. Öge bütünün bir koşulu, öncülü ve gelişiminin bir aşaması olmasıdır. Karmaşık bir gerçekliği çözümlemek ve gerçek ögelerine ulaşmak, uğraklarını keşfetmektir. Özellikle idare hukukçularının işlemin ögelerini araştırırken ögelerin bütünüle bağlantısını yitirdikleri, bireşimci etkinliğin bulunmadığı görülmektedir.

F. Hukukun Yasaları

Hukukun bilimi olabilir mi sorusunun yanıtlanmasında hukuk normlarının niteliği belirleyicidir. Hukuk normlarının niteliğinin bilimsel bilgiye olanak tanımadığı ileri sürülür. Hukuktaki buyruklar (normlar) ile bilimsel yasaların farkını anlatmaya çalışmak gereksizdir. Hukuk normlarının bilimsel yasalar olabileceğini düşünmek ve bunun farklı olduğunu kanıtlamaya çalışmak, olmayan bir sorunu çözmeye çalışmaktır.

Hukuk bilim değildir. Hukukun bilimsel bilgisi üretilebilir, hukuk biliminden söz edilebilir. Toplum bilim ne kadar bilimsel, hukuk bilimi de o kadar bilimdir. Toplum bilimin ulaşabildiği genellikteki yasaların hukuk bilimince üretilebilmesinin önünde herhangi bir engel yoktur.

Hukuk kuralları, hukuksal olgulardan yalnızca biridir ve bilimsel incelemenin de konusudur. Hukukun, toplumsal ilişkilerin özel biçim kazanmış hâli olması, hukuksal olguların bilimsel inceleme konusu olmak bakımından farklı nitelik taşıdığı yarılgısına yol açabilmektedir. Görüngü nasıl maddenin kendisi değilse hukuksal biçim de toplumsal ilişkinin kendisi değildir.

1. Olan-Olması Gereken (*sollen-sein*) Ayrımı

Hukuktaki *olan-olması gereken* ayrımının bilimsel bilginin önünde engel olduğu kabul edilmektedir. Hukuk olanı değil, olması gerekeni kurala bağlamaktadır. Olması gerekenlere ilişkin

kurallar, yargılar ise nesnellik arayışındaki bilimin kuralları olamayacağı gibi bilimsel incelemeye de konu olamazlar.

Olan-olması gereken ayrımı sorumluluk yüklenebilecek özgür özne gereksinimini karşılamak için vardır.

Hukukun, nedenselliğe tabi insan davranışlarını düzenlediğini kabul ettiğimizde, hukuk öznesinin özgürlüğünün ve dolayısıyla sorumluluğunun da olamayacağı sonucuna varırız. Özgürlük ve özgür kararların sonuçlarından sorumluluk olmadan hukuk düzeni olamaz. Kant bu sorunu çözmek için *sollen-sein* ayrımını kullanır. “Doğa olayları *nedensellik* yasasına uymak zorundadır ama insansal irade *gerekliklik* yasasına uymak zorunda değildir. İşte irade özgürlüğü burada belirir ve törebilimsel [hukuksal – OK] yasanın doğal yasadan başkalığı burada ortaya çıkar (Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, “sollen” maddesi.)

Hukuk normlarını incelemenin bilim olamayacağını kabul edenler, nedenselliğin olgular arasında zorunlu bir ilişki olduğunu, normların ise olması gerekenleri içerdiğini ileri sürer. Kelsen nedensellik ilişkisinden farklı olarak normların isnat ilişkisi yarattığını savunmaktadır. Isnat yasa tarafından yaratılmış ve zorunlu olmayan bir ilişkidir. Hırsızlık yapan, hapisle cezalandırılır. Bu bir neden-sonuç ilişkisi (*sein, être, to be*) değil, davranışa isnat edilen bir sonuçtur, olması gerekendir (*sollen, devoir, should*).

Elbette hırsızlığa ilişkin yasa kuralının olguyu açıklamak için kullanılacak bir bilimsel yasa olduğunu kimse savlamiyor. Norm da hukuk biliminin inceleyeceği ve inceleme sonucunda belki de bir yasa üreteceği hukuksal biçimlerden biridir. Örneğin, “Mülkiyetin geliştiği toplumlarda mal üzerinde irade dışı egemenlik kurmak yaptırıma bağlanmıştır” gibi bir yasa saptanabilir.

Normların incelenmesinde değil de hukuk uygulamasının incelenmesinde hukuk bilimi olgunun kavramsal anlatımını orta terimle büyük önermeye bağlamaya çalışır. Bu etkinliğin sıradan olduğu durumlar bilimsel bir etkinliği gerektirmezken

uyumsuzlukların açıklanmaya çalışılması, yeni kavram ve kurallara açık bilimsel çaba gerektirir.

Hukukta öznenin, nedenselliğe, doğa yasalarına tabi olmadığı varsayılır. Öte yandan zorunluluk hâli, hukuka uygunluk nedeni olarak ceza kanunlarında yerini almıştır. İnsan toplumsal ve doğal zorunluluk karşısındadır. Ancak bunlardan yalnızca biri, ceza kanunlarındaki niteliği taşıyan zorunluluk tipi hukuksal biçime dönüşmüştür. Özel hukuktaki iradeyi bozan hâller de toplumsal ve doğal nedensel yasaları, zorunluluk hâllerini tanır. Bunun gibi imkânsız sözleşme konuları, eşyanın tabiatı kavramı vb. olanın yasalarının hukuksal biçime kendini dayattığını göstermektedir.

2. Hukukun ve Bilgisinin Yasaları

Bir hukuksal görüngü olan yasalar elbette hukuk olgusunun yasaları değildir. Bilginin yasaları, olgunun yasalarından farklı değildir. Hukukun ve hukuk bilgisinin tabi olduğu evrensel yasalar vardır. Hukuk ve bilgisinin varoluşuna ilişkin yasalar olduğunu bilmek, hukuk biçiminin ve içeriğinin incelenmesinde bu yasaların belirleyiciliğini, hukukun bunlar üzerinde etkisinin olup olmadığını araştırmayı gerektirir. Bu araştırma, hukuku ve bilgisini evrensele, bütünün bilgisine açar, bağlar.

Hukuktaki yasalar veya genel olarak kurallar hukukun varlığının, oluşunun yasaları değildir. Hukuk düşüncesi ortada basitçe yasaları görünce, bunlarla yetinir ve hukukun oluş yasalarını araştırma zahmetine girmez. Hatta bunları alır düşüncenin yasalarına dönüştürür, bunları olgularda yeniden tanır ve bir aşamada olguların varlığını hukuka borçlu olduğu sonucuna varır. Mevzuat/içtihat görüngüsü hukukun tek gerçekliği değildir. Bunlar gerçekliğin çift kat görüngüsüdür.

Hukukun oluşum yasaları da hukuk görüngülerine içkindir. Doğal hukukçuların ve hukuksal idealizmin sandığı gibi hukuku dışarıdan yöneten bir güç değildir. Hukukun bilgisine eriş-

mekte zorluk, görüngülerin çok sayıda dolayımlamayla ortaya çıkmasıdır. Ceza kanunundaki suçların hangi doğal, toplumsal yasalarca düzenlendiğinin (oluşturulduğunun) bilgisi için çok sayıda dolayımı çözmek, en yalın ilişkilere/çelişkilere varmak gerekecektir.

Hukukun oluşum yasaları hukuk görüngülerine içkindir. Doğal hukukçuların ve hukuksal idealizmin sandığı gibi hukuku dışarıdan yöneten bir güç değildir. Hukukun bilgisine erişmekte zorluk, görüngülerin çok sayıda dolayımlamayla ortaya çıkmasıdır. Örneğin ceza kanunundaki suçların hangi doğal, toplumsal yasalarca düzenlendiğinin (oluşturulduğunun) bilgisi için çok sayıda dolayımı çözmek, en yalın ilişkilere/çelişkilere varmak gerekecektir.

Toplumsal oluşun çok özneli niteliği görelî kesinliklere erişmeyi son derece güçleştirse de toplumsal oluşun yasaları bulunmaktadır. Yasa, araştırmanın eriştiği alanda, derinlik ve nesnellik derecesinde bir düzenliliktir. Rastlantı ve zorunluluk (veya yasa) doğanın aynı oranda nesnel, çelişik ve diyalektik olarak birleşmiş olan iki yönüdür. Rastlantı yasallık ile uyumsuz olmadığı gibi, tümü olmasa da pek çok yasa rastlantının yasasıdır. Rastlantı yasaları ortalamanın, büyük sayıların, kitlelerin, istatistiğin yasalarıdır. Araştırmanın eriştiği alanda, derinlik ve nesnellik derecesinde bir düzenlilik, bir yasa bulabilirsem, bunun kesin ve mutlak niteliğine ilişkin bir çekince koyarım ama yasanın varlığını da çekinmeden ilan ederim, çünkü bu düzenliliğin bir yanılısıma olma olasılığının çok düşük olduğunu kestirebilirim. Doğanın oluşu ile uyumun görevli kesinliği yeterlidir. Tüm kazanılmış bilgiye göre yaptığımız değerlendirmede bir derece, bir aşama sorunu söz konusudur.

Neden ve nedensellik olmadan bilim de olmaz. Nedensellik ile belirlenimcilik karıştırılmamalıdır. Saf niceliksel nedensellik yoktur. Nedenselliği yalnızca iki olgu arasında kurma-

ya çalışmak hatadır. Gerçekte herhangi bir olayın nedeni tüm dünyanın oluşundan başka bir şey olamaz. Bununla birlikte bir olayı incelemek, bilmeye çalışmak onu en yakından tüm evrene doğru ilerleyen bütün ilişkilerinin içinde yeniden kurmaktır. Bunlardan daha az temel olan nedenleri olayı incelemek için belli bir açıdan ve geçici olarak bir yana koyabiliriz. Evrensel ilişkinin diyalektik kavrayışı ile yasalar artık oluşun yasalarıdır.

Hukuktaki nedensellik, konulmuş kuralların veya kuralların uygulanmasının nedenselliği değildir. Kuralların da parçası olduğu hukuki biçimler içinde (zarfında) oluşan ilişkilerdeki gö-reli kesinliğin nedenselliğidir. Örgütlü siyasal etkinlik nedeniyle gözaltına alınan kişinin tutuklanacağı ve yargılanacağı kural-dan kaynaklı bir gö-reli kesinlik/nedensellik değil, ilişkilerdeki, hukuksal oluştaki nesnellik derecesinde bir düzenliliktir. Siyasal toplumsal mücadeleye polisin değil, çevik kuvvet, özel tim, gizli polis vb.'lerin müdahale edeceği de bir yasa hükmünden kaynaklanmaz. Yasa hükmü biçimine veya diğer hukuk biçimlerine bürünen nesnellik derecesinde bir düzenliliktir, hukuk biçimi içinde oluşmaktadır. Hukuk biçimi kazanmamışsa bir toplumsal yasadır, hukuk dışı veya hukuka aykırı olduğunu söyleriz.

G. Hukuksal Biçimlerin Oluşmasında ve Dönüşmesinde Nitelik-Nicelik İlişkisi

Nicelik, uygulamada temel önemlidir. *Niteliği dönüştürebilmek için ona saldıracığımız yön niceliktir.* Bununla birlikte saf nicelik yoktur Anlağın içerikte gerçekleştirdiği indirgeme iki temel yöne doğrudur: nitelik olarak dile, biçimsel mantığa, kavrama doğru, niceliksel olarak matematiğe doğru. Oluştta, belirlenmiş nitelik, bir şey direnir, sürer. Burada nicelik nesnenin *ilgisiz* belirleniminden başka bir şey değildir, nesne için temel olmayan bir belirlenimdir çünkü nesnenin artış veya azalışı temelde bir değişiklik yaratmaz. Sonra bir an gelir, nitelik sürüklenir, zapte-

dilir ve aşılır. Her varlık sonlu bir niteliktir. Evrensel etkileşim niteliklerin iç bağlantısını gösterir. Niteliğin sonsuz bir yönü vardır çünkü evren nitelikler toplamı olarak ortaya çıkar.

Hukuksal biçimlerin oluşmasında ve dönüşmesinde nitelik ve nicelik ilişkisi belirleyicidir. Nitelik–nicelik ilişkisini hukuktaki geçerlilik– uygulanabilirlik tartışmasında kullanmak gereksizdir. Bu tür tartışmaların hepsi olgunun dışında oluşmuş bir hukuk kuralı (norm) kabul eder ve bunun uygulama ile ilişkisini araştırır.

Varoluş ve oluşundaki nitelik-nicelik ilişkisini görebilmek için hukuk kuralını bir nitelik, uygulamayı ise nicelik olarak ele almalıdır. Kural ve devletin desteği nicelikteki, somut nitelik yinelenmelerindeki farklılaştırmaları bastırır. Belirlenmiş niteliğin nicelik karşısındaki direnişi hukukta, tüm diğer toplumsal olgularda olduğu gibi etkindir.

Normu nitelik olarak ele aldığımızda, neyin niteliği olduğu sorusu ortaya çıkar. Hukuk normu toplumsal davranışın niteliğidir. Toplumsal ilişkilerde oluşan içerik devletin ve uzmanların etkinliği ile dile, biçimsel mantığa, kavrama, tipik biçimde de hukuk kuralı biçimine dönüştürülür. Hukuk normu toplumsal varoluşun hukuksal biçime indirgenmiş niteliğidir.

H. Hukukun Görünümü ve Özü

Öz, hukuka aşkın hakikatler değildir.

Bilme sürecinin başlangıcıyla yani belirlenmiş varlıkları görünümünün bir yönüyle ele almakla yetinmemeliyiz. Hukuksal biçimlerin, normların, uygulamanın, “doğrudanın gerisinde başka bir şey, onun arkasında hem gizlenen ve hem de onunla açığa çıkan başka bir şey olduğu inancıyla daha ileri gitmeli, öze yönelmelidir. Görünüm, belirme, görüngü, somut gerçekliğin, özün bir yansımasıdır. Fizik ve insani gerçeklere ancak görüngüler aracılığıyla erişebiliriz.”

Hukuk kuramları doğrudan görüngüler ile yetinmektedir. Basitçe mevzuat ve içtihat hukukun kendisi olarak kabul edilmekte, tüm tartışmalar bu kabulle yapılmakta, sorular ve yanıtlar bu kabule dayanmaktadır. Bu da az sayıda görüngüyü hukuk gerçekliği sanmak sonucunu doğurmaktadır.

Hukukun özü, ancak hukukun evreniyle, diğer oluşlarla bağlantısı içinde görüngülerin toplamı olarak, bu toplamdaki en yavaş değişen nitelik olarak belirlenebilir. Bu belirleme çabasının güçlüğü hiç girililmemesinin gerekçesi olamaz.

Öz –nesnenin kendisi– görünüşünden daha yoksul olabilir çünkü görünüş ilişkisi, özün diğer şeylerdeki belirlemesini içerir. Hegel, güçlü anlatımıyla, “özün çölü”nden söz eder.

Hukuku bilmeye çalışırken yalnızca özlerle yetinilmesi durumunda yaşanan basitlik ve kadercilik özün bu niteliğinden kaynaklanır. Hızla görüngüye dönmek, oradan niteliği ve niceliği ele almak, özü bir kez daha sınamak, değişime bakmak, olanakları araştırmak gerekir.

I. Hukukta Kavramlar

Kavramları oluşturabilmek için doğrudanı, görünümü aşmak ve görüngülerin doğrudan görünmeyen temel bütünlüğünü ve bağlantılarını keşfetmiş olmak gerekir.

Hukuktaki doğrudan, görünüm ise kanunlar, mahkemeler, mahkeme kararları, polis, cezaevleri, icra daireleri vb. gibi biçimlerle ortaya çıkar. Bunlar temel bütünlüğün içinde ve bağlantılarla var olur.

Kavramı, bilmeyi “nesnel gerçeklik ve evrensel etkileşim” önceler. Kavram aynı zamanda bizi gerçeklik ile yakınlaştırır, onun içine sokar, kavram hakikatte bir derecedir. Dolayısıyla kavram somut ve nesneldir. Dünya ile eylem aracılığıyla ilişkiye geçtiğimizden kavram da bu etkinlikten doğar. Uygulama kavramının bir durağıdır. Eylem kavramının nesnel gerçekliği ile çeliş-

mez, tersine nesnel dünya ile bağlantı kurduğu için kavramın nesnelliği uygulamaya dayanır.

Hukuk kavramının somut ve nesnel olabilmesi ancak salt olgularla, görüngülerle yetinmeyip bütünlüğü, bağlantıları, evrensel etkileşimi keşfetmekle olanaklıdır. Bunun gibi kavram-eylem bağlantısı da bir etkileşim olarak kurulmalıdır. Hukuk ve alt kavramları, idelerin gerçekleşmesinden değil, eylemden doğmuştur. Bu kavramlarla da uygulamayı anlarız, gerçekliği kavrarız. Etkileşim ve oluş değerlendirilmediğinde, sabitlerden oluşan kavramlar ile eylem ilişkisi hep bir ihlal ve yaptırım olarak kurulur. Bunun gibi, hukuktaki olan-olması gereken ayrımı mutlak sanılır.

Hukuktaki kavram, hukuk kuralı veya kuraldaki kavramlar değildir. Hukuk kuralı (norm) da bir gerçeklik, uygulama ve eylemdir. Hukuk kuralları, düzenledikleri toplumsal ilişkiler ve insan davranışları gibi gerçekliğin aynı nitelikli parçalarıdır. Hukuktaki kavramlar normun kendisi değildir. Norm, hukuksal ilişkilerdeki, oluştaki durağanlaşmış ilişkilerden biridir. Bir eylemdir, gerçekliktir. İçtihat da aynı niteliktedir. İkisi arasında hız ve değişim hızı farkı vardır. Norm ile içtihat arasındaki farkı açıklamak üzere soyut-somut ilişkisi de kullanılabilir.

J. Hukukta Mantık

Mantık, bilmenin genel biçimleri, yöntemleri ve araçlarıyla uğraşır. Önergelerin içeriği yeni bir mantık dalı yaratmadığından ayrı bir hukuk mantığı yoktur. Hukuk mantığı veya hukukta mantık değil, hukukun bilinmesinde genel biçimlerin oluşturulması, yöntem ve araçların geliştirilmesi söz konusudur.

Hukukta tasım, akıl yürütme, yargılama yöntemi, mahkeme uygulamasının bir konusu olarak anlatılır. Eksik bir bakıştır. Hukuk çalışmalarındaki “mantığın hukukta kullanımı” ya da “hukuk mantığı” nitelemeleri mantık, tüm hukukta bilmenin

biçimi, aracı değilmiş, ayrı bir bilgi dalıymış izlenimi yaratmaktadır. Hukukta mantık, kuralın olaya uygulanması ile özellikle mahkeme kararlarının ve kararın gerekçesinin oluşumu ile sınırlı olarak anlatılmakta, incelenmektedir. Burada da hukuk kuralının, hukukun tek biçimi olduğu kabulünün sonuçlarından birisi bulunmaktadır. Hukukta karar, normdan çıkarım yapmaktan çok olgunun teknik ve hukuksal nitelenmesiyle oluşur. Bu iş de kavram ile görüngü/olgu arasındaki akıl yürütmeyi gerektirir.

Kavram evrensel ilişkileri içerir ve bununla bize doğruyu, belli bir olayda somut uygulamayı verir. Kıyas (çıkartım), kavram ile gerçeklik arasındaki bağlantıda yer alır.

Kavram ile gerçeklik arasındaki bağlantıyı kurma yalnızca uyumsuzluğu çözmede zorunlu değildir, hukuku bilme çabasının tümü için geçerlidir.

Olgunun hukukla bağlantısını, hukuki nitelikte olduğunu ancak soyutlama ile kavrayabiliriz. “Bireysel (tekil) olan, bir anlamda, doğrudan ve gerçektir. Öte yandan tekil ancak tür ile var olur.” Kavramları kullanarak yani soyut ile doğrudan ve gerçek olan tekili kavrayabiliriz. Yolda hiçbir zaman “genel olarak insan” ile karşılaşmayız. Tekilleri karşılaştırmalı ve genel niteliklerini soyutlamalıyız. Tümel ve tekil bağlı ve çelişiktir.

Hukuktaki tümeler yalnızca normlardan oluşmaz. Tümel, evrensel, tür ile bireysel, tekil arasında orta terimlerle kurulan ilişkiler, dolayimler sürekli. Yalnızca mahkeme karar verirken değil tüm hukuk uygulamasında ve hukukun bilgisinin üretilmesinde sürekli bir kavram-yargı ilişkisi kurulur.

Kavram yargıyı sarar ve yargı kavramı geliştirir. Temel nitelikler, tekiler (bir dizi karşılaştırmayla, yargılarla, eylemle) incelenerek bir kez elde edilince yani kavram oluşturulunca, bir yandan tümeli kavramak öte yandan da bireyleri açıklamak için bu kavramdan yola çıkılır. Tekil, tikel ve tümel arasındaki hareket hiç durmaz.

Bilme sürecinin, akıl yürütmenin bu ilkeleri hukukta yalnızca yargılamada kullanılmaz. Hukuksal oluşun bilgisi üretilirken ve hukuk uygulaması gerçekleştirilirken kullanılır. Tümel ve tekil arasındaki çelişki, nitel ve nicel ilişkisinin özellikleriyle ya yeni kavramların yaratılmasına, kavramlarda düzeltmeler yapılmasına ya da gerçekliğe bilinçli insan etkinliği ile müdahaleye yol açar.

Mantığın hukukta kullanımı da biçimsel mantığa dayanır. İçeriksiz biçimlerin uyumu aranır biçimsel mantıkta.

Tüm içeriği, mantık terimlerinin tüm anlamını, bu terimlerin işaret ettiği tüm nesneleri dışarıda bırakan biçimsel mantık, kurallar ve kuralların düzgün kullanımıyla, yani genel *tutarlılık*, *düşüncenin kendi kendisiyle uyumlu olması* kurallarıyla belirlenir.

Bunu, pozitivist-normativist hukuk tanımı olarak da kullanabiliriz. Hukuk da kesinlik arayışındaki biçimsellikle çalışır. Öte yandan hukuk, yerleşmiş kuralların bozulmasıyla, sakatlanmasıyla gelişir. Söz konusu bozmaların yerleşebilmesi için bunların toplumsal ve uygulamalı gereksinimlere denk düşmesi gerekir.

Salt hukuksal biçimlerin bilimi, biçimsel (analitik) mantıkla yetinebilir ancak diyalektik hukuk bilimi, hukuksal biçimleri taşıdıkları içeriklerle incelemeli, somut mantığa yönelmelidir.

Düşünce bir devinimdir. Hukukun düşüncesi bir devinimin, oluşun düşüncesidir. Metafizikteki veya mantıktaki mutlak doğru arayışı hukukun işleyişinde veya bilgisinin üretiminde de vardır. İhlal, suç, hukuka aykırılık/uygunluk incelemeleri biçimsel mantığın ilkeleriyle yapılır. Buna karşın hukukun biçim aldığı toplumsal ilişkilere baktığımızda, yani içeriğe yöneldiğimizde, somutu değerlendirdiğimizde, doğru ile yanlış birbirinden nadiren kopabilir.

Kimi zaman doğru ve yanlış karşıtlığı mutlaktır. Bu durumlar dışında içerik, gerçek, öngörülemez ve sayısız küçük farklılıklar, *değişiklikler* ve geçişler gösterir, karşıtlık görelî bir hâl alır. Yeni doğrular kazanabilmemiz ve kısmî ve yaklaşık doğrulardan, geçici yanlışlardan ilerleyerek nesnel doğruluğa (hakkate) ilerlememiz, doğru ve yanlışın bu diyalektik etkileşimi sayesinde. Bilim, *kavramın somut mantığını* varsayar ve içerir.

Hukuk bilgisi bilimsel nitelik taşıyacaksa kavramlar sabitlenmemeli ve somut mantık olarak bilme etkinliğinin içine yerleştirilmelidir. Mantık mahkeme uygulamasının sınırlı alanına hapsedilemez.

K. Hukukta Siyasal Tavır

Devletin organları, aygıtları ve kurumları kadar hukuk da mücadelenin hedefi olmalıdır.

Hukuk oluşturulması kadar *oluşu* da çatışma konusudur. Hukukçuların yaptığı hukuk kuralının geçerliliği-etkililiği ayırımı ve kuralları koymak değil uygulamak önemli saptaması, oluşun toplumsal çatışma alanı olduğu gerçeğini örtmektedir. Bu konularda, soyut kuralın uygulanmasının soyut güçlüğünden söz ediliyor. Oysa hukuk kurallarının uygulanmaması da bir uygulamadır, toplumsal çatışmada kazanılmış bir siyasal iktidar parçasıdır.

Gerçekliği hukuksal gerçekliğe dönüştürmek çatışma gerektirdiği veya yarattığı gibi hukukun gerçekliğin oluşunda da çatışma vardır.

Hukuk, devletin ele geçirilmesi ile fethedilebilecek bağıl bir gerçeklik değildir. Devlet iktidarı kadar gerçek ve sürekli mücadelenin konusu bir iktidar alanıdır.

Mübadele ilişkilerindeki özgür/eşit kişinin yanına siyasal iktidarı indirmek, tüm sözleşme ilişkilerine, özel alana siyasal alanın hukukunu indirmek gereklidir. Bu özellik, mülkiyetin ve

emeğini satma özgürlüğünden başka bir şey olmayan sözleşme kurma özgürlüğünün güvencesi olarak zaten bulunmaktadır. Bunun ayırdında olunduğunda, sermayenin devlet iktidarı ayrı bir yerde aranmaz, siyasal alan-özel/sivil alan ayrımı kaldırılır. Bu durumda, sermayenin zorundan kaçarken devletin şiddetiyle karşılaşmamak, ona razı olmamak için devlet ve bürokrasi eleştirisinden de vazgeçmemek gerekir.

Mübadele ilişkisinin eşit ve özgür olduğu varsayılan hukuksal biçimlerine kamu hukukunun biçimlerini taşımak ve aynı zamanda devletin ve hukukun sönümlenme zorunluluğunu, devlet ve bürokrasi eleştirisini hiç unutmamak, elden bırakmamak gereklidir. İnsanın hukuk öznesi kişi olarak ortaya çıktığı mübadele ilişkileri dışında türsel varoluşu, devletin ve piyasanın şiddetinden sakınılmalıdır.

Anayasalarda büyük çoğunluğu sözleşme yapma özgürlüğünden başka bir işlevi olmaksızın duran temel hak ve özgürlüklerin, insan haklarının anlamı da mübadele dışı kalacak/bırakılacak ve insanı türüne ve tüm varoluşa bağlayacak bu kazanımlar olacaktır.

EKİM DEVRİMİ'NDE
HUKUKSAL KURULUŞ

İlk yayımlandığı kaynak:

Türk Sosyal Bilimler Derneği 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde
(29-30 Kasım-1 Aralık 2017, Ankara) sunulmuş ve *Monthly Review Türkiye*'nin
"Ekim Devrimi Özel Sayısı"nda (Kasım 2017) yayımlanmıştır.

Hukukçunun Devrimi

Ekim Devrimi'nde hukuksal kuruluş, 1917-1936 yılları arasında, siyasal yön bulma kavgalarının izdüştüğü, yaratıcı bir süreçte gerçekleşmiştir. Kuruluş dönemi, "Hukuksal Yapının Dağıtılması", "Yeni Ekonomi Politikası (NEP) Yasalaştırmaları" ve "Plan/Kolektivizasyon Döneminde Hukukun Sönümlenme Arayışı" aşamalarından geçerek Tek Ülkede Sosyalizmin benimsenmesi ve Sosyalist Hukukun kuruluşu ile sonuçlanmıştır. İlk iki dönemin, hukuk uygulamasında, yargı örgütlenmesinde, hukuk öğretiminde ve hukuk kuramındaki yaratıcılığı daha sonra, Sovyetler Birliği'ndeki üretim ilişkilerini nasıl adlandıırırsak adlandırılalım, kapitalist üretim ilişkileri ve siyasal sistemden farklılaşan öğelerin hukuksal biçimlerini içeren, bununla birlikte Kıta Avrupası hukuk biçimleri, örgütlenmesi ve kuramından fazlaca farklılaşmamış bir yapıya erişerek katılmıştır.

Ekim Devrimi'nin 100. yılında devrimin hukukuna ilişkin bir çalışma hazırlamak, üretimin ve mübadelenin özel mülkiyet dışında, bilinçli biçimde kolektif olarak örgütlenip yönetilebileceğine; çalışmanın, eğitimin, sağlığın, konutun ve diğer temel toplumsal gereksinimlerin bir hak olarak ortaklaşa düzenlenebileceğine, tatmin edilebileceğine; sivil toplum-siyasal toplum ayrımı dağıtılarak ya da yeniden kurularak bütün bunlara ilişkin kararları alacak aygıtın da demokratikleştirilebileceğine; herkesten gücüne göre ve herkese gereksinimine göre yapılacak zenginlik dağıtımına inananların yüzyıl önceki kavgasına bir saygı sunuşudur.

Hukukun, toplumsal ilişkileri ve devleti, siyasal ilişkileri anlamakta çelişkili bir özelliği vardır. Hukuk fakültelerindeki eğitimin dayandığı anayasa hukuku, idare hukuku, medeni hukuk (kişiler, aile, miras, eşya), borçlar hukuku, ticaret hukuku, ceza hukuku, yargılama hukuku vb. sınıflandırma, mahkeme örgütlenmesinin işbö-

lml örgütlemesi, bir toplumsal olgu ile karşılaşan hukukçunun onu hukuksal terimlerle kolaylıkla kavramasını ve açıklamasını sağlar. Öte yandan hukukun ifte dolayımı –ilk dolayım toplumsal olguların hukuksal biçim kazanması ve ikincisi ise bu biçimlerin bilgisinin retimiyile oluşur– sistemi kuran hukuksal aksiyomların dışarıda bıraktığı gerçekliği görmeye engel olur. Ekim Devrimi'nde hukuku inceleyen hukukçu için de aynı kolaylık ve aynı engel bulunmaktadır. Elbette olan bitenler büyük çoğunlukla hukuksal biçim almıştır. Bununla birlikte yalnızca devrim sonrasında çıkarılan kararnameleri ve yasaları inceleyerek Sovyetler'de sosyalizmi anlayamayız. Toprakta zel mülkiyete son vermek için Toprak Kararnamesi ıkarılmıştır. Toplumsal ilişkiler devletin iradesinden geçerek toprak kararnamesi biçimini almıştır. Sovyet devrimini inceleyen hukukçu için bu kararname özel bir önem taşımaz, binlerce kararnameden biridir. Onun retim ilişkilerinde yarattığı büyük sonuçların ayırdına varmayabilir. Hukuksal kuruluşun incelenmesi, toplumsal devrimin dökülmüş olduğu hukuksal kalıpların yeni hukuksal kurumlar, örgütlenme ve sistem doğurup doğurmadığının araştırılmasıdır.

Devrim anları ve dönemlerinde de kayıt tutulur, devrimci program, irade hukuksal kalıplara dökülür. Ancak bu kayıt ve kalıpların hukuksal biçim olarak nitelenmesi olanaklı değildir. Bu dönemlerde hukuksal biçimler zayıftır. İktidar yerleştikçe ve rgtlendike hukuksal biçimler de gelişir, güçlenir. Hukuk, toplumsal ilişkilerin hukuksal biçimler kazanmasıdır ama aynı zamanda bu işlevde uzmanlaşmış bir örgütlenme ve sistemdir. Sovyet devrimi bu örgütlenmeyi de yeniden kurmuştur. Tüm hukuk kurumları, mahkemeler, özellikle hukuk fakülteleri, avukatlar, barolar vb. yeni biçimler kazanmış, hukuk dşn de bu değişime uymaya çalışmıştır.

Sovyet devrimi, üretim araçlarının, toprağın, doğal zenginliklerin ve konutların özel mülkiyetine son verirken ticareti ve bankacılığı kamulaştırırken, eğitimi ve sağlığı, temel toplumsal gereksinimleri kamulaştırırken bütün bu toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler kazandı. Temel sorun, burjuva hukuku biçim-

lerinin kullanılıp kullanılmayacağıydı. Üretim araçlarının ve temel mübadele ilişkilerinin kamulaştırılmasından sonra ortaya çıkan üretim ilişkileri hangi hukuksal biçimlerle kurulacaktı? İki temel görüş ve program çatıştı. Yeni üretim ilişkilerini eski hukuksal biçimlerin taşıyabileceği düşüncesi, sosyalist içerikli bir sözleşme hukuku, sosyalist içerikli iş hukuku, ceza hukuku vb. kurulabileceği tezini içeriyordu. Diğer görüş ise sosyalist hukuk arayışına girilmemesi gerektiği, üretim ilişkilerindeki değişimin hukuksal biçimleri yavaş yavaş yıpratacağı, bozacağı, dönüştüreceği ve böylelikle devlete koşut olarak hukukun da sönümleneceğini savunuyordu. Bu görüşler devrimin girdiği yönelime göre dönem dönem ağırlık kazandı, sonuçta baskın gelip SSCB'nin hukuk ideolojisine dönüşen birincisi oldu.

Ekim Devrimi'nde Hukuksal Kuruluş olarak adlandırdığımız dönem *Sovyet Hukuk Sisteminin Kuruluş Yılları* olarak da adlandırılabilir. Bununla birlikte 1936'dan sonra yerleşiklik kazanarak yıkılınca kadar varlığını sürdüren Sovyet hukuk sistemini anlatmak gibi bir amacımız olmadığından Ekim Devrimi sonrası hukuksal kuruluşu, bir sistemin hazırlık yılları olarak ele almayıp, 1917-1936 yılları arasında kendi içinde dönemleştireceğiz.

1917 Ekim Devrimi'nden 1922 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne ve 1936 Anayasası'na kadar geçen dönemde siyasal devrim, toplumsal devrime dönüştü. Toprak mülkiyeti, üretim araçlarının mülkiyeti, çalışma, mübadele rejimi, konut, aile, kadın, çocuk, devlet örgütlenmesi, yargı, üniversiteler vb. konularda köklü değişiklikler oldu. Bu dönüşümler, hukuksal biçimler kazandı ya da bu dönüşümlere ilişkin siyasal programlar hukuksal biçimlerle ortaya kondu. Program nitelikli hukuksal düzenlemelerin bir bölümü toplumsal etkide bulunamadı ve kaldırıldı. Sınıfsal çatışmalar, ülkenin gelişmişlik düzeyi ve daha önemlisi Avrupa devriminin gerçekleşmemesi sonucunda Sovyet ülkesinin yalıtılması devrimci toplumsal dönüşümlerde geri adımlar atılmasına ve hukuksal kuruluşta yeni düzenlemeler yapılmasına yol açtı.

Her ne olursa olsun Ekim Devrimi'nden sonra gerçekleştirilenler, bilinçli olarak örgütlenirse üretim araçları ve ilişkilerindeki gelişkinlik düzeyinin ve işçi sınıfının o güne kadarki savaşımının yarattığı potansiyelin neler yapabileceğini tüm dünyaya gösterdi. Toplumsal örgütlemenin ilerici sınırlarını zorladı. Bütün bunlar hukuksal biçim kazandı.

Devrim sonrası üretim ilişkilerinin dönüşümünde ve devletin yeniden yapılandırılmasında hukukun rolü ve bu gelişmelerin hukukta aldığı biçimler tarihsel belirleyicilerden biri oldu.

Toplumsal Devrim Düzenlemeleri

1917 ile 1936 arasında hukuk kuralları biçimini alan devrimci toplumsal değişiklikler gerçekleştirildi. "Toplumsal Devrim Düzenlemeleri" dememizin, "düzenleme" sözcüğünü seçmemizin nedeni, bunların devlet tarafından kararnameler ve yasalarda kurallaştırılmış olmasıdır. Kararname ve yasalarda yazılanlar hepsi yaşama geçemedi elbette. Bu hukuksal biçimler, örneğin, borçlar hukukunun iktisadi kamu hukuku biçimi kazanması, aynı zamanda toplumsal ilişkileri dönüştürme programı ve aracıydı. Programın hukuk işlevine, eğitsel işlev de eşlik ediyordu. 1917'nin devrimci mevzuatını incelersek, elde kalanla örtüşmediğini görebiliriz.

1917 sonrası Sovyetler'de gerçekleşen toplumsal devrim, ilk andan başlayarak tüm dünya için yeni ölçüler yaratmıştır. Kapitalist devletler, ülkelerindeki devrim ya da ayaklanma tehlikesini önlemek, böyle bir gelişmenin önünü almak için sistem içi uyarlamalar yapmak zorunda kalmışlardır. Sovyetler'deki yeni toplumsal düzenlemelerin kapitalist ülkeler için tehlike olmasının temel nedeni, bir ütopya olmamasıydı. Rusya'ya özgü bir düşünce sistemine değil, Batı'da gelişen ileri ve devrimci düşüncelere dayanıyordu, Batı'daki işçi sınıfı mücadelesinin siyasal ve toplumsal programını benimsiyordu büyük oranda ve üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin gelmiş olduğu düze-

yin toplumsal bilinçli örgütlenirse ne denli yaratıcı olabileceğini gösteriyordu. Kapitalist ülkeler zorlu bir karşı koyuşla karşılaşıyordu. Devletler sistem içi gerekli uyarlamaları yapmaya çalıştılar. Sovyet toplumsal devriminin yarattığı modelin kendi işçi sınıfları üzerinde yarattığı etkiyi kırmak için giriştikleri bu uyarlamalar aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin düzenleme biçiminde de yararlı sonuçlar doğurdu, krizlerle baş edebilmenin aracı oldu. Sonuçta, Sovyetler ve onun bloku yıkılsa da devrimci toplumsal düzenlemelerinin bir bölümü kapitalist sisteminin temel kurumları olarak varlığını sürdürüyor. Bunun dışında, üretim araçlarının toplumsal sahipliği, gerçek çalışma hakkı, temel toplumsal gereksinimlerin piyasa dışı yöntemlerle karşılanması, üretimin ve mübadelenin planlanabilmesi gibi temel kurumları ise insanlığın ortak değerleri arasında yerini aldı.

1917'den 1936'ya kadar gerçekleşen toplumsal devrim düzenlemelerini olabildiğince hukuksal dilden kurtararak özetleyeceğiz.

Üretim Araçları ve Üretim İlişkileri

Sovyet hükümeti, sanayiye devletleştirdi. Bir bölümünü sonradan kabul etse de Çarlık Rusya'nın borçlarını reddetti. 19 Şubat 1918 Kararnamesi ile toprak, toprak altındaki madenler, sular, ormanlar ve besi hayvanları üzerindeki, Kiliseninkiler de dahil her türlü mülkiyet, tazminatsız sona erdirildi ve bunların kullanımı emekçi halkın bütününe geçirildi. Toprak mülkiyetinin sonra erdirilmiş olması 1922 yılında kabul edilen Medeni Kanun'da "toprağın mülkiyeti devlete aittir ve toprak özel ticarete konu olamaz" biçiminde kurala bağlandı.

26 Ocak 1918'de büyük özel deniz ticaret gemileri kamulaştırıldı.

Sanayinin devletleştirilmesi toprağa göre aşamalı gerçekleştirildi. O dönemin koşullarında toprak özel bir işletme tekniği gerektirmeksizin köylü tarafından işlenebilir nitelikte olduğu için toprakta özel mülkiyet kaldırılıp köylünün kullanımına bırakıl-

mişti. Fabrikalar ise işletme bilgisine sahip elemanlar gerektiriyordu. Üretimi kesintiye uğratmadan bir geçiş sağlayabilmek için uzlaşmacı bir çözüm bulundu. 18 Nisan 1918 Kararnamesi ile işletme sahiplerinin işletmelerini kaydetmeleri zorunluluğu getirildi ve 14 Kasım 1917 Kararnamesi ile işçi konseylerinin işletme yöneticileri üzerinde kurmuş olduğu denetimin sürdürülmesine karar verildi. 28 Haziran 1918'de ekonomi için öncelikli üretim alanları belirlenerek bu alanlardaki tüm sanayi tesislerinin millileştirildiği ilan edildi. Küçük işletmeler bir süre daha sahiplerinde bırakıldı, 29 Kasım 1920 Kararnamesi ile mekanik araçlar kullanan işletmelerden beşten fazla işçi çalıştıranları ve mekanik araç kullanmayan işletmelerden de ondan fazla işçi çalıştıranları millileştirildi. Sovyetler için ilk hedef tamamlandı, özel girişim son derece sınırlı bir orana indirildi.

Özel ticaret yasaklandı. Ruhsatlı çalışan özel üreticiler ile çiftçilerin kendi ürünlerini satmasına izin vardı ancak meslek olarak tacirlik yasaktı. Tacirin bir değer üretmediği, yalnızca komisyonculuk yaptığı düşünülüyordu. 14 Aralık 1927 Kararnamesi ile bankacılık devlet tekeline alındı, sigorta şirketleri devletleştirildi.

Çalışma Hakkı

Tüm yurttaşlara çalışma hakkı tanındı. 1920'lerde başlayan devletleştirmeler ve planlı ekonomi ile çok sayıda iş yaratıldı ve işsizlik büyük oranda düştü. Çalışma süresi, haftalık altı gün ve günlük sekiz saat ile sınırlandı. 1928 yılında günlük süre yedi saate indirildi. İş uyuşmazlıkları için özel mahkemeler kuruldu. Katkıları işveren tarafından ödenen sağlık sigortası ve işsizlik sigortası kuruldu. Sağlık nedeniyle işten uzak kalınan günlerde işsizlik ödemesi getirildi. 1921 yılında aile sigortası getirildi, ailenin geçimini sağlayan kişinin ölümü durumunda destek ödemesi hakkı tanındı.

Devletin herkese iş sağlama yükümlülüğü 1936 Sovyet Anayasası'na girdi. Emekli maaşı, malullük maaşı, ücretsiz sağlık vb. de Anayasa kuralı haline geldi.

Kadın-Erkek Eşitliği

Ekim Devrimi'nden sonra kadın erkek eşitliğini sağlamak için yapılanlar Çarlık Rusyası ve Batı hukukundan köklü biçimde farklılaşmıştır. Bolşevikler iktidarı alır almaz aile hukukunu kadın-erkek eşitliği temelinde köklü biçimde yeniden düzenledi. Evlilik ve boşanma konusunda ayrı kararname çıkarıldı. İki tarafın da boşanmak istemesi durumunda mahkemeye başvurmadan aile siciline kaydettirerek boşanma olanağı getirildi. 1918 yılında aile hukukunu düzenleyen yasa çıkarıldı. Devrimin çıkarttığı temel yasalardan (kodlardan) ilkiydi bu. Yasada ortak bir aile adı alması zorunluluğu getirilmişti, ancak bu erkeğin soyadı olmak zorunda değildi. Eşlerden birinin soyadı ya da her ikisinin soyadının birleşimi aile adı olarak kullanılabilirdi. 1926 Aile Yasası, ortak aile adı alma zorunluluğunu da kaldırdı, eşlerin kendi soyadlarını korumalarına olanak tanındı. 1918 Aile Yasası, eşlerden birinin konut değiştirmesi durumunda diğerinin onu izlemesi zorunluluğunu kaldırdı. Çocuk üzerinde eşit haklar tanındı. Evliliğinin mal ortaklığı yaratmasına son verildi ve mal ayrılığı rejimi getirildi. Nafaka kurumu kaldırıldı.

1926 yılında çıkarılan yeni Aile Yasası ile 1918'in, toplumsal gelişmeyle uyumsuz olduğu düşünülen kimi düzenlemeleri değiştirildi. Köhnemiş gelenekleri yıkmayı hedefleyen 1918 Aile Yasası dönemin iktisadi ve toplumsal gelişiminin ilerisindeydi. Örneğin, mal ayrılığı rejimi tanınmıştı ama genellikle erkekler dışarıda çalışıyor, kadınlar ev işlerinde çalışıyordu, erkeğin evlilik sırasında elde ettiği zenginliğe, boşanması durumunda kadın ortak olamıyordu. 1926 Yasası, mal ayrılığı rejiminden vazgeçti, mal ortaklığını kabul etti. 1926 Aile Yasası, mülkiyet ilişkilerini düzenleyebilmek için resmî olmayan (kayıt dışı) evliliklerin de kayıtlı evlilik sayılacağını hükme bağladı. Bir yıllık bir sınır konulsa da 1926 Yasası nafakayı geri getirdi.

Ekim Devrimi sonrasında iş yasalarında kadınları koruyan düzenlemeler de yapıldı. İşçi çıkartılması gereken durumlarda, önce-

likle kadınların işten çıkartılmasını engelleyecek kurallar konuldu. Doğum izni ve doğumdan sonra işe dönüş güvencesi getirildi. Emziren anneler için evlerine yakın yerlerde çalışma hakkı tanındı. 1922 yılında kabul edilen İş Yasası kadınlara tam maaşlı doğum öncesi ve sonrası izin hakkı tanıdı. Fiziksel güç gerektiren işlerde bu izin altı hafta doğum öncesi, altı hafta da doğum sonrasıydı.

Kürtaj

20. yüzyılın başlarında neredeyse tüm dünyada yasaklanmıştı. Çarlık döneminde de kürtaj yapana altı yıla kadar, kürtaj yaptıran kadına da beş yıla kadar hapis cezası veriliyordu. Ekim Devrimi sonrasında Sovyet hastanelerinde kürtaj yapılması serbest bırakıldı, doktorlar dışındaki kişilerin kürtaj yapması suç sayıldı. 1936'da, ekonominin ve devletin gelişmesinin anne ve çocuğun korunmasını sağlayabilecek düzeye geldiği gerekçesiyle kürtaj yeniden yasaklandı.

Çocuk

1918 Aile Yasası'nın getirdiği en köklü yeniliklerden birisi çocuk üzerindeki ortaklaşa (kolektif) velayetti. Kadının birden fazla erkekle birlikte olduğu ve çocuğun babasının belli olmadığı durumlarda kadının birlikte olduğu birden fazla erkeğin çocuğun büyütülmesinde mali sorumluluğu olması gerektiği kabul edildi. Ancak etkili olmadı ve kadınlardan destek görmedi. 1926 Yasası, geleneksel anlayışa döndü ve mahkemenin çocuğun babasını belirlemesi kuralı getirildi.

1918 Aile Yasası evlilik dışında doğan çocuğa evlilik bağı altında doğan çocuklarla aynı hakları tanıdı.

1918 Yasası, evlat edinmeyi yasakladı. Ailesiz kalmış çocuğun toplum tarafından büyütülmesi gerektiği, evlat edinmenin çocuk emeğinin onu evlat edinen aile tarafından sömürülmesi sonucu doğurabileceği düşünülüyordu. Bu yeni kural da uygulamada sorun yarattı. İç savaştan ve onu izleyen açlık döneminden sonra binlerce çocuk sokaklarda kaldı. Ortak çocuk bakım ku-

rumları kurulumadı, çeteler oluşturan sokak çocukları yaşamlarını sürdürebilmek için suç işliyordu. 1926 yılında çıkarılan bir kararname ile evlat edinmeye yeniden olanak tanındı.

Konut

Ekim'den hemen sonra ortalama bir işçi maaşından az kazanan işçiler için kiraların dondurulmasına karar verildi. Devlet fabrikaları işçileri için konut sağlamaya başladı. 20 Ağustos 1918'de nüfusu yüz binin üzerinde olup da yeterli konut bulunmayan kentlerdeki konutlar kamulaştırıldı. 1921'de kentlerdeki devletleştirilmiş konularda oturan işçilerden kira ve aidat alınması kaldırıldı. Daha sonra kiraya dönülse de kiralar yasal düzenlenmelerle belirlendi.

Ücretsiz Sağlık Hizmeti

Bu hizmetin sağlanabilmesi için 1920'lerdeki ekonomik olanaklar yeterli değildi, 1930'un sanayileşme döneminde ücretsiz sağlık hizmetleri de sağlanmaya başlandı.

Cezalandırma

Devrim sonrası suç ile savaşım için cezalandırmadan çok toplumsal dönüşümün gerekli olduğu düşüncesi belirleyici oldu. Islah kavramı öne çıkarıldı. Hapishaneler yerine, tutulanların iş becerileri edindikleri "düzeltici iş kampları" kuruldu. Hapis cezaları azaltıldı, cezalarda alt sınırlar belirlendi. Örneğin ağırlaştırıcı nedenlerden birini taşımayan öldürme için en az üç yıl ceza öngörülmüştü. 1926 tarihli Ceza Yasası'nda, ceza yerine "toplumsal savunma önlemleri" terimi kullanılmaktaydı. Yasa, amacını, işçi devletinde suç işleyen kişilerin toplumsal ilişkilere katılmaya yönlendirilmesi olarak belirlemişti. 1930'ların başında, ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak, artık suçluların toplumsal düzenin kurbanları olarak görülmesine son verildi, ekonomik gelişme herkese iş olanağı sağladığına ve temel gereksinimleri karşıladığına

göre suçlu kişiler kendi eylemlerinin sonuçlarına katlanmak zorundaki kişiler olarak değerlendirilmeye başlandı.

1922 Ceza Yasası, eşcinselliği suç olmaktan çıkarttı. Bu suça 1926 Ceza Yasası'nda da yer verilmedi. Eşcinsellik 1934 yılında yeniden suç sayıldı.

Sovyet hükümeti, fahişeliğe ilişkin düzenlemeleri kaldırdı, genelevleri kapattı, genelev işletmeyi ve fahişeliğe aracılık etmeyi suç haline getirdi. Mücadele için, yerel birimleri olan bir merkez konseyi kuruldu. Caydırmak için fahişelere giden erkeklerin listeleri yerel gazetelerde, fabrika bültenlerinde yayımlandı. Konsey, işsiz kadınlar için ve kırsal bölgelerden kente gelen kadınlar için barınma evleri kurdu, kadınlara iş bulunması için yardım etti. 1928'de planlı ekonomi ve sanayileşme ile işsizlik ve buna bağlı olarak da fahişelik azaldı.

Sovyet Hukuk Sisteminin Oluşum Aşamaları

Tüm bunlar gerçekleştirilirken bir bölümü hem akademiye görev yapan hem de devrimci siyasetin içinde olan, bir bölümü ise yalnızca akademiye görev yapan hukukçular arasında kuramsal ve siyasal çatışmalar, tasfiyeler yaşandı.

Toplumsal dönüşümler hukuksal biçim kazanırken ya da hukuksal düzenlemelerle toplumsal kurumlara yön verilmeye çalışılırken hukuka bakış açısında ve hukuksal kuramda da dönüşümler yaşandı. Devrimci yönelime göre hukuka bakış açısı değiştiği gibi hukuk mesleğiyle uğraşanların ve hukuk kuramcılarının da konumları değişti. Tasfiyeye uğrayanlar, geri gelenler ve dönenler oldu.

İlk Yıllar, Hukuksal Yapının Dağıtılması

Devrimin hemen ardından Çarlık hukuk örgütlenmesinin dağıtılmasına girişildi. Hukuk, özel bir meslek bilgisinin ve ayrı bir uzmanlık örgütlenmesinin işi olmaktan çıkarılmak isteniyordu. Bireyler arası uyuşmazlıkların devlet örgütlenmesinin

dolayısıyla değil, yalın ve kolay yöntemlerle halkın örgütlenmesi aracılığıyla çözülebileceği görüşü egemendi.

İlk yıllarda yargı örgütlenmesi dağıtıldı. NEP'in yarattığı hukuksal genişleme dönemine değin, mahkemelerin yanı sıra yerel halk girişimleriyle de uyuşmazlıklar çözülüyordu. Örneğin, köylerde, önde gelenlerden biri ya da bir devrimci öncülüğünde komşular bir araya gelir, hâkim, savcı ve avukat yardımı olmaksızın, yani devletin yardımı olmaksızın uyuşmazlıkları çözerlerdi. Mahkemelerde ise yargıçlar, konulmuş yasalara veya yöntem kurallarına göre değil de devrimci bilinçlerine, insan doğası anlayışına ve Marksist kurama dayanarak yargılama yapardı. Rejim düşmanlarını izlemek üzere polis içinde ÇEKA oluşturuldu ve Devrimci Mahkemeler kuruldu. 1920 yılında 9. Sovyet Kongresinden sonra Devrimci Mahkemeler kaldırıldı, ÇEKA ise resmen kaldırılmış olsa da varlığını sürdürdü. Devrimin ilk yıllarında gelişen devrimci yasallık anlayışı keyfiliğe varabilecek esneklikteydi.

Devrimin ilk yıllarına egemen olan hukuk anlayışını 12 Aralık 1919 tarihli Ceza Kararnamesi'nin "Giriş" bölümünde bulabiliriz:

İşçi sınıfı, Ekim Devrimi'nde iktidarı kazanarak, polis, ordu, mahkeme ve kilisesiyle, tüm araçlarıyla çalışan kitleleri ezmeye hizmet eden burjuva aygıtını paramparça etmiştir. Burjuva hukukunun tüm yasalarının, normlar (hukuksal kurallar) sistemi olarak tüm burjuva hukukunun, aynı işleve, yani örgütlenmiş güç aracılığıyla, toplumun çeşitli sınıfları arasındaki çıkar dengesini egemen sınıflar (burjuvalar ve mülk sahipleri) lehine sürdürme işlevini yerine getirmiş olduğu açıktır. İşçi sınıfının, var olan burjuva devlet aygıtını kendi amaçlarına uyduramadığı için onu parçalayarak kendi devlet aygıtını yaratması gerektiği gibi; burjuva dönemin kalıntısı, arşivlere kaldırılmış olması gereken yasaları da kendi amaçlarına uydurması mümkün değildir. Özel kurallar ve hukuk kuralları olmadan da silahlanmış kitleler, ezenlerin hakkından gelmiş ve gelmektedir. Sınıf düşmanlarıyla olan mücadelesinde işçi sınıfı,

çeşitli zorlama tedbirleri uygulamaktadır; fakat erken dönemlerde bu güç, herhangi bir özel örgütlenme ve sistem olmadan, tekil durumların gerektirmesi üzerine uygulanmıştır. Bununla birlikte mücadele deneyimi, işçi sınıfını, bu önlemleri düzenlemeye alıştırmış, bir sistemleştirmeye yol açmış ve yeni bir hukuk doğurmuştur. Yaklaşık iki yıllık bu mücadele, elde edilen sonuçları, işçi sınıfı hukukunun somut belirimi olarak ortaya koyma; gerekli çıkarsamaları ve genellemeleri yapma olanağını şimdiden sunmaktadır. Gücünü korumak, yalıtık eylemlerini birbiriyle uyumlu hale getirmek ve merkezileştirmek için işçi sınıfı, sınıf düşmanlarını dizginleyebilecek, onlarla mücadele edebilecek kuralları geliştirmeli ve yönetmeyi öğrenmelidir. Bu, her şeyden önce, işçi sınıfı diktatörlüğünün geçici döneminde geliştirilmiş olan ve yeni toplumsal ilişkileri ihlal edenlerle mücadele etme görevini üstlenen ceza hukuku ile ilgili bir konudur. İşçi sınıfı, bir ikna aracı olarak devleti ve devletin bir işlevi olarak hukuku ancak devrik burjuvazinin ve orta sınıfların muhalefeti kırıldığında ve komünist toplum var olduğunda ortadan kaldırabilir.

Adalet Komiserleri ve birlikte çalıştıkları hukukçular aynı zamanda devrimcilerdi. Devrime karşı çıkanların sert biçimde ezilmesinden yana oldukları kadar düzenli bir ilerleyişten de yanaydılar. Bolşevikler ile Sol Sosyalist Devrimcilerin koalisyonunda, ikincilerinin temsilcisi olarak Adalet Komiseri olan Şteinberg de sosyalizm yolunda düzenli bir hukuk sisteminin oluşturulmasından yanaydı. 1918'de göreve gelen Kurski kendisi de hukukçu olan Lenin'in, ülkenin dört bir yanında farklı kararlar verilmesinden duyduğu rahatsızlıktan ve uyum yaratılması önerisinden de destek alarak, merkezileştirici bir çalışma yaptı. Kararları incelemeye, uygun bulduklarını seçerek mahkemelere örnek diye göndermeye, uygun bulmadıklarını da kaldırmaya başladı. Henüz temel yasalar çıkarılmamıştı, bu uygulama karar vericilere yön gösterdi. Merkezileşmeyi ve uyumu sağlamak üzere yönlendirici talimatlar gönderdi, makaleler yazdı. Devrimin üçüncü Adalet Komiseri olan Stuçka da yargılama yöntemine ilişkin kuralları hazırladı.

Küçük Mülkiyet ve Mübadelenin Canlanması (NEP), Yasalaştırma Dönemi

İç savaş sonrasında savaş dönemi iktisat politikaları (Savaş Komünizmi) terk edildi. İlk dönemin kamulaştırma çabaları olanakların elverdiğinden ileri götürülmüştü, işletme ve yönetme becerisi yetersizdi, ekonomik kargaşa doğdu. 1921'in ilk aylarında Lenin, ekonomiyi canlandırmak için bireysel girişimi teşvik etmek gerektiğini açıkladı. Temel üretim alanları devlet tekeline alınmıştı, mübadele ilişkilerini canlandırarak günlük gereksinimleri karşılamak için özel girişime ve küçük işletmelere izin veren NEP uygulamaya konuldu.

NEP, sınırlı ve küçük ölçekli de olsa özel girişimin yeniden serbest bırakıldığı, köylülerin serbest ticaretine izin verildiği bir dönemdir. Mart 1921'de özel ticarete izin verildi. Kişilerin küçük ölçekli işletmeler kurmalarına ve millileştirilmiş işletmeleri kiralamalarına izin verildi. Aralık 1921'de millileştirilmiş olan küçük işletmelerin bir bölümünün eski sahiplerine verilmesine karar verildi. Eylül 1922'de dört bin sanayi işletmesi özel kişilere kiralanmıştı. Sayıca çok görünen bu özel girişimler yeni Sovyet sanayi sektörünün ancak yüzde 5'lik bölümünü oluşturuyor; 1 milyon 300 bin kamu işçisine karşılık 70 bin kişi çalıştırıyordu. Özel girişimi yeniden oluşturmaya sanayiden çok ticaret alanında ağırlık verildi. 1923-1924 yıllarında perakende ticarete özel girişim yüzde 58,6 oranına erişti. 1925 yılında 608.300 ruhsatlı tüccar vardı. Sanayi ve ticaretteki bu tavizlere karşılık, toprak ve yeraltı zenginliklerinde özel mülkiyete dönüş olmadı, yerli ve yabancı özel girişimcilere yalnızca işletme imtiyazları verildi.

NEP'in uygulandığı dönemde devlet ve hukuk yapılanmasında da gelişme yaşandı. Temel alanları düzenleyen yasalarla, mahkeme sisteminin yeniden kademelendirilmesiyle, hukuk uygulamasında rollerin yeniden oluşmasıyla, hak ve yükümlülüklerin belirginleştirilmesiyle yavaş yavaş yeni bir hukuk sistemi oluştu.

Medeni hukuk (1922), hukuk usulü (1923), ceza hukuku ve ceza usulü, toprak hukuku, iş hukuku (1922) ve aile hukuku (1927) alanlarında Avrupa'yı örnek alan kanunlaştırmalara girildi. Yeni Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk Medeni Yasası kabul edildi. Mahkeme sistemi yeniden kuruldu, mahkeme yapısı 1924 Anayasası ile kurulan Birlik Yüksek Mahkemesi altında birleştirildi. Meslekten yargıçlar, savcılar görevlendirildi ve avukatla temsil olanağı yeniden getirildi, barolar açıldı. Hukuksal yazın da canlandı, ulusal hukuk dergileri yayımlanmaya başlandı. Devrimden sonra dışlanmış olan komünist olmayan hukukçular da görevler almaya başladılar. Bunlar barolara kaydoldular, kitaplar yazdılar ve hukukun gelişiminde, içerikte olmasa da en azından biçimde eski hukuksal kalıpların kullanılmasını sağlamaya çalıştılar.

NEP'le canlanan mübadele ilişkilerinin hukuku "istikrar", "öngörülebilirlik", "biçimcilik" ve "uzmanlık" temellerine dayandırılmaya çalışılmıştır. Yasalaştırma döneminde, ilk yıllarda mahkemelerin kullanmakta olduğu esneklik azaltılmaya, yöntem kuralları ve maddi hukuk kurallarında istikrar sağlanmaya çalışıldı. Yasalaştırmalar, ilk yılların serbestlik ve esnekliğinden sonra, biçimsellik ve karmaşıklık yönünde bir gelişmeye yol açtı. Bununla birlikte canlanan hukuk temel üretim alanları devletleştirilmiş olan bir toplumun, devrimin hukukudur. Yeni medeni kanunun birinci maddesi, bu yasada tanınan medeni hakların, toplumsal ve ekonomik amaçlara aykırı kullanılamayacağını kurala bağlamıştır.

Plan ve Kolektivizasyon, Hukukun Sönümlenme Arayışı

Planlı ekonomiye geçiş, tarımda kolektivizasyon, sanayi ve ticarete devlet tekelinin güçlendirilmesi hukukta yeniden yalınlaşma arayışının başlamasını sağladı. Adalet Komiserliği'nde devletin sönümlenmesi görüşü tartışılmaya başlandı. Hukuk kurallarının ve yargısal yöntemlerin azaltılması arayışına gidildi.

NEP döneminde hukuksal yapı gelişirken “yeni toplumun karmaşık bir hukuk sistemine gereksinim duyduğu” tezi- ni benimsemeyen hukukçular da vardı. Paşukanis mübade- le ilişkilerinin yeniden canlandığı NEP döneminde yazarken Sovyetler'deki hukuku burjuva olarak nitelemekten çekinme- mişti. Paşukanis sosyalist bir hukuk yaratmaya çabalamamak gerektiğini, mübadele ilişkileri sönümlendikçe onun hukuksal biçimlerinin de sönümleneceğini düşünüyordu. Bu düşüncesi, NEP terk edilince Paşukanis'in hukuk kuram ve uygulamasında belirleyici olmasını sağladı.

Sönümlenmeci kurama göre hukuk, meta mübadelesinden köken alır ve aynı zamanda ona hukuksal biçim verir, mübade- le ilişkileri ortadan kalktığı oranda hukuk da devletle birlikte sönümlenip ortadan kalkacaktır. Sönümlenmeci kuram, sos- yalist üretim ilişkileri kurulduğunda sosyalist hukuk olama- yacağını, sosyalist üretim ilişkileri kuruldukça hukukunun sön- nümlenmekte olsa da burjuva nitelik taşıyacağını savunuyordu. Sosyalizm kuruldukça, devlet de hukuk da sönümlenip gidecek- tir. 1920'lerin sonlarında Komünist Akademi aracılığıyla parti tarafından desteklenen bu kuram dönemin hukuk düşüncesine egemen oldu. Bu ekolün hukukçuları hukuksal biçimleri zayıfla- tarak hukukun sönümlenmesini hedefliyorlardı. Bu amaçla NEP döneminde çıkarılmış yasalar yerine daha kısa ve basit yasalar yapılmaya ve hukuk eğitimi dönüştürülerek yeni kadrolar yetiştirilmeye çalışıldı.

Ceza hukukuna ve ceza usul hukukuna ilişkin birçok kavram terk edilerek, esnek ve basit bir *ceza siyaseti* geliştirilmeye çalışıldı. Meta mübadelesine dayanan burjuva hukuk anlayışının temeli olan *eşdeğer* kavramı ve bunun en gelişkin biçimi olarak görülen sözleşme kavramı/biçimi zayıflatılmaya çalışıldı. Özel hukuk yerine *iktisadi hukuk* kavramı geliştirildi. Burjuva ola- rak nitelendirilen dersler ve hocaları okullardan ve tüm hukuk araştırmaları alanından kovuldu. Fakülte programlara hukuk

felsefesine, hukuk tarihine ve iktisadi hukuka yönelik dersler konulurken iş hukuku, toprak hukuku ve aile hukuku gibi dallar programlardan kaldırıldı.

1928-1932 arasında kolektifleştirmeye direnen zengin toprak sahiplerine (kulaklara) ve bir bütün olarak burjuva olarak nitelenen kesimlere karşı yürütülen mücadelede hukuksal kurumların büyük ölçüde devre dışı kalması hukukta Paşukanis'in sönümlenme kuramı ile meşrulaştırılıyordu. Burjuva hukukunun klasik kurum ve güvencelerinin devre dışı bırakılması hukukun sönümlenmekte olduğu düşüncesi ile açıklanabiliyordu. Paşukanis Stalin'in yukarıdan devrim siyaseti ile başlayan terör döneminde rol oynadı. Tasfiyelerde idarenin hukuka bağlılığı ortadan kaldırıldı, uygulamalara hukuki ve yargısal kılıflar bulundu.

Tek Ülkede Sosyalizm, Sosyalist Hukuk

Hukukun yalınlaştırılması girişimi Stalin'in politikaları ile sona erdi. Hukuksal biçimlerin sosyalist nitelik kazanmayacağı ve sosyalist ilişkiler geliştikçe toplumsal yaşamın hukuksal düzenleme biçiminin sönümleneceği görüşü terk edildi, "Sovyet Hukuku" ve sosyalist hukuk kavramları geliştirildi.

1930 yılında yapılan 16. Parti Kongresi'nde Stalin "devletin sönümlenmesi (ortadan kalkması) için tarihin gördüğü en güçlü devletin oluşturulması" tezini savununca "Sovyet Hukuku"nun gelişimi hızlandı. Stalin Anayasası olarak bilinen 1936 Anayasası, devlet ve hukukun sönümlenmesi hedefinin kesin olarak terk edildiği, istikrar ve güçlendirme hedefinin izleneceği yeni bir aşamanın başladığını gösteriyordu.

Siyasal tasfiyeler hukuk sistemine paralel bir terör aygıtıyla gerçekleştirdi. ÇEKA 1922 yılında kâğıt üzerinde kaldırılmıştı ama İçişleri Halk Komiserliğinde başka bir adla örgütlenmesini sürdürüyordu. 1934 yılında da "toplumsal olarak tehlikeli" görülenleri yargılamak için özel divanlar kuruldu, bu divanlar Ceza ve Ceza Muhakemeleri kanununa bağlı olmadan çalıştı.

Stalin 1937 yılında, devletin sönümlenmesini hazırlamak üzere hukukun yalınlaştırılmasını savunan hukukçulardan da kurtulmaya karar verdi, 1920'lerin hukukçular ekolünü tasfiye etti. Stalin'in suç ortağı Vişinski bu tasfiyeler için kuramsal bir gerekçe buldu. Stuçka tasfiyeler başlamadan ölmüştü. 1922, 1923 yasalarını hazırlayan Paşukanis, Estrin, Krilenko vb. karşıdevrim yaparak kapitalizmi yeniden kurmak amacıyla eski hukuksal biçimleri kullanmakla suçlandılar.

Avrupa devriminden umut kesilince, kapitalist ülkelerle çevrili ve görece geri üretim ilişkilerine sahip bir ülkede sosyalizmi kurma çabası devletin ortadan kaldırılması tezinden vazgeçilmesi sonucunu doğurmuş, belki de bunu zorunlu kılmıştı. Sovyetler, tek ülkede sosyalizmin kurulması ve barış içinde birarada yaşama hedeflerine yönelmişti. Bunun için devlet ve hukuk, sosyalist içerikle güçlü biçimde kurulacaktı. Paşukanis'in ve sönümlenmeci ekolün tasfiyesi bunun gereklerinden biriydi. Hukuk eğitiminden çıkarılmış olan dersler yeniden programlara konuldu. İktisadi hukuk dersi kaldırılarak Moskova Hukuk Kurumu'nun 1937 bahar dönemi programına özel hukuk dersi konuldu. Bir zamanlar Paşukanis'in yoldaşı olan Krilenko, esnek ve basit kurgulu ceza hukuku anlayışını eleştirerek Sovyetler Birliği ceza hukukunun kesin tanımlara dayanan bir ceza sistemine sahip olması gerektiğini savundu. 1937 yılında tüm ülkede okutulmak üzere Ceza Hukuku Özel Hükümler dersi konuldu. Sönümlenme döneminde bastırılmış olan Medeni Usul ve Ceza Usul hukukları güçlendi; Aile Hukuku, İş Hukuku, Kolektif Çiftlikler Hukuku gibi dallar geri geldi. Örneğin Sovyet Sosyalist Özel Hukukunun bir dalı olarak tanımlanan Sovyet Sosyalist İş Hukuku 1938 yılında ders programlarına girdi. Aile Hukukundaki dönüşüm Haziran 1936'da, Sovyet ailesini güçlendirmek için boşanma ve kürtaja sınırlamalar getiren yasa ile başlamıştı. 1936 güz döneminde Moskova Hukuk Kurumu ders programına Aile Hukuku dersi konuldu. Altı yıldır oku-

tulmayan Devlet (Anayasa) Hukuku 1937 bahar döneminde ve İdare Hukuku da aynı yılın güz döneminde Moskova Hukuk Kurumu'nun ders programına yeniden girdi.

Kapitalist üretim ilişkilerinin temel hukuk biçimlerini, kısmen bozarak olsa da kullanan ve sosyalist içerikli olduğu ileri sürülen Sosyalist Hukuk geliştirdi.

Geriye kalan

SSCB ve Doğu Bloku'ndaki üretim ilişkilerinden içerik bulan hukuk ve bunun kuralcı-olgucu (normativist-pozitivizm) kuramı devletleriyle birlikte yıkılana kadar varlığını sürdürdü. Sönümlenmeyen hukuk ve devlet yıkıldı.

Ekim Devrimi'nden sonra gerçekleştirilen toplumsal devrim düzenlemelerinin büyük bölümü, Sovyetler ile Batı arasında kurulan etkileşimli denge sonucunda insanlığın ortak kazanımlarına dönüştü.

Devrim, kapitalist üretim ve mübadele ilişkilerinin hukuksal biçimlerini incelememize, bunlarda bulunan ortaklaşmacı ve kamucu yönelimleri kavramımıza olanak tanıyan ve sosyalist üretim ilişkilerinin kurulmasında hukukun yerini belirleyen bir kuram da bıraktı. Paşukanis'in geliştirdiği Sönümlenmecilik Hukuk Kuramı, devlet gibi hukukun da burjuva toplumunun bir biçimi olduğunu, bu biçimlere sosyalist içerik verilemeyeceğini, sosyalist hukuk yaratılamayacağını, mübadele ilişkileri aşıldıkça, yani sosyalist ilişkiler kuruldukça bu biçimin de sönümlenip gideceğini savundu, savunmakta. Burjuva toplumdan devralınan biçimler eleştirilerek, bozularak, yıpratılarak kullanılacak; bunlar üretim ve mübadele ilişkilerinin kapitalist niteliği aşıldığı oranda yerini başka bir düzenleme biçimine bırakarak sönümleneceklerdir. Başlamak için iktidarın alınmasını beklemek gerekmez.

PAŞUKANİS VE
SÖNÜMLENMECİ
HUKUK KURAMI

İlk yayımlandığı kaynak:

Modern Zamanlar Bir Yokmuş Bir Varmış, Fikret Başkaya'ya Saygı II,
(Ed. Hakan Mertcan, Aydın Ördek), NotaBene Yayınları, Ankara: 2014, s.101-147.

Giriş

Evgeni Bronislavoviç Paşukanis ile 2000 yılının baharında Paris'te La brèche adlı kitapçıda tanıştım. Elbette kendisiyle değil. 1937 Ocak ayında ortadan kaldırılan Paşukanis'in varlığından haberdar olmaktan söz ediyorum. La brèche sol yayınların satıldığı bir kitapçı, Troçkist çizgide. Kitapçıları dolaşıyor, idare hukukuna ve hukuk kuramına ilişkin kitapları inceliyor, alıyordum. Bu solcu kitabevinde de Marksist hukuk yaklaşımına sahip kitaplar olup olmadığını sordum. 1970 basımı bir kitabı, *La théorie générale du droit et le marxisme*'i¹ indirdiler üst raftan. Kitabı ilk okuduğumda, Paşukanis'in ve *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* (Paşukanis, 2011)² kitabının Ekim Devrimi'nin gelişimi içindeki önemini ve Marksist siyasal akımlar içindeki yerini bilmiyordum. Kitapta da buna ilişkin doğrudan göndermeler yoktu. Kitaptaki "Sosyalizm gelişse de sosyalist hukuk olmayacak" tezi benim için şaşırtıcıydı. Rusça ikinci basımın (1926) ön-sözünde yoldaşlarından gelen eleştiriye yanıt vermesi ve daha da önemlisi kitabın üçüncü basımında (1927)³ Sovyetler'i "emekçi

- 1 Evgeny B. Paşukanis (1970) *La théorie générale du droit et le marxisme*, Traduction de Jean-Marie Brohm, Paris: Études et documentation internationales (ÉDI); küçük boy, 176 sayfalık bir kitap. Jean-Marie Vincent'in ve Karl Korsch'un sunuşlarını çıkarırsak Paşukanis'in metni 150 sayfa kadar.
- 2 Evgeny B. Paşukanis (2011) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çeviren Onur Karahanoğulları, İkinci Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları (Birinci Baskı, Haziran 2002). "Hukuk Genel Kuramı ve Marksizm" kitabın adı için daha uygun bir çeviri olabilirdi, ancak yayınevi tarafından benimsenmemiştir. Bu yazıda kitap *Hukuk Genel Kuramı* olarak anılacaktır.
- 3 Gerek Fransızca çeviri gerekse buna dayanan Türkçe çeviri ikinci basımı esas almaktadır. Kitabın üçüncü basımının İngilizcesi için bkz. Paşukanis (1951), J. Hazard (1951).

devlet kapitalizmi” olarak nitelemiş olmasını bir hata kabul edip “proletarya diktatörlüğü” nitelemesini tercih etmesi kitabın siyasal çatışmalarda bir yeri olduğunun ve Paşukanis’in de farklı bir konumlanışı bulunduğunun işaretleriydi. Daha sonra başvurduğum kaynaklar Sovyetler’de savaş komünizmi, Yeni Ekonomi Politikası (*Novaya Ekonomîçeskaya Politika*, NEP), kolektivizasyon, tek ülkede sosyalizm ve sol muhalefetin tasfiyesi bilinmeden Paşukanis’in ve *Hukuk Genel Kuramı*’nın Marksist kuram ve siyasal çatışmalardaki yerinin anlaşılamayacağını gösterdi. Devrim sonrasında devletin sönümlenip gideceği, yeni bir hukuk yaratılmayacağı, devletle birlikte hukukun da sönümleneceği tezine sahip bir kitaptı söz konusu olan ve yazarı da Stalin rejimi tarafından Troçkist hain olarak damgalanarak ortadan kaldırılmıştı. Bu tarihsel bağlamı öğrendikten sonra, Troçkist çizgide bir yazarın tanıtım yazısıyla, L. Troçki’nin eserlerini basan bir yayınevinden çıkmış bir kitaba Troçkist hareketin kitabevinde rastlamış olmak şaşırtıcı değildi. Bununla birlikte Paşukanis’in yaşamı ve *Hukuk Genel Kuramı* kitabından sonra yazdıkları incelenince durumun bu denli yalın olmadığı ortaya çıkıyordu. Kendisi de J. Stalin’in bir kurbanı olan Paşukanis, *Hukuk Genel Kuramı*’ndaki tüm temel tezlere ters biçimde Stalin’in hizmetinde yer almış, sol muhalefetin tasfiyesine ve Stalinist rejimin kuruluşuna destek vermişti. Stalin-Troçki kavgasının, bu yarılmadan köken alan siyasal çizgilerin hiç bitmeyen kavgalarının tüm yükünü Marksizm ve hukuk ilişkisini verimli biçimde kurmuş olan Paşukanis’in *Hukuk Genel Kuramı*’nın üzerine yıkmak tehlikesi söz konusuydu. Bu nedenle Paşukanis’in yaşamını ve Sovyetler’de hukuk kuramının oluşumunu inceleyen bir çalışma yapmaktan özel olarak sakındım.

Bu yazının ilk bölümünde Ekim Devrimi tarihinden, Avrupa devrimlerinin gerçekleşmemesinden sonra devrimin aldığı yönelimden, V. I. Lenin’in ölümü sonrası Stalin’in iktidarı ele geçirmesinden vb. kaynaklanan büyük tartışmalardan olabildi-

ğince sakınılarak Paşukanis'in hukukçuluk tarihi ele alınacaktır. İkinci bölümde *Hukuk Genel Kuramı* kısa değerlendirmelerle özetlenecektir. Amaçlanan bir kitap incelemesi değil, kitabı okumaya yönlendirecek ve yardımcı olabilecek bir altyapı oluşturmaktır.⁴ Bu nedenle yorumlar sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Bu aşamada Paşukanis'in yöntemini tartışmaktan çok aktarmak önem taşımaktadır.

Kitap, yazarından ve yazarının iktidarın kullanılmasında almış olduğu rolden bağımsız bir anlam ve öneme sahiptir;⁵ yazıldığı dönemden ve yazarının siyasal yaşamından ayrı olarak değerlendirilebilir. *Hukuk Genel Kuramı*, devrim sonrasına ilişkin değil, kapitalizme ilişkindir. Kitabın tarihsel bağlamı sosyalizm değil, kapitalizmdir. Sosyalizm kurulurken hukukun nasıl bir biçim ve işlev alacağına ilişkin tartışmalarda elbette işlevlidir. Ancak *Hukuk Genel Kuramı*'nın asıl değeri kapitalist toplumsal formasyonda hukukun çözümlenmesindeki katkısıdır.

Sönümlenmecî Ekolün Militan Kuramcısı: *Halk Düşmanı Bir Sovyet Adalet Komiser Yardımcısının Kısa Özgeçmişi (1891-1937)*

Evgeni Bronislavoviç Paşukanis⁶ 23 Şubat 1891'de Litvanya'da doğdu. (Arthur, 2003) Öğrencilik yıllarında Petersburg'daki devrimci öğrenci hareketi içinde etkindi (Kamenka ve Tay, 1970: 72-

4 2002 yılında 1000 adet olarak basılan kitabın ancak 2011 yılında ikinci basımını yapabilmesi kitabın tanınmadığını, okunmasının güç olduğunu, yararlı bulunmadığını veya hukukçuların Marksizmin hukuku anlamakla ilgili olmayacağını düşündüklerini gösterebilir.

5 Böyle bir yaklaşıma sahip ve Paşukanis'in *Hukuk Genel Kuramı* eseri hakkındaki en geniş inceleme için bkz. Léon Loiseau "Directions pour une Approche Marxiste du Droit: La Théorie général du droit d'E.B. Pachukanis" (2002); Paşukanizm yaratmaya çalışan ve güçlü sonuçlara varan bir çalışma için bkz. R. Koen "In Defence of Pashukanism" (2011).

6 Adın Rusça yazımı, Евгений Брониславович Пашуканис; ISO 9 koduyla çeviriyazımı, Evgenij Bronislavoviç Paşukanis; İngilizcede yaygın yazımı, Evgeny Bronislavovich Pashukanis.

73).⁷ 1908 yılında on yedi yaşındayken Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı. St. Petersburg Üniversitesi'nde öğrenciyken Çar karşıtı harekette yer aldı. 1910 yılında tutuklandı ve sürgüne mahkûm edildi. Eğitimini Münih Üniversitesi'nde hukuk ve ekonomi politik alanında tamamladı. 1914 yılında Duma'daki Bolşevik grubun savaş karşıtı bildirisini hazırlayanlar arasındaydı. 1917 yılında kısa bir süre Menşevik Enternasyonalist hareket içinde yer aldı. 1918'de Bolşevik Parti'ye katıldı ve Moskova bölgesinde parti çalışması yaptı. Moskova'daki ilk halk yargıcı ve daha sonra Parti Merkez Yürütme Komitesi'ne bağlı olan İstinaf Mahkemesi'nin üyesi oldu. Moskova Sovyet Halk Yargıçları Presidiyumu'nda görev yaptı. 1920 yılında Adalet Komiserliği'nde görev aldı, 1920-1923 yılları arasında Dış İlişkiler Halk Komiserliği'nde danışman olarak çalıştı (Head, 2004: 275). 1924'te Komünist Akademi'ye geçti, hukuk bölümünün yardımcı örgütlenme sorumlusu oldu. Burada verdiği konferanslar 1924'te yayımlanan Hukuk Genel Kuramı'nın temelini oluşturdu. Kitabı yayımlandığında Paşukanis, Komünist Akademi'nin Stučka'nın⁸ başkanlığındaki Devlet ve Hukuk Bölümü'nün ve yine akademinin Sovyet Kuruluşu Enstitüsü'nün üyesiydi. Daha sonra bu birimlerin yürütme kuruluna üye seçildi ve Devlet ve Hukuk Genel Kuramı alt komitesinin başkanlığına getirildi. 1925 yılında yeni çıkan *Hukuk Devrimi Dergisi*'nin editörü oldu ve derginin ilk sayısında Lenin'in hukuk anlayışını ele aldığı bir yazısı yayımlandı. 1926 yılında Moskova Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ve Komünist Akademi'nin üniversite sonrası okulu olan Kızıl Profesörler Enstitüsü'nde görev aldı. 1926 yılında Sovyet Ansiklopedisi'nin hukuk editörü görevine getirildi. 1927 yılında Akademi'nin sürekli üyeliğine seçildi. Aynı

7 Yazarlar Paşukanis hakkındaki bu bilgilerin bir bölümünün, Mart 1968'de yapılan anma toplantısında Ratner tarafından yapılan konuşmanın basılı metninden alındığını belirtmektedirler (s. 73/dpn. 2).

8 Peter Stučka (1865-1932), Letonyalı Sovyet siyaset adamı.

yıl kitabı Moskova'da üçüncü basımını yapmış; ayrıca İngilizce, Fransızca, Almanca, Japonca ve Sırpçaya çevrilmişti. 1928'de Enstitü'nün rektör yardımcısı oldu, 1932-1934 yılları arasında uluslararası hukuk dersleri verdi (William E. Butler, 1976: 276). 1929 yılında resmî hukuk kuramının en üst temsilcisi konumundaydı.⁹ 1931 yılından itibaren etkili bir kurum olan Sovyet İnşası ve Hukuk Enstitüsü'nün ve onun Hukuk Kuramı dergisinin yöneticiliğini yaptı. 1936 Anayasası'nın (Stalin Anayasası) hazırlanmasında görev aldı.

1936 yılında Adalet Komiseri Vekilliğine getirildi ve Sovyet Bilimler Akademisi sürekli üyeliğine önerildi. Ama resmî açıklamalara göre Adalet Komiseri N. V. Krilenko ile birlikte aniden "karşıdevrimci Troçkist-Buharinist asalak" ve "faşist ajan"a dönüştü ve NKVD (İçişleri Halk Komiserliği [Siyasi Polis]) tarafından Ocak 1937'de yargılanmadan öldürüldü (Head, 2004: 275). "Maskesi düşürülmüş bir hain ve yıkıcı", Troçkizm ve Buharinizm müttefiki, hukuku iktisadi kategorilere batırarak sosyalist hukuk ve sosyalist yasallığın tasfiyecisi olarak suçlandı. Yargılanmış olduğuna ilişkin herhangi bir veri açığa çıkmamış olduğu gibi, ölüm tarihi ve biçimi konusunda da bilgi bulunmamaktadır.

Paşukanis 1924'ten başlayarak akademide gelişen hukuk ekolünün sert kanadını temsil ediyordu. Stuçka ve Paşukanis'in öncüsü olduğu bu anlayış, daha sonra "meta mübadelesi kuramı" olarak adlandırılmıştır.¹⁰ Paşukanis kendi kuramı için bu adlandırmayı kullanmamaktadır. Paşukanis'in hukuk kuramını ve onun öncülerinden olduğu hukuk ekolünü adlandırmak için

9 Head, "Stuçka'yı geride bırakarak" saptamasını eklemektedir (Head, 2004: 276).

10 Meta mübadelesi kuramı adlandırmasına rastladığımız ilk kaynak 1949 yılına ait. Fuller, kaynak göstermeden Paşukanis'in kuramının bu biçimde adlandırıldığını saptıyor (Fuller, 1949: 1157-1166). Fuller'in kitaba ilişkin saptamaları övgü dolu: "Paşukanis bu kısa kitabında meta mübadelesi olarak adlandırılan Marksist hukuk kuramını açıklık ve tutarlılıkla geliştiriyor. Çalışması Marksizmin en iyi geleneği içinde. (...) Bu, temel tezine ikna olmasa da açık düşünceli her akademisyenin yararlanabileceği bir çalışma."

meta mübadelesi kuramı yerine “sönümlenmecî hukuk kuramı” kavramını kullanacağız.

Söz konusu ekolün diğer temsilcisi Stučka (Pēteris Stučka)¹¹ devrim sonrasının ilk adalet komiseridir. Paşukanis’in tasfiyesinden çok önce 25 Ocak 1932’de yaşama veda etmiştir. Stučka ölene kadar Paşukanis’in hem kuramsal çalışmalarında hem de akademide destekçisi ve koruyucusu olmuştur. Aynı zamanda Paşukanis’e yönelik temel eleştiriler de getirmiştir. Paşukanis devletin ve hukukun sönümleneceği görüşünü yalnızca özel hukukla sınırlı tutmayıp ceza hukukuna ve diğer hukuk alanlarına da uygularken, Stučka sönümlenme tezini bu genişlikte benimsemediği gibi devrim sonrasında sosyalist hukukun var olduğunu kabul ediyordu (Sharlet, 1977: 168/dn. 32). Paşukanis Sovyetler’deki hukukun sosyalist nitelik taşımadığını, devrim sonrası hukukun, niteliği gereği burjuva hukukun devamı olduğunu savunuyordu (Milovanovic, 2003: 16).

1932’den başlayarak Stalinci görüşü temsil eden hukukçulardan eleştiri almaya başlayan Paşukanis, onlara kuramında düzeltmeler yaparak yanıt vermeye çalıştı. Bununla birlikte, kuramının temelini oluşturan kapitalist üretim ilişkilerinin taşıyıcısı olan mübadele ilişkileri aşıldıkça bunların biçimi olan hukukun da devletle birlikte sönümlenip gideceği, yeni bir düzenleme biçimine geçileceği görüşünden hiçbir zaman vazgeçmedi; Stalin’in devlet ve hukukun sosyalist nitelik kazanmış ol-

11 “14 Ağustos 1865’te Riga’da, çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Stučka, yirmili yaşlarına girdiğinde devrimci etkinlikte bulunmaya başlamıştı. 1888-1897 yılları arasında *Letonya Sosyal Demokrat Gazetesi*’nin editörlüğünü yürüttü. 1897 yılında gazete kapatıldığında, Yukarı Volga’da Vyatka Guberniya’ya beş yıllık sürgüne gönderildi. Sürgünden sonra siyasal faaliyetlerine döndü ve 1907 yılında Petersburg’a geçti. 1917 yılında Çar’ın tahttan çekilmesiyle Petrograd Sovyeti’ne girdi. Mart 1918’de yeni cumhuriyetin Adalet Komiseri oldu. (...) Stučka, Sovyet yazarları tarafından Bolşevik amaçlara hasım olduğu düşünülen Adalet Komiserliğini bir kriz döneminde devralmıştır. ... Stučka görevi sırasında Komünist Akademi’nin Devlet ve Hukuk Genel Kuramı Bölümü’nü örgütlemiştir. Bu bölüm, 1929 yılında Komünist Akademi’nin Sovyet Kuruluş ve Hukuk Enstitüsü’ne dönüşecek, 1937 yılında da yeniden isim değiştirerek SSCB Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü adını alacaktır.” (Hazard, 2003: 279-300).

duğu, dolayısıyla süreklilik kazandığı görüşünü benimsemedi. Ortadan kaldırılmasına da bu neden oldu.

Ortadan Kaldırılmasından Sonra Gerçekleştirilen Tasfiye: Paşukanis'in Etkisinin Kazınması

1937 bahar döneminde Moskova Hukuk Kurumu'ndan (fakültesinden) mezun olmayı bekleyenlere mezuniyetin ertelendiği ve sonbahar döneminde yeni başlayacak öğrencilerle birlikte ilk yıl eğitimini yeniden almaları gerektiği bildirildi. Bu yıllarda kurumda öğrenci olan ABD vatandaşı Hazard'ın bir söyleşisinde aktardığına göre temel hukuk dersi olan devlet ve hukuk kuramını Paşukanis'le birlikte tasfiye edilen M. Dotsenko'dan almışlardı ve Paşukanis tarafından hazırlanan bir ders kitabı kullanmışlardı. Şimdi bu dersi yeniden almaları isteniyordu. Ders yeniden verildi. Kısa sürede yeni bir kitap hazırlamak olanaklı olmadığından yeni hocaları A. K. Stalgeviç dersi kitap kullanmadan işledi (Sharlet, 1977: 174/dn. 53). Öğrencileri Paşukanis'in tasfiye edilmiş olduğunu ilk derste hocaları ondan *vrag naroda* (halk düşmanı) diye söz edince anladılar (Sharlet, 1977: 172).

Paşukanis'in Ocak 1937'de öldürülmesi basitçe zararlı görülen bir aydından kurtulma anlamına gelmiyordu. Hukuk kuramı, temsil ettiği hukuk çizgisi ve bunlardan da önemlisi Sovyet hukuk sistemi ve hukuk öğretimi üzerindeki etkileri de çok hızlı biçimde ortadan kaldırıldı. Yeni bir döneme giriliyordu. Aynı çizginin ılımlı kanadının temsilcisi Stuçka zaten 1932'de ölmüştü. Paşukanis ile birlikte veya ondan bir süre sonra aynı okulun kimi temsilcileri de öldürüldü. Dotsenko'yu yukarıda belirtmiştik, Adalet Komiseri ve Paşukanis'in destekleyicisi Krilenko da bir yıl sonra ortadan kaldırıldı (Sharlet, 1977: 172). 1918 Aile Yasası'nın mimarı A. G. Goikhbarg ve Halk Denetçiliği üyesi A. A. Solts akıl hastanelerine yatırıldı; çok sayıda hukukçu, cezaevlerinde ve kamplarda öldü, öldürüldü (Goldman, 1993: 340).

Tasfiye elbette daha temel bir değişikliğin parçasıydı. Sol ve sağ muhalefeti temizleyen Stalinci çizgi, dünya devriminden, devletin ortadan kaldırılması tezinden vazgeçmiş/vazgeçmek zorunda kalmış, tek ülkede sosyalizm inşası ve barış içinde bir arada yaşama hedeflerine yönelmişti. Devlet ve hukuk, sosyalist içerikle güçlü biçimde kurulacaktı. Paşukanis'in, ekolünün ve hukuk uygulaması üzerindeki etkilerinin tasfiyesi bunun gereklerinden biriydi. Tasfiyeye uğramakta olan Paşukanis çizgisinin de NEP'den çıkışta, zengin köylü sınıfa karşı mücadele, kolektifleştirmeler ve siyasi tasfiyelere dayanan yine Stalinci siyasetle oluşturulmuş olduğu da bir gerçektir. Siyasal dönüşümler aynı zamanda uygulamacı da olan her hukuk kuramcısı gibi Paşukanis'in yaşamında da belirleyici olmuştur. Paşukanis Komünist Akademi'deki, adalet komiserliği ve dışişlerindeki görevleriyle kuramcı olmanın ötesinde bir uygulamacıydı.

Paşukanis'in öldürölmesinin ardından hukuk eğitiminde hocalar ve dersler değişmeye başladı. Devrim sonrası hukukunun da burjuva biçim ve içeriğini koruduğu, bu nedenle yavaş yavaş sönümlenip gitmesi gerektiği düşüncesine dayanan tüm hukuk eğitimi yapılandırması ve bununla bağlantılı kuramsal anlayış kökünden sökülüp atıldı. Zamanında onun hukuk eğitiminden uzaklaştırmış olduğu derslerin ve hocaların dönüşü başladı. Paşukanis'in belirleyici olduğu dönemde yapmış olduğu etkinin ortaya koyulması için tasfiyesi sonrasında Sovyet hukuk öğretiminde ve uygulamasında gerçekleştirilen yeniden yapılandırma ele alınmalıdır.

Artık dersler Paşukanis'in temel tezleri reddedilerek işlenir olmuştur. Devlet ve Hukuk dersinin konuları arasına "Proletarya Diktatörlüğü Döneminde Hukukun ve Devletin Sönümleneceği Kuramının Karşıdevrimci Niteliği" başlığı eklenmiştir. Ayrıca aynı derste "yıkıcı iktisadi hukuk kavramının maskesinin düşürölmesi" konusu da ele alınır olmuştur (Sharlet, 1977: 170).

Hukuk eğitiminden daha önce çıkarılan dersler hızla yeniden programlara konuldu (Sharlet, 1977: 171).¹² Paşukanis'in ortadan kaldırılmasından hemen birkaç hafta sonra Moskova Hukuk Kurumu'nun 1937 bahar dönemi programına özel hukuk dersi konuldu. Yeniden yayımlanan kitapların önsözlerinde ve yeniden koyulan derslerin başlarında Paşukanis'in Sovyet hukukuna ne denli kötülük ettiği anlatıldı. Paşukanis özel hukuk derslerini kaldırtmış, onun yerine iktisadi hukuku geliştirmişti. Paşukanis'in ortadan kaldırılmasının hemen ardından yeniden koyulan özel hukuk dersinin öğretim üyesi, iktisadi hukuk kavramının artık öldüğünü söyleyerek ve Paşukanis'i özel hukukun gelişimine engel olan zararlı kuramı nedeniyle eleştirerek derse başlamıştı. Bir yıl sonra çıkarılan ders kitabının ilk bölümü de Paşukanis'in iktisadi hukuk kavramının eleştirisine ayrılmıştı.

Ceza hukuku alanı da yenilenmiştir (Sharlet, 1977: 172). Bir zamanlar Paşukanis'in yoldaşı olan Adalet Komiseri Krilenko, 1937 yılına kadar egemen olan esnek ve basit kurgulu ceza hukuku anlayışını eleştirerek Sovyetler Birliği ceza hukukunun kesin tanımlara dayanan bir ceza sistemine sahip olması gerektiğini savunmuştur. 1937 yılında tüm ülkede okutulmak üzere Ceza Hukuku Özel Hükümler dersi koyulmuş, bu ders için hazırlanan kitabın girişinde Paşukanis'in ve onun çizgisinin ceza hukuku özel hükümlerini ve suçların kesin biçimde tanımlanmasını reddetmiş olması, yıkıcı kuram kabul edilip kınanmıştır. Aynı biçimde 1938'de yayımlanan ceza hukuku genel hükümler kitabında da Paşukanis döneminde suç kavramının reddedilerek bunun yerine toplumsal tehlike kavramının getirilmiş olması eleştirilmiştir. Paşukanis döneminde geliştirilmiş olan Ceza Siyaseti dersinin yerine, 1937 bahar döneminde Ceza Hukuku dersi yeniden koyulmuştur. İlk derste, Paşukanis'in Sovyet hukuk kültürünü

12 Sharlet bu bilgileri, 1934-1937 yılları arasında Moskova'da hukuk eğitimi alan John N. Hazard'ın ders notlarından, o dönemdeki ders programlarından ve ders kitaplarından derlemiştir.

burjuva olarak nitelemiş olması ve bir sosyalist hukuk yaratılabileceğini savunmuş olması eleştirilmiştir.

Stuçka-Paşukanis döneminde kaldırılamamış olsa da zorunlu teknik kurallar olarak hoş görülüp okutulan medeni usul ve ceza usul hukukları, bu çizginin tasfiyesinden sonra yeniden güçlenmiştir (Sharlet, 1977: 175). Bu derslerin hocaları Paşukanis döneminde tasfiye edilmemişti, onların geri dönüşleri düşüncelerinin dönüşü biçiminde oldu. Paşukanis çizgisinde yer alan ceza usul hukukçusu M. S. Strogoviç, kitabının 1935 basımında burjuva biçimciliği ve istikrarına karşı yöntemsel esnekliği savunuyordu. Medeni usul hukukçusu A. F. Kleinman, kitabının 1936 basımında Paşukanis'in "iktisadi hukuk" kavramının önemini vurgulayıp usul hukukunun bunun içinde siyasetin teknik bir aracı olduğunu saptamıştı. Paşukanis'in tasfiyesinden sonra yaptıkları yeni basımlarda ise usul hukukunun basit teknik kurallar olarak nitelendirilmiş olmasını eleştirmişler ve Paşukanis'in yürüttüğü usulün basitleştirilmesi kampanyasının yöntem kuralları konusunda bir nihilizm yarattığını, hukuk uygulamacılarını yanlış yönlendirdiğini ve Sovyet hukukuna saygıyı azalttığını savunmuşlardır.

Paşukanis'in özel hukukun yerine koymaya çalıştığı iktisadi hukukun tasfiyesi sonrası aile hukuku, iş hukuku, kolektif çiftlikler hukuku gibi dallarda yeniden canlanma yaşanmıştır (Sharlet, 1977: 175). Aile hukukundaki dönüşüm¹³ Haziran 1936'da, Sovyet ailesini güçlendirmek için boşanma ve kürtaja sınırlamalar getiren yasa ile başlamıştı. 1936 güz döneminde Moskova Hukuk Kurumu ders programına aile hukuku dersi koyuldu. Dersin hocası derslerine "özel hukuk yeterince önemsenmeyince aile huku-

13 "1917 ve 1936 arasında aile konusunda resmî Sovyet siyaseti yüz seksen derecelik bir dönüş yaşadı. Bireysel özgürlüğe ve ailenin sönmelenip gideceğine yönelik başlardaki inanca rağmen dönem ailenin baskıcı biçimde güçlendirilmesi ile kapandı. Benzer yön değişikliği devlet ve hukukta da oldu. 1936 yılında gazeteler güçlü Sovyet ailesi, güçlü devlet ve gelişkin kanunlar için propaganda yapıyordu. Sosyalist aile, sosyalist hukuk ve sosyalist devlet partinin kutsal üçlemesi hâline gelmişti." (Goldman, 1993: 337-338).

kunun da altı yıldır unutulmuş olmasını” eleştirerek ve “konutlar sosyalist mülkiyette olabilir, ancak içinde oturanların aralarındaki ilişkileri iktisadi hukuk düzenlemez” diyerek başladı. 1938 yılında çıkan ders kitabında da Paşukanis’i hedef aldı: “Özel hukuk, iktisadi hukuk içinde eritildi, iktisadi hukuk da sosyalist ekonominin yönetimine ilişkin basit kurallar toplamına indirgen- di. Gereksinimleri ve çıkarlarıyla insanların günlük ilişkileri bu kuramsal hukukçuların görüş alanı dışında kaldı.” (Sharlet, 1977: 176). Sorun Paşukanis’in yıkıcı kuramındaydı.

İş hukukunun geri dönüşü 1938’de gerçekleşti. 1936 güz döneminde öğrenciler (iktisadi hukukun bir parçası olarak kabul edilen) iş hukukunu, işçi ve işverenin çalışmalarını düzenleyen kurallar toplamı olarak öğrenirken, iki yıl sonra hukuk öğrencileri “Sovyet sosyalist iş hukukunun Sovyet sosyalist özel hukukunun bir dalı olduğunu ve sosyalist devletin çalışma ilişkilerini, çalışma hak ve yükümlülüklerini, sosyal sigortayı düzenlediğini” öğreneceklerdi (Sharlet, 1977: 176).

1937 yılına kadar kolektif çiftlik hukuku da yeni bir hukuk dalı olarak kabul edilmemişti. Toprak hukuku gibi ders programlarından dışlanmıştı. 1938 yılında toprak hukuku ve kolektif çiftlik hukuku sosyalist özel hukukun iki dalı olarak tanımlanarak ders programlarına sokuldu (Sharlet, 1977: 176). Artık sosyalist hukuk geliyordu.

Devlet (anayasa) hukuku 1937 bahar döneminde ve idare hukuku da aynı yılın güz döneminde Moskova Hukuk Kurumu’nun ders programına yeniden girdi. Bu iki ders altı yıldır okutulmuyordu ve bu nedenle ders malzemesi de bulunmuyordu (Sharlet, 1977: 177). Devlet (anayasa) hukukunun ilk ders kitabı ceza usul hukuku uzmanı olan A. J. Vişinski tarafından 1938 yılında hazırlandı (Vişinski, Paşukanis ve okulunu tasfiye eden ve Stalin’in istediği hukuk kuramını oluşturan kişidir). İdare hukuku kitabı ise ancak 1940 yılında basıldı. Kitap idare hukukunun konusunu sosyalist mülkiyete dayalı sosyalist idarenin hukuku olarak ta-

nımlıyordu. Anayasa (devlet) ve idare hukuku kitapları basitçe Stalin (1936) Anayasası'nın çözümlemesine, açıklanmasına (şerhine) dayanıyordu (Sharlet, 1977: 176).

Tasfiye Edilen Sönümlenmecî Hukuk Anlayışının Etkisi Ne Olmuştu?

Bütün bu geri dönüşün nedeni neydi? Sorun, resmî görüşe göre (Sharlet, 1977: 176), Paşukanis'in yıkıcı kuramı ve bu kurama dayanan örgütlenmeydi; Paşukanis'in kuramlaştırdığı, öğretiminde belirleyici ve uygulamasında yönlendirici olduğu yeni hukuk yapısıydı. *Sönümlenmecî hukuk anlayışı* olarak adlandıracağımız bu anlayışın nasıl geliştirilip yerleştirildiğini inceleyelim.

Devrim sonrası üretim ilişkilerinin dönüşümünde ve devletin yeniden yapılandırılmasında hukukun rolü ve bu gelişmelerin hukukta aldığı biçimler tarihsel belirleyicilerden biri oldu. Paşukanis ve ekolünün öncüsü olduğu hukuk anlayışının devrim sonrası devlet/hukuk yapılandırılmasındaki yeri konusunda karşıt iki görüş bulunmaktadır. Sharlet'in birincil kaynaklara dayanan çalışmasında (Sharlet, 1977: 176) ulaştığı sonuçlar, Head'in çalışmalarıyla¹⁴ oluşturulan Paşukanis değerlendirmeleri ile uyumsuzdur. Head, Paşukanis'i Sovyet hükümetinin programlarına göre kuram geliştiren ve uygulama yapan bir aygıt olarak tanımlamaya çalışmaktadır. Head'e göre Paşukanis'in geliştirdiği hukuk kuramı 1921 yılı Mart'ında resmen ilan edilmiş ve 1920'nin ikinci yarısına kadar uygulanmış olan Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) hukuk alanındaki gereksinimlerinin bir ürünüdür.¹⁵ Sharlet'in değerlendirmesine göreyse Paşukanis'in

14 Makalelerinin yanı sıra bkz. Head (2008); Paşukanis'in eserlerinin İngilizcelelerini internette bulmak olanaklı.

15 Head'e göre, Paşukanis'in *Hukuk Genel Kuramı* kitabının (1924) "hemen hemen hiç NEP'e gönderme yapmasa da 1921'de ilan edilen NEP'in kavramlarıyla ve gerekleriyle biçimlendiğinde şüphe yoktur." NEP'in serbest piyasa ilişkilerine yönelik tavizleri Paşukanis'i hukuku, burjuva hukuku ile eşleme konusunda yüreklendirmiştir (Head, 2004: 273). Paşukanis'in hukuk anlayışı, mülkiyet hakkını korumasıyla, NEP döneminin resmî hukuk anlayışı hâline gelmiştir.

kuramı ve ekolü NEP eleştirisiyle oluşturulmuştur. Head'in, Paşukanis'e atfedilen anti-Stalinist payesini elinden almak için aşırı çaba sarf ettiğini,¹⁶ Stalin kurbanlarının tümünün Troçkist olmadıklarını kanıtlamak için Stalin kurbanı olan Paşukanis'in zamanında Stalin'e nasıl kölece hizmet ettiğini kanıtlamak için gösterdiği çaba, Paşukanis'i parti programının hukuk uygulamasındaki¹⁷ ve hukuk kuramındaki aygıtı olarak nitelemesine yol açmıştır. Sharlet'in birincil kaynaklara dayanarak yaptığı çalışmaların sunduğu veriler ve değerlendirmeleri Paşukanis'i anlamak için daha uyumlu bilgiler sunmaktadır.

Paşukanis'in kuramsallaştırdığı ve belirleyici olduğu hukuk anlayışı Bolşeviklerin iktidarı almasından sonra yaşanan gelişmelerle bağlantılıdır. Bolşevikler, yasaların esnek olması, basitleştirilmiş ve halkın katılımına açık kurumlar aracılığıyla uygulanması gerektiğine inanmışlardı (Sharlet, 1977: 158).¹⁸ Devrimin ardından devlet aygıtının ve onun içinde de özel bir yeri olan mahkeme örgütlenmesinin, hukukçuluk mesleğinin ve hukuk öğretiminin dağıtılmasına girişildi. 24 Kasım 1917 tarihli Mahkemeler Hakkında 1 No'lu Kararname ile eski mahkeme sistemi, savcılık ve baro örgütlenmeleri kaldırılmıştır. Bununla bir-

16 Head, Paşukanis'in Batılı yazarlarca anti-Stalinist olarak nitelendirilmeye çalışılmasını da eleştirmektedir. Head'e göre bu yazarlar "Vişinski gibi Stalin'in baltaları karşısında Paşukanis'i daha ortodoks, hakiki, entelektüel veya daha insancıl bir Marksist" olarak tanımlamaya çalışmaktadır ki bu gerçekçi değildir (Head, 2004: 272).

17 Head, Paşukanis'i anlayabilmek için yazıları ile Sovyet tarihindeki dönüm noktaları arasında bağlantılar kurmak gerektiğini savunmaktadır: i) 1921'de kabul edilen Yeni Ekonomik Politika (NEP), ii) 1923'ün sonundan başlayarak Sol Muhalefete karşı mücadele, iii) 1924'te Stalin'in "Tek Ülkede Sosyalizm" programını ilan etmesi, iv) 1920'lerin sonunda Stalin'in sanayileşme ve tarımda kolektifleştirme konusundaki sola dönüşü, v) 1930'ların ortasında Stalin'in "aşağıdan devrim" stratejisini terketmesi ve Büyük Temizlik'in en yüksek noktasına ulaşması. Head bu değişimler ile Paşukanis'in siyasal konumlanışının ve kuramsal vargılarının tam olarak uyduğuna iddia etmektedir. Head'e göre her temel siyaset değişimi Paşukanis'in siyasal ve kuramsal kabullerini de değiştirmiştir (Head, 2004: 272).

18 Bu paragrafta bahsi geçen tarihsel gelişmelerin tamamı Sharlet'ten özetlenmiştir.

likte, yeterli kadro ve örgüt donanımına sahip olmayan devrimci hükümetin hukuk alanındaki girişimleri zayıf kalmış, örneğin baronun 1918 Ağustos'una kadar açık kalmasına izin verilmiştir (Huskey, 1991: 4). 1918'in ikinci yarısında, iç savaşın derinleşmesi, müttefiklerin asker çıkartması ve beyaz terörün başlamasından sonra devrim öncesi hukuk sisteminin kalıntılarına yönelik tavır sertleşmiş, hukuk sistemi dağıtılmıştır (Huskey, 1991: 5). Uyuşmazlıkların çözümünde ve cezalandırmada mahkeme sisteminin yerini idare almaya başlamıştır.

Konut, çalışma ve iktisadi ilişkiler konusunda idari kurallar ve ilkeler, yıpranmış özel hukukun kurallarının yerini almıştır. Gitgide mahkemeler yerine idari birimlerde haklarını arar hâle gelmişlerdir. Ordu ve gizli polis ceza işlerinde büyük rol üstlenmiştir. Yeni yapıda, hukuk fakülteleri ve hukuk dergileri kapatılmıştır (Huskey, 1991: 5).

Huskey, iç savaş bitiminde hukuki inançsızlık yaşandığı ve "hukukun sönümlenmenin eşiğinde olduğu" saptamasını yapmaktadır (Huskey, 1991: 5).

İç savaş sonrasında savaş dönemi iktisat politikalarının terk edilmesinden ve temel iktisadi sektörlerin devlet tekeline alınmasından sonra, özel girişime, küçük işletmelere izin veren Yeni Ekonomi Politikası'nın (NEP) uygulamaya koyulması devlet ve hukuk yapılanmasında, iktidarın alınmasıyla başlayan ve iç savaş döneminde üst noktaya erişen hukuksal nihilizmin terk edilmesini gerektiren, yeni bir yönelim yaratmıştır. Sharlet'in saptamasına göre devrimden sonra kısa bir süre Rus hukuk kültürüne ve aygıtlarına karşı başlatılan mücadele başarısız olunca, Lenin yeniden devlet aygıtını kullanmak zorunda kalmış ve komünist topluma yönelik bir "geçiş dönemi hukuk kültürü" oluşturulmasını kabul etmiştir (Sharlet, 1977: 158).¹⁹ Yeni kararnamelemlerle, yasalarla, mahkeme sisteminin yeniden kademelendiril-

19 Bu paragrafta değinilen tarihsel gelişmelerin tamamı Sharlet'ten özetlenmiştir.

mesiyle, hukuk uygulamasında rollerin yeniden oluşmasıyla, hak ve yükümlülüklerin belirginleştirilmesiyle yavaş yavaş yeni bir hukuk sistemi yaratılmıştır. “Ceza soruşturmasında gizli polis ve özel mahkemeler yerini olağan mahkemelere bırakmış, geleneksel savcılık ve savunma makamları yeniden kabul edilmiştir. NEP döneminde özel hukuk ve kamu hukukunda da büyük gelişme yaşanmıştır.” (Huskey, 1991: 7).

Yeni Ekonomi Politikası (NEP) döneminde Lenin ve Bolşevikler açıkça hukuka olumlu bakan bir siyaset oluşturmuştur. XI. Parti Kongresi’nde alınan kararda açıkça devrim sırasında ve hükümetin ekonomik politikaları sonrasında gelişen yeni tipteki ilişkiler hukuki biçim kazanmalı ve mahkemelerce korunmalıdır. Mülkiyet ilişkileri alanındaki her türlü uyuşmazlığı çözmek için sağlam özel hukuk kuralları koyulmalıdır. Devlet ile sözleşme ilişkisine giren kişilere ve şirketlere haklarının korunacağı konusunda güvence verilmelidir. Sovyet Cumhuriyeti’nin yargı kurumları geliştirilmelidir (Sharlet, 1977: 160) denilmiştir.

Mahkemeler önünde profesyonel temsil yeniden kabul edilmiş, hiyerarşik yargısal yapı yeniden kurulmuş, baro açılmış, profesyonel hukuk eğitimi yeniden başlatılmıştır. Hukukta işbölümü yeniden oluşmuş, görevlere genellikle Çarlık döneminde yetişmiş ve çalışmış hukukçular, adalet personeli ve öğretim üyeleri yerleştirilmiştir. NEP dönemi hukuk dergilerini de yeniden canlandırmış, en az yedi tane ulusal hukuk dergisi çıkmaya başlamıştır. Medeni hukuk (1922), hukuk usulü (1923), ceza hukuku ve ceza usulü, toprak hukuku, iş hukuku (1922) ve aile hukuku (1927) alanlarında Avrupa’yı örnek alan kanunlaştırmalara girişilmiştir. 1924 Anayasası ile de Birlik Yüksek Mahkemesi kurulmuştur. NEP hukuk anlayışı istikrar, öngörülebilirlik, biçimcilik ve uzmanlık temellerine dayandırılmaya çalışılmıştır (Sharlet, 1977: 158).

Huskey, bu yeni yasaların burjuva biçimli olsa da kesinlikle sosyalist içerikte olduğunu savunmaktadır. Verdiği örnek incelen-

diğinde sosyalist içerik değil, burjuva kurumların sosyalist rejimin çıkarıyla çelişmeyeceğine ilişkin bir kamu düzeni sınırlaması görülmektedir. Yeni medeni kanunun birinci maddesi, bu yasada tanınan medeni hakların, toplumsal ve ekonomik amaçlara aykırı kullanılamayacağını kurala bağlamıştır. Kabul edilen burjuva kurum ve teknikler, bireysel haklar toplumsal çıkarla çelişmeyecektir, bu çıkar da parti tarafından belirlenmektedir (Huskey, 1991: 8).

Hukukçular için yeni dönemin hukuk kuramını geliştirme görevi ortaya çıkmıştı. Belirleyici olan iki hukukçu Yüksek Mahkeme Başkanı Stučka ile Komünist Akademi Devlet ve Hukuk Bölümü Başkanı Paşukanis'ti (Huskey, 1991: 9).²⁰ Stučka, sosyalist ilkelerin klasik hukuksal kalıplara aktarılması ile sosyalist hukukun oluşturulabileceğini kabul ederken, Paşukanis sosyalist bir hukukun olamayacağını savunuyordu (Huskey, 1991: 10). Paşukanis'in Sovyet devletinin hukukunu burjuva hukuku olarak niteliyor olması, NEP döneminde kapitalist mübadele ilişkilerinin canlandırılmasına ideolojik destek sunuyordu. Buna karşılık, Paşukanis için hukuk devletle birlikte ortadan kalkana kadar, içeriği gitgide zayıflayacak da olsa, hep burjuva nitelikte olacaktı. Paşukanis Sovyetler'deki hukuku burjuva olarak nitelenmekten çekinmemişti. Bu tavır mübadele ilişkilerinin NEP döneminde yeniden canlanması ile uyumluydu. Ancak Paşukanis bunu NEP'i olumlamak için yapmıyordu. Tam tersine sosyalist bir hukuk yaratmaya çabalamamak gerektiğini, mübadele ilişkileri sönümlendikçe onun hukuksal biçimlerinin de sönümleeneceğini düşünüyordu. Bu tavır, NEP terk edilince Paşukanis'in hukuk kuram ve uygulamasında belirleyici olmasını sağladı.

20 Hazard, Moskova Sovyet Hukuk Enstitüsü'ndeki öğrencilik yıllarındaki Paşukanis'e ilişkin anılarını aktardığı yazısında, Paşukanis'in SSCB içinde çok büyük bir etkiye sahip olduğunu saptamaktadır. Hazard'ın saptaması yalnızca hukuk çevresindeki etkiye ilişkin değildir. Hazard'ın anılarına göre Paşukanis, Enstitü'ye nadiren, yalnızca ders vermeye gelirdi. Enstitü öğretim üyelerinin büyük çoğunluğu, onun meta mübadelesi kuramına bağlı tilmizleriydi (Hazard, 1980: 273-301) (İnternet yayını "Memories of Paşukanis" başlığı ile yapılmıştır).

Sharlet'e göre Paşukanis ile birlikte çok az sayıda Marksist Sovyet hukukçusu NEP hukukunu burjuva hukuku olarak nitelmişti. Bu çabalar burjuvaziyi sınırlamak isteğini dile getiren bir hukuk ekolü yaratmıştı (Sharlet, 1977: 160). Paşukanis'in meta mübadelesini temel alarak yaptığı çözümlemeler yeni yaklaşımın araçlarını oluşturmuştur. Bu kurama göre hukuk meta mübadelesini köken alır ve ona biçim verir, mübadele ilişkileri ortadan kalktığı oranda hukuk da devletle birlikte sönümlenip ortadan kalkacaktır. 1920'lerin sonlarında Komünist Akademi aracılığıyla parti tarafından desteklenen bu kuram dönemin hukuk düşüncesine egemen olmuştur.

NEP'in sona ermesiyle, genel kabul gören adlandırmayla *meta mübadelesi ekolünün*, bizim adlandırmamızla *sönümlenmecî ekolün* hukukçuları NEP'in burjuva hukukuna ve hukuk kurumlarına karşı hukuk devrimi başlattılar. Paşukanis'in kuramı ile donanmış bu devrim, NEP'in burjuva hukukunu ortadan kaldırarak hukukun sönümlenmesini hedefleyen bir geçiş hukuku kültürü yaratmayı ve uygulamayı hedefliyordu (Sharlet, 1977: 161). NEP dönemi yasalarına, hukuk kültürüne ve eğitim sisteminde müdahale edildi. Burjuva hukukun zayıflatılması, hukuk kültürünün belirsizleştirilmesi ve böylelikle hukukun sönümlenmesine yol açılması amaçlanıyordu. Bunun için NEP döneminde çıkarılmış yasalar yerine daha kısa ve basit yasalar çıkarılmalı ve ayrıca hukuk eğitimi dönüştürülerek yeni kadrolar yetiştirilmeliydi (Sharlet, 1977: 158). Esnek ve basit yasa tasarıları hazırlandı. Bunlardan çok azı ve yalnızca birkaç Orta Asya Cumhuriyeti'nde yasalaşmış olsalar da tasarılar çok sayıda bastırılarak hukuk uygulayıcılarına dağıtıldı, hukuk okullarında öğretildi ve hukuk dergilerinde ele alındı (Sharlet, 1977: 162).

Aynı ekolün ılımlı kanadını temsil eden Stučka'dan farklı olarak Paşukanis hukukun sönümlenmesi tezini özel hukukun yanı sıra ceza hukukuna ve kamu hukukunun diğer dallarına da uyguluyordu (Sharlet, 1977: 168/dn. 32). Sosyalist hukuk ola-

mayacağı, Sovyet devletinin hukukunun sönümlenmekte olsa da burjuva nitelik taşıdığı anlayışına dayanan hukuk kuram ve uygulamasında ceza hukuku usulüne ve maddi ceza hukukuna ilişkin birçok kavram terk edilerek, esnek ve basit bir *ceza siyasetinin* tesisine çalışıldı (Sharlet, 1977: 162). Meta mübadelesine dayanan burjuva hukuk anlayışının temeli olarak kabul edilen *eşdeğer* kavramı temel hedef seçildi. Burjuva eşdeğerlik ilkesinin en gelişkin biçimi olarak görülen sözleşme kavramı/biçimi zayıflatılmaya çalışıldı. Özel hukuk yerine *iktisadi hukuk* koyuldu. Hukuk fakültelerinde ders programları değiştirildi. Burjuva olarak nitelendirilen dersler ve hocaları okullardan ve tüm hukuk araştırmaları alanından kovuldu. Müfredata hukuk felsefesine, hukuk tarihine ve iktisadi hukuka yönelik dersler koyulurken iş hukuku, toprak hukuku ve aile hukuku gibi dallar programlardan kaldırıldı (Sharlet, 1977: 162).

NEP döneminden sonra 1928-1932 arasında kolektifleştirmeye direnen zengin toprak sahiplerine (kulaklara) ve bir bütün diye burjuva olarak nitelenen kesimlere karşı yürütülen mücadelede hukuksal kurumların büyük ölçüde devre dışı kalması, hukukta Paşukanis'in sönümlenme kuramı ile meşrulaştırılıyordu. Huskey bu dönemi "zorla kolektifleştirmeye direnen zengin toprak sahiplerine, Sovyet hayatının proleterleşmesinin önüne dikilen burjuva uzmanlara, hızlı sanayileşmenin gereksinimleriyle uyumlu davranamayan işçilere ve mühendislere ve devlet mülkiyetine saygı göstermeyi beceremeyen sıradan vatandaşlara yönelmiş *atipik iç savaş*" (Huskey, 1991: 164) olarak nitelemektedir. Bu atipik iç savaşta burjuva hukukunun klasik kurumlarının, güvencelerinin devre dışı bırakılması hukukun sönümlenmekte olduğu düşüncesi ile açıklanabiliyordu. Paşukanis Stalin'in yukarıdan devrim siyaseti ile başlayan terör döneminde rol oynadı. 1929-1932 arasındaki toprak sahiplerine (kulaklara) yönelik tasfiye hareketinde idarenin hukuka bağlılığı ortadan kaldırıldı. Uygulamalara hukuki ve yargısal

kılıflar bulundu. Sharlet'in saptamasıyla terör yasallaştırıldı ve ceza yargılaması siyasallaştırıldı. "Hukuk Cephesinde Durum" (1930) başlıklı yazısında Paşukanis, olanları hukukun sönümlenmesi ve komünizm yolunda bir uğrak olarak değerlendiriyor ve devrimci yasallık yüzde 99 siyasal bir sorun olduğu için Sovyet yasalarının olabildiğince esnek olması gerektiğini savunuyordu (Sharlet, 1977: 164). Ceza Kanunu'nun karşıdevrimci etkinlikleri cezalandıran 58. maddesinin 1927 yılında daha da esnek hâle getirilmesini Paşukanis ve okulu, burjuva biçimsel eşdeğerlilik anlayışının karşısında siyasal uygunluk ilkesinin önemli bir zaferi olarak nitelemişlerdi (Sharlet, 1977: 164/dn.22). 58. madde kapsamındaki etkinlikleri izleyen İçişleri Halk Komiserliği (NKVD - Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del) içinde yargılama yapan özel heyetler oluşturulması, bunların yargılama yetkilerinin 1930'ların başında yirmi beş yıllık cezalara kadar genişletilmesi, Stalin'in gerçekleştirdiği büyük tasfiyenin aracı olan, 1928 yılında başlayıp 1938 yılında Buharin'in yargılanması ile doruk noktasına ulaşan büyük yargılamalar (Gösteri Davaları) (Sharlet, 1977: 165) Paşukanis ve ekolünden eleştiri almıyordu.

Sharlet'e göre Paşukanis'in ve okulunun ideolojik yoğunluğu ve kuramsal hoşgörüsüzlüğü, ilerlemekte olan sınıfsız toplumun önünde hukukun temel engel olarak görülmesinden kaynaklanıyordu. Bu inançla hukukun meşruiyetini kaybetmesine neden oldular. Sharlet, Paşukanis'in bu başarısının, kendisinin de sonunu hazırlayacak Stalin'in terör hukuku dönemine zemin hazırladığı iddiasındadır (Sharlet, 1977: 163).²¹ Head'in temel eleştirisi de budur. Head, Paşukanis'in tüm çalışmalarını Sovyetler'deki program dönüşümleri ile açıklamaktadır.

21 Hukukun sönümlenerek teknik/idari düzenlemelere dönüşeceği görüşüne alaycı bir gönderme yapan Pound, "İdari emirler yerine hukuk olsaydı, Paşukanis için yaşamını değil de işini kaybetmek söz konusu olabilirdi" kinayeli saptamasını yapmıştır; aktaran Powel (1967/1968: 30).

Şiddetli biçimde dağıtılıp ortadan kaldırılana kadar olan bitene hukuksal biçim kazandırılmasında, hukuksal biçimlerle uygulamaya yön verilmeye çalışılmasında ve bunun kuramsallaştırılmasında Paşukanis ve okulu etkili olmuştur. Paşukanis, bu süreç boyunca hep başta kurmuş olduğu ve *Hukuk Genel Kuramı*’nda ortaya koyduğu kuramsal yargılarından taviz vermek zorunda kalmış, eleştiri ve özeleştiriler/özdüzeltilmeler dizisi, hatasının bedeli olarak özeleştirisinin yeterli olmadığı noktaya kadar sürmüştür.

Stalin Anayasası olarak bilinen 1936 Anayasası (Aralık ayı) Sovyet devlet ve hukuk anlayışı ve uygulamasında sönümlenme hedefinin kesin olarak terk edildiği, istikrar ve güçlendirme hedefinin izleneceği yeni bir aşamanın başladığını gösteriyordu. Artık sosyalist hukuk yaratılacaktı. Paşukanis 1937 Ocak ayında ortadan kaldırıldı. Paşukanis ve okulu tarafından burjuva olarak nitelendirilip mübadele ilişkilerinin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak devlet ile birlikte sönümleneceği kabul edilen Sovyet hukuku sosyalist hukuk olarak nitelendirilmeye başlandı. NEP dönemi hukuku da sosyalist olarak kabul edildi (Sharlet, 1977: 169). Stalin rejimi hukuk kuramından, eğitiminin ve uygulamasından sönümlenmecî görüşü kazıyarak Vişinski eliyle yeni siyasal rejimin normativist hukuk anlayışını oluşturmuştur (Ludwikowski, 1987: 328).

Kuramsal Tavizleri ve Ortadan Kaldırılması

Paşukanis bir yandan 1920’lerin ikinci yarısından itibaren Sovyet hukuk dünyasının belirleyicisi olmuş, bir yandan da parti tarafından sürekli eleştirilerek özeleştiriye zorlanmıştır. Partinin hem hizmetkârı hem de mağdurudur. Öldürülmesine yol açan noktaya kadar hep geri adım atmıştır. *Hukuk Genel Kuramı*’nda geliştirdiği iki temel tezinden, devrim sonrası hukukun sosyalist hukuk olmadığı/olamayacağı tezinden vaz-

geçmek zorunda kalmış olsa da hukukun devletle birlikte sönümlenip ortadan kalkacağı tezinden vazgeçmemiştir.²² Bu da Paşukanis'in tezlerinin Sovyetler'deki politika değişimlerinin basit yansımaları olduğu görüşünün hatalı olduğunu göstermektedir. Paşukanis bir devrimcidir ve devrimci idarede yer almıştır. Üstlenmiş olduğu görevler kuramsal çalışmalarını da belirlemiş olabilir. Hatta bunun zaman zaman kuramın siyasete, siyasal gücün kuramsal mücadeleye araç kılınması düzeyinde olduğu da savunulabilir.²³ Bununla birlikte Paşukanis'in Marksist kurama bıraktığı büyük çalışması *Hukuk Genel Kuramı*'nın böyle bir kusurla sakatlanmış olduğunu ileri sürmek olanaklı değildir.

Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm'in yayımlanması ve akademik/siyasi yükselişi, Lenin'in ölümünden (Ocak 1924) sonra Stalin'in iktidarı alıp sol muhalefeti tasfiye ettiği ve tek ülkede sosyalizm programını açıkladığı döneme denk gelir (Head, 2004: 269).

-
- 22 Hazard'ın saptamasıyla Paşukanis, sözü kanun olan Jozef Stalin için çalışmıştır. Var olabilmek için görüşlerini değiştirmiş, ancak yine de tam itaatkâr olmamış, kuramından bir şeyler kurtarmıştır (Hazard, 1980: 273-301).
- 23 Hazard'a göre, Paşukanis müsfik (insani) bir kişi değildi. Bir devrimciydi, kibarlığın bilinmediği, yaşamda kalabilmek için saldırmak gereken çetin hayat üniversitesinde yetişmişti. Hazard, Paşukanis'in bu özelliğini kanıtlamak için uluslararası hukuk profesörü E. A. Korovin ile olan mücadelesini anlatıyor. Buna göre, Paşukanis, 1920'lerin ikinci yarısında uluslararası hukuk alanıyla da ilgilenmeye başlayınca dönemin önemli hukuk bilgini Evgeni Aleksandroviç Korovin ile karşı karşıya geldi. Paşukanis'in genel hukuk kuramı, devrimden sonra yeni bir Sovyet hukuku veya işçi sınıfı hukuku yaratılamayacağını, devrimin, sınıfsız toplumun yaratılması sürecinde burjuva hukukunun temel biçim ve kavramlarını kullanacağını ve bu hukukun da devlet ile birlikte yitip gideceğini savunuyordu. Buna karşılık Korovin ise *geçiş dönemi uluslararası hukuku* diye kendine özgü yeni bir hukukun varlığını kabul ediyordu. Hazard'a göre, Korovin Paşukanis'e düşman göründü, zaten iç hukuktaki muhaliflerini sindirmişti (Hazard ağır bir dil kullanıyor). Paşukanis'in tıynetî ortaya çıktı, tartışmakla yetinmedi (uğraşmadı), Korovin'i Sovyet sistemine düşman olmasa da siyasal yönelim bozukluğu içinde olmakla suçlarken acımasızdı. Korovin, yelkenlerini rüzgâra göre ayarlamayı savaş komünizmi yıllarında öğrenmişti, iktidarın nerede olduğunu bildiği için hemen uyum sağladı ((Hazard, 1980: 273-301).

Paşukanis 1925'ten itibaren, Troçki'nin muhalefeti de kapsayan sol muhalefete karşı çıkanlar arasındadır. 1925 yılında yayımlanan "Lenin ve Hukuksal Sorunlar" makalesinde, II. Kongre'de (1903) Lenin ile Troçki arasındaki bürokratizm tartışmasını ve bölünmeyi hatırlatıp Troçki'yi 1908-1914 arasında tasfiyecilerle birlik olmakla eleştirerek sol muhalefete karşı Stalin'e destek verir (Head, 2004: 269). Head, Stuçka tarafından çıkarılan ve Paşukanis'in editör olduğu *Hukuk Devrimi Dergisi*'nde yayımlanan bu yazıya 1903 tartışmasının özel olarak yerleştirildiğini, böylelikle Paşukanis, Stuçka ve ekibinin Troçki ve sol muhalefetin partiden ve devlet birimlerinden uzaklaştırılması kampanyasına destek verdiğinin gösterilmeye çalışıldığını savunmaktadır (Head, 2004: 155).

Paşukanis'e ilk eleştiri erken bir tarihte, Troçki'nin ve diğer sol muhalefet liderlerinin sürgüne gönderildiği 1927 yılında gelir (Head, 2001: 25). Yoldaşı Stuçka, yeni basımı yapılan *Hukuk Devrimi* kitabında Paşukanis'i eleştirmiş, hukuk anlayışının yalnızca kapitalist hukuku temel aldığını, hukukun sınıfsal işlevini göremediğini savunmuştur. Stuçka'ya göre, Paşukanis devletin rolünü küçümsemiş, hukukun sınıfsal niteliğini reddetmiş, hukuku yalnızca mübadele ilişkilerine hasretmiş, Sovyet hukuku kavramını inkâr etmiştir ve çalışmaları aşırı soyut kalmıştır. 1927 Çin Devrimi'nin başarısızlığa uğramasından sonra Stalin'in siyasasındaki dönüşümle birlikte Paşukanis de *Hukuk Genel Kuramı*'nda *düzeltilmeler* yapmaya başlar (Head, 2004: 270). Stuçka'nın eleştirilerine yanıt olarak Sovyet hukukunu "burjuva hukuku kalıntısı" olarak nitelemekten vazgeçer ve bu hukukun komünizme geçişte sosyalist amaçlar için kullanılabilirliğini kabul eder (Head, 2004: 270).

Paşukanis kitabının birinci ve ikinci basımında Sovyetler'i "emekçi devlet kapitalizmi" olarak nitelemişken, üçüncü basımında proletarya diktatörlüğü terimini kullanmıştır. Bir dipnotta da buna açıklama getirmiştir:

Bu önermenin ilk hâlinde yola çıkarak Sovyet iktisadi sisteminin tümünü “emekçi devlet kapitalizmi” olarak nitelemiştim. Bu tanımlama yeterince düşünülmemiş ve dayanaksızdı. 1923’te ilk basım üzerinde çalışırken bu hata okuyucu tarafından da yazar tarafından da fark edilmemişti. Ancak XIV. Kongre’deki tartışmadan sonra eleştiri alması kaçınılmazdı, öyle de oldu. Bu düzeltme sayesinde, temel düşünce açıklık kazandı, zira –bu bağlam için tamamen uygunsuz bir terim olan– “devlet kapitalizmi” terimini kullandığımda, konunun sadece bir yönünü, değer biçiminin ve pazardaki mübadelenin korunmuş olması yönünü görüyordum (3. basıma not) (Paşukanis, 2011: 134).

1927 yılından itibaren “Sovyet hukuku” kavramı gelişmeye başlar. Stalin’in 1930 yılında XVI. Parti Kongresi’nde “devletin sönümlenmesi (ortadan kalkması) için tarihin gördüğü en güçlü devletin oluşturulması” tezinin benimsenmesiyle “Sovyet hukuku”nun gelişimi güçlenir. Parti tarafından hukukun sönümlenmesi tezinden ne zaman vazgeçilmeye başlandığı konusu tartışmalıdır. Stalin’in 1930’daki XVI. Parti Kongresi’ndeki konuşması, Vişinski’nin makalesi (Haziran 1932) ile bunun ardından gelen hükümet kararnamesi ve Mayıs 1933’te Stalin’in gizli kararname ile kulak sürgününü durdurması ve yöneticilerin aşırılıklarını eleştirmesi, bu dönüşüm için başlangıç tarihleri olarak verilmektedir (Goldman, 1993: 339/dn. 7). Stalin Nisan 1929’da Parti Merkez Komitesi’ndeki konuşmasında proletarya diktatörlüğünün güçlendirilmesi gerekliliğini vurgulamış ve halk arasında hukuk karşıtı düşüncelerin yayılmaması konusunda uyarıda bulunmuştur.

Bu başlangıcın hangi tarihte olduğu tartışması bir yana Paşukanis’in savunduğu “burjuva hukuku-Sovyet hukuku ayrımı yoktur, mübadele ilişkilerinden köken alan hukuk vardır” görüşü siyasal gelişmelerle uyumsuz hâle gelir. Paşukanis burjuva hukukundan farklı bir sosyalist hukuk olmadığı görüşündedir, zira pazar ilişkilerinin aşılmasıyla sosyalist bir hukuk oluşmayacak ama hukuk sönümlenerek ortadan kalkacaktır.

Paşukanis hukukun niteliği konusundaki görüşlerinde de düzeltmeye gider. 1929 tarihli “Ekonomi ve Hukuksal Düzenleme” başlıklı yazısında hukukun yalnızca mübadele ilişkileri tarafından değil, üretim ilişkileri ve egemen sınıfın ekonomi politikaları tarafından da belirlendiğini kabul eder (Head, 2004: 161). Bununla birlikte Paşukanis hukukun sönümlenmesi tezini sürdürür. Mülkiyet kurumu ve pazarın zayıflamasıyla sönümlenmekte olan özel hukuk yerine, yeni bir tür olarak “iktisadi hukuk” kavramını geliştirir. Ceza hukuku yerine de “ceza siyaseti”ni koyar.

Sönümlenmeci okulun diğer temsilcisi olan Stuçka da Stalin’in yeni siyaseti karşısında özeleştiri verir. “Yolculuğum ve Hatalarım” başlıklı 1931 tarihli yazısında sosyalizmin geçiş devresinde var olacak “proleter hukuk” ile sınıf egemenliğinin aracı olan devletin ortadan kalkmasından sonra da varlığını sürdürecektir. Stuçka’yı Paşukanis izler. “Devlet ve Hukuk Kuramı” başlıklı 1932 tarihli yazısında, sosyalizmin inşasına güçlü bir devletin kuruluşunun eşlik etmesinin, Marx ve Lenin’in devletin sönümlenmesi kuramıyla çelişmediğini yazar (Head, 2001: 26). Aşağıda aktaracağımız üzere Paşukanis sönümlenme görüşünden vazgeçmemiş, ama aşamalılığı benimseyerek sönümlenmeyi komünizme ertelemiştir. Mübadele ilişkilerine vurgu yapan, hukukun sınıfsal içeriğini belirleyici olarak kabul etmeyen ve sosyalist içerikli hukuk olamayacağını kabul eden Paşukanis, artık “proletarya diktatörlüğünde hukukun emekçi çoğunluğun çıkarlarını korumak, işçi sınıfına düşman olan sınıf unsurlarını bastırmak ve sosyalist kuruluşu savunmak amacına sahip olduğunu” savunmaktadır (Head, 2004: 262).

1933’te kurulan Birlik Halk Denetçiliği (Prokurator) içinde etkili olan Vişinski, 1932 yılında hukukun istikrarı ve yargının güçlü biçimde denetlenmesi yönünde bir çağrı yayımlamıştır. 1934 yılında XVII. Parti Kongresi’nde Paşukanis’e hukuk nihi-

lizmi gerekçesiyle acımasızca saldırır. Vişinski'nin Mart 1935'te Baş Halk Denetçisi olarak atanması hukukun sönümlenmesi tezini benimseyen Adalet Komiseri Krilenko karşısında kazanılmış bir zafer anlamına gelmektedir (Goldman, 1993: 339).

Ağustos 1935 yılında Komünist Enternasyonal'in VII. Kongresi'nde sanayinin millileştirilmesi, tarımın kolektifleştirilmesi, kulak sınıfının tasfiyesi ile sosyalizmin nihai ve geri döndürülemez zaferi ve proletarya diktatörlüğü ilan edilmiş, 1936 yılında Sovyetler Birliği'nde sosyalist aşamaya geçildiğine karar verilmiştir.

Paşukanis 1935 yılında L. Gintsburg ile birlikte yazdığı *Sovyet İktisadi Hukuku Ders Kitabı* başlıklı çalışmasında, Stalin'in tek ülkede sosyalizm ile Marksizm-Leninizm katkılarını, hem de karşıdevrimci Troçkistlere rağmen yapmış olmasını övmüştür (Head, 2004: 271). Tüm kuramsal tavizlerine karşın Paşukanis hâlâ *işçi sınıfı hukuku* kavramını kullanmamaktadır. Bunun yerine makalede *işçi sınıfının sınıf hukuku* terimi kullanılmaktadır. Buna göre, Sovyet hukuku sosyalizmde egemen sınıf olan işçi sınıfının çıkarlarına hizmet etmektedir (Head, 2004: 163).

1936 yılında Stalin, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kurulmuş olduğunu, devlet aygıtının daha da güçlendirilmesi gerektiğini ilan eder. Aynı yıl Stalin'in "yasaların istikrarına her zamankinden daha fazla ihtiyacımız var" açıklaması ve birkaç hafta sonra Aralık 1936'da anayasanın kabulü, Sovyet hukuk kuramında Stalinist dönüşümün geri dönülmez aşamasını simgelemektedir. Tüm düzeltmelerine rağmen hukukun sönümlenmesi görüşünden vazgeçmemiş olan Paşukanis yine de dönüşüm çabası içindedir. Aynı yıl yayımlanan "Sosyalizmde Devlet ve Hukuk" son özeleştirî yazısıdır. "Ülkemizde sömürücü sınıfların tasfiyesi tamamlanmıştır" kabulüyle başlayan Paşukanis, bu durumda sosyalizmde devletin işlevinin ne olacağı sorusuna yanıt aramaya çalışmaktadır. Bulduğu yanıt aşamalıdır. "Sosyalist toplum devletli bir toplum olarak örgütlenmiştir. Sosyalist devlet ve hu-

kuk komünizmin en üst aşamasına kadar tam olarak korunacaktır” (Head, 2004: 166). Önemli nokta “tam olarak” korunmadır. Marx ve Lenin’de işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesiyle devletin sönümlenmeye başlayacağı kabulü vardır. Paşukanis sönümlenmenin bir oluşu anlatmasını bir yana bırakarak, belirsiz bir üst komünizm aşamasına kadar devlet aygıtının ve hukukun korunmasını kabul etmektedir. Paşukanis bu yazısında *Hukuk Genel Kuramı*’na ilişkin özeleştiri de yapmaktadır.

Bu sorunu *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*’de tam anlamıyla yanlış yorumladım. Devlet, hukuk ve ahlakı, basitçe, sosyalist içerikle doldurulamayacak ve böylesi bir içerik gerçekleştiği oranda sönümlenecek olan burjuva biçimler olarak nitelendirdim. Marksizm-Leninizme yabancı olan bu fahiş hata, işçi sınıfı devletin, komünist işçi sınıfı ahlakının ve sosyalizmin kuruluşunun aracı olarak iş gören Sovyet devletin hukuku olan Sovyet hukukunun anlamını çarpıtmıştır (Head, 2004: 166).

Bu son özeleştiri yazısıyla Paşukanis, Marksist klasik devlet kuramının çarpıtılmasında önemli bir işlev görmüştür. Buna karşın Paşukanis 1937’nin ilk ayında ortadan kaldırılmıştır. Ancak Stalin “[i]nfaz etmeden önce hizmetlerine bir kez daha başvurmuş, sosyalizmin zaferini ilan eden 1936 Anayasası’nı hazırlayan komitede görevlendirmiştir” (Head, 2004: 166).²⁴

Paşukanis’in tasfiyesinin ilk işareti Stalin’in görüşlerinin seslendiricisi olarak bilinen Pavel Yudin tarafından 20 Ocak 1937 tarihli *Pravda*’da verilmişti. Sharlet bu yazıyı, hukukta karşıdevrimin başlangıç işareti olarak nitelemektedir (Sharlet, 1977:

24 Hazard, anayasa yapım sürecindeki otoritesi ile birkaç ay sonra ortadan kaldırılacak olması arasındaki garipliği vurgulamak için bir anısını aktarıyor: “Chicago Üniversitesi’nden Samuel Harper, yeni anayasa hakkında Paşukanis ile yapacağı görüşmeye beni de götürdü. Paşukanis o sırada Anayasa Taslağı Hazırlayan Komitenin başkan vekiliydi. Görüşmenin içeriğini unuttuysam da Paşukanis’in müteahhim tavrı aklımdan çıkmadı. Yabancı konuşma ince-lik gösterdi, ancak mutlak bir yetke ile konuşuyordu. Birkaç ay içinde düşman sayılacağından ve görüşlerinin ders kitaplarından çıkarılacağından haberdar değildi.” (Hazard, 1980: 273-301).

170). Yudin *Pravda*'daki yazısında örtük biçimde Paşukanis'i, ceza kanunundaki en ağır suçla, halk düşmanı olmakla suçlamıştır (Sharlet, 1977: 170). Paşukanis tasfiye edilmesi gereken hukuk anlayışının lideri olduğu gibi bir halk düşmanıdır. Paşukanis Ocak 1937'de ortadan kaldırılır.

Paşukanis'in ortadan kaldırılmasından sonra, Sovyet İnşası ve Hukuk Enstitüsü'nün yöneticiliğine Vişinski getirilmiştir. Paşukanis burjuva hukuka ve burjuva hukuk anlayışına/kuramına sınıf egemenliği fikrinin eklenmesinin Marksist hukuk ve kuramı için yeterli olmadığını savunuyordu. Vişinski'nin yerleştirdiği yeni öğretisi ise "sosyalist normativizm" (Hazard, 1980: 273-301) ve sosyalist normativist-pozitivizm olarak nitelendirilebilir.

Paşukanis'in Moskova Hukuk Enstitüsü'ndeki dersleri Stalgeviç tarafından üstlenilmiştir (Paşukanis'i uzun süre eleştirmiş olan Stalgeviç de 1939 yılında bu görevden uzaklaştırılacaktır). Paşukanis'in editörü olduğu hukuk kuramının önemli dergisi *Sovetskoe gosudarstvo* [Sovyet Devleti] yayınına Şubat 1937'den Eylül'e kadar ara vermiş, çıkan ilk sayı ise tamamen halk düşmanı Paşukanis'in ve onun Marksist olmayan kuramının maskesinin düşürülmesine ayrılmıştır. Moskova davalarında da başsavcı Vişinski o tarihte ortadan kaldırılmış olan Paşukanis'i "Troçki-Buharin çetesinin liderlerinden" olmakla suçlamıştır. Vişinski o tarihe kadarki Sovyet hukuk bilimine hâkim olan hukukçuların "bizim bilimimize, devletimize ve vatanımıza Marksizm-Leninizmi savunma maskesiyle ihanet etmek"le ve "kışkırtıcı hainlere" dönüşmekle suçlamıştır (Head, 2001: 26). Paşukanis'in ardından yaşanan tasfiyeyi yukarıda ele aldığımızı anımsatalım.

İade-i İtibar

Stalin Mart 1953'te öldü. 1956 yılında XX. Kongre'de N. Hruşçov'un konuşmasından sonra, Mart 1956'da Yüksek Mahkeme'nin Askeri Bölümünün kararı ile Paşukanis'in itibarı

iade edildi (Beirne ve Sharlet, 1980: 273-301/dn. 2).²⁵ Paşukanis'in öğrencisi olmuş ve daha sonra eserlerini Batı'ya tanıtmış olan Hazard bu kararı 1957 yılında *American Society of International Law* dergisinde "Paşukanis Hain Değil" başlığı ile duyurdu (Hazard, 1957: 385).

Ancak eserleri yeniden basılmadı. Resmî görüş, Paşukanis'in Sovyet hukukunun "sönümlenmekte olan burjuva hukuk" olduğu tezine karşı çıkmayı sürdürdü (Head, 2004: 275). Hruşçov'un 1961 yılında, gelecek yirmi yıl içinde kamu özerk yönetiminin yerleşeceğini açıklaması, saf komünizmin gelmekte olduğunun, dolayısıyla hukukun sönümleneceğini savunan Paşukanis'in görüşlerinin yeniden değer kazanacağını sanılmasına yol açsa da bu öngörü gerçekleşmedi (Powel, 1967/1968).

Stuçka, Krilenko, Goikhbarg ve tasfiye edilmiş diğer hukukçuların da itibarları iade edilmiştir. İade süreci Paşukanis için diğerlerine göre daha yavaş gelişmiştir. Örneğin Paşukanis kadar ağır suçlamalara maruz kalmış olan Stuçka, Letonya komünist hareketinin kahramanları arasına katılmış, çalışmalarının bir kısmı, özellikle temel eseri olan *Özel Hukuk Kuramına Giriş* kitabı Riga'da 1964'te yeniden basılmıştır. Paşukanis'in çalışmaları ise yeniden basılmamıştır. Enstitüde eski yöneticilerin portreleri arasına portresi asılmış, ancak görüşleri tartışmak için bile geçerli sayılmamıştır. Kitapları da Lenin Kitaplığı'nın açık raflarında durmaktadır (Hazard, 1980: 273-301).

SSCB'de yapılan Sovyet hukukuna ve tarihine ilişkin çalışmalarda Paşukanis'ten söz edilmemiştir. Bununla birlikte 1968 yılının mart ayında Moskovalı akademisyen ve bilim adamları örgütünün hukuk birimi tarafından "Dahi Sovyet Hukuk Bilgini Y. B. Paşukanis" başlıklı bir anma toplantısı düzenlenmiştir (Kamenka ve Tay, 1970: 74). Toplantının yöneticiliğini ise, gariptir ki, 1937'de Paşukanis'in tasfiyesinde önemli rol üstlenmiş olan S. N. Bratus yapmıştır. Bratus konuşmasında *Hukuk*

25 İnternet yayını "Memories of Paşukanis" başlığı ile yapılmıştır.

Genel Kuramı kitabından söz ederken “kimi yanlış kabullerine karşın, bu kitap çözümlemelerinin keskinliği ve Marksist yöntemi derinlikli uygulayışıyla seçkin bir yere sahiptir” saptamasını yapmıştır. Toplantıda Paşukanis’in mesleki yaşamı 1936 yılına kadar ele alınmış ancak ortadan kayboluşuna değinilmemiştir. Bu toplantının ne vesileyle yapıldığına ilişkin bilgi de verilmemiştir. Paşukanis 23 Şubat 1891’de doğmuş olduğuna göre yapılan doğumunun yıldönümü toplantısı değildir.

Paşukanis’in Doğu Bloku dışındaki etkileri ve özellikle günümüzde onun hakkında yapılan çalışmaların incelenmesi ayrı bir yazının konusu olabilir.

Geride Kalan: Hukukta Marksist Yöntem

Hukuk Genel Kuramı kitabı 1924 yılında yayımlandı. Bugüne değin aşılamadı. Marx’ın kapitalist üretim ilişkilerini çözümlemek için kullandığı yöntemi hukuk incelemesine taşıyan *Hukuk Genel Kuramı*, Paşukanis’in yaşam öyküsünden ve siyasal iktidarla ilişkisinden bağımsız bir anlama sahip. Birinci bölümde anlatılan siyasal/tarihsel arka plan elbette çalışmanın anlaşılması için yardımcı olacaktır. Bu bölümde ise siyasal/tarihsel çatışma ve kopmalara gönderme yapmadan *Hukuk Genel Kuramı* kitabı çok sayıda alıntı²⁶ yapılarak Paşukanis’in cümleleriyle özetlenmeye çalışılacaktır. Elbette her özetlemede özetleyen yorumu belirleyicidir, seçimlerde belirleyici bu yorumun yanı sıra açık yorumlar da yapılmıştır. Okuyucu doğrudan alıntılar ile yorumlar arasında yitmemeye dikkat etmelidir.

Öncelikle kitabın planını aktarmamız Paşukanis’in kurgusunu anlamamıza yardımcı olabilir. *Hukuk Genel Kuramı*, girişi izleyen yedi bölümden oluşuyor. Paşukanis çalışmasına sonuç yazmamış. Girişte “Genel Hukuk Teorisinin Görevleri” başlığı

26 Atıflar metin içinde eser adına yer verilmeden sayfa numarası gösterilerek yapılacaktır. Metni şişirmemek için olabildiğince kısa ve kısaltarak atıf yapılmıştır. Kitabın Türkçe basımı esas alınmakla birlikte çeviride küçük düzeltmeler de yapılmıştır.

altında hukuk genel kuramının ne anlama geldiği açıklanmış ve genel kuram kavramının tarihsellikte çelişebileceği şüphesi giderilmeye çalışılmıştır. Birinci bölüm (“Soyut Bilimlerde Somutun Kuruluş Yöntemleri”) hukuk genel kuramı oluşturulması için kullanılacak yöntemi, en gelişkin toplumsal ilişkilerden en soyut kavramları oluşturarak somutu yeniden ele almak gerekliliğini açıklamaktadır. İkinci bölümde (“İdeoloji ve Hukuk”) hukukun yalnızca sınıf egemenliğini gizleyen ideolojik bir araç olduğu savı eleştirilip hukukun ürettiği toplumsal ilişki, mübadele ilişkisi olarak saptanmaktadır. Üçüncü bölümde (“İlişki ve Hukuk Kuralı”) mübadele ilişkisinin hukuku üretmesi ve hukukun da toplumsal ilişkileri belirlemesi ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde (“Meta ve Özne”) mübadele ilişkisinden türeyen hukuksal ilişki çözümlenmeye başlanmakta, bunun için de hukuk öznesi incelenmektedir. Devletin varlığının hukukla, hukukun oluşumunun da devletle açıklanmasının hatalı olduğu beşinci bölümde (“Hukuk ve Devlet”) ortaya koyuluyor. Altıncı bölümde (“Hukuk ve Ahlak Düşüncesi”), ahlakın hukuktan farkı ve onunla zorunlu birliği açıklanıyor. Yedinci ve son bölüm (“Hukuk ve Hukukun İhlali”) hukuku ihlalin öncelediğini saptıyor ve en gelişkin ihlal biçimi olarak ceza hukukunun mübadele ilişkilerinden köken aldığını ve onun biçimleriyle açıklanabileceğini ortaya koyuyor.

Sönümlenme

Bütün çalışmada devlet gibi hukukun da burjuva toplumunun bir biçimi olduğu, bu biçimlere sosyalist içerik verilemeyeceği, burjuva toplumunun özelliği olan mübadele ilişkileri aşıldıkça, yani sosyalist ilişkiler kuruldukça bu biçimin de sönümlenip gideceği tezi belirleyicidir. Paşukanis devrim sonrası hukuku bir yana atmamakta, ancak sosyalist bir hukuk (ve devlet) yaratılamayacağını savunmaktadır. Burjuva toplumdan

devralınan biçimler eleştirilerek, bozularak, yıpratılarak kullanılacak; bunlar üretim ve mübadele ilişkilerinin kapitalist niteliği aşıldığı oranda yerini başka bir düzenleme biçimine bırakarak sönümleneceklerdir. İşçi sınıfı kendi devletine (hukukuna ve ahlakına) karşı eleştirel bir tavra sahip ve “bu biçimlerin varlıklarının ve aynı zamanda yok oluşlarının tarihsel zorunluluğunun bilincinde olmalıdır” (s. 168). Paşukanis’in ortaya çıkacak düzenleme biçiminin ne olacağına veya olabileceğine ilişkin saptamalarına aşağıda yer vereceğiz.

Kitabın tamamına egemen olan ve hemen her bölümde de açıkça yinelenen temel tez Giriş bölümünde ortaya konulmaktadır. Kapitalist üretim biçiminin aşılması, daha doğrusu Paşukanis’in Marx’tan alıntılarla vurguladığı gibi mübadelenin aşılması ile yeni üretim ilişkilerinin sosyalist hukuku oluşmayacak, fakat hukuk sönüp gidecektir. Hukuksal biçim ölümsüz değildir.

İşçi sınıfı hukukunun, kendisine başka genel kavramlar bulmak zorunda olduğu ve bu arayışın da Marksist hukuk kuramının görevi olması gerektiği söylenilmektedir. (...) Bu eğilim, işçi sınıfı hukuku için kendine özgü yeni genel kavramlar talep ederken pek devrimci görünmektedir. Fakat gerçekte, hukuksal biçimin ölümsüzlüğünü ilan edip, bu biçimi, tam gelişimine izin veren belirli tarihsel koşullardan soyutlamaya ve sürekli yenilenme yeteneğine sahipmiş gibi sunmaya çalışırlar. Burjuva hukukunun belirli kategorilerinin (şu ya da bu buyrukların değil, belirli kategorilerin) sönümlenmesi, hiçbir biçimde, işçi sınıfı hukukunun yeni kategorilerinin bunların yerini alması anlamına gelmez. (...) Burjuva hukuk kategorilerinin sönümlenmesi, genel olarak hukukun sönümlenmesi, insan ilişkilerindeki hukuksal unsurun yitip gitmesi anlamına gelecektir (55-56).

Bu kabulden yalın ve güçlü sonuçlar çıkmaktadır. Kapitalizmin en gelişkin hâline getirmiş olduğu hukuksal biçimler sosyalist ilişkilerin kalıbı olarak kullanılamaz, kullanı-

lıyor olması kapitalist üretim ilişkilerinin geriletilmiş olsa da henüz aşılmadığını gösterir, hatta bu hukuksal biçimler kapitalizmdeki gelişkinliğiyle, eleştirilmeden ve bozulmadan kullanılabiliyorsa, sosyalist toplumsal ilişkilerin gelişme düzeyi düşüktür.

Devrimden sonra kapitalist üretim ilişkileri aşılrken oluşan yeni ilişkilerin hukuksal kurgusunda yepyeni düzenleme araçları gelişebilir, ama ilk elde kapitalizmin yaratmış olduğu hukuksal biçimler yeni ilişkilerin biçimi olmayı sürdürecektir. Paşukanis bunu kabul etmekte, bununla birlikte sosyalist içeriği taşıyan burjuva hukuki biçimlerin bu içerikleriyle gelişmelerini sürdüremeyeceklerini düşünmektedir. Zira kapitalist üretim/mübadele ilişkilerinin aşılmasıyla gelişen yeni toplumsal ilişkiler, burjuva hukuki biçimler tarafından özümленemezler.

Ahlakın, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır. İşçi sınıfı bu biçimleri kullanmak zorunda olsa bile, bu durum kesinlikle, onların sosyalist bir içerik olarak gelişmeyi *sürdürecekleri* anlamına gelmez. *Bu biçimler, sosyalist içeriği özümleyemezler*; bunlar, söz konusu içerik gerçekleştiği oranda sönümlenmek zorunda kalacaklardır (abç) (167).

Yapılması gereken, zorunluluğu anlamak, kendi devletine ve hukukuna karşı eleştirel bir tavır geliştirmek ve hukuksal biçimlerin yok olacağını kabul etmektir. İşçi sınıfı, sadece burjuva devletine ve ahlakına karşı değil, kendi öz devletine ve ahlakına karşı da serinkanlı bir eleştirel tavra sahip olmak zorundadır. Başka bir ifadeyle işçi sınıfı, bu biçimlerin varlıklarının ve aynı zamanda yok oluşlarının tarihsel zorunluluğunun bilincinde olmalıdır (168). Bunun, uygulama sonucu yeni içerikleri taşımak zorunda olan hukuksal biçimleri sakınmamak, bozulmaları, sapmaları, çatışmaları değerlendirirken bunların bir yeni düzenlemenin olanağını yaratıp yaratmadıkları veya düzeltil-

mesi gereken bozukluklar olup olmadıklarına serinkanlı eleştiriyle karar vermektir. Paşukanis, kuramının bu olağanüstü önemli sonuçlarını görmemiş olamaz, ancak Stalinist dönemin bedeli ölüm olan çatışmalarında her sapmayı hukukun sönümlenmesinde yeni bir olanak olarak değerlendirmiştir.

Paşukanis'in mesleki ve toplumsal rolündeki olumsuzluklar da bu temel teziyle açıklanabilir. Lenin'in ölümünden sonra iktidarı ele geçiren Stalin'in devletin yenilenmesi ve güçlendirilmesi için hukuku bir terör aracı olarak da kullandığı politikaların hukuksal kuruluşu ve uygulanmasına destek vermesini, kendi kendine hukuksal biçimlerin yıpratılmasının/bozulmasının sönümlenmelerinde bir aşama olduğu düşüncesi ile gerekçelendirmiştir. Paşukanis'in zorlanarak yaptığı özeleştirilere, *Hukuk Genel Kuramı*'ndan taviz vermesine rağmen, Stalinist rejim tarafından ortadan kaldırılması da bütün özeleştirî ve düzeltmelerine rağmen mübadele ilişkilerinin aşılmasıyla devletin ve hukukun sönümleneceği görüşünden vazgeçmemesiyle açıklanabilir.

Paşukanis'in çalışması, devrim sonrası devletine ilişkin Marx ve Lenin'in yazılarından sonraki en tutarlı ve keskin incelemedir. Bu dönemde kapitalist üretim ilişkilerinin aşılmasıyla hukuk yerini teknik düzenlemelere bırakmaya başlayacaktır.

İktidarın proletarya tarafından ele geçirilmesi sosyalizmin temel koşuludur. Bununla birlikte tecrübe, örgütlü ve planlı üretim ve dağıtımın, iktisadi birimlerin pazar aracılığıyla birleştirildiği meta mübadelesinin yerini bugünden yarına alamayacağını da göstermiştir. Bu mümkün olsaydı, mülkiyetin hukuksal biçimi tarihsel olarak tamamen ortadan kalkmış olurdu (132). (...) Planlı ekonominin inşası görevi yerine getirilmediği, çeşitli işletmeler ve işletme birlikleri arasındaki pazar ilişkisi sürdüğü sürece hukuksal biçim de yürürlükte kalacaktır. (...) "İktisadi hesaplama" ilkesinin uygulanması, millileştirilmiş büyük sanayide bile birbirleri arasındaki ilişkinin piyasa aracılığıyla sağlandığı iktisadi

birimlerin oluştuğunun göstergesidir. Devlet girişimleri dolaşımın koşullarına tabi oldukça, bunların aralarındaki ilişki teknik eşgüdüm biçiminde değil, sözleşme biçiminde ortaya çıkar ve ilişkilerin saf hukuksal, yani yasal düzenlemesi mümkün ve gerekli hâle gelir (...) Bir yandan, doğal, (meta biçimi altında) maskeleyenmemiş, rasyonel biçimde ortaya çıkan iktisadi kategorilerle ve üretim birimleri arasındaki toplumsal ilişkilerle devinen bir iktisadi yaşama sahibiz. Burada, üretim ve dağıtım plan ve programları biçiminde ortaya çıkan teknik belirlenimler, doğrudan yönergeler geçerlidir. Bu tip yönergeler somuttur ve koşullar değiştikçe sürekli olarak değişirler. Öte yandan, değer biçimi altında dolaşan metalara ve bununla bağlı olarak da iktisadi birimler arasında sözleşme biçimi altında ortaya çıkan ilişkilere sahibiz. Burada ise, özerk özneler arasında az çok sabit ve sürekli biçimsel kural ve sınırlamalar (medeni kanun ve ayrıca ticaret kanunu) ve uyumsuzlukları çözerek bu ilişkilerin gerçekleşmesine yardım eden organların (mahkemeler, hakem heyetleri) yaratılması söz konusudur. Açıktır ki birinci eğilim, hukuk disiplininin gelişimi için bir ufuk sağlamıyor. Bu eğilimin aşamalı zaferi genel olarak hukuksal biçimin aşamalı olarak ortadan kalkması anlamına gelecektir (133-134). (...) Hukuksal biçim sınırlı ufkuna bizi ancak geçici olarak tutsak eder; varlığını sadece ve sadece kesin olarak tükenmek için sürdürür (135).

Hukuksal biçimin ve hukuksal ideolojinin ortadan kaldırılmasının gerçek koşulu, bireysel çıkarla toplumsal çıkar arasındaki karşıtlığın aşıldığı bir toplumsal durumdur (103).

Özel çıkar karşıtlığı hukuksal düzenlemenin ana temellerinden biridir. Bu aynı zamanda hukuksal biçimin mantıksal temeli ve hukuksal üstyapının gelişiminin gerçek nedenidir. İnsanların hareketleri en karmaşık kurallarla düzenlenebilir, fakat bu düzenlemede hukuksal unsur, çıkar farklılaşmaları ve çatışmalarının başladığı yerde başlar. [Hukuksal düzenlemenin bu çıkar farklılaşmasına karşın -OK] amaç birliği teknik düzenlemenin koşuludur (78).

Hukuk Genel Kuramı Kavramı

Paşukanis, “Giriş”te hukuk genel kuramının anlamını açıklamaktadır. Hukuk genel kuramı için verdiği, tarih dışı değişmez kategorileri kullanır gibi görünen tanım ilk bakışta Marksist yöntem ile çelişir. Yaklaşık yirmi sayfalık uzunca girişte görünüşte oluşan bu çelişkiyi gidermeye çalışmaktadır. Hukuk genel kuramı,

temel, yani en soyut hukuki kavramların geliştirilmesi olarak tanımlanabilir. Bu kategoriye örneğin, “hukuk kuralı”, “hukuksal ilişki”, “hukuksal özne” ve benzerleri gibi tanımlar girer. Bu kavramlar, soyut nitelikleri dolayısıyla, hukukun herhangi bir alanında kullanılabilir; bunların sistematik ve mantıksal anlamları, uygulandıkları somut kapsamdan bağımsız olarak aynı kalır (41).

Paşukanis bu kavramların olgudan soyutlanarak yaratıldığını özellikle vurgulamaktadır:

Hukuk genel kuramına (...) sadece biçimsel, saymaca tanımlamalarla ve yapay kurgularla uğraştığı itirazı yöneltilemez. ... Hukuk kuramı (...) soyutlamalarla çalışır; (...) bu soyutlamaların gerisinde tamamıyla gerçek toplumsal güçler gizlenmektedir (54). Bu en soyut ve yalın hukuksal kavramlar, yürürlükteki hukuk kurallarının mantıksal işlenmesinin bir sonucudur ve hukuksal ilişkilerle bunların ifadesi olan hukuk kurallarının kendiliğinden olma niteliği ile karşılaştırıldığında, bilinçli yaratının geç ve üstün bir ürününü temsil ederler (41).

Hukuksal biçimlerin maddeci açıklaması bu biçimlerin taşıdıkları içeriklerin açıklamasından daha önemlidir. Paşukanis bu açıdan Marksist hukukçular arasında özgün bir yere sahiptir. Hukukun egemen sınıfın çıkarlarını temsil ettiğini, bu çıkarın taşıyıcısı ve güvencesi olduğunu saptamakla veya hukukun bu sınıf egemenliğini gizleyen ideolojik bir araç olduğunu kabul etmekle yetinmemekte, söz konusu içeriğin aldığı biçimleri, içeriklerini bir yana atmadan özel olarak incelemektedir.

Hukuk Genel Kuramı’ndaki arayış dünyanın burjuva hukuksal tasarımıını çözümlemek ve çözmektir. Hukuk âlemi yercilleşmekte, hukukun öte dünyası, dolayım gösterilerek erişilebilir kılınmaktadır. Almanca basıma önsözde hukuk ile hukuk bilgisinin yarattığı dolayımın çözülmesi görevini saptamaktadır:

Engels, dünyanın hukuksal tasarımı, burjuvazinin klasik tasarımıdır; “dogmanın ve tanrısal hukukun yerini insansal hukukun, kilisenin yerini de devletin aldığı”, “tanrıbilimsel anlayışın bir tür dünyasallaşması” olan klasik tasarımıdır, saptamasında bulunurken haklıdır. (...) Dünyanın burjuva hukuksal tasarımıına karşı savaşım, Sovyet Cumhuriyeti hukukçuları için bugün hâlâ güncel bir görevdir (28-29). (...) Burjuva hukukçuları tarafından, dönemlerinin ve sınıflarının ihtiyaçlarından yola çıkarak geliştirdikleri genelleme ve soyutlamaları bir yana bırakmamalı, bu soyut kategorileri çözümleyerek gerçek anlamlarını sergilemeli ve hukuksal biçimin tarihsel koşullanmalarını ortaya koymalıdır (59).

Paşukanis geliştirmeye çalıştığı hukuk genel kuramına Marksist veya proleter gibi bir niteleme getirmemiştir. İşçi sınıfı hukuku olamayacağı gibi Marksist hukuk kuramı da olamaz. Bu nedenle hukuk genel kuramı kavramını kullanmış, önüne Marksist nitelemesini getirmemiştir.

Marksist olarak kendime saf hukuk kuramı kurma görevi yüklemedim, bir Marksist olarak kendime böyle bir görev vermem de mümkün değil. (...) amaç, hukuksal biçimin ve bu biçimi dile getiren özgül kategorilerin, toplum bilimsel bir yorumu[*dur*] (106). (...) Marksist eleştirinin görevi, sadece bireyci burjuva hukuk kuramlarını çürütmeyi değil, ayrıca, hukuksal biçimin kendisini çözümlemeyi, onun toplum bilimsel köklerini açığa çıkarmayı, temel hukuksal kavramların tarihsel göreceliğini ve koşullanmasını göstermeyi de içerir (30).

Bu sayede üretim/mübadele ilişkilerinin kalıpları/ürünleri olan en gelişkin hukuksal biçimlerin, kapitalist üretim ilişkile-

rinin aşılmasıyla ortaya çıkan yeni toplumsal ilişkilerin biçimi olarak kullanılmasının olanaksızlığı anlaşılabilecektir.

Soyut Bilimlerde Somutun Kuruluş Yöntemleri

“Hukuk genel kuramını kurmak için neden kapitalist ilişkilerin hukuku incelenmektedir” sorusu, devrim sonrası yazan bir Marksist hukukçu için yanıtlanması zorunlu bir sorudur.

Neden devrim sonrası gelişen hukuk incelenerek genel kuram oluşturulmamaktadır? Sorunun yanıtı elbette sönümlenme kavramıyla bağlantılı. Devrim sonrası gelişen ve gelişecek toplumsal ilişkilerle sönümlenecek ve ortadan kalkacak bir hukuktan genel kuram oluşturulamaz. Bunun dışında bir toplumsal olguyu incelemek için doğru yöntem en gelişkin biçimlerden, en üst soyutlama düzeyinden başlamaktır. Paşukanis hukuk genel kuramını burjuva hukukun incelenmesiyle oluşturmasını, sosyal bilimlerde yöntemin ne olması gerektiği ile açıklamaktadır:

Her bilimin, ona dayanarak gerçekliği yeniden ürettiği, kendine özgü bir tasarımı vardır. Böylece bütün bilimler, tüm ilinti, ilişki ve biçim zenginliği ile gerçekliği en yalın soyutlamaların bileşimi olarak kurar. (...) Gerçekliği en yalın parçalarına ayırtıramadığımız zaman, soyutlama bize yardım eder (...) Sosyal bilimlerin olgunluğu, soyutlama derecesinin gelişmişlik derecesiyle belirlenir. (...) Bu kategorilerden yola çıkan (...) [kuramcı] aynı somut bütünselliği yeniden üretir; fakat kopuk kopuk ve kaotik biçimde değil, sayısız iç ilişkilerin ve belirlenimlerin zengin bütünlüğü olarak (61).

Hukukun kullandığı kavramlar salt insan aklının ürünü değildir. Kavramların anlattığı toplumsal ilişkiler gerçektir/tarihseldir. Kavramların, kuramlar içindeki gelişim tarihlerini önceleyen toplumsal ilişkilerde gerçek birer tarihleri vardır. Paşukanis bunun için iktisattaki değer kavramını örnek vermektedir:

Sosyal bilimlere, örneğin ekonomi politiğe dönersek ve temel kavramlarından birini, örneğin değeri ele alırsak, değer kavramının, düşünsel bir öge olarak ekonomi politik kuramı tarihinin bir parçası olmakla kalmadığını, değer in gerçek bir tarihinin, bu kavramları gitgide bir tarihsel gerçekliğe dönüştüren bir insan ilişkileri evriminin var olduğunu da görürüz (63).

Aynı özellik hukuk için de geçerlidir:

Genel belirlenimiyle hukuk, biçim olarak hukuk da sadece uzman hukukçuların kuramlarında ve zihinlerinde yaşamaz. Bir düşünce sistemi olarak değil, üretim ilişkilerinin baskısı altında, insanların bilinçli tercihlerine dayanmadan oluşan özel ilişkiler sistemi olarak ortaya çıkan gerçek, paralel bir tarihi vardır (64).

Toplumsal ilişkiyi inceleyen kişinin soyutlamalara erişebilmesi için ilişkinin ortaya çıktığı andan inceleme anına kadarki tüm tarihsel gelişimi izlemesi gerekmez. Erişilebilen ve en gelişkin olduğu düşünülen aşamanın incelenmesi soyutlama ve kavram geliştirme olanağı verecektir. Bilimsel araştırmanın ilişkinin geçirdiği tarihsel yolu izlemesi gerekmez. Tam tersine araştırma en gelişkin hâlden başlamalıdır. Paşukanis'in hukuk genel kuramını oluştururken uyguladığı Marx'ın yöntemine göre "[t]arihsel olarak kaçınılmaz olan, hiçbir şekilde, yöntemsel olarak doğru değildir.²⁷ Geçmiş oluşumların, kendilerinden sonra gelen ve bunun sonucu olarak daha gelişkin ve üstün biçimlerin tahliliyle açıklanması" (67) gerekir.

Toplumsal olguların açıklanmasında burjuva toplumu en gelişkin biçimleri sunmaktadır. Paşukanis bu kabulü için Marx'a atıf yapmaktadır:

Burjuva toplumu, üretimin olabilecek en gelişkin ve zengin tarihsel örgütlenmesidir. Bundan dolayı, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve yapıyı anlamamızı mümkün kılan kategoriler aynı

27 Karl Marx (1983) "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş (1857)", *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Beşinci Basım, Ankara: Sol Yayınları, s. 237-246.

zamanda, tüm geçmiş toplumların yapı ve üretim ilişkilerini, üzerine inşa edildiği unsurları ve tam aşılmamış, kısmen varlığını sürdüren kalıntılarıyla kavramımızı mümkün kılar.²⁸

Paşukanis Marx'tan yöntemle ilişkin alıntılar yaptıktan sonra hukuk incelemesinin bilimsel yöntemini saptamaktadır.

(...) Hukuksal biçimin en yalın ve en soyut görünüşünde tahliyle işe başlamalı ve aşama aşama karmaşık biçimlere geçerek tarihsel somuta ulaşmalıyız. Kavramların diyalektik evriminin, tarihsel gelişmenin diyalektik evrimine denk düştüğünü unutmamalıyız (68).

Hukukun tarihsel evriminde ve en gelişkin aşamaya gelmesinde meta üretimi temeldir:

Tarihsel evrim, sadece hukuksal kuralların ve kurumların içerisinde bir değişikliğe yol açmaz; aynı zamanda hukuksal biçimin kendisinde de bir gelişim yaratır. Uygarlığın belirli bir aşamasında ortaya çıktıktan sonra hukuksal biçim, komşu alanlarla (din, ahlak) sınırlarını belirlemeden ve zayıf bir iç ayrımlaşma ile uzun süre gelişiminin ilk basamaklarında kalır. Ancak aşamalı bir evrimle, en üst kesinlik, en derin ayrımlaşma ve doruk noktasına ulaşır. Bu üst gelişme aşaması, tamamen belirlenmiş toplumsal ve iktisadi ilişkilere denk düşer. Aynı zamanda bu aşama, hukuku kuramsal olarak organik bir bütünlük olarak gösteren bir genel kavramlar sisteminin ortaya çıkışıyla tanımlanır (68). (...) Hukuksal kategoriler, görünüşteki evrenselliklerinde, belirlenmiş tarihsel öznenin, belirlenmiş yönünü dile getirirler: burjuva toplumunun meta üretimi (67).

İdeoloji ve Hukuk

Hukukun bir ideoloji olduğu, bu niteliğiyle kullanıldığı ve sınıf egemenliğini gizlediği görüşü Paşukanis'in hukuk genel kuramı oluşturma girişiminin karşısındaki engellerden biridir.

28 Marx, "Ekonomi Politigi'nin Eleştirisine Giriş (1857)", s. 243.

Hukuksal kurallar, kavramlar, kurumların ideolojik nitelikte olması, onların nesnel olarak kavranabilmesine ve bu kavramlaştırmanın da toplumsal ilişkileri açıklamakta kullanılabilmesine engel değildir.

Paşukanis hukukun ideolojik niteliğini kabul etmekte fakat ideolojik görünümü dışında onun gerçekliğinin yadsınmasını reddetmektedir:

Sorun kesinlikle, hukuksal ideolojinin (veya hukuksal psikolojinin) varlığını kabul etmek veya reddetmek değil, fakat hukuksal kategorilerin ideolojik görünümleri dışında görünümleri olmadığını kabul etmektir (69). (...) Bir kavramın ideolojik niteliği, ifadesi olduğu ilişkilerin maddiliğini ve gerçekliğini ortadan kaldırmaz (72). (...) Belirli bir kavramın ideolojik niteliğinin saptanması, hiçbir biçimde nesnel gerçekliği, yani sadece bilinçteki değil dış dünyadaki gerçekliği de inceleme yükümlülüğünü ortadan kaldırmaz (71). (...) Örneğin, meta kategorisinin, açık ideolojik niteliğine karşın nesnel bir toplumsal ilişkiyi dile getirdiğini çok iyi biliyoruz. (...) Ekonomi politiğin genel kavramları sadece ideolojik öğeler değil, fakat onlar sayesinde nesnel iktisadi gerçekliğin bilimsel olarak, yani kuramsal olarak kavranabileceği soyutlamalardır (70).

Kapitalist üretim/mübadele ilişkilerinin ürünü olan en gelişkin hukuksal biçimlerin ideolojik yönlerinden temizlenerek incelenmesi, onlardan en soyut hukuksal biçimlere erişilmesi geçmişin ve oluşun bilgisini üretme olanağı verecektir.

Paşukanis'in hukuk ve hukukun ideolojik niteliği konusunda benimsediği konumdan kaynaklanıyormuş gibi görünen yanlış sonuçları düzeltmesi gerekmiştir. Hukukun varlığı yalnız bilinçteki ideolojik varoluşu ile sınırlı değilse, hukuk toplumsal ilişkilerden kaynaklanıyorsa ve hukuk bir toplumsal düzenleme aracıysa, görünüşte bir çelişki ortaya çıkar. Bu durumda "toplumsal ilişkilerin kendi kendilerini düzenlediğinden (74)" söz etmiş oluruz. Böyle bir çelişkinin görüntüsünün ortaya çık-

masının nedeni toplumsal ilişkilerin hukuksal kurallar üretmesinin doğrudan olduğunu, her içeriğin kendi başına kural olduğunu kabul etmekten kaynaklanır. Toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler kazandığı oranda, bu biçimler kendilerini doğuran somut, tekil ilişkilerden bağımsızlaşarak benzer, az çok benzer toplumsal ilişkileri de düzenlemeye, zorlamaya başlar ve hatta uymayan ilişkileri yaptırımla düzenleyerek belirlerler. Toplumsal ilişkilerin kendi kendisini düzenlemesinden değil, hukuk *dolayısıyla*²⁹ düzenlemesinden söz etmek gerekir.

Paşukanis içerik-biçim ilişkisi ile görünüşteki çelişkiyi açıklamaktadır:

Hukukun temel kavramlarını çözümleyerek hukukun, *belirli* bir toplumsal ilişkinin biçimi, zarfı ve mistik örtüsü olduğunu gösterebilirsek bu görünüşteki çelişkiden de kurtuluruz. Böylelikle ilişkinin belirli durumlarda kendi biçimini tamamen başka bir toplumsal ilişkiye veya hatta toplumsal ilişkiler bütününe dönüştürdüğünü ileri sürmek saçma olmayacaktır (75).

Ayrıca tüm toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler almadığı gibi toplumsal ilişkileri düzenleyen tek araç da hukuk değildir. Paşukanis eleştirilerinde gözden kaçan nokta budur. Paşukanis “(...) toplumsal ilişkilerin *düzenlenmesi* bazı koşullarda *hukuksal nitelik* alır” (75) saptamasıyla hem hukukun kökenini/özgüllüğünü açıklamaya çalışmakta hem de bu koşullar bulunmadığı oranda hukuk yerine başka düzenleme araçlarının bulunacağını kabul etmektedir.

İlkel insanları ele aldığımızda elbette burada da dölüt bir hukuk buluruz; fakat ilişkilerin büyük bir çoğunluğu hukuk dışında, örneğin din kuralları altında düzenlenmiştir. Burjuva toplumunda bile, posta hizmetleri, demiryolları ve ordunun örgütlenmesi gibi faaliyetlerin tümüyle *hukuksal* düzenleme alanı içinde

29 “Dolayımıla zenginleşmiş, gelişmiş ve yeni bir düzeye çıkmış yeni bir doğrudan üretir.”; Henri Lefebvre, *Logique formelle, Logique dialectique*, Paris: Éditions anthropos, 1947, s. 76.

görülebilmesi, ancak yasa, tüzük ve kararnamenin dış biçimleri tarafından yanıltılan çok yüzeysel bir yaklaşım benimsenirse mümkündür. Demiryolları planlaması, tren trafiğini düzenler, ama bunu, yasanın, örneğin mal göndericilerine karşı sorumluluğu düzenleyen yasanın düzenlemesinden çok farklı bir biçimde yapar. İlk tip düzenleme öncelikle teknik, ikinci ise öncelikle *hukuksaldır* (abç) (76).

Doğuşunda hukuk dışı düzenleyiciler baskınken günümüzde hukuk, ideolojik gücüyle de en kapsayıcı düzenleyici olmuştur. Paşukanis hukukun toplumsal ilişkileri düzenlemekteki özgün niteliğini “ilişki ve hukuk kuralı” başlığında ele almaktadır.

Paşukanis için hukuk kuralı niteliği taşımayan teknik kurallar ve düzenleme sistemlerinin varlığının saptanması, kapitalist üretim/mübadele ilişkilerinin aşılmasıyla birlikte gerçekleşecek hukukun sönümlenmesi süreci için kullanılabilecek yöntemleri de göstermektedir.

Hukukun en gelişkin hâle geldiği burjuva toplumunda bile her türlü toplumsal ilişki hukukla düzenlenmez. Paşukanis “(...) toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi az ya da çok hukuksal bir biçim alır, yani az ya da çok temel ve özgül bir hukuksal ilişki niteliği kazanır” (76) saptamasını yapsa da biraz ileride hukukun yansıttığı/zarfladığı kendine özgü toplumsal ilişkiden söz etmektedir:

(...) Hukuksal biçimin kaçınılmaz olarak yansıttığı bu *sui generis toplumsal ilişkiyi* nerede aramalıyız? (...) Bu ilişkinin mal sahipleri arasındaki ilişki olduğunu ayrıntılı olarak kanıtlamaya çalışacağız (abç.) (79).

Paşukanis’in bu saptamasından mal sahipleri arasındaki ilişki (mübadele ilişkisi) niteliği taşımayan toplumsal ilişkinin hukuksal biçimlerce düzenlenmesinin zorunlu olmadığı sonucu çıkar. Hukuksal biçimler mübadele ilişkilerinden köken alır ve

hukuksal biçimler zorunlu olarak mübadele ilişkilerini yansıtır- lar. Paşukanis her türlü toplumsal ilişkiden değil mübadele ilişki- lerinden ve onunla bağlantılı ilişkilerden söz etmektedir. Ayrıca tek düzenleme biçiminin hukuk olmadığını da kabul etmektedir.

Hukukun toplumsal ilişkilerle bağlantısını kurmak ye- terli değildir, onun özgül niteliğini belirlemek gerekir. Sınıflı toplumdaki ilişkilerin hukuk biçimi kazandığını söylemek, onun sınıfsal içeriğini belirlemekle yetinmek yeterli değildir. Hukukun “özgül toplumsal ilişki olarak değil, tüm genel iliş- kilerde olduğu gibi, hâkim sınıfın çıkarlarına denk düşen ve bu ilişkileri örgütlü şiddetle koruyan ilişkiler sistemi olarak kavran(ması) (80)”, “hukuksal biçimde içkin olan sınıfsal içeriği açığa çıkarmakta, fakat bize o içeriğin neden böyle bir biçim aldığını açıklamamaktadır” (81).

Paşukanis bu açıklamayı yapmak için hukukun köken aldığı ve düzenlediği toplumsal ilişkiyi ele almaktadır.

İlişki ve Hukuk Kuralı

Paşukanis hukuksal biçim ile yansıttığı/düzenlediği özgül toplumsal ilişki arasındaki etkileşimi, üretim ilişkilerinin hu- kuk yaratması, devletin bu ilişkideki rolü, hukukun toplumsal ilişki yaratması gibi konularda sonuçlar üreterek ele almaktadır.

Hukuk, kurallar toplamı değildir, kurallaşan içerik ve içeri- ğe (uygulamaya, yeni toplumsal ilişkiye) dönüşebilecek biçim, meta mübadelesi ilişkisinin hukuksal ilişkiye dönüşmesinden kaynaklanır.

Nesnel bir toplumsal olgu olarak hukuk, yazılı ya da yazısız, ilke ve kurallara indirgenemez. (...) Hukuk kuralının kendisi, yani mantıksal içeriği doğrudan doğruya var olan ilişkilerden kay- naklanır veya bir yasa olarak çıkarılmışsa, gelecek ilişkilerin doğumunu belirli bir yakınlıkta tahmine olanak tanıyan bir belir- tiyi ifade eder (85). (...) Kurallar toplamı olarak hukuk cansız bir

soyutlamadan başka bir şey değildir. Hukuksal ilişki, hukuksal dokunun hücresidir ve hukuk gerçek hareketini ancak bu hücre içinde gerçekleştirir (83).

Paşukanis artık toplumsal ilişkiden değil hukuksal ilişkiden, özgül toplumsal ilişkinin üretmekte olduğu hukuksal ilişkiden söz etmektedir. Hukuksal ilişki ise,

özneler arasındaki hukuksal ilişki [ise], metalaşmış emek ürünleri arasındaki ilişkinin diğer yüzünden başka bir şey değildir. Kapitalist toplumun zenginliği inanılmaz bir meta birikimi şeklinde ortaya çıktığı gibi, toplum da sonsuz sayıda hukuksal ilişkiler toplamı olarak görünür (83).

Hukukçular çoğunlukla hukuk kuralından yola çıkarlar, kuralı hukuksal ilişkinin mantıksal ve gerçek temeli olarak kabul ederler (84). Hukuksal gerçekliğin, hukuk kuralı ile eşlenmesinin sınırı “kuralla gerçeklik arasındaki gerilimin belirli bir düzeyi aşmamasıdır”(85).

En yalın şekliyle hukuksal ilişkiyi çözümleyebilmek için, dışsal bir zorunluluk olarak hukuk kuralı kavramından yola çıkmamız gerekmez. Çözümlemeyi “içeriği bizzat iktisadi ilişki tarafından belirlenen” bir hukuksal ilişkiye dayandırmak ve bu hukuksal ilişkinin “yasal” biçimini özgül bir olgu olarak incelemek yeterlidir (95).

Hukukun bilimsel incelemesi kendisi de bir toplumsal gerçeklik olan hukuk kuralından değil, kuralın biçimini oluşturan içerikten, kuralın dışındaki gerçeklikten başlamalıdır.

Bilimsel yani kuramsal inceleme ancak fiilî gerçekleri hesaba katar. Belirli ilişkilerin bir biçim kazanmış olması, buna denk düşen bir hukukun doğduğunu gösterir; buna karşılık, uygulamada karşılığı olmadan bir yasanın veya bir düzenleyici işlemin yapılması başarısız bir hukuk yaratma girişimini ifade eder (86).

Paşukanis hukuk aracılığıyla toplumsal gerçekliğe müdahale edilemeyeceğini düşünmemektedir. Böyle bir sonuçtan özel olarak sakındığını açıklamak zorunda kalmıştır.

Bu bakış açısı kesinlikle, gelişim unsuru olarak sınıf iradesinin ve toplumsal gelişmeye bilinçli müdahalenin yadsınması veya “ekonomizm”, yazgıcılık ve benzeri kötü şeylerin benimsenmesi anlamına gelmemektedir. Devrimci siyasi faaliyet pek çok güçlüğü aşmak zorundadır: Henüz *bugün var olmayanı gelecekte gerçekleştirebilir, fakat geçmişte gerçekten var olmayanı bir çırpıda ortaya çıkaramaz* (abç.) (86).

Hukukun varlığını özgül bir toplumsal ilişkinin biçim kazanması ile açıklamak yerine devletin kural koyması ile açıklayan görüşler “devlet koruması altındaki ilişkilerin en iyi güvence altına alınanlar olduğu görgül gerçeğine dayanır” (88). Fakat bu görgül gerçek hukukun varoluşunu açıklayamaz, zira “devlet iktidarı hukuksal yapıya açıklık ve istikrar kazandırır fakat hukukun maddi ilişkilerdeki yani üretim ilişkilerindeki temellerini yaratmaz” (92).

Hukukun maddi dayanağı devletin koyduğu hukuk kuralı değil, üretim/mübadele ilişkileri ve onun bencil iktisadi öznesidir.

Toplumda üretim yapan insan, iktisadi kuramın kalkış noktasıdır. Temel tanımlarla ilgilendiği oranda hukuk genel kuramı da aynı ana varsayımlardan çıkış almalıdır. Örneğin, alım-satım sözleşmesi ilişkisinin doğabilmesi için mübadele iktisadi ilişkisinin var olması gerekir. Siyasal iktidar, bu sözleşme hukuksal ilişkisinin biçim ve içeriğini yasalar aracılığıyla değişik biçimlerde düzenleyip, değiştirip, biçimlendirip somutlaştırabilir (...) Dogmatik hukuk bilimi buradan, özne de dâhil hukuksal ilişkinin tüm unsurlarının hukuk kuralı tarafından yaratıldığı sonucunu çıkarır. Gerçekte para ve meta ekonomisinin varlığı doğal olarak temel koşuldur; tüm bu somut kurallar onunla anlam kazanır. Hukuk öznesi maddi dayanağını, yasanın yaratmadığı fakat hazır bulduğu bencil iktisadi özneyi ancak bu koşulda bulur. Bu maddi dayanağın bulunmadığı yerde hukuksal ilişkide *a priori* düşünülemez (91).

Bencil iktisadi öznelere taraf olduğu (üretim/mübadele kökenli) özgül toplumsal ilişkilerin hukuksal biçim kazanmasının nedeni çatışmadır. “Hukuk ve hukukun ihlali” başlığında ele

aldığı üzere Paşukanis kuralın kökeninin düzenlenmiş çatışma olduğunu düşünmektedir. Hukuksal biçimler, çatışmaların çözümlenmesinin yönteme/biçime bağlanmasıyla oluşmuştur.

Hukuksal biçimi, hukuksal üstyapıyı menfaat çatışması, uyumsuzluk oluşturur. Özel iktisadi özneler, uyumsuzlukta yani davada taraflar olarak yani hukuksal üstyapının baş aktörleri olarak ortaya çıkar. (...) Hukuk dogmatigi bu tarihsel ardışıklığı unuttur ve önce gerçekleşmiş sonuçla, devletin tüm faaliyetlere hukuksal nitelik tanıyarak tüm toplumsal alanı doldurduğu soyut hukuk kurallarıyla işe başlar (92).

Kurala özgünlüğünü veren de mübadele ilişkisinin taşıyıcısı olan kişidir. “Hukuk kuralı, kendisini, ahlaki, estetik, yararcı vb. genel kurallardan ayıran özgünlüğünü, hakla donatılmış ve talepte bulunan kişiyi varsaymasına borçludur” (100). Bu kişi, bencil iktisadi öznenin hukuk öznesi biçimi almasıyla oluşur.

Paşukanis bu aşamadan sonra hukuksal ilişki ve özneyi çözümlmeye geçmektedir.

Meta ve Özne

Paşukanis’e göre özne, hukuk kuramının atomu, bölünemezdir. “Her tür hukuksal ilişki özneler arası bir ilişkidir. Özne hukuk kuramının en küçük birimi; en basit ve bölünemez unsurudur. Bu nedenle çözümlememize özne ile başlıyoruz” (109).

İnsan, dirimsel bir varlık olmaktan çıkmakta, yeni bir biçim kazanarak hukuk öznesi olmaktadır. Hukukta insanın özne (kişi) biçimini kazanması bir veri ve sanki hep öyleymiş gibi görünmektedir (112). Bu dönüşümün kökeni emek gücünün ve onun ürünlerinin metalaşmasından kaynaklanır: “Özne biçiminin çözümlenmesi, doğrudan doğruya meta biçiminin incelenmesinden kaynaklanır” (112). Meta, emek gücünün de meta hâline gelmesi ve metaların özgür mübadelesi, hukuk öznesinin oluşum nedenidir.

Kapitalist toplum her şeyden önce mal sahiplerinden oluşan bir toplumdur. Bu durum, üretim sürecinde toplumsal ilişkilerin, birbirlerine karşı değerler şeklinde görünen emek ürünlerinde metalaşması anlamına gelir. “Meta”, çeşitli yararlı somut özelliklerin, diğer metalarla belirli bir oranla değişebilme özelliği gösteren soyut değer maddi kalıbı hâline geldiği bir nesnedir. Bu özellik, insanların görmediği bir şekilde ve insanların iradesinden bağımsız işleyen doğal bir yasaymış gibi, nesnelerin kendisine içsel bir özellikmiş gibi görünmektedir (112). (...) Çalışma (veya çalma) ile şeylere malik olan insanın, hukuksal malike dönüşmesi olanağı ve gerekliliği ancak pazarın gelişmesiyle oluşur (125). (...) Gelişimin çıkış noktasını, insanın nesnelerle olan organik, “doğal” ilişkisi, yani sahiplenme oluşturmuşsa da, bu ilişkinin hukuksal bir ilişkiye dönüşmesi mal dolaşımından, yani alım-satımdan doğan ihtiyaçların etkisiyle olmuştur (123). (...) Marx’ın ifadesiyle, mübadele ilişkisinde mal sahiplerinden biri, kendi malını devredip başka mala sahip olmayı, ancak diğer mal sahibinin rızasıyla yapabilir. Doğal hukuk öğretisinin temsilcilerinin, mülkiyeti temel bir sözleşmeye dayandırma isteği de bu düşüncenin ifadesidir. (...) Herhangi bir nesnenin kullanılması, tüketim malı veya üretim aracı olarak somut kullanım biçimiyle bağlıdır. Fakat *nesne, değişim değeri olarak işlev gördüğünde, soyut, saf bir hukuk nesnesine ve ona sahip olan özneler de saf hukuk öznesine dönüşür* (abç) (124).

Paşukanis, üretim ve üretim ilişkileri yerine mübadeleyi temel almaktadır. Mübadele üretim ve üretim ilişkilerinin gerçekleşmesinin koşuludur. Hukuku oluşturan özgül toplumsal ilişki de üretim (üretim araçları, üretim güçleri ve ilişkileri) değil, bütün bunların oluşunu sağlayan mübadele ilişkisidir. “Metalar kendilerini üreten öznelerin iradesinden bağımsız olarak değer kazansa da değer mülkiyeti süreci içinde gerçekleşmesi mal sahibinin iradi ve bilinçli işlemini gerektirir” (112). Hareket, ilişki ile gerçekleşir. Emegın metalaşması, artık değere el koyulması, metaların dolaşması, sermaye birikimi sürecinin

gerçekleşmesi hep mübadele ile oluşur. Üretim temelli bu ilişkilerin hukuksal biçim alması, insanın hukuk öznesine dönüşmesiyle ve sözleşme ile gerçekleşir. Paşukanis, *Kapital*'e dayanarak hukuksal kuruluşun temeli olan hukuk öznesinin maddi temellerini çözümlemektedir:

Emek ürünlerinde şeyleşen ve temel bir yasallık biçimi kazanan üretim sürecindeki toplumsal ilişkinin, gerçekleşebilmesi, mal sahibi birey ve “iradeleri mallarda yerleşik” özneler olarak insanlar arasındaki özgül ilişkileri gerektirir. (...) Emek ürünü, meta özelliğini kazanır ve değer taşıyıcısı hâline gelirken, insan da hak taşıyıcısı ve hukuksal özne hâline gelir. “İradesi belirleyici kabul edilen kişi hukuk öznesidir” (113).

İnsanın sahip olduğu emek gücü de mübadele edilebilen bir metadır. Emegın kendisi değil, onun gün içinde sınırlanmış, kullanımı kurallara bağlanmış bir bölümü söz konusu edilmektedir. Kölelik ile yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olan “özgür” insan arasındaki fark da budur:

(...) Özne kategorisi, bu özgürlüğün en iyi ifadesidir (...) [Örneğin] Köle efendisine tam anlamıyla tabidir ve zaten bu nedenle söz konusu ilişki hiçbir özel hukuksal değerlendirme gerektirmez. Buna karşılık ücretli işçi pazarda emek gücünün özgür satıcısı olarak görünür ve bu nedenle kapitalist sömür, sözleşme hukuksal biçimi altında dolayımlanır (110).

Emek gücünün sahibi olan insan, hukuktaki hak sahibi olan kişidir.

Soyut hukuksal biçim, başka bir ifadeyle, *hak ehliyetinin somut hak taleplerinden ayrılması*, ancak meta ekonomisinde gerçekleşmiştir. Pazarda sürekli gerçekleşen hak devirleri, bu hakların sabit bir taşıyıcısı fikrini doğurmuştur. Pazarda başkasını bağlayan aynı zamanda kendisini de bağlar. Sürekli olarak, talep eden konumundan borçlu konumuna geçer. Böylelikle, hukuk özneleri arasındaki somut farklardan bir soyutlama yapmak ve bunları tek bir genel kavram altında birleştirmek imkânı doğar (abç.) (118).

Hukuksal ilişkinin öznesi, hak ve fiil ehliyetine sahip, diğer öznelerle özgür iradesi ile ilişkiye girip devirler gerçekleştirebilen kişidir.

Emek gücü, gerçekleşebiliş gerçekleşemeyeceğinden bağımsız olarak tüm hakların olanağıdır, hak ve fiil ehliyetinin temelidir.

Nasıl nesne, toplumsal ilişkiyi metalaştırarak onu insanın egemenliğinden kurtarıp insana iktisadi olarak egemen oluyorsa, insan da buna karşılık zilyed ve mal sahibi sıfatıyla (...) nesne üzerinde hukuken egemenlik sürmektedir (114).

Hukukun, gerçek egemenlik ilişkilerini gizleme gücü de buradan gelmektedir. Örneğin mülkiyet hakkı, mülksüzler için de vardır.

Mülkiyetin hukuksal biçimi, çok büyük sayıda vatandaşın mülkiyetten yoksun bırakılmasıyla hiçbir şekilde çelişmez, zira hukuk öznesi olmak tamamen biçimsel bir niteliktir. Tüm insanların eşit biçimde malik olma hakkına sahip olduğunun kabulü insanları mal sahibi yapmaz (129).

İktisadi (yaşamsal, dirimsel) zorunluluk ile kurgusal özgürlük arasında bölünen toplumsal ilişkilerin çelişik niteliği, üretimin toplumsallığı ile üretim araçlarının özel mülkiyeti ve artık değere el koyma hakkının kişiselliği arasındaki çelişki ile uyumludur. Paşukanis ilk olarak toplumsal ilişkilerin bu iki biçimini saptamaktadır:

Aynı zamanda *toplumsal yaşam, bir yandan, kendiliğinden doğan şeyleşmiş ilişkiler* (fiyat seviyesi, artık değer oranı, kâr oranı gibi tüm iktisadi ilişkiler) yani, insanların, nesnelerden başka bir anlamı olmadığı ilişkiler toplamına; *öte yandan ise, insanın ancak bir nesneye karşı tanımlandığı, yani özne olarak tanımlandığı ilişkiler toplamına* ayrıışmaktadır. Hukuksal ilişki tam da budur. Birbirlerinden ayrılan fakat aynı zamanda birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olan iki temel biçim söz konusudur. Üretimden köken alan toplumsal ilişki, *bir yanda malların değeri, öte yanda insanın*

hukuk öznesi olma yeteneği olarak iki uyumsuz biçimde ortaya çıkmaktadır (abç.) (113).

Dirimsel ve toplumsal varoluşunun tüm gereksinimlerini karşılamak için emeğini satmak zorunda olan insan, kapitalizmde bunu sözleşme hukuku biçimi aracılığıyla özgürce yapar.

Kendi iradesi dışında, değer yasası biçiminde doğan iktisadi ilişkiler karşısında köle tabiiyetine düşen iktisadi özne, bir nevi telafi niteliğinde olmak üzere, hukuksal özne olarak garip bir armağan kazanmaktadır: Kendisini diğer mal sahipleri karşısında tamamen özgür ve eşit hâle getiren hukuken tanınmış bir irade (114).

Dirimsel ve toplumsal varlığımızı sürdürmemizi sağlayan ürünler, gereksinimlerimizi karşıladığı için değil, alınabilir-satılabilir olduğu için değerlidir; özgürlüğümüz, yapabilme gücümüz olduğu için değil, hukuk/devlet yasaklamadığı, olanak tanıdığı için vardır. “Meta fetişizmi hukuk fetişizmiyle tamamlanmaktadır” (118).

Öznel Arası İlişkinin Hukuksal Biçimi: Sözleşme

Toplum dışında insan olanaksız ve yapılabilsen bile verimsiz bir soyutlamadır. Bunun gibi insanın hukuksal biçimi olan hukuk öznesi (kişi) de ilişkileri dışında kavranamaz. Hukuksal anlamda özne ve irade kavramları, sözleşme dışında ölü birer soyutlamadırlar (122). Mübadele ilişkilerindeki;

öznenin iradesinin gerçek temeli, satın alırken satma, satarken de satın alma isteğidir. Bu isteğin gerçekleşmesi için, mal sahiplerinin isteklerinin karşılıklı uyuşması zorunludur. *Hukuksal bakımdan bu ilişki, bağımsız iradeler arasındaki bir sözleşme veya anlaşma olarak ortaya çıkar* (abç.). Sözleşmenin hukukta merkezi bir kavram olmasının nedeni de budur. (...) Sözleşme, hukuk fikrinin kurucu unsurudur. (...) [H]ukuksal işlem kavramı tarihsel olarak sözleşmeden doğmuştur. Hukuksal anlamda özne ve irade kavramları, sözleşme dışında ölü bir soyutlamadır. Bunlar ancak

sözleşmede hayatîyet kazanırlar. Aynı zamanda hukuksal biçim, en yalın ve en basit biçimiyle mübadele işleminde kendine mad-di bir temel bulur. Bu nedenle mübadele, hem ekonomi politiğin hem de hukukun temel unsurlarının odağıdır (122).

Hukuk kapitalizme özgü bir biçim değildir, kapitalizmde en gelişkin hâlini alır.

Paşukanis'in kuramından kapitalizmi önceleyen aşamada hukukun olmadığı sonucu çıkmaz. İnsanlık tarihinde nesneler kullanım değerlerinden bağımsız değişim değeri niteliği kazandı-
dıkça, emek metalaştıkça, meta mübadelesi geliştikçe toplumsal ilişkiler hukuksal biçimler kazanmıştır. Bu biçimleşme en geliş-
kin hâlini tüm yaşamın metalaştığı, tüm toplumsal ilişkilerin meta ilişkilerine dönüştüğü kapitalizmde bulmuştur.

İnsanın kendisinin ürettiği veya aşırıldığı veya (silah, mücevher gibi) kendi kişiliğinin parçası olan bir nesne ile arasındaki iliş-
ki hiç kuşkusuz tarihsel olarak özel mülkiyetin gelişmesinin bir
ögesidir. Bu ilişki, mülkiyetin ilk, kaba ve sınırlı biçimini yansıtır.
Özel mülkiyet ancak, meta ekonomisine veya daha kesin bir ifa-
deyle kapitalist meta ekonomisine geçişle genel ve tamamlanmış
bir nitelik kazanır. Böylelikle nesnesine duyarsız hâle gelir ve or-
ganik insan topluluklarıyla (kandaş küme, aile, komün) tüm bağ-
larını koparır. (...) Bu saf hukuksal biçimiyle mülkiyet, bireysel
tüketim ve kullanımın koşulu veya bir güç kullanımının sonucu
olan doğal ve organik özel tasarruf ile mantık gereği pek az ortak
noktaya sahiptir. (...) Bu iki kurum, *serbest bireysel kullanımın
koşulu olarak özel tasarruf* ile daha sonra *mübadele ilişkisinde
elden çıkarmanın koşulu olarak özel tasarruf*, yapıbilimsel olarak
birbirine doğrudan doğruya bağlıdır; bununla birlikte mantıksal
olarak iki değişik kategori söz konusudur (...) (abç.) (128).

Hukuk ve Devlet

Paşukanis hukukun oluşumunda ve uygulanmasında devle-
tin rolü konusunu “İlişki ve Hukuk Kuralı” bölümünde ele al-
mıştı. “Hukuk ve Devlet” ise daha çok hukuksal devlet kuramı

veya başka bir anlatımla devletin hukuksal kavranışı ile hesaplaşıyor.

Özel hukukun kökenlerinin (...) iktidarın rızasında değil, [meta üretimine dayanan toplumsal -OK] ilişkilerde aranması gerekir. Öte yandan egemenlik ve tabiiyet ilişkilerinin mantığı, hukuksal kavramlar sistemine ancak sınırlı biçimde uyar. Bu nedenle devletin hukuksal kavramlaştırması hiçbir zaman bir kuram hâline gelememiş ve gerçekliğin ideolojik deformasyonu olarak kalmıştır (94). (...) Devlet hukuksal bir üstyapı kurumu değildir, ancak “öyleymiş gibi düşünülebilir” (103).

Gelişimin en yüksek aşamasında hukuk, devletin yaratısı olarak görülür: devlet de hukukun. Hukukun devletin (tüm birimleriyle) koyduğu kurallar biçimini kazanması üretim/mübadele ilişkilerinin gelişkinliği ile bağlantılıdır. Paşukanis bu aşamayı hukukun soyut nitelik kazanması olarak anlatmıştır.

Hukukun soyut nitelik kazanması ancak, burjuva ilişkilerin tam anlamıyla gelişmesiyle gerçekleşmiştir. Her insan genel insana; her emek, toplumsal olarak yararlı genel emeğe; her özne, soyut hukuk öznesine dönüşür. Aynı zamanda hukuk kuralı, soyut genel yasanın tamamlanmış mantıksal biçimi hâlini alır (121).

Bu en gelişkin aşamada devletin varlığının hukuk ile açıklanması da hukukçular arasında yaygın kabul görmektedir.

Devlet, mübadeleye bağlı ilişkilerin güvencesi olma özelliği ile hukuksal biçim kazanır, kamu gücüne dönüşür. Bunun için öncelikle mübadelenin düzenli hâle gelmesi gerekir. “Ticaretin kökeninde silahlı soygunu dışlamaması gibi, hukuksal ilişki de ‘doğası’ gereği bir barış durumunu önceden varsaymaz; fakat tersine onunla at başı gider” (136).

Barış durumunun değil, sürekli ihlallerle oluşmuş olan düzenin güvencesi olan devlet, hem üretim ilişkilerinin güvencesi hem de bunun hukuksal biçimi olan sözleşmelerin güvencesidir.

Hukuk ve keyfilik, görünüşte çelişik olan bu iki kavram, gerçekte birbirlerine sıkı biçimde bağlıdır. (...) [M]übadale gibi hukuk da bölünmüş toplumsalın öğeleri arasında bir iletişim aracıdır. Soyut hukuksal düşünüş için sürekli ve türdeş olarak görünen barış durumu, anlaşıldığı biçimiyle, hukuksal gelişimin ilk aşamalarında kesinlikle var olmamıştır. (...) Barış durumu, mübadale düzenli bir olay hâline geldiğinde bir ihtiyaç hâlini almıştır (137). (...) Otorite, bu ilişkilerin [mübadaleye bağlı olan ilişkilerin] teminatı olarak ortaya çıktığı ölçüde düzenin nesnel yararını temsil eden bir toplumsal otoriteye, bir kamusal iktidara dönüşür (141).

Üretim ilişkileriyle oluşan sınıf egemenliğinin örgütlenmesi olarak devlet ile üretim/mübadale ilişkilerinin hukuksal biçiminin güvencesi olarak devlet, hukuksal biçim almak bakımından farklı özelliktedirler. Devletin, ilk işlevini yerine getirdiği oranda hukuksal biçimlerin dışında yer alması, hukuksal biçimleri parçalaması, yani hukukla kavranamaması söz konusuysa ikinci işlevini yerine getirirken bir hukuk öznesidir o.

Sınıf egemenliğinin ve dışa karşı savaşın örgütlenmesi olarak devlet, hukuksal yorumlanmaya ihtiyaç duymadığı gibi buna kesinlikle olanak da tanımaz. Bu alan, düpedüz “yerindelik” ilkesinden başka bir şey olmayan sözde “hikmeti hükümet” düşüncesinin hüküm sürdüğü bir alandır. Devletin bu yönünün tersine, mübadelenin teminatı olarak otorite, hukuki dilde ifade edilebilmekle kalmaz, kendisi de sadece ve sadece hukuk olarak görünür yani soyut nesnel kuralla tamamen karışır (abç.) (141).

Paşukanis devletin hukukla kavranamayacağını savlamaktadır. Tüm toplumsal ilişkilerin değil, üretim/mübadale temelli ilişkilerin hukuksal biçim kazandığı ve toplumsal ilişkilerin tek düzenleme biçiminin hukuk olmadığını kabul ettiği gibi, sınıf egemenliğinin tek biçiminin devlet biçimi olmadığını ve bu egemenliğin tek düzenleme biçiminin de resmî devlet araçları olmadığını kabul etmektedir. Devletin varlık nedeni, varoluşu yalnızca hukukla açıklanamaz.

Devletin *tüm* işlevlerini kavramaya çalışan hukuksal devlet kuramı, kaçınılmaz olarak yetersizdir (141). Örgütlenmemiş biçiminde olduğu gibi örgütlenmiş biçiminde de sınıf egemenliği, devlet iktidarının resmî alanı olarak tanımladığımız alanından daha geniştir (142).

Paşukanis bu durum için devrimci mücadelelerin şiddetlen-
diği anlarda resmî devlet aygıtının yerini açık faşist topluluklara bırakmasını örnek göstermektedir (143/dn. 9).

Devletin Varlık Nedeni

Devlet iktidarı, üretim ilişkilerinde kurulan sınıf egemenliği ile bağlantılı olsa da ondan farklıdır. “Araçsız, doğrudan sınıf egemenliğinin yanı sıra, toplumdan ayrılmış özgül bir iktidar olarak resmî devlet iktidarı biçimi altında, dolaylı ve yansılı bir egemenlik de oluşur” (142). Üretimde kurulan sınıf egemenliği, tüm sınıfların üzerine yükselmiş, tüm toplumu kapsayan nesnel bir kamu gücü niteliğinde, kaynağını da güvence altına alacak biçimde yeniden kurulur. Paşukanis, devlet iktidarının neden oluştuğu sorusunu sormaktadır.

Sınıf egemenliği, yani nüfusun bir kısmının diğerine tabiiyeti neden olduğu gibi kalmaz? Neden resmî devlet egemenliği biçimi kazanır veya aynı anlama gelmek üzere, devletin baskı aygıtı neden egemen sınıfın özel aygıtı olarak kurulmaz, neden bundan ayrılır ve toplumdan ayrılmış, nesnel bir kamu gücü niteliği kazanır? (143)

Sınıf egemenliğinin nesnel devlet iktidarı biçimi almasının ideolojik işlevi olduğunu söylemek yeterli bir yanıt değildir.

Egemen sınıf için, ideolojik bir perde çekerek sınıf egemenliğini devlet paravanının arkasına gizlemenin ‘*elverişli*’ bir şey olduğu açıklaması ile yetinmeyiz. İdeolojik biçimlerin bilinçli olarak kullanımı, genellikle insanların iradesinden bağımsız olan kökenlerinden farklıdır (144).

Paşukanis devlet iktidarının insanların iradesinden bağımsız kökenini, eşit ve özgür üretim/mübadele ilişkileri ile uyumsuz, fakat bunların gerçekleşebilmesi için gerekli olan “zor”un ayrı bir uğrakta kurulması ile açıklamaktadır.

Bir kişiden diğerine yönelen ve şiddete dayalı bir buyruk olarak zor, mal sahipleri arasındaki ilişkilerin temel öncülleri ile çelişir. İşte yine bu nedenle zor burada, maskelenmemiş biçimiyle, basit bir yerindelik edimi olarak ortaya çıkamaz. Daha ziyade, soyut bir kolektif kişilikten kaynaklanan ve kaynaklandığı kişinin yararına değil –çünkü, meta üretimi toplumunda her insan bencildir– fakat hukuksal ilişkilere katılan tüm üyelerin yararına kullanılan bir zor olarak ortaya çıkmak zorundadır (147). (...) Sömürü ilişkisi, “bağımsız” ve “eşit” meta sahibi iki taraf arasındaki bir ilişki, işçinin emek gücünü sattığı ve kapitalistin de bunu satın aldığı bir ilişki şeklinde gerçekleştiği oranda sınıfın siyasal iktidarı, kamusal iktidar biçimini kazanır. (...) Piyasadaki serbest rekabet, özel mülkiyet özgürlüğü, “hakların eşitliği” ilkeleri ve sınıf varlığının olduğu gibi güvenceye alınması, yeni bir devlet iktidarı biçimini, bir sınıfı kolektif olarak iktidara getiren demokrasiyi doğurur (145). (...) Toplum pazara benzediği oranda devlet aygıtı kendini, nesnel genel irade, hukukun otoritesi, vb. olarak gerçekleştirir (147).

Üretim/mübadele ilişkilerinin yarattığı egemenliğin devlet iktidarı biçimi almasının temeli yine bu ilişkilerden kaynaklanan çelişkilerdir.

Pazarda karşılaşan eşit ve özgür mal sahipleri, yalnızca soyut devralma ve devretme ilişkisinde bu nitelikleri taşır. Gerçek yaşamda, her türlü bağımlılık ilişkisi ile karşılıklı olarak bağlanmışlardır. Tüm bu sayısız somut bağımlılık ilişkileri, devlet örgütlenmesinin gerçek temelini oluşturur. Bununla birlikte hukuksal devlet kuramına göre her şey, sanki bunlar yokmuş gibi gelişir. Hukuksal doğru ile tarihsel ve toplum bilimsel araştırmanın amacı olan doğru arasında bir uyumsuzluk olması kaçınılmazdır (151).

Üretim/mübadele ilişkilerinin yarattığı egemenlik ilişkilerinin güvencesi olarak devlet iktidarı hukuksal biçimleri aşan düzenleme biçimlerine sahiptir. Sınıf egemenliği kurulduktan sonra hukuksal özgürlük başlar. Devlet, hukuksal kuruluştaki özgür ilişkinin güvencesidir.

Yetkin devlet kuramlarının yaratılmasından önce burjuvazi devletini uygulamada kurmuştur (152). (...) Burjuva devletinin, (...) daha sonraki tüm yetkinleşimi, pazarda iki mübadeleciden herhangi birinin mübadele ilişkisini kendi gücüyle düzenleyememesini ifade eden tek bir ilkeye indirgenebilir; mal elmenlerinin³⁰ birbirlerine malik sıfatıyla tanıdıkları karşılıklı güvenceyi cisimleştiren ve meta elmenleri arasındaki mübadele ilişkisinin kurallarını temsil eden bir üçüncü tarafın varlığı (153). (...) Gerçekte burjuvazi, sorunun diğer boyutunu yani sınıflı toplumun sadece, bağımsız mal sahiplerinin karşılaştığı bir pazar olmadığı fakat aynı zamanda, devlet aygıtının çok güçlü bir silah olarak ortaya çıktığı acımasız bir sınıf savaşımının muharebe alanı olduğu gerçeğini de hiçbir zaman kuramsal saflık adına gözden yitirmemiştir. (...) [B]irilerinin “özgürlüğü”nün “derecesi” sadece diğerlerinin hâkimiyet derecesine bağlıdır. Bir arada yaşama kuralı, bir arada yaşama olasılığıyla değil, birilerinin diğerlerine egemenliğiyle belirlenir (154).

Devletin oluşturacağı veya oluşmuş olanı kabul edeceği ve uygulamasını güvence altına alacağı hukuksal biçimlerin sınırı bu egemenliğin güvenceli biçimde sürmesidir.

Hukuk ve Ahlak Düşüncesi

Hukuk ve ahlak aynı temelden gelen aynı ilişkilere yönelen, farklı düzenleme biçimleridir.

Ahlaki varlık, hukuki varlığın zorunlu tamamlayıcısıdır ve her ikisi meta üreticileri arasındaki ilişkinin biçimleridir. Kantçı kesin buyruk, tüm bu tumturaklı sözler, insanın, hukuk alanında

30 Zilyetlik hakkı sahibi.

yapmaya zorlandığı şeyi “özgürce”, yani içsel inançla yerine getirmesine indirgenebilir (161).

Ahlakın niteliğini açıklamak için sınıf egemenliğini gizleyen bir ideoloji olduğu saptamasını yeterli görmeyen Paşukanis, hukuk ve devlet ile ideoloji bağlantısı için yaptığına benzer açıklamalar getirmektedir:

Elbette, ahlaki kişi veya eşit kişi kavramı, gerçekliğe uygun olmayan ideolojik bir oluşumdur. Bencil iktisadi özne kavramı da gerçekliğin, aynı oranda ideolojik bir çarpıtmasıdır. Bununla birlikte bu iki belirlenim, bunu sadece soyut ve dolayısıyla tek yanlı biçimde ifade etse de özgül bir toplumsal ilişki ile uyumludur (160). (...) [Özgürlüğün, sınıf egemenliği ile bağlantılı olması gibi,] ahlaki tumturaklı sözler [de] toplumsal pratiğin ahlaksızlığı ile kopmaz biçimde bağlantılıdır ve ondan beslenir (164). (...) Büyük kapitalist, küçük kapitalisti, kişiliğinin mutlak değerine tecavüz etmeden, “iyi niyet”le batırır. Bir kişi olarak işçi, kişi olarak kapitalist ile “ilke olarak eşit”tir; bu eşitlik “serbest” iş akdinde ifadesini bulur. Fakat aynı ‘somutlaşmış özgürlük’ten, işçi için, huzur içinde açlıktan ölme olanağı da doğar. Etik biçimin bu ikiyüzlülüğü, talih eseri ve kapitalizmin belli kusurlarıyla belirlenmiş dışsal bir eksiklik değildir. Tersine bizzat etik biçimin ayırt edici temel özelliğidir (164).

Ahlakın açıklanabileceği ve hukukla bağının kurulabileceği özgül toplumsal ilişki üretim/mübadele ilişkileridir. Ahlakın temel kuralı olan insan kişiliğinin eşitliği, emeğin değer yaratıcısı olma özelliği ve emeğin soyut emek gücüne dönüşerek metalaşması ile açıklanmaktadır.

İnsan emeği ürünlerinin birbirleri ile değerler olarak ilişki kurabilmesi için insanların karşılıklı olarak, bağımsız ve eşit bireyler gibi hareket etmesi zorunludur. Bir insan diğerinin iktidarı altında bulunduğu, yani köle olduğunda, emeği, değer yaratıcısı ve özü olma niteliğini kaybeder. Marx (...) insan kişiliğinin eşitliği ahlaki düşüncesini, meta biçimine bağlamakta yani bu

düşünceyi, tüm insan emeği çeşitlerinin uygulamada eşitlenmesinden çıkarsamaktadır (157).

Dirimsel varlık olarak insan iktisatta, hukukta ve ahlakta farklı biçimler kazanır.

Bencil özne, hukuksal özne ve ahlaki özne, meta üretim toplu-
munda insanın takınarak ortaya çıktığı üç maskedir (159). (...) Gerçekte, ahlaki özne, yani diğerleriyle eşit bir kişi olarak insan, değer yasası temelindeki mübadelenin önkoşulundan başka bir şey değildir. Hukuki özne, yani mal sahibi olarak insan yine aynı önkoşulu temsil etmektedir. Sonunda bu iki belirlenim, insanın bencil iktisadi özne olarak görüldüğü bir üçüncüsüne çok sıkı biçimde bağlıdır. Birbirine indirgenemez ve görünüşte çelişkili olan bu üç belirlenim bir bütün olarak değer ilişkisinin, yani üretim sürecinde gerçekleşen insan ilişkilerinin, mübadele konusu ürünlerin nesneleşmiş bir özelliği olarak görüldüğü bir ilişkinin gerçekleşmesi için gerekli koşulların tümünü ifade etmektedir (158).

İnsanın bu üç ortaya çıkış biçimi çelişik gibi görünmektedir. Buna karşılık üretim/mübadele ilişkisi bu üç biçimin düzenlemesini gerektirir.

Çelişkiler, diyalektik olarak bir bütünde birleşirler. Mübadeleci, bencil olmak, yani saf iktisadi hesaplarla hareket etmek zorundadır, aksi takdirde, değer ilişkisi, gerekli bir toplumsal ilişki olarak ortaya çıkamaz. Mübadeleci, hak sahibi olmalı, yani özerk karar alma olanağına sahip bulunmalıdır, zira gerçekten de mübadelecinin *iradesi* “mallarda yerleşik” olmak zorundadır. Sonunda mübadeleci, insan kişiliğinin eşitliği ilkesini cisimleştirir, zira mübadelede tüm emek türleri birbiri içinde eritilmiş ve soyut insan emeğine indirgenmiştir (158).

Hukukun mübadele ilişkilerinin –güvence olan devletin kullandığı– zora dayanan niteliği ile ahlakın özgür seçime dayanan işleyişi arasında çelişki bulunmaktadır.

İki uç nokta (...) dışsal zor ile “özgür” ahlaki ödev. Her zaman olduğu gibi ve burada da mantık sistemindeki bir çelişkiyi, gerçek

yaşamdaki, yani ahlak ve hukuk biçimlerini üreten toplumsal çevredeki çelişkiyi yansıtır. Bireysel ile toplumsal, özel ile kamusal arasındaki, tüm çabalarına karşın burjuva hukuk felsefesinin kaldıramadığı çelişki, meta üreticileri toplumu olarak burjuva toplumunun gerçek temelidir (172).

Paşukanis ahlak ile hukuk arasındaki bağlantıyı adalet kavramıyla kurmaktadır.

Adalet kavramının kendisi de mübadele ilişkisinden türetilmiştir ve onun dışında bir anlamı yoktur. Temelde adalet kavramı, (...) insanların eşitliği kavramından farklı bir şey içermez. İşte bu nedenle adalet düşüncesinde herhangi bir özerk ve mutlak ölçüt görmek saçmadır. Öte yandan, adalet, etiği hukuka götüren basamaktır. Ahlaki davranış “özgür” olmalıdır, fakat adalet zorla sağlanabilir. Kişiyi ahlaki davranışa yönelten zorlama, kendi varlığını inkâr etmeyi denemiş olur; buna karşılık adalet, açıkça herkesin “payına düşer”. Dışsal gerçekleşmeye ve çıkarıcı bencil bir etkinliğe izin verir. Etik ve hukuksal biçim arasındaki en önemli temas ve uyumsuzluk noktaları burada yer almaktadır (168).

Sosyalizme özgü bir ahlak yoktur.

Devrim sonrası işçi sınıfının sınıf hukukunun ve sınıf devletin olmadığını kabul eden Paşukanis aynı sorunla burada da karşılaşır: İşçi sınıfına özgü bir ahlak var mıdır? Yanıtı yine olumsuz. Biçim ile içerik bağlantısı Paşukanis’in yanıtında yine belirleyicidir.

Ahlakın, hukukun ve devletin burjuva toplumunun biçimleri olduğu gerçeği akılda tutulmalıdır. İşçi sınıfı bu biçimleri kullanmak zorunda olsa bile, bu durum kesinlikle, onların sosyalist bir içerik olarak gelişmeyi sürdürecekleri anlamına gelmez. Bu biçimler, sosyalist içeriği özümleyemezler; bunlar, söz konusu içerik gerçekleştiği oranda sönümlenmek zorunda kalacaklardır (167).

Kapitalist üretim ilişkileri tam olarak aşılmadığı, üretim/mübadele ilişkilerinin çelişkili niteliği varlığını sürdürdüğü sü-

rece, devlet, hukuk ve ahlak sönümlenme yolunda olsa da varlığını sürdürecektir.

Etiğin sınıfsal içeriği, biçimi kendiliğinden ortadan kaldırmaz. Bireyi sınıfa bağlayan yaşayan bağ, benliğinin sınırları âdeta silinecek ve sınıfın çıkarı gerçekten bireyin çıkarıyla özdeş hâle gelecek denli güçlü olduğunda, ahlaki bir ödevin yerine getirilmesinden bahsetmek anlamsız hâle gelir ve dolayısıyla bu durumda ahlak olgusu hiçbir biçimde mevcut değildir. Fakat çıkarlar arasında böyle bir kaynaşmanın bulunmadığı durumda, kaçınılmaz olarak, kendisinden kaynaklanan tüm yapılarla birlikte soyut ahlaki ödev ilişkisi de ortaya çıkar. ‘Sınıfın için en yararlı olacak biçimde davran’ ilkesi, Kant’ın “genel bir yasa olabilecek biçimde davran” kalıbıyla aynı tınıyı verecektir (166). (...) [Devrim, hukuku, devleti ve ahlakı kendiliğinden işçinin sınıfı ile özdeşleştirmez.] İşçi sınıfı, sadece burjuva devletine ve ahlakına karşı değil, kendi öz devletine ve ahlakına karşı da serinkanlı bir eleştirel tavra sahip olmak zorundadır. Başka bir ifadeyle işçi sınıfı, bu biçimlerin varlıklarının ve aynı zamanda yok oluşlarının tarihsel zorunluluğunun bilincinde olmalıdır (168).

Hukuk ve Hukukun İhlali

Hukukun ihlali hukuk düzenine yabancı, onunla yapısal olarak uyumsuz değildir. Üretim/mübadele ilişkilerinde oluşan ve daha sonra hukuksal biçim hâlini alan normal düzensizlikten türemiştir. İhlal bir sapma, hukukun bozulması değil, hukukun niteliğidir.

Tarihsel olarak hukuksal ilişki, özgül niteliğini, özellikle hukukun ihlali ile olan ilişkide kazanır. Hırsızlık kavramı, mülkiyet kavramından daha erken ortaya çıkmıştır. Borç vermeden doğan hukuki ilişkiler, borçlunun borcunu ödemek istememesi durumuna göre belirlenmiştir. (...) [B]aşlangıçta normal olan belirlenmemiştir, açıkçası yoktu (176).

Hukukun oluşumunda, üretim/mübadele ilişkilerinin hukuksal biçimler almasında belirleyici olan “ilişkilerin normal bi-

çiminin parçalanması ve bundan kaynaklanan çatışmalar[dır]" (176). Hukuksal biçim çekişme/çatışmanın tanımlanması ve çözülme yöntemlerinin geliştirilmesi ile oluşturulmuştur.

Somut insanın eylemlerinin hukuksal tarafın, yani bir hukuksal öznenin işlemlerine dönüşmesi davada açıkça ortaya çıkar. Muhakeme sürecinin [davanın -OK] dramatik niteliği, gerçek dünyanın yanı başında, algılanabilir bir özgül hukuksal varoluş yaratmıştır (177). (...) On iki Levha Kanunları, muhakemenin başlatılmasına ilişkin kuralla başlar: *Si in ius vocat [ito]. Ni it, antestamino: igitur em capito* (Bir kimse yasal yöntemlere göre mahkemeye çağrıldığında, gitmelidir; gitmezse, bu tanıklarla saptanır ve tutularak getirilir) (175).

Paşukanis'in açıklayıcı olarak kabul ettiği, normal ilişkilerin ihlalden doğan çatışmalar alelade çıkar çatışmaları değil, üretimin ve mübadelenin niteliğinden kaynaklanan, başat çelişkilerden kaynaklanan çatışmalardır.

Üretim/mübadele ilişkilerinden kaynaklanan çatışmaların hukuki biçimleri yaratması özel hukukun açıklayıcısı olduğu gibi ceza hukukunun da açıklayıcısıdır. Paşukanis ceza düzeninin ihlali ile özel çıkarların çatışmasıyla oluşan ihlalleri aynı kökene dayandırmaktadır. Sönümlenmecî ekolün ılımlı kanadı ise ceza hukukunun mübadele ilişkileri ile açıklanamayacağını savunuyordu.

Paşukanis özel hukuku ihlal ile açıkladıktan sonra ihlalin en gelişkin biçimi olarak suçun temel kavram olduğu ceza hukukunu açıklamaya geçiyor.

Özel hukuk, bizatihi hukuksal biçimin genel varlık koşullarını en doğrudan biçimde yansıtıyorsa ceza hukuku da hukuksal ilişkinin en yüksek yoğunluğa erişmesini temsil eder (176). (...) Genel olarak hukuk gibi, ceza hukuku da özerk özel çıkarların taşıyıcısı veya ideal mal sahipleri olan yalıtık bencil özneler arasındaki ilişkilerin bir biçimidir (199). (...) Suç ve ceza kavramları, (...) hukuksal biçimin, ancak genel olarak hukuksal üstya-

pının sönümlenmeye başlamasıyla kurtulabileceğimiz zorunlu belirlenimleridir (199).

Ceza hukukunun en soyut biçimleri olan suç ve ceza da mübadele ilişkileri ile açıklanabilir.

Tamamen hukuksal ilk kavram olan eşdeğer kavramı, kaynağını, meta biçiminde bulur. Suç, dolaşımın özel bir türü, mübadele ilişkisinin, yani akdi ilişkinin sonradan, başka bir ifadeyle taraflardan birisinin keyfi eyleminden sonra kurulduğu özel bir türü olarak değerlendirilebilir (178).

Dirimsel bir varlık olarak insan için cezalandırmanın kökeninde özsavunma ve öç alma bulunsa da üretim/mübadele ilişkileri içindeki bencil öznenin hukuksal biçimlenişiyle suç, ceza, ceza yargılaması kavramları ortaya çıkar.

Özsavunma, hayvansal hayatın en doğal olayıdır ve canlının sadece bireysel tepkisi biçiminde olduğu gibi bir topluluğun ortaklaşa tepkisi şeklinde de görülebilir. (...) Modern insan için öç alma fikri bir eşdeğerle giderim fikrine sıkı sıkıya bağlıdır (179). (...) Hukuksal düşüncenin, yani bir eşdeğer düşüncesinin açık ve kesin biçimde belirmesi ve nesnel olarak gerçekleşmesi ancak iktisadi gelişimin, bu eşdeğer biçiminin, mübadeledeki eşdeğer gibi geleneksel hâle geldiği aşamasıyla olur (179). (...) Sırf biyolojik bir olgu olan öç alma, eşdeğerlerin mübadelesi biçimine, değerlerle ölçülen mübadele biçimine bağlanır bağlanmaz hukuksal bir kuruma dönüşür (180). (...) Diğer fiziksel şiddet araçlarının yanı sıra cezaevleri ve hücreler, İlkçağ ve Ortaçağ'da da mevcuttu. Fakat insanlar buralarda genellikle ölünceye veya fidyelerini ödeyinmeye kadar tutuluyordu. İşlenen suçun belli bir miktar özgürlük karşılığında tazmin edilebileceği fikrinin gelişebilmesi için, tüm somut toplumsal zenginlik biçimlerinin en soyut ve yalın biçime, zamanla ölçülen insan emeğine indirgenmiş olması gerekiyordu (191). (...) Mahkeme kararı ile belirli bir süre özgürlükten yoksun bırakmak, modern, yani burjuva-kapitalist ceza hukukunun, eşdeğer tazmin ilkesini gerçekleştirdiği özgül biçimdir. Bu biçim, soyut insan ve zamanla ölçülebilen soyut insan emeği tasarımıyla derinden fakat bilinçsizce bağlıdır (191).

Devrim Sonrası Ceza Hukuku

Ceza hukuku, tüm hukukun kaderinden bağımsız bir geleceğe sahip değildir. Devlet ve hukuk devrim sonrası üretim/mübadele ilişkilerinin dönüştürülmesiyle sönümlenip gidecektir. Paşukanis bu konuda çok nettir. Ceza hukuku konusunda ayrı bir vurgusu daha bulunmaktadır. Sovyet yasalarında ceza hukuku terminolojisi değiştirilmiştir. Paşukanis devrim sonrası ceza hukuku kavramlarındaki değişimin, ilgili ilişkilerin sönümlenmekte olduğunu göstermeyeceği saptamasını da yapmaktadır. Zira üretim ve mübadele hâlâ meta biçimine dayanmaktadır.

Meta biçimi ve ondan kaynaklanan hukuksal biçim topluma damgasını vurmayı sürdürdükçe, hukuk dışı bakış açısına göre tamamıyla anlamsız olan, her suçun ağırlığının, ay ve yıl olarak hapis şeklinde tartılıp ifade edilebilmesi düşüncesi, adli uygulamadaki gücünü ve gerçek önemini koruyacaktır (195).

1919 yılında cezanın temeli olarak kusurluluk ilkesini reddeden ve cezanın kendisini de bir kusurun tazmini olarak değil fakat yalnızca savunma tedbiri olarak belirleyen düzenlemeler yapılmış, 1922 tarihli Ceza Kanunu'nda da kusurluluk kavramı terk edilmiştir. Ders kitapları da bu yönde değiştirilmiştir. Ceza kavramı yerine “toplumsal savunmanın adli-düzeltilici önlemleri” adlandırması kullanılmaya başlanmıştır. Paşukanis bu değişimin temsili bir değeri bulunduğunu, gerçek bir değişiklik yaratmayacağını savunmaktadır.

Terimlerdeki değişiklik, konunun özünde bir değişiklik yaratmaz. (...) Böylesi bir terimsel değişimin, şüphesiz belli bir temsili değeri bulunmaktadır. Fakat sorun, temsillerle tatmin edici biçimde çözülmez (196). (...) Elbette bizim gelişimimiz de bu yönde ilerlemektedir ve ilerleyecektir. Bununla birlikte, geçici olarak, toplumsal savunma önlemlerinden bahsederken “muhakeme” terimi üzerinde vurgu yapmamız gerektiği ve somut muhakeme ve ceza

kanunu biçimleri varlıklarını sürdürdüğü sürece, terimsel değişim büyük oranda sırf biçimsel bir reform olarak kalacaktır (196).

Kapitalist üretim/mübadale ilişkileri aşılırken sönmöleneccek olan ceza hukukunun işlev ve biçim değışikliği teknik düzenlemeye dönüşme yönünde olacaktır.

Cezanın, tazmin niteliğinden, toplumsal savunmanın uygun tedbiri olmaya ve toplumsal olarak tehlikeli bireylerin yeniden eğitilmesine dönüştürölmesi, sadece saf muhakeme alanının dışında yer almayan, aynı zamanda, başarısı durumunda muhakemeyi ve mahkeme kararını da tamamen gereksiz hâle getiren bir örgütlenme görevinin yerine getirilmesini gerektirir. Bu görev tamamen yerine getirildiğinde, yeniden eğitime, artık herhangi bir “suçu” müeyyidelendiren bir mahkeme kararının basit bir “adli sonucu” olmayacak, fakat tıbbi ve eğitbilimsel nitelikte, tamamen özerk bir toplumsal işleve dönüşecektir (196). (...) Toplumsal savunma ilkesinin düzenli uygulanması, ayrı bir suçlar (ve mantıksal olarak bunlara bağılı, yasa veya mahkemece belirlenmiş cezai tedbirler) derlemesi yaratılmasını değil, fakat, toplumsal olarak tehlikeli durumları gösteren belirtilerin açık bir tanımını ve toplumu korumak için her bir özel durumda uygulanacak yöntemlerin açık ve ayrıntılı biçimde hazırlanmasını gerektirir (197).

Hukuk biçimlerinin, yerlerini bilimsel teknik düzenleme biçimlerine terk etmesi, Paşukanis sönmölenme anlayışının temelini oluşturur.

Kamu Hukuku-Özel Hukuk Ayrımı

Kamu hukuku-özel hukuk ayrımı hukuk disiplinleri arasındaki bölünmeye ilişkin teknik bir tartışma olmaktan çok hukukun geleceğine ilişkin bir konudur.

Üretim araçlarının özel mülkiyeti ve bunun sonucu olan artı ürüne el koyma ayrıcalığı ile üretimin tamamen toplumsallaşması arasındaki çelişkiden kaynaklanan çatışmalar hukuksal

düzenleme biçiminin varlık nedenidir. Bu çelişki aşıldığında bundan türeyen temel çıkar çatışmaları da ortadan kalkacaktır. “Hukuksal biçimin ve hukuksal ideolojinin ortadan kaldırılmasının gerçek koşulu, bireysel çıkarla toplumsal çıkar arasındaki karşıtlığın aşıldığı bir toplumsal durumdur” (103). Bu durumda mübadele ilişkilerinin düzenleme ilkelerinden farklılaşan bir hukuksal biçimi anlatan kamu hukukunun, hukukun sönümlenmesinin aşamalarında belirleyici olacağı, özel hukuk ilişkilerinin bir kısmının kamu hukuku biçimleri olarak sönümlenme yoluna gireceğini öngörebiliriz.

Paşukanis kamu hukuku ile yalnızca devletin zor kullanma tekeline kaynaklanan ilişkilerin hukuki biçimini anlamaktadır. Hatta devletin hukuksal kavramlaştırılmasının hiçbir zaman bir kuram hâline gelememiş olduğunu ve gerçekliğin ideolojik deformasyonu olarak kaldığını düşünmektedir (94). Buna karşılık Paşukanis, kamu hukukunun insanın hukuk öznesine dönüşmesinin farklı bir biçimi olduğunu fark etmiş, ancak bu konuda ilerlememiştir. Paşukanis, kamu hukuku biçimlerinin kaynaklandığı ve düzenlediği toplumsal ilişkileri doğru biçimde saptamaktadır.

Hukukun, özel ve kamu olarak bölünmesi, pek çok özgül sorun doğurur; çünkü, *sivil toplumun üyesi olarak bencil insanın çıkarı ile siyasal bütünlüğün soyut genel yararı* arasındaki sınır ancak soyutlama düzeyinde belirlenebilir. Gerçekte bu alanlar, iç içe geçmiştir (abç.) (101).

İnsan üretim/mübadele ilişkilerinde bencil iktisadi özne, bunların hukuksal biçim kazanmasında hukuk öznesi (kişi), siyasal alanın oluşumunda ise yurttaştır. Böyle bir saptama Paşukanis’te bulunmamaktadır. Kamu hukuku biçimlerinin kaynağı ve yöneldiği alana ilişkin saptamasını derinleştirmemiş, kamu hukukunun zayıflığını vurgulamıştır: “(...) [K]amu hukuku kuramları, gülünç sayılabilecek derecede zorlama, ya-

pay ve tek yanlı kurgularla doluyken, özel hukuk, yalınlığı, açıklığı ve olgunluğu ile belirginleşir” (102).

Siyasal alandaki toplumsal ilişkilerin hukuksal biçim kazanması özel hukuk biçimlerinin kullanılmasıyla gerçekleşmektedir, bunun dışında bir yol yoktur. “Kamu hukuku, özel hukuk biçiminin siyasal alandaki yansımasından başka bir şey değildir veya genel olarak, hukuk olma niteliğine sahip değildir” (103). Bununla birlikte en önemli özelliği, özel hukuk biçimlerinin kamu hukukunda bozularak kullanılmasıdır. Üretim/mübadele ilişkileri siyasal alanın müdahalesi ve özellikleriyle bozulduğu/dönüştürüldüğü/geliştirildiği oranda özel hukuktan alınan biçimler de kamu hukukunda yeni nitelikler kazanır. “‘Kamu hukuku’ kavramı, ancak hareketi içinde, kendini karşıtıyla tanımlayıp özel hukuku ittiği ve yine kendi çekim merkezi olarak özel hukuka döndüğü hareketi içinde gelişebilir” (105). Ayrıca Paşukanis hukuksal biçimin ayırt edici özelliğinin kamu hukuku-özel hukuk karşıtlığı olduğunu savunmaktadır. “Hukukun kamu hukuku ve özel hukuk olarak bölünmesi, hem tarihi ve hem de mantıki açıdan hukuksal biçimi belirler” (105). Bu durumda, tırnak içine alarak hukuk nitelemesi yaptığı kamu hukukunun gelişimi aynı zamanda hukuksal biçimin sönümlenme sürecinin bir aşaması olacaktır. “Hukuksal biçimin ve hukuksal ideolojinin ortadan kaldırılmasının gerçek koşulu, bireysel çıkarla toplumsal çıkar arasındaki karşıtlığın aşıldığı bir toplumsal durumdur” (103).

Sonuç: Sönümlenmecî Kuramın Olanakları

Hukuk Genel Kuramı kitabının özet-incelemesini yapmakla yetindik. Paşukanis’in diğer çalışmaları da Türkçeye çevrilmeyi ve tartışılmayı bekliyor. Daha da önemlisi, hukuk biçimini almış toplumsal ilişkilerin anlaşılması, hukuksal biçimlerin çözümle-
nebilmesi, toplumsal gerçekliğin kavranmasında hukukun ve hu-

kukçuların yarattığı çifte dolayımın aşılabilmesi için *Hukuk Genel Kuramı*'nın olanaklarının³¹ incelenmesi ve işlenmesi de gerekiyor.

Paşukanis hukuk kuramcısı olduğu kadar devrimci siyasal yapının oluşumunda görev alan bir uygulamacıydı. İşçi sınıfına, kendisine ait olduğunu düşünse de devletine ve hukukuna karşı serinkanlı bir eleştirel tavır içinde olmasını salık vermişti. Bu öneriyi kendisinin gerçekleştirebildiğini söyleyebilmek olanaklı değil. Yine de günümüze *hukukta sönümlenmecî kuramı* kaldı.

Sönümlenmecî hukuk kuramı Paşukanis'in *Hukuk Genel Kuramı*'nı temel alan çalışmalarıyla geliştirilecektir.

Devlet ve hukuk ebedî biçimler değildir. Bunların insanlık tarihinden silinmesinin başlangıcı devrim anı olmadığı gibi ortadan kalkacakları gün için de bir tarih veya aşama verilemez. Kapitalizm içinde de hukukun sönümlenmeye doğru yönelmesi olanaklıdır. Kapitalist toplumsal formasyonda, mübadele ilişkilerinin egemen sınıflar lehine, belki de çoğunlukla onlar lehine veya emekçi sınıflar lehine kısmen de olsa bozulduğu, geriletildiği ve aşıldığı alanların hukuki biçimler kazanmasına özel olarak çalışılmalı; ortaya çıkmış bu biçimler, sapmalar, bozukluklar, istisnalar ve daha da önemlisi düzenin basit tavizleri olarak hor görülmemelidir. İnsanlık biriktirir. Nitel bir patlama olan devrim, nicel birikimlere dayanır. Bir ihtilal olarak kalmayıp inkılap olacaksa, devrimleşecekse, hedef aşamalılık değil *oluştur*. “Devrimci siyasi faaliyet pek çok güçlüğü aşmak zorundadır: henüz bugün var olmayanı gelecekte gerçekleştirebilir, fakat geçmişte gerçekten var olmayanı bir çırpıda ortaya çıkaramaz” (s. 86).

Hukukun Marksist yönetime dayanan araştırması hukukun sınıf egemenliğinin aracı olduğu saptamasıyla yetinmemelidir. Hukuksal biçimler egemenlik ilişkilerindeki işlevinin yanı sıra, biçim verdiği mübadele ilişkileri ile bunların türediği üretim

31 Loiseau'nun “Directions pour une Approche Marxiste du Droit: La Théorie général du droit d'E. B. Pachukanis”, ve Koen'in “In Defence of Pashukanism” çalışmalarını bir kez daha anımsatalım.

ilişkileri, sermaye birikimi ve genel olarak kapitalist toplumsal formasyonun kurucu unsurları ile bağlantısı içinde incelenmelidir. Ancak bu yöntemle hukuksal biçimlerin sınıf egemenliğindeki destekleme ve gizleme işlevinin kökenlerini, çalışma mantığını anlayabileceğimiz gibi hukuksal biçimlerin yarattığı mücadele olanaklarını ve dönüşüm potansiyellerini de kavrayabiliriz.

Bazı hukuksal biçimler/kurumlar/kavramlar çöpe atılacak, bazıları zayıflatılacak, kimileri eğilip bükülerek bozulacak, bunlar olanaklı olmadığında sönmümlenme olanağı olan yeni biçimler yaratılacaktır. Bütün bunlar kapitalizmin temel çelişkisinin, üretimin (dağıtım ve tüketimin) son derece toplumsallaşmış yöntemlerle örgütleniyor oluşu ile kendilerine artık değere el koyma “hakkı” veren üretim araçlarının az sayıda kişinin özel mülkiyetinde oluşu arasındaki çelişkinin yarattığı olanaklar zemininde sınıfsal/siyasal mücadele ile gerçekleşecektir. Söz konusu çelişki kişi ve sözleşme hukuki biçimlerini yıpratmakta, mevcut fakat zayıf kamu kavramının kullanım olanaklarını yaratmaktadır. Değişim değerinin soyut taşıyıcısı hak ehliyetine sahip hukuk öznesi kişi, nesneler meta niteliğini yitirip toplumsal/dirimsel ihtiyaçların gerçek karşılayıcısı olan ürünlere dönüştükleri, kullanım değerini temsil ettikleri oranda gerçek insana dönüşecek, emeğin ve nesnelerin kullanım değerini örgütleyen özne de devlet değil kamu olacaktır. Hukukçu kendi sonunu hazırlayan yeni bir düzenleme biçiminin araçlarını ve biçimlerini, kullanmakta olduğu biçimlerde aramaya başlamalıdır.

KAPİTALİST TOPLUMSAL
FORMASYONDA
HAK KAVRAMI
VE MÜCADELESİ

İlk yayımlandığı kaynak:

Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri, Cilt: I,
(Ed. Bürkev, Özğurlu, Özdek, Elgür), NotaBene Yayınları, Ankara: 2011.

Bireysel veya toplumsal talepler ancak hukuk içinde hakka dönüşür. Hak mücadelesi ise hukuk kavramının içeriğinde var olan özelliklerin vurgulanmasına göre iki farklı anlam kazanabilir.

Hukukun oluşumu, toplumsal ilişkilerden türeyen kurallara iradi müdahale ile gerçekleşir. Toplumsal ilişkilerde mevcut olan düzenliliklerin devlet tarafından söylenmesi, soyut kurallar olarak düzenlenmesi ve bunların arkasına güç konulması hukuk düzeninin temel kaynağıdır. Ayrıca, devletin toplumsal ilişkilere bastırma veya geliştirme için müdahale etmesinin aracı veya sonucu olarak da hukuk kuralları oluşur. Devletin oluşumuna katkıda bulunduğu ama her halükârda toplumsal ilişkilerden türemiş kuralları iradesinden geçirerek biçimselleştirmesinden *hukuk düzeni* oluşur. Hukuk düzeni toplumsal ilişkilerin hukuksal kurgusudur. Bu işi yapan *devlet*, tek kişilik bir özne değildir. Meclis, bakanlar kurulu, yargı vb. kurumlar ve hatta idari ilişkiler *hukukun söyleyicisi* olarak işlev görürler.

Hukuk düzeninde, her toplumsal aktör ve bunların her tür ilişkisi *hukuksal biçim* alır. Hak, bir hukuk öznesinin diğerinden talebidir. Bu talebin kaynağı, yani hukuk düzenince tanınabilir olması karşı tarafın rızası veya hukuk düzenince kabuldür (zorlamasıdır). Yalnızca bireyler değil, hukukun söyleyicisi devlet de, çoklu görünümüyle, hukuk düzeninin öznelерidir.

Bu durumda, hak mücadelesi, hukuk düzeni içinde gerçekleştirilen bir mücadeledir. Toplumsal ilişkilerden türemekle bir-

likte devlet tarafından söylenerek biçimselleştirilmiş kurallar, bu kurallardan türetilen kavramlar, kategoriler, ilkeler ve kuramlardan yararlanarak yürütülecek bir mücadeledir bu. Diğer hukuk öznesine yöneltilen talebin kabul edilmesi için ya onun rızasıyla oluşturulacak bir hukuksal ilişki ya da hukuk düzeninin zorlamasıyla oluşturulacak bir hukuksal ilişki türetilmeye çalışılacaktır. Gerek bu ilişkiyi kurmak ve gerekse sonuçlarını gerçekleştirebilmek için yine hukuk düzeninin mahkemeler dâhil araçlarına başvurulacaktır.

Hukuk kavramının özelliklerinden bir başka yöne de vurgu yapılabilir. Hukukun oluşumu, toplumsal ilişkilerden türeyen kurallara iradi müdahale ile gerçekleşir demiştik. Toplumsal ilişkilerden türeyen kuralların devletçe dolayımlanması uğrağına değil de kuralların toplumsal ilişkilerden türemesi uğrağına vurgu yapalım. “Vurgu yapalım” diyoruz, çünkü hukukun oluşumunun her iki uğrağın da geçilerek gerçekleştiğini kabul ediyoruz. Burada hak mücadelesinin anlamlandırılmasındaki farklılığa değinmek için bu geçici ayrımı yapıyoruz. Uzlaşmaz karşıtlıklara sahip toplumsal öznelerin ilişkilerinden bu nitelikte kurallar türer. Yaşamını sürdürebilmek için emek güçlerinden başka satacak bir şeyi olmayan insanlar ile bunların emek güçlerini birleştirmek zorunda oldukları üretim araçları sahiplerinin kurulan toplumsal ilişkide konumları ve bu ilişkide takip ettikleri çıkar uzlaşmaz biçimde farklıdır. Hukuku söyleyen ve biçimselleştirerek hukuk düzenini kuran devlet, bu ilişkilerden türeyen kuralları bir tarafın egemenliğini temel alarak seçer. Ancak son kertede taraflardan birinin egemenliğini kurmaya yarasa da bu seçim toplumsal öznelerin çatışmasını da yansıttığı için hukuk düzeni bir yığın çatışmalı kural, kavram ve kurumu barındırır. Hukukun bu özelliğine yapılan vurguyla hak, henüz devlet tarafından biçimselleştirilerek hukuk düzenine dâhil edilmese de toplumsal ilişkiden türemiş olan kurallara

dayanılarak talep edilebilir.¹ Bu durumda diğer özneler kabul ettirilmeye çalışılan talepler hukuk düzeninin olanaklarından yararlanılarak dayatılamayacak, toplumsal ilişkilerde olduğu kabul edilen kuraldan dayanak alınarak ve bu kuralın arkasına rıza veya şiddete dayanan bir toplumsal güç konularak dayatılacaktır. Uzlaşmaz karşıtlıklara sahip toplumsal öznelerin birbirlerine yönelik talepleri söz konusu olduğunda artık hukuk düzenine yönelik bir mücadele değil toplumsal düzen değişikliği mücadelesidir hak mücadelesi. Binlerce kişinin çalıştığı, üretimin yönetimi yine ücretlilerce gerçekleştirilen, temel kararların, bir avuç da olsa, yine profesyonellerce alındığı, bir fabrikanın özel mülkiyetinin, oradaki tüm toplumsal ilişkinin kolektifleşmiş olması karşısında talep edilemeyeceği, tüm bu kolektif ilişkilerden yeni bir sahiplik ilişkisine ait hukuk kurallarının türediği söylenebilir.

Bu durumda hak mücadelesi, yeni kuralın hukuk düzeninin parçası olduğunu kabul ettirebilmesine dönüşecektir ki bu da hukuku söyleyen iradenin ele geçirilmesine bağlıdır.²

- 1 Engels'e göre Marx, tarihsel üretim biçimine uygun, tarihsel meşrulukları tanımaktadır: "Marx'ın teorik çalışmalarında, her zaman yalnızca belirli bir toplumun ekonomik koşullarını yansıtmakla kalan hukuk, salt ikinci derecede, arka planda göz önüne alınır. Buna karşılık, ön planda, belirli dönemler için, belirli durumlara ve belirli mülk edinme biçimlerine özgü bulunan ... 'tarihsel haklılıklar', 'tarihsel meşruluklar' göz önünde tutulur. ... Emek ürünlerinin başkaları tarafından sahiplenilmesinin ve emeğin sömürülmesinin geçici bir süre için tarihsel meşruluğunu da kabul etmiş olur. Ne var ki Marx, aynı zamanda, bu tarihsel haklılığın günümüzde ortadan kalktığını kanıtlamakla kalmayıp, sömürünün şu veya bu biçimde süregelmesinin artık toplumsal gelişmeyi destekleyecek yerde bu gelişmeyi günbegün daha fazla kösteklediğini ve gitgide daha fazla çatışmalara sürüklediğini de kanıtlar." (Karl Marx/Friedrich Engels, 1977: 75)
- 2 Mevzu (devletçe konulmuş, söylenmiş) hukukun yanında toplumsal ilişkilerden türeyen bir hukuk olduğunu kabul eden yaklaşıma bir başka örnek olarak solidarist ve korporatist görüşleriyle liberalizmi ve Marksizmi reddeden Duguit'yi gösterebiliriz. Duguit (1859-1928, Fransız kamu hukukçusu, sosyolojik pozitivizmin kurucusu) hukukun kaynağını egemenin iradesinde değil toplumsal kuruluşa görmekte; toplumda hukuku yaratanın ise "toplumsal dayanışma" olduğunu saptamaktadır. İnsan, sadece toplum hâlinde yaşayabildiğine göre; nesnenin doğası gereği, kişiye kendini dayatan davranış kuralına uymak zorundadır.

Toplumsal ilişkilerden türeyen kuralların, devletin iradesinden geçmeden hukuk kuralı olarak kabul edilmesi ikili hukuk anlayışını da beraberinde getirir. Egemen sınıfın hukuk düzeninin içinde veya yanı sıra ezilen sınıfın hukuku mevcuttur. Ezilen sınıfın hukukunun eksigi siyasal iktidardır.

Hukukun bu ikinci yorumunda, hak mücadelesi salt siyasal mücadelenin konularından yalnızca biridir ve çoğunlukla da verimli değildir. Çünkü taleplerinizin hukuk düzenince bir hak olarak tanınabilmesi siyasal programın tamamlanmasına bağlı olacaktır.

Hak mücadelesinin kazanacağı anlam ve içeriğe ilişkin yukarıda belirlemiş olduğumuz iki tarzdan birini seçmek konusunda tercihimiz bulunabileceği gibi özellikle siyasal mücadelenin gelişmişlik düzeyinin yarattığı bir zorlama da söz konusu olabilir. Bir seçim olarak toplumsal ilişkilerden türeyen kuralların devletçe biçimselleştirilmesiyle kurulan hukuk düzeninin içindeki kural, kavram, kategori ve ilkeleri kullanarak hak taleplerini kabul ettirmeye çalışabiliriz veya biçimselleştirilmiş kuralların dışında oluşmuş olduğunu düşündüğümüz hukuk

Buna göre birey, toplumsal dayanışmaya zarar verebilecek davranışlardan kaçınmak ve toplumsal dayanışmayı geliştirecek davranışlarda bulunmak zorundadır. Duguit'nin pozitif hukuktan farklı bir anlam yüklediği objektif hukuk da bu zorunluluklardan başka bir şey değildir. Toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilmesinden doğan davranış kurallarını ifade eden objektif hukuk, pozitif hukukun kaynağını oluşturmaktadır. Objektif hukuk, pozitif hukuka kaynaklık ettiği gibi ona uygulama gücünü ve meşruiyetini de verir. Pozitif hukuk ancak objektif hukuk kuralının ifadesi ve uygulayıcısı olduğu oranda meşrudur. İktidara, yönetenlere meşruiyetini veren de objektif hukuku gerçekleştirme amacını taşımalarıdır. Fidel Castro, Moncada Kışlası saldırısı nedeniyle yargılanırken Duguit'nin Anayasa Hukuku kitabına göndermede bulunarak savunma yapmıştı. Castro, yaptığı eylemin "hukuka" uygun olduğunu ancak hiçbir mahkemenin bunu saptamaya cesaret edemeyeceğini iddia ederken Duguit'nin "başkaldırı başarısız olursa, tiranca bir yönetimi devirme girişiminin meşru olduğuna ve devlet güvenliğine karşı bir komplo bulunmadığına karar vermeye hiçbir mahkemenin cesaret edemeyeceği" saptamasını aktarmaktadır. Castro devletin kurmuş olduğu hukuk düzeni dışındaki bir "hukuka" göndermede bulunarak "yasa dışı" eylemini meşrulaştırmaya çalışmış ve Duguit'nin görüşlerini kullanmıştır. Bununla birlikte Duguit, anarşi ve düzensizlikten çekindiği için yönetenlerin işlemlerine objektif hukuka uygunluk karinesi verir; yönetilenler bu işlemlere uymalıdır.

kurallarını taleplerimizin temeli yapmaya çalışırız. Bir seçim olmanın dışında siyasal mücadelenin düzeyi, hak mücadelesinin tarzını ve dolayısıyla seçişimizin doğruluğunu da belirler. Toplumsal öznelerin taleplerinin gerisindeki güçlü siyasal örgütlenme iktidar oluşturabilecek aşamaya gelmişse, toplumsal ilişkilerden türemiş yeni kuralların, mevcut hukuk düzenini değiştirerek hukuksal biçim kazanmaları siyasal programın temel bir unsuru olur. Böyle bir durum söz konusu olmadığında hak mücadelesi, hukuk öznelerinin hukuk düzeninin içinde kaldıkları bir çatışmadır. Siyasal güç ancak mevcut hukuk düzeninin kural ve araçlarını harekete geçirebilecek düzeydedir. Böylesi bir hak mücadelesi, toplumsal ilişkileri dönüştürmeye ve bu dönüşümün yaratacağı yeni kuralların mevcut hukuk düzenine sığmayacak bir içeriğe erişmesine yol açacaktır.

Hangi tarzda yürütülürse yürütülsün hak mücadelesinin toplumsal ilişkilerle birlikte hukuk düzeninde yaratacağı köklü değişikliğin yeni bir hukuk türü yaratmayacağını söyleyebiliriz. Toplumsal ilişkilerden türeyen kuralların devlet tarafından söylenmesiyle oluşan hukuksal biçim, yeni ilişkilerden kaynağını alacak olsa bile yeni ilişkilerin adıyla anılarak güçlendirilip geliştirilmeyecek toplumsal ilişkilere yabancılaşmış bir düzey olarak devletle birlikte sönüp gidecektir. “Kapitalist hukuk” nitelemesi yapıp bunun yerine “işçi sınıfı hukuku”nu koymak devletin sönmüleneceği öngörüsüyle uyumlu değildir. Hukuk yeni içeriğinin yarattığı etki ile biçimsel olarak dönüşecek toplumsal ilişkilerin dışsal (devlet) baskısına gerek duymadan kendi kendini düzenleyebilmesine koşut olarak ya tamamen yitip gidecek ya da artık hukuk olarak nitelendirilemeyecek yeni bir biçim kazanacaktır.

* * *

Hak mücadelesinin hukuka ilişkin değerlendirmemize göre kazanacağı iki anlamından ilkinin, hukuk düzeni içinde haklar yaklaşımını tercih ederek değerlendirme yapacağız.

Toplumsal yaşamın hukuksal kurgusunda hak, hukuk öznel-
lerinin (kişilerin) diğer hukuk öznelerine yönelik talepleridir.
Talebin sonuç doğurabilir olması yani tanınması, talebin yönel-
diği diğer hukuk öznesinin rızasına veya hukuk öznelerinden
bağımsız olarak hukuk düzeninin zorlamasına dayanır.

Yeni özneler yaratılabileceği konusunda arayış ve tartışmalar
olsa da en klasik biçimiyle hukuk özneleri kişilerdir. Kişi toplu-
lukları da ancak tüzelkişi olarak hukuk öznesi olabilirler. Haklar
mücadelesi hukuk için kişiler arası bir mücadeledir. Bu müca-
deleyi yürütecekler öncelikle hukuk öznesi olmaya çalışmalıdır.
Tek tek insanların hukuk içinde gerçek kişiler ya da kısaca *kişi*
olarak tanımlandığını biliyoruz. Bunun dışında kişilerin bir
araya gelmesiyle oluşan örgütlenmelerin hukuk öznesi olabilme-
leri için hukuksal biçim kazanmaları gerekmektedir. Girişim,
grup, topluluk, inisiyatif, mahalle vb. örgütlenmelerin büyük
toplumsal değeri bir yana, hukuk içinde özne olma özelliği bu-
lunmamaktadır. Özellikle grup davaları yoluyla bunların da hu-
kuk içinde özne olarak tanınabilecekleri tartışması bulunmakla
birlikte bu henüz kurumsallaşmamıştır. Bu durumda yapılması
gereken kolektif yapıların tüzelkişilikler olarak örgütlenmesidir.

Toplumsal gerçekliğin hukuk olarak yeniden kurulmasında
hukuk öznesi temel birimdir. Yaratmasa da hukuku söyleyen
devletin hukuk düzeni içinde tutulabilmesi için onun da hukuk
öznesi olarak kurulması gerekir. Bunun biçimi çeşitli hukuk
sistemlerinde farklılıklar göstermekle birlikte devletin örgütsel
olarak anlaşılması, bunun parçalı olduğunun kabul edilmesi ve
bunlara tüzelkişilik tanınması genel olarak kabul edilmekte-
dir. Bu tüzelkişiliklerin bireylerin oluşturduğu tüzelkişilerden
farkını anlatmak üzere de bunlar kamu tüzelkişiliği olarak ad-
landırılmaktadır. Devlet örgütlenmesinin örgütlenmiş şiddet
tekeline sahip olması ve sınıfsal işlevi nedeniyle hukuk içinde
kişi olarak kurulmasının ve diğer hukuk özneleriyle olan iliş-
kilerinin hukukla kavranması güçtür. Bu nedenle bu konuyu

inceleyen kamu hukuku, mübadelenin hukuku özel hukukla kıyaslandığında daha yeni ve daha az gelişkin bir hukuktur. Hukuk disiplinlerinin ihtiyaçları bir yana bu geç kalmışlık ve gelişmemiş olma, kamu hukukunu haklar mücadelesinde etkili bir araca çevirebilmektedir.

Hukuksal ilişkiler, hukuk özneleri arasındaki özgür iradelerle kurulan ilişkilere dir. Bunlar insanlar arasındaki ilişkilerin hukuksal biçim kazanmasından başka bir şey değildir. Çok çeşitli toplumsal ilişkiler hukuksal biçim kazanırken kalıplaştırılır. Kapitalist toplumsal formasyonun hukuksal kurgusunda, tüm ilişkiler eşit ve özgür kişilerin özgür irade uyuşması, sözleşme olarak kalıplaştırılır. Bu durumda bir hukuk öznesinin bir diğ erinden talebinin temelini ancak onun iradesini kendi iradesine katabilmesi yani karşı tarafın rızası oluşturabilir.

Özgür irade uyuşmalarından milyonlarca hukuksal ilişki türer ve bunlar hukukçular tarafından az sayıda kategoriye (tipe) indirgenir. Hukukçu için bu hukuksal ilişkilerden herhangi birini incelemek, herhangi birinde uzmanlaşmış olmak mesleki bir tercihtir ve özel bir önem taşımaz. Bununla birlikte, toplumsal ilişkilerin temelini oluşturan, bunların sürmesini sağlayan ve değişmesine neden olan toplumsal ilişki türleri bulunduğunu kabul eden bir yaklaşım, hukuksal kurgu içinde de bu nitelikte bir ilişki arayacaktır. İnsanların üretim araçlarının sahipliğindeki konumuyla belirlenen üretim ve mübadele ilişkilerinin tüm diğ er ilişkileri belirlediğini kabul eden bir kuram benimsendiğinde, bu ilişkilerin hukuksal kurguda kazandığı biçimlerin incelenmesi öncelik taşıyacaktır. Haklar mücadelesine ilişkin hukuksal inceleme de aynı öncelikle yapılmalıdır.

Kapitalist toplumsal formasyonun hukuksal kurgusunda hakkın kaynağı, bir hukuk öznesinin diğ erine/diğ erlerine yönelik talebinin karşılanması temeli ancak karşı tarafın rızası, yani sözleşmedir. Öte yandan Devrimler Çağı'nda, haklar bildirgeleri benimsenmiş ve haklar anayasalarda kurallara bağlan-

mıştır. Bu kurallar da yasalarla içeriklendirilmiştir. Bu kapitalizmin hukuksal kurgusunda bir çelişkidir. Anayasalardaki kuralların sonucu nedir? Bu kurallar, bir hukuk öznesinin diğerine yönelik talebinin karşılanması zorunluluğunu doğurur mu? Kimi konularda hakkın temeli artık tarafların iradesi olmaktan çıkmış ve tüm hukuk öznelerini bağlayan devletçe desteklenen kurallara mı bağlanmıştır? İki durum da geçerlidir. Farklılık hukuk öznelerinin niteliğine ve rollerine göre değişir.

Devletin hukuk öznesi olarak hukuksal ilişkiye girdiği durumlarda, kendisine yönelik taleplerin kabulü bu kamu öznelerinin iradesinden çok anayasadaki kurallarla dayatılmıştır. Buna karşılık devlet dışı hukuk öznelerinin yani üretim ve mübadele ilişkilerinde konumlanan hukuk öznelerinin ilişkileri söz konusu olduğunda bunların birbirlerine yönelik taleplerinin kabulü ilke olarak irade uyuşmasından yani sözleşmeden kaynaklanır, sözleşme dışı bir zorlama istisnadır. Anayasada veya yasalarda sözleşme ilişkisine yönelik sözleşme dışı yükümlülüğün bulunduğu durumlarda bile tarafları bu kurallara uymaya zorlayacak taraflar dışı bir öznenin bulunması gerekir; aksi takdirde bu kuralların bir işlevi ve değeri kalmayacaktır. İşte bu durumda da sözleşmeye dışsal olan kamu öznelerinin işlevleri söz konusu olur. Yani sözleşmeye dıştan getirilen anayasal kuralların sözleşme taraflarından birinin diğerine yönelik talebinin zorlayıcı kuralı hâline gelebilmesi ancak kamu öznelerinin müdahalesiyle mümkündür.

Hukuksal terimlerle söylersek şahsi, ayni ve fikrî haklar eşit ve özgür öznelerin serbest irade ilişkilerinden doğan haklarken, kamu hakları (temel hak ve özgürlükler) bu öznelerin kamu öznelerine yönelik taleplerinden doğan haklardır.

* * *

Sözleşme ilişkisinden kaynaklanan haklar söz konusu olduğunda hukuk öznelerinin birbirlerine kabul ettirdikleri talep-

lerinin düzeyleri, ihtiyaçları ve güçleri ile belirlenir. Bu belirlenmeye etki eden unsurlar hukuksal biçim kazanma derecesi düşük ve bu nedenle hukuk düzeni dışında anlaşılması gereken olgulardır. Hukukçular buna *hukuk ötesi* demeyi severler. İşçilerin pazarlık gücünü kırmak için üretim araçları sahiplerince geliştirilen yöntemlerin büyük çoğunluğu hukuksal biçimi olmayan fiilî durumlardır. Bunun gibi, ürettikleri değerden alacakları payı yükseltebilmek amacıyla işverenleri zorlamak için geliştirdikleri mücadele yöntemlerinin büyük çoğunluğunun da hukuksal biçimi yoktur. Hatta bunların birçoğu da *hukuk dışıdır*. İşverenin, nispi artık değeri yükseltmek için geliştirdiği ve uygulamaya çalıştığı işi yoğunlaştırma yöntemlerini hayata geçirdiğinde işçi bunun karşısına sözleşmesinden ve sözleşme dışı hukuk kurallarından dayanak alan talepleri (hakları) değil, fiilî direnişini koyar. Ya da işveren artık işçinin çalışma talebine rıza göstermek istemediğinde yani iş akdine son verdiğinde, sözleşmeden veya sözleşme dışı kurallardan destek alan talepler değil, işyeri işgali, açlık grevi, gösteri vb. direnişle karşı tarafın rızasını elde etmeye çalışmak etkilidir. Sözleşme ilişkisinden kaynaklanan haklar söz konusu olduğunda tanınan hakların içeriği ve düzeyinde hukuksal biçim kazanmamış irade çatışması belirleyicidir. Bu çatışmada, az da olsa devrede olan, hukuksal biçimler aracılığıyla yürütülen bir hak mücadelesinin etki gücü düşük olacaktır.

Sözleşmenin tarafları arasındaki irade çatışmasının hukuk düzeninde hak mücadelesine dönüşmesi ancak anayasa ve yasalarda yer alan sözleşme dışı kuralların güvencesi olduğu kabul edilen kamu öznesini harekete geçirmek için oluşturulan ve takip edilen taleplerle başlar. Bir tersanede çalışan işçinin hak mücadelesi, gerçekte işverenin iradesinin karşısında koyabildiği bireysel ama daha önemlisi örgütlü gücüdür, bu güçle karşı tarafın iradesini etkilemesidir. Bu ise hukuksal biçimlerin belirleyiciliğinin dolaylı olduğu bir toplumsal ilişkidir. Tersane işçisinin çalışma

saatleri, iş güvenliği ve işçi sağlığı konusunda sözleşme dışından kaynaklanan kurallardan gelen bir talep imkânı da vardır. Sözleşme ilişkisinden kaynaklanarak bu imkânları kullanabiliyorsa sorun yoktur ancak işverenin rızası türetilmemişse, kamu öznesinin devreye girmesi gerekir, çünkü sözleşme dışı kuralları anayasaya ve yasalara koyarak, bu hakkı tanımak zorunda kalmış veya tanımış olan odur. Bu durumda işçinin mücadelesi hukuksal biçimler kazanmak ve hukuk düzeninin tüm imkânlarını kullanmak zorundadır. Artık sınıf ilişkileri ve mücadelesi daha fazla hukukla ve siyasal alanla (devletle, idari örgütlerle) dolayımlanmış biçimdedir. Bu durum, taleplerini hukuksal biçimler içinde formüle edecek öznenin bu taleplerinin arkasına toplumsal güç yığması zorunluluğunu ortadan kaldırmaz.

Hak mücadelesi bu anlamıyla işçi sınıfı mücadelesinin güçlü bir uğrağı olarak ortaya çıkar. Hukuk düzeni içinde sınıfa ait çok sayıda hukuk öznesinin yürüttüğü üretim araçları sahiplerine ve devlet aygıtına taleplerini kabul ettirebilme, yani hukuk düzeni içinde sonuç doğurma mücadelesi sınıf mücadelesinin kısa veya uzun süreli almak zorunda olduğu bir biçimdir, görünümlerinden birisidir. Toplumsal gerçekliği açıklamada hukuksal yaklaşım, dolayımlanmış gerçeklik olma özelliğiyle kusurlu olmakla³ birlikte, bu durum sınıf öznelerinin hukuk içinde haklar mücadelesi yürütmesinin mücadelenin uğraklarından

3 Engels-Kautsky hukuksal yaklaşımın temel bir kusuru bulunduğunu savunmaktadır. Buna göre, eşitlik, emek ürünlerine sahip olma gibi istekler, hukuksal olarak dile getirilince, ayrıntılı olarak hukuksal kalıplara dökülmeye çalışılınca, "içinden çıkılmaz çelişkiler içinde kaybolmakta"dır. Sorunun özüne, yani "üretim tarzının değişmesine hiç ya da yeterince değinilmemekte; onun ve onun hukuksal ifadesinin dayandığı tarihsel arka plan hesaba katılmamakta ve sadece hukuk duygusuna çağrıda bulunulmaktadır" (Friedrich Engels, Karl Kautsky, "Hukukçular Sosyalizmi (1887)", *Din Üzerine*, Çeviri: Kaya Güvenç, 2. Basım, Sol Yayınları, Ankara, 1995, s. 252). Bu görüşün yer aldığı yazı, sosyalizmi hukukileştirme, bir haklar kataloğu olarak ifade etme girişimine bir yanıtı. Prof. Dr. Anton Menger'in, sosyalizmi, hukuk felsefesi açısından ele alıp, "bir iki kısa formüle, insan haklarının 19. yüzyıl için geçerli yeni basısından ibaret 'sosyalist temel haklar'a indirmeye çalışması" eleştirilmektedir.

biri olma niteliğini değiştirmez.⁴ Sınıfa ait hukuk öznelerinin haklar mücadelesi sınıf mücadelesidir.

* * *

Yukarıda belirtmiştik; kapitalist toplumsal formasyonda bir hukuk öznesinin diğerine yönelik talebinin karşılanması ancak karşı tarafın rızasıyla mümkündür ki bunun hukuksal biçimi sözleşmedir. Bununla birlikte, anayasalarda ve yasalarda haklar kurala bağlanmıştır. Bu kapitalizmin hukuksal kurgusunda bir çelişkidir. Hukuk öznelerinin bu hukuk metinlerine dayanan taleplerinin karşılanabilmesi yine talebe rıza gösterilmesi ile olacaksa bunların anayasa ve yasada kurala bağlanmasının etkisi kalmayacaktır. Kimi taleplerde diğer hukuk öznelerinin rızası yapılan sözleşmeler biçiminde ortaya çıkmaz, yaşam hakkında ve mülkiyette olduğu gibi devletçe güvenceye alınan ortak bir kabule dayanır. Özne her seferinde “yaşama talebimi ve bu mal üzerindeki sahiplik iddiamı tanı” diye rıza elde etmeye çalışmaz. Buna karşılık, bir öznenin diğerinin mal varlığından ve emek gücünden veya bunlarla bağlantılı değerlerinden yararlanabilmesi için onun rızasını alması gerekir. Çalışma hakkına ilişkin hukuksal kurgu bunun en iyi örneğidir, aşağıda ele alacağız. Burada barınma hakkı örneğini kullanalım. Anayasada “konut hakkı” kurala bağlanmıştır. Barınma hakkını kullanmak isteyen kişinin talebi ancak konut sahibinin rızasıyla karşılanabilecek ve sözleşmeden kaynaklanan bir hak olmaktan başka bir anlama sahip olmayacaktır. “Konut hakkı”nın anayasada düzenlenmiş olması ancak sözleşme ilişkisi ortadan kaldırıldığı veya bu ilişkiye talebin karşılanmasını güvenceye alacak kurallar konulması durumunda anlamlı olacaktır. Ama söz konusu olan kapitalist toplumsal formasyonun anayasasıdır ve aynı zamanda mülkiyet hakkını da ihlal etmemek gerekir. Bu tip hakların anayasada ku-

4 Siyasal mücadele-hukuk ilişkisi konusunda Evgeni Paşukanis’in “Lenin ve Hukuksal Sorunlar” (1925) yazısına bakılabilir. Evgeni Paşukanis’in “Lenin ve Hukuksal Sorunlar”, *Çağımızda Hukuk ve Toplum*, Sayı 26/3, 2008, s.37-52.

rala bağlanmasında “destekler, düzenler, gerekli önlemleri alır” gibi devletin düzenleyici rolü belirtilmektedir. Ancak bu sınırlı düzenleme görevi söz konusu taleplerin sözleşme biçimiyle karşılanmasını ortadan kaldırmamaktadır. Bu kurallara dayanarak devletin kişilerin barınma ihtiyacını karşılamak üzere kişisel ihtiyaçlarını ve geçimini sağlayacak gelir kaynağı olmayı aşar sayıda konut sahibi olan kişileri sözleşme yapmaya zorlaması istenebilir. Yasalara kiracıların tahliyesini zorlaştıran hükümlerin konulması da aynı mantığa dayanmaktadır. Ama yine de talebin karşılanmasında sözleşme biçimi değişmeyecektir.

Anayasa ve yasalarla tanınmış hakların kapitalizmin mübadeleye dayanan sözleşme mantığı ile yarattığı çelişki, devletin bir hukuk öznesi olarak ortaya çıkmasıyla farklı bir boyut kazanmıştır. Devletin hukuk öznesi olarak hukuk düzenine dâhil edilmiş birimlerine yöneltilen taleplerin karşılanmasında diğer bireylerden farklı olarak devlet özgür değildir. Devlet koyduğu kurallardaki koşulları taşıyan talepleri karşılamak zorundadır, bu zorunluluk devletin hukuk öznelerinin diğer hukuk öznelerine yönelttiği taleplerinin onlar tarafından kabul edilme zorunluluğunun (vergilendirmeyi düşünelim) karşılığıdır. Bu nedenle kamu hukuk öznesi ile diğer hukuk öznelerinin kurduğu ilişkinin temel hukuksal biçimi sözleşme değil statüdür. Kamu hukuk öznesinin bir de kapitalist mübadele ilişkileri içinde üretilen mal ve hizmetlerden bir kısmını üretmeyi üstlenmiş olması, anayasa ve yasalarda kurala bağlanan haklar ile sözleşme ilişkisinde tamamen farklı bir hukuksal biçim yaratmıştır. Devletin hukuk öznesi olarak, yani idareler olarak yer aldığı hukuksal toplumsal ilişkilerin hukuksal görünümü genellikle tek yanlı ilişkidir. Yani sözleşme biçimi değil, idarenin hukuka uygun olduğu önceden kabul edilen ve sonuç doğurmak için muhatabının kabulünü gerektirmeyen tek yanlı irade açıklamaları olan idari işlemler temel biçimdir. Bunun otoriter bir ilişki olduğu açıktır. Pek çok durumda bu tek yanlı irade açıklamasını önceleyen muhatabın bir talebi bulunur. Ancak bu talep de idarenin irade

açıklamasını sözleşmeye çevirmez. Zira idarenin sahip olduğu karar verme gücü, piyasanın hukuksal kurgusundaki özel hukuk kişisinden farklı olarak serbest değildir, hayata, özgürlüğe ve mülkiyete el atabilme tekeliyle koşut yükümlülükleriyle iradesi sınırlanmıştır. Kamu hukuku öznesinin yükümlülüklerinin hemen hemen tamamı, diğer öznelere kendisine yönelik hak taleplerine karşılık gelir. Kamu öznesinin toplumsal ilişkilerinin kamu hukuku biçimi baskıcı bir düzenin aracı olarak yorumlanıp derinleştirilebileceği gibi ve devletin hukuksal kurgusunu, kendisine yönelik hak taleplerini karşılamak konusunda serbest olamayan bir kamu hukuku öznesi biçimiyle yaptığı için özgürleştirici bir araç olarak da kullanılabilir. Toplumsal özneler etkin olup hak taleplerini geliştirdikçe devletin tek yanlılık gücü taleplere yanıt vermek zorunluluğu ile demokratikleşecektir. Sorun devletin (idarenin) iradesini belirlemektir. Elbette bu irade nihai olarak egemen sınıfın ihtiyaçları ile belirlenir, bununla birlikte ara duraklarda, var olabilmek için emek gücünden başka satacak şeyi olmayanların taleplerinin dayatılması da mümkündür. Kamu hukuku biçimi, köklü toplumsal dönüşümün temel aracı olamasa da bu dayatmanın biçimidir.

Konut örneğine dönelim, devlet barınma için konutlar üretme işini üstlenmişse, barınma ihtiyacını karşılamak için talepte bulunanlarla mübadele ilişkilerinden farklı koşullarda ilişki kurmak zorundadır. Bunun mübadele ilişkilerinden farklı koşullarda olması gerekir, çünkü kapitalist toplumsal formasyonun temeli ihtiyaçların değişim değeri üreten piyasadan karşılanmasıdır, oysa vergilendiren ve şiddet tekeline sahip devlet piyasanın bir öznesi olamaz. Devlet piyasada üretilen bir mal veya hizmeti üretmeyi üstlenmişse bunu piyasanın temel kurallarından farklılaştırarak yapıyor demektir. “Zorundadır” çünkü herkesin rıza gösterdiği bir kamu gücü kullanmaktadır, üretimde kullandığı değerlerin kaynağı vergilerdir ve ayrıca devlet hukuksal ilişkilerini, sözleşme anında ve sözleşmeyle oluşturulan kurallarla değil, anayasa ve yasalarla önceden oluşturulan kurallara göre belirler.

Buna göre, devletin toplumsal ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmet üretimini piyasanın işleyiş kurallarından belli oranda bağışık kılarak üstlenmesi, hukuk özneleri için talep edildiğinde karşılanması, sözleşme ilişkisine bağlı olmayan bir haklar alanı açmaktadır.

Mübadele ilişkilerinde, değişim değeri için üretim yapıp mübadele gerçekleştiren hukuk özneleri arasında sözleşme ilişkilerinde, sözleşme yapmanın zorunlu olduğu hâller bulunup bulunmadığı tartışması vardır. Örneğin, mahallenin tek fırını parasını verene ekmek satmak zorunda mıdır? Evet yanıtı, hukuk sisteminin bir kabulü olmaktan çok kuramsal tartışmadaki pozisyonlardan biridir. Bu görüş, Borçlar Kanunu'nun "Ahlaka mugayir bir fiil ile başka bir kimsenin zarara uğramasına bile-rek sebebiyet veren şahıs" zararı tazmin etmek zorundadır hük-müne (m.41/II) dayanmaya çalışmaktadır. Mübadele ilişkilerinin de ahlak bulunabilirse bu güçlü bir hukuksal konum olabilir.

Bu zayıf ve neredeyse varsayımsal sözleşme yapma zorunluluğu bir yana, özel girişimcilerin sözleşme yapmak zorunda olduğu durumlar, devletin iradesine dayanarak kamu hizmeti ürettikleri durumlardır. Devletin piyasanın işleyiş kurallarından bağışık kılarak üstlendiği kamu hizmetlerini, kendisi bizzat üretmeyip de özel girişimlere ürettirdiği durumlarda özel girişimcilerin kullanıcılarla sözleşme yapmama konusunda özgürlüğü yoktur. Bu durum salt piyasa üretimi ile karıştırılmamalıdır.

Devletin kurucu olarak dâhil olmadığı sadece düzenleyici olarak karıştığı veya hiç karışmadığı mübadele ilişkilerinde özgür irade uyuşması, sözleşme temel biçimdir. Haklar, ancak her hukuk öznesinin rızasıyla mevcut olan akdi bir ilişkiden türer.

Bu hukuksal biçim farklılığını anayasada düzenlenmiş çalışma hakkı örneğiyle açıklayalım. Anayasanın "Çalışma hakkı ve ödevi" başlıklı 49. maddesine göre, "Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir." Kişiyi hak verilmiş, devlete de görev yüklenmiştir:

Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.

Üretim araçlarına sahip olmayanların çalışmak için üretim araçlarına sahip olanlara emek güçlerini satmaları gerekir. Ne işçiler ne de kapitalistler bu ilişkiyi kurmak için sözleşme yapmaya zorlanabilir.⁵ Çalışma hakkından hemen önce, 48. madde de sözleşme ve girişim özgürlüğü düzenlenmiştir.

Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme yapma özgürlüğüne sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir.

Hukuk düzeni, üretim aracı sahibini emek gücünü satmak isteyenle sözleşme yapmaya zorlayamayacağına göre, işçinin hakkı ancak kapitalist kabul ettiği zaman vardır. Karşı tarafın rızası ile kurulabilecek, yani sözleşmeden doğabilecek bir hak söz konusudur. Kamu hukuku öznesinin, devletin, ilişkiye kurucu olarak müdahale etmesi de mümkün değildir, ona sadece destekleyici önlemler almak görevi verilmiştir. Yaşamak için emek gücünü satmak zorunda olanlar, hukuksal kurguda üretim araçlarının gücüne sahip olanlarla aynı çalışma “hakkı” ve sözleşme özgürlüğüne sahip kılı-

5 Marx, birbirleriyle örtüşmeleri her zaman için mümkün olmayan, hukuksal varoluş ile gerçek varoluş (*l'existence réelle*) arasında bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrımı, 18 *Brumaire*'de (1851), Fransız 1848 Anayasası'ndaki özgürlüklere, bunların uygulanmasına ve bu anayasanın niteliğine ilişkin değerlendirmelerinde bulabiliriz. Marx'ın değerlendirmesine göre, 1848 Anayasası'nın kurduğu haklar sistemi hem hakları savunuların hem de hakların kısıtlanmasını isteyenlerin isteklerini gerçekleştirebilecek niteliktedir. “Anayasanın her paragrafı kendi karşı-savını da içermektedir.” “Bir yandan temel özgürlükler tanınmakta, Fransız halkının mutlak hakkı ilan edilmekte, öte yandan bunların ancak başkasının eşit hakları, kamu güvenliği ve bu hakları düzenleyen yasalarla çatışmadıkları sürece sınırsız oldukları belirtilmektedir. Böylece, anayasanın buyruklarına uygun olarak bu mutlak özgürlükleri, kamu güvenliği ‘yani burjuvazinin güvenliği’ yararına, burjuvazi dışındaki sınıflara yasaklamak veya polis tuzaklarından başka bir şey olmayan koşullara bağlamak mümkündür.” Bunun içindir ki, “özgürlük sözüne saygı gösterildiği ama onun gerçekleşmesi yasaklandığı sürece, özgürlüğün gerçek varoluşu tamamen yok edilmiş olsa bile anayasal [yani hukuksal] varoluşu dokunulmamış olarak kalmıştır.” Karl Marx, *Louis Bonaparte*'ın 18 *Brumaire*'i, Çeviri: Erkin Özalp, Yordam Kitap, Ekim 2016.

narak eşitlenmişler ve özgürleştirilmişler. Anayasanın 49. maddesindeki çalışma hakkı gerçek çalışma hakkı değildir. Hamburger firmasının veya bir marketin veya bir fabrikanın personel alım ilanı verdiğini, çalışmak isteyenlerin başvurduğunu düşünelim, firmanın ilanda belirttiği nitelikleri taşıyan bir kişiyle, kişinin bu niteliklere sahip olduğu firma tarafından kabul edilmiş olsa bile, iş sözleşmesi yapmak zorunluluğu yoktur. Bu zor ancak hukuk dışından, yasa dışı değil, örgütlü mücadele ile sağlanabilir.

Anayasada çalışma hakkından söz edilebilecek tek düzenleme “hizmete girme” başlıklı 70. maddede düzenlenen haktır. Buna göre, “Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.” Maddenin ikinci fıkrasında, çalışma talebi yöneltilecek hukuk öznesinin seçim özgürlüğü de kısıtlanmıştır: “Hizmete alınmada, görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.” Bu madde, kamu hizmeti üretmekle yükümlü olduğu varsayılan devletin, yani kamu hukuku öznelerinin, hizmet üretmek için ihtiyaç duyduğu işgücünü istihdam etmesine ilişkindir. Devlet en büyük işverendir, üreteceği mal ve hizmet, kamu hizmetidir ve üretim için harcayacağı para, toplumsal zenginliğin bir bölümüne kamu gücüyle el konularak elde edilmiş paradır ve bu durumda devlet, kimi çalıştıracığına serbestçe karar veremez. Devletin, ürettikleri zenginliklere el koymasına, kamu düzeni sağlamak amacıyla özgürlüklerine müdahale etmesine ve belli mal ve hizmet üretimlerini üstlenmiş olmasına rıza gösterenlerin devletin işveren olarak yarattığı işlerde çalışmayı hak olarak talep etmesi, gerçek bir çalışma hakkı yaratır. Kamu hukuku öznesi, mal ve hizmet üretiminde çalıştıracığı kişiyi dilediğince seçemez. *Görevin gerektirdiği nitelikte olanları* araması zorunludur. İdare, işgücü ihtiyacını beyan ederek bir personel alım ilanı yapmışsa, talepte bulunanlar arasında görevin gerektirdiği nitelikleri araştırmak ve buna sahip olanları bulduğunda da onlarla hukuksal ilişki kurmak zorundadır; kurmak zorundadır, zira idare kararlarının sebeplerini oluşturmada serbest değildir, yükümlü

olduğu hizmetin işgücü ihtiyacı ortaya çıkmışsa bunu gidermesi konusunda serbest değildir. Bir idarenin, personel alım ilanına çıktığını düşünelim. Bu ilana başvuran ve idarenin yaptığı seçimde de gerekli nitelikleri taşıdığı saptanan kişi ile idare arasında çalışma ilişkisi kurulmak zorundadır. İdare buna razı olmazsa açılacak dava ile idarenin çalıştırmama kararının hukuka uygunluğu denetletilebilir, mahkeme bunun hukuka aykırı olduğuna karar verirse, kararı uygulamak zorunda olan idarenin liyakatini kanıtlamış olan kişiyi ataması veya onunla idari hizmet sözleşmesi yapması gerekecektir. Kamu hizmetlerine girme, yani kamu hukuku öznelerine emek gücünü satabilme yani kamuda çalışma hakkı, anayasada siyasal haklar arasında düzenlenmiştir. Toplumsal gerçeklikteki eşitsizlik, üretim araçlarına sahip olma ile buna sahip olmayanlar arasındaki eşitsizlik, hukuksal gerçeklikte bunu hafifletecek bir eşitsizlikle kurulmuştur.

Eğitim hakkı örneği de incelenebilir. Kapitalist toplumsal formasyonda eğitim hakkı, talebinizin piyasadan karşılanmasında özgür olmanızdan başka bir anlama gelmez. Bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmışsa, bunu değişim değeri için üreten bir girişimci de ortaya çıkar. Mübadele ilişkisi ile eğitim hizmetinden yararlanırsınız. Bunun hukuksal biçimi de sözleşmedir. Sözleşme yapma hakkı ve sözleşmeden doğan ve ancak sözleşmeciye karşı ileri sürülebilen bir hak söz konusudur. Burslarla sağlanan ücretsiz eğitim imkânı, mübadele ilişkisini ortadan kaldırmaz, sözleşmeye dayanan bir yararlanma talebi olma özelliği sürer. Eğitimin bir hakka dönüşmesi mübadele ilişkisine devletin müdahalesi ile başlar. Devletin, özel girişimciye talep edenlerle sözleşme yapma zorunluluğu getirmesi veya zorunlu burslar öngörmesi gibi zayıf müdahaleleri, sözleşme ilişkisini ortadan kaldırmasa da dönüştürür. Eğitimin, gereksinim duyanlar için talep edildiği zaman karşılanması zorunlu bir hâle gelmesi yani bir hakka dönüşmesi ancak devletin eğitim hizmeti üreten bir özneye dönüşmesi durumunda mümkündür.

Anayasanın “eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi” başlıklı 42. maddesinin I. fıkrasında “Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz” kuralı yer almaktadır. Anayasadaki düzenleme eğitimin piyasadan satın alınması gereken bir mal olduğunu kabul etmektedir. Maddenin VI. fıkrasında özel okullar düzenlenmiş, VIII. fıkrasında da devletin “maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapacağı” kurala bağlanmıştır. Eğitimde, hizmetten piyasa ilişkileri dışında yani mübadele dışında yararlanabilme istisna olarak yine aynı maddede düzenlenmiştir; “ilköğretim kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır”. İlköğretim hizmetinden devlet okullarında satın alma ilişkisi dışında yararlanmak mümkündür. Talep edildiği zaman karşılanması zorunlu olan, karşı tarafın rızasını satın almak zorunda kalmadığımız bir yararlanma ilişkisi söz konusudur. Bu ilişkinin hukuki biçimi sözleşmeye değil, kamu hukukunda bir statüye girmektedir.

Çalışma ve eğitim hakkı için yaptığımız değerlendirmeyi sağlık hakkı için de tekrarlayabiliriz. Haklar, piyasa geriletildiği oranda gerçekleşebilir. Salt piyasa ilişkileri içinde hak, sözleşme kurma gücünden ve bu sözleşmelerle talepler üretebilmekten öte bir anlama gelmez.⁶ Toplumsal ihtiyaçları karşılayacak mal

6 1864 yılında kaleme alınmış olan Uluslararası İşçi Birliği'nin (I. Enternasyonal'in) çağrısında Marx, günlük çalışma süresinin mücadeleler sonunda, yasa ile on saat ile sınırlanmış olmasını değerlendirip; bunun önemini vurgulamaktadır: “Çalışma saatlerinin yasal olarak sınırlandırılmasına ilişkin bu mücadele amansızca şiddetlendi. Çünkü bu mücadele aslında orta sınıfın ekonomi politliğini oluşturan, arz ve talep yasalarının –yani piyasanın– gözü kör egemenliği ile işçi sınıfının ekonomi politliğini oluşturan toplumsal öngörünün denetlediği toplumsal üretim arasındaki –toplumsal öngörü ile kastettiği siyasal alan burada– büyük çekişmeyi etkiliyordu. Böylece 10 saat yasası yalnızca büyük bir pratik başarı olarak kalmıyordu, bu bir ilkenin zaferiydi, orta sınıfın ekonomi politığı, işçi sınıfının ekonomi politığına ilk kez böylesine apaçık yenik düşüyordu.” Karl Marx, “Uluslararası İşçi Birliğinin Kuruluş Çağrısı”, (*Marx-Engels: Seçme Yapıtlar*, Cilt II, 1. Basım, Sol Yayınları, 1977, s.11-20). Kamu hizmetleri alanı, toplumsal öngörüyle, toplumsal akılla üretimin denetlenebileceğinin, üretimin düzenlenebileceğinin bir kanıtıdır. Piyasaya karşı, siyasal alanın zaferidir. Bu alan şimdi piyasa tarafından yeniden fethediliyor. Belki de 10 saatlik iş gününün rövanşı alınıyor.

ve hizmet üretim alanlarının, çeşitli yöntemlerle mübadele biçimlerinden kurtarılmasıyla gerçek haklar yaratılabilir. Bu noktada, hukuktan çok, örgütlü mücadeleden kaynaklanan toplumsal güç kullanımı rol oynayabilir. Ancak her kazanım hukuksal biçim kazandırılıp keyfilikten kurtarılmak üzere hukuk düzeni içine yerleştirilmelidir. Hukuk, haklar temelli bu yeni biçimlerle baskıcı niteliğini yitirme yoluna girecektir. Devletin ve hukukun sönümlenmesi de herhâlde bu anlama gelmektedir.

* * *

Devletin kamu hizmetlerinin bir kısmını üretmekten vazgeçmesi ve üretmeyi yükümlendiklerini bizzat üretmeyip özel girişimcilere ürettirmesi konusundaki gayretkeşliğinin birçok nedeni vardır. Kamu hizmeti alanına dâhil edilen mal ve hizmet üretimi, özel girişimciler için ele geçirmeye çalıştıkları kârlılık alanlarıdır. Sermaye ya bu alanların kendisine devredilmesini veya devletin siyasal kararıyla piyasa ilişkilerinden belli oranda bağışık kıldığı alandaki üretimi kendisine yaptırmasını ister. Hatta daha çok ikincisini tercih eder. Devletin kamu hizmeti alanında tutmayı sürdürdüğü mal ve hizmet üretimi, devletin vergilerle el koyduğu toplumsal zenginliğin harcandığı alanlardır ve genellikle bu hizmetlerin kullanıcıları zorunlu olarak yararlanırlar ve büyük çoğunlukla da mali yükümlülük benzeri ücretler ödeyerek yararlanırlar hizmetlerden. Bu durumda, özel girişimci için güvenceli kâr söz konusudur. Vatandaş ise, kamu hizmetinin kullanıcısı değil, hizmetin müşterisidir ve kendisine vadedilen müşteri memnuniyetidir.

Kamu hizmeti alanının özel girişimcilere devredilmesi veya açılması konusunu ele almayacağız, konunun yalnızca haklar konusunda oluşturduğumuz kuramsal çerçeveye açıklanan yönüne değineceğiz.

Sermaye ve göreceli bağımsızlığı son derece zayıflamış devleti, onun idaresi ve yargısı, üniversitesi, kamu hizmeti alanında yapı-

lan tüm üretimi, bu alanın özel girişimcilerle ilişkisini ve vatandaşların kamu hizmetinden yararlanmasını sözleşme hukukunun ilkeleri ile açıklama çabası içindedir. Hukukun teknik dilini en az kullanarak anlatmaya çalışalım. İdarenin yükümlü olduğu kamu hizmetini özel girişimciye yaptırmasının hukuki biçimini özel hukuk sözleşmesi olarak niteleme, bu sözleşmeden doğabilecek uyuşmazlıkları adli yargıya ve tahkime çözdürme; kullanıcıların hizmetten yararlanmasının hukuki biçiminin özel hukuk abonman sözleşmeleri olarak niteleme, kullanıcının ödeyeceği parayı piyasa fiyatı sayma, kullanıcının taleplerini tüketici hakları çerçevesinde değerlendirme, rekabet hukukunu kamu hizmeti alanına uygulama gibi *tercihler* bireyin gerçek hak talebi alanını, sözleşme ilişkisi ile nispileştirme sonucunu doğurmaktadır.

Mahkemeler, temiz içme/evsel suyu bir temel hak olarak değerlendirmek yerine, belediye ile konutta oturanın yaptığı sözleşmeyi basitçe bir özel hukuk abonman sözleşmesi olarak nitelendirerek sözleşme kaynaklı bir şahsi hak olarak değerlendirmektedir. Bu anlayışa göre idarenin toplu taşıma otobüslerinden, trenlerden taşımacılık sözleşmesi ile yararlanılmaktadır. Hizmete ulaşamamaya veya hizmetin içeriğine ilişkin sorun, özel hukuk uyuşmazlıklarını çözen adliye mahkemelerinde yargılanmaktadır. Bu tip hizmetlerden yararlanmanın karşılığı alınacak para maliyet artı kârdan oluşmalıdır, yani bir fiyattır. İdarenin sunabileceği hizmetlerin sınırı rekabet hukukuyla belirlenmelidir. İdare, hizmet üstlenerek özel girişimciye rakip olmamalıdır. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Bir noktaya dikkat etmeliyiz. Buradaki örnekler, hukuk içinde genel eğilimi vermek için seçilmiştir. Bu genel eğilime aykırı kararlar, hukuki yaklaşımlar da bulunmaktadır. Örneğin, belediyelerin ön ödemeli (kartlı) su sayacını zorunlu tutan kararı kamu hizmetlerinin sürekliliği ilkesine aykırı olduğu için iptal edilmiştir. Mahkemelerin ulaşım zammına ilişkin kararları iptal ettiği görülmektedir. Hatta güvencesi ve maddi imkânı olmadığı için başkasının kamu sağlık güvencesini kullanarak doğum yapan kişinin

yargılandığı davada zorunluluk hâli kavramı kullanılarak beraat kararı verilmiştir. Bununla birlikte bu tip istisnai kararlar hukuksal paradigmanda henüz bir değişim yaratacak yaygınlıkta değildir.

08.01.2002 tarih ve 4736 sayılı yasa ile idarelerin, sundukları tüm hizmetlerin paralı olması ve indirimli hizmet sunulamaması kuralı getirilmiştir. Tüm kamu hizmetlerinin paralı hâle getirilmesini zorunlu kılan bu yasaya göre, idarece “üretilen mal ve hizmet bedellerinde işletmecilik gereği yapılması gereken ticari indirimler hariç herhangi bir kişi veya kuruma ücretsiz veya indirimli tarife uygulanmaz”. Sadece toplu taşıma hizmetlerinde “malûl, yaşlı, öğrenci ve basın kimlik kartı sahiplerine” indirim uygulanabilir. Kanuna göre, idare hizmetlerini satmak zorundadır, bu satışta asla sosyal amaçlı indirim yapılamaz, ancak ticari indirim yapılabilir. Ticari indirim denilince akla toptan alımlarda indirim yapılması gelmektedir. Yine bu kanundan çıkan bir sonuç, idarenin mal ve hizmetten yararlananlardan isteyeceği paranın ticari olarak hesaplanmasının zorunlu olmasıdır.

Devlet, vatandaşla olan ilişkisini, mübadele ilişkilerinin hukukuna, özel hukuka taşımak için özel bir çaba sarf etmektedir. Bununla sermayenin sağlayacağı yarar, kamu hizmetleri alanının kendisi için kârlılık alanına dönüştürülmesidir. Bireylerin siyasal alan dolayımıyla elde edeceği özgürlük, piyasanın sözleşme kurma özgürlüğüne dönüşmektedir. Kamu hizmetleri alanının iktisadi ilişkileri, mübadele kurallarına tabi olduğu, hukuki biçimi özelleştiği oranda haklar mücadelesi bir tüketici hakları mücadelesine, sözleşme özgürlüğü ve sözleşme güvenliği mücadelesine dönüşmektedir.

Tekrarlayarak bitirelim: Haklar, piyasa geriletildiği oranda gerçekleşebilir. Salt piyasa ilişkileri içinde hak, sözleşme kurma gücünden ve bu sözleşmelerle talepler üretebilmekten öte bir anlama gelmez. Toplumsal ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmet üretim alanlarının kamulaştırılması ile gerçek haklar yaratılabilir.

HUKUK DEVLETİ

İlk yayımlandığı kaynak:

Fikret Başkaya (Ed.), *Kavram Sözlüğü Söylem ve Gerçek*, Cilt II,
Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2006, s.201-233.

HUKUK DEVLETİ (Alm. *Rechtsstaat*; Fr. *L'État de droit*; Eng. *Rule of law*; Am.E. *Due process of law*):

Devletin hukuk kuralları ile bağılı olması. Devleti hukukla çerçevelemeyi ve sınırlamayı amaçlar. Devletin tüm kararları ve güç kullanımının bunu çerçeveleyen ve sınırlayan bir hukuk kuralına dayanması gerekir.

Alman hukuk sistemi kökenli kavramın (*Rechtsstaat* kavramı, ilk olarak Robert von Mohl'ün *Die deutsche Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates* (1832-1834) adlı kitabında kullanılmıştır) Fransız anlayışı ile birlikte, İngiliz ve Amerikan hukuk sistemindekinden farklı bir anlama sahip olduğu kabul edilmektedir. Devletin kendi koyduğu hukuk kuralları sistemini bozmadan hareket etmesini anlatan, bu nedenle de salt biçimsel bir niteliğe sahip olduğu söylenen Alman ve Fransız anlayışı için kullanılan hukuk devleti ile gelenek ve içtihat kuralları ile devleti önceleyen bir hukuka ve bunun taşıdığı temel değerlere (geçmişe yürümeme, aleniyet, öngörülebilir olma, çelişmezlik vb.) bağılılığı anlatan İngiliz ve Amerikan anlayışı için kullanılan hukukun üstünlüğü (*Rule Of Law, Due process of law*) terimlerinin farklı anlamlar taşıdığı savunulmaktadır. Bununla birlikte insan haklarının tüm hukuk sistemlerine korunması gereken temel değer olarak girmesi ve hukukun oluşumunda devlet tekelinin yerleşmesi karşısında böyle bir ayırım yerine hukuk devleti terimini kullanmanın anlam taşıma bakımından bir sakınca yaratmayacağı kabul edilebilir. Türkiye'de, devletçi ve baskıcı hukuk anlayışından kurtulmak için hukuk devleti anlayışının terk edilerek hukukun üstünlüğü anlayışının yerleştirilmesi gerektiğini savunmak liberal yazının temel savlarından biridir.

Hukuk devleti, genellikle, düzenin ve iyi idarenin sağlanması için devletin sınır tanımaksızın her türlü kararı alabildiği yönetimi anlatmak için polis devleti (*Polizeistaat*) kavramı karşılığı ile tanımlanır. Terimdeki “polis”, yönetim aygıtını ve gücünü anlatmaktadır.

Anayasanın değiştirilemez hükümlerinden olan 2. maddesi-ne göre, Türkiye Cumhuriyeti “...bir hukuk devletidir.” Anayasa Mahkemesi’ne göre de “hukuk devleti, insan haklarına saygı gösteren ve bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini zorunlu sayan ve bütün faaliyetlerinde hukuka ve Anayasa’ya uyan bir devlettir. Kanun koyucu organ da dâhil olmak üzere, devletin bütün organları üstünde, hukukun mutlak bir hâkimiyetinin bulunması gerekir. Hukuk devleti bütün faaliyetlerinde hukukun egemen olduğu bir devlet düzenidir.” Mantıksal çelişki barındıran bu tanım, çeşitleme ve güzellemleriyle hukuk edebiyatının geçer akçelerindendir.

Hukuk devleti, devletin hukukla olan ilişkisini tanımlayıcı kavramlardandır. Hukukun yaratıcısı veya en azından uygulayıcısı (benimseyicisi ve teminatı) olan devlet, hukuka tabi midir? Hukuk, varlığını yaratma veya benimsemeyle olsun devlete borçlu olduğuna göre, devletin hukukla bağlı olması, hukukun ona egemen olması ne anlama gelir?

Devlet hukuk içinde veya hukukla hareket etmek zorundadır. Hukuk devleti, devlet iktidarının keyfî değil düzenli işlemesi arayışı zeminine oturtulabilir.

Hukuk, toplumsal ve kimi zaman da maddi gerçekliğin hukuk düzeninde yeniden kurulmasını gerektirir. Gerçeklik, bir kez de *hukuksal gerçeklik* olarak kurulur. Örneğin, iktisadi/toplumsal nitelik taşıyan mübadele ilişkisi, hukuk tarafından, alım-satım (*sözleşme*) ilişkisi olarak ve mübadelenin tarafı olan bireyler de hukukta iradelerine iktidar tanınan *kişiler* olarak yeniden kurulur. Devlet de hukuksal gerçeklikte bir hukuk öznesi olarak kurulur. Ama aynı zamanda devlet hukukun *koyucusu*,

yaratıcısı veya kaynağına bakılmaksızın (tanrı, doğa, insan aklı, toplum vb.) ortaya çıkmış hukukun ardına koyduğu yaptırım-
la *benimseyicisi* (*saptayıcısı*) ve *koruyucusudur*. Devlet varlığını kendisine borçlu olan hukuka nasıl tabi olur? Devlet iradesini hukuk olarak ortaya koyduğu zaman, kaçınılmaz olarak, bu iradeyi belli bir süreklilik, uyum ve hiyerarşi içinde nesnelleştirecek, kurumsallaştıracaktır. Devlet iradesini emirler yığını şeklinde değil de sistemli hukuk kuralları aracılığıyla ortaya koyduğu zaman (ki, kapitalist siyasal/hukuksal kuruluş için bu şarttır) kaçınılmaz olarak kendisini sınırlamış da olacaktır. Bu nedenle hukuk devleti yalnızca birey-devlet karşıtlığıyla anlaşılamaz. Bu çerçeveyici ve sınırlayıcı yönüyle, devletin rasyonel/hukuksal örgütlenmesini sağladığı gibi birey özgürlüğünün korunmasında da işlev görür. Devletin, üretim ilişkilerini korumadaki rolü, kapitalist evrede modern devlet örgütlenmesini gerektirir.

Devlet-hukuk ilişkisinde devletin, hukukla kavranamayan bir varlık alanı olmadığı savunulduğu gibi hukukun kavrayıp açıklayamayacağı bir irade alanı olduğu da savunulmaktadır. Her iki durumda da iradesini hukuk aracılığıyla ortaya koyduğu oranda devlet, zayıf da olsa bir *iç tutarlılık sınırlamasına* tabi olacaktır. Devletin, hukukunu askıya alarak iradesini bir emir, bir çıplak zor olarak dayattığı alanların varlığı bir olgu olmakla birlikte, dayandığı üretim ilişkilerinin düzenli bir hukuksal/siyasal varoluşu için bu anların sınırlanması ve mümkün olduğunca hukukla kavranması (hukukileştirilmesi) için çaba harcanması gerekir.

Devletin kendini koyduğu (benimsediği) kurallarla *bağlı* sayması iki anlama gelir. İlk olarak konulan kurallar çelişmemelidir. Özellikle *kurucu* kuralların varlığı kabul ediliyorsa bunun altında yer alan kuralların ona aykırı olmaması gerekir, aksi takdirde temel kuruluş zayıflayacaktır. İkinci anlamıyla, kural koyucuları değil de kural uygulayıcılarını düşünmeliyiz,

hukuk uygulamasının, kendisini düzenleyen kurallara uygun olması (*due process of law*) gerekir. Devlet kendisinin veya varlığını borçlu olduğu egemen toplumsal ilişkilerin varlığı için, koymuş olduğu kurallarla bağlı olmadan kural koyuyor ve uygulama yapıyorsa ortada bir kurallar toplamı bulunmakla birlikte bu “hukuk devleti” olmayacaktır.

Çelişkileri temizleyen mekanizmaların varlığı (temel hak ve özgürlüklerin güvenceye alınması, bunların anayasalarda düzenlenmesi, ancak yasayla sınırlanabilmesi, yasaların yargısal denetimi, yasaların genelliği ilkesi, yasal idare ilkesi, idarenin yargısal denetimi, idarenin mali sorumluluğu, suç ve cezaların kanuniliği ilkesi, doğal yargıç ilkesi, mahkemelerin bağımsızlığı, yargıç güvencesi vb. ilkeler) ve işletilmesi hukuk devletinin teknik varoluş koşullarını oluşturur. Bu mekanizmaların harekete geçirilmesi ve elde edilen sonuçların etkili olarak kullanılması ayrı bir sorundur, bunları kullanmaya ve kullananları engellemeye çalışan toplumsal öznelerin etkinliğine bağlıdır.

Hukuk devletinin içeriksiz bir araç olduğu da savlanmaktadır. Aracın iyi koşullarda tutulması ile bu etken aracın hangi amaçlarla kullanıldığı farklı konulardır. Bir araç olarak hukukun aleni (önceden duyurulmuş), istikrarlı (öngörülebilir) ve çelişmez nitelikte (kesinlik) olması aranır. Bununla birlikte hukuk sisteminin karmaşık ve işlemesi zaman alan mekanizmalarında irade açıklama yetkisi olanların (özellikle yargıçların) yorum yetkisi, kurumsal hukuk sistemine, sınırlayıcı ve bağlayıcı gücü hayli zayıflayan, sınırları iyice belirsizleştiren bir esneklik vermektedir. Bu durumda, birden fazla ve farklı sonucun hukuk sistemi içinde hemen hemen aynı tutarlılıkla gerekçelendirilebileceği durumlarda karar alan aktörlerin kararlarının nasıl güdüldüğü önem taşır.

Hukuk devleti elbette içeriksiz bir araç değildir. Hangi hukukun “hukuk devleti” sorusuna günümüzde, kapitalist toplumsal ilişkilerden türeyen hukukun yanıtı verilecektir. Bununla bir-

likte kapitalizmin tarihsel olarak aldığı biçimlerin farklılığına koşut olarak farklı siyasal ve hukuksal yapılar (liberal hukuk, refah devleti hukuku vb.) ürettiği de unutulmamalıdır. Ancak bütün bunların gerisinde, özgür emek (hayat), sözleşme serbestisi (özgürlük) ve üretim araçlarında mülkiyet (mülkiyet) üçlüsü kapitalist hukuksal kuruluşun temeli olarak varlığını sürdürmektedir.

Kapitalist toplum, “toplumun yönetimini” siyasal alana havale ettiğine, kural koyma ve uygulama tekeli siyasal alanın örgütünde olduğuna göre devlet iradesi olmadan *hukuk kuralı* mevcut değildir. Diğer örgütlenmelerin kurallarından farkı, arkasında kısmi iktidarlardan farklı olarak devletin mutlak iktidarını bulmasıdır. Hukuksal düzenlemenin içeriği kural koyucunun keyfi seçimlerinden değil toplumsallıktan (toplumsal olgulardan) gelmektedir. Hukukun yaratıcısı veya benimseyicisi devletin iradesi, keyfi biçimde ortaya çıkmaz. Diğer özneleri ve tüm öznelerin devinimiyle oluşmuş yapıyı da hesaba katmamız gerekir. Devletin iradesinin kaynağına biçimsel unsur hukuk sisteminin kendisidir. Hukuk bir sistem olarak varlık kazandıktan sonra, sistem olmasından kaynaklanan gerekleri kurucu iradeye dayatır. Örneğin, “sistem” olmanın varlık nedeni olan iç tutarlılık ve kurallar hiyerarşisi. Bunun dışında kamu otoritesinin açık onayını alan kuralların seçilmesini hangi koşulların etkilediği sorusu yanıtlanmalıdır. Engels’in saptamasıyla, “... sivil toplumun bütün gereksinimleri iktidardaki sınıf hangisi olursa olsun –herkese kendilerini yasa biçiminde dayatmaları için devletin iradesinden geçmelidirler. İşin kendiliğinden anlaşılan biçimsel yanı budur; sorun, yalnızca salt biçimsel olan bu iradenin ... içeriğinin ne olduğu ve bu içeriğin nereden geldiği, neden özellikle şu şeyin değil de bu şeyin istendiği sorunudur. Eğer bunun nedenini arayacak olursak modern tarihte devlet iradesinin bütünü içinde sivil toplumun değişik gereksinimleri ile, şu ya da bu sınıfın üstünlüğü ile, son tahlilde üretici güçle-

rin ve değişim ilişkilerinin gelişimiyle belirlendiğini buluruz” (Engels, 1992: 51). Devletin iradesi varlığını güvenceye almayı üstlendiği üretim biçiminin gerekleri ve bu işlev için zorunlu olan kendi varlığının gerekleri ile belirlenmiş ve sınırlanmıştır.

Devlet iktidarının hukukla tanışması ve bir süre sonra da devletin kurumsallaşan sistemleşen hukukun içine sıkışması, toplumsal gerçeklikle hukuk arasındaki ilişkiyi bir yansıma ilişkisi olmaktan kurtarmaktadır. İradesini hukuk aracılığıyla ortaya koyan ve hukuk sisteminin iç tutarlılığı ve bunu koruyucu mekanizmalarıyla kendine minimum bir sınır koyan devletin bu iradesinin ne taşıdığı elbette önemlidir. Hukuk, kendi kendini var eden kapalı bir sistem değildir. İktidar ve diğer toplumsal ilişkiler hukuktan türemez; bu anlamda hukukun üstünlüğü, egemenliği veya devleti yoktur. Ancak bu ilişkiler bir kez hukuksal ifade kazandıktan sonra hukuk sisteminin kurumsallığı içinde en azından zamansal bir sınırlamaya girer. Bu nedenle hukuk toplumsal ilişkileri zorlamada bir araç olarak kullanıldığı gibi hukuk sistemi (hukuk devleti) de devlete ait (siyasal) ilişkilerde yönetenleri bir yöne doğru itebilir.

İç tutarlılık ve zaman sınırlamasının dışında kökenini ister devlet iktidarını elinde tutanların keyfiliği olsun isterse üretim ilişkilerinden kaynaklanan zorlamalar, çıplak zorla veya hukuki hilelerle hukukun ihlali çoğu zaman hukuk devletini anlamsız kılacak kadar yaygındır. Bu nedenle hukuk devleti tapınısının karşısında hukuk sisteminin olanaklarına karşı hiççi bir tavır da gelişmiştir. Unutulmamalıdır ki hukukun, gerçekliği bir de hukuk olarak kurma işlevi kaçınılmaz olarak ideolojik niteliktedir. Toplumsal gerçeklik, hukuksal bir kuruma veya kurala dönüşürken/dönüştürülürken zorunlu olarak yeniden ifade edilmekte, tipleştirilmekte ve eğilip bükülmektedir. Bir de ek olarak bu hukuksal gerçekliğin, hukukçular tarafından kavramsallaştırılması, sistemleştirilmesi ve bilgisinin üretilmesi söz konusudur. Toplumsal bir gerçeklik olarak mübadele, mübadelenin hukuk-

sal gerçeklik olarak kurulması ve bu hukuksal gerçekliğe ilişkin olarak hukukçuların ürettiği bilgiler. Hukukun bünyesinde olan bu özelliğin ötesinde hukukun ve özellikle hukuk devleti kavramının üstün bir ideolojik araç olarak kullanılmasına da tanık oluruz. Hukuk devleti tapınısında devlet, bir iktidar ve siyaset alanı olmaktan çıkar ve yansız hukukun egemenlik alanına dönüşür. Tüm sınıfsal ve genel olarak toplumsal çelişkiler, insanlardan bağımsız olarak hükmünü süren (*rule of ...*) hukukun krallığında yitip gider. Tüm toplumsal sorunlar çözülmek üzere hukuka havale edilir. Hiçbir toplumsal öznenin iradesi hukuk dışında mevcut ve etkili kabul edilmez.

Sınıfsal (toplumsal) çelişkilerin siyasal ağırlığının azaldığı dönemlerde hukuk tapınısı ortaya çıkan boşluğu doldurur. Tüm siyaset, yasalar ve mahkeme kararları ile kendiliğinden işleyen bir alan olarak görünür. Sınıfsal çelişkilerin güçlü siyasal iradeler olarak ortaya çıktığı durumlarda ise hukuk, gerek tedirgin egemen sınıfın düzeni korumak için her türlü sınırlamadan bağışık olarak bastırıcı müdahalelerde bulunma arayışı veya gerekse iktidarı yeni alan sınıfın dönüştürücü müdahalelerine engel tanımama arayışı karşısında salt bir araca, gerektiğinde hukukla kılıflanmamış çıplak zor ile yer değiştirebilecek bir araca dönüşür. Bununla birlikte ikinci durum için şu da eklenebilir: Devrimci dönüşüm anlarının temel yapıyı (yani anayasayı) yeniden kurduğunda, yeni iktidarın iradesini bir süre sonra yeni kuruluşun (anayasanın) içerisine, iç tutarlılığına hapsedmesi gerekecektir.

Hukukun ve hukuk devletinin ideolojik nitelik ve kullanımından kaynaklanan tapınıcı veya hiççi tavırlar bir yana bırakıldığında hukuk devletinin, devletin zorbalığını önlemede bir araç olmanın yanı sıra daha iyi, ileri veya adil olduğu düşünülen bir toplumsal-siyasal yapıya geçiş için yapılan mücadelenin ihmal edilmemesi gereken araçlarından biri olduğu da görülebilir. Burjuvazinin, kendi yarattığı, kurumsallaştırdığı ve eski

toplumsal yapının temsilcilerine ve kalıntılarına karşı bir silah olarak kullandığı kurumların, kapitalist toplumsal formasyonu aşmak isteyenlerce kullanılması karşısında özel bir tahammülsüzlüğü vardır, bu kurumları gericileştirmek ve anlamsızlaştırmak için özel bir çaba harcanır (Bkz. Marx, 2016: “II. Bölüm”). Bu çabanın karşısına, söz konusu kurumlardaki sermaye/piyasa egemenliği özelliklerini törpüleyici ve insanlığın ortak mirası olan yönlerini vurgulayıcı bir çabayla çıkılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Arthur, C. J. (2003) "Editor's Introduction", E. B. Pashukanis, *The General Theory of Law & Marxism*, 2. Basım, New Jersey: Transaction Publishers.
- Beirne, Piers ve Robert Sharlet (1980) "Editor's Introduction", *Selected Writings on Marxism and Law*, London ve New York: Academic Press Inc., s. 273-301.
- Brimo, Albert (1967) *Les Grands courants de la philosophie du droit et de l'État*, Paris: Éditions A. Pedone.
- Butler, Willam E. (1976) "Soviet International Legal Education: The Pashukanis Syllabus", *Review of Socialist Law*, s. 79-102.
- Collins, Hugh (1982) *Marxism and Law*, London: Oxford University Press.
- Engels, Friedrich (1990) *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev. Kenan Somer, 9. Basım, Sol Yayınları, Ankara.
- Engels, Friedrich (1992) *Ludwig Feuerbach Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, Çev. Sevim Belli, 3. Basım, Sol Yayınları.
- Engels, Friedrich (1995) *Anti-Dühring. Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*, 3. Basım, Sol Yayınları.
- Engels, Friedrich ve Karl Kautsky (1995) "Hukukçular Sosyalizmi (1887)", *Din Üzerine*, Çev. Kaya Güvenç, 2. Basım, Ankara, Sol Yayınları.
- Fuller, Leon L. (1949) "Pashukanis and Vyshinsky: A Study in the Development of Marxian Legal Theory", *Michigan Law Review*, Sayı 47, s. 1157-1166.
- Goldman, Wendy Z. (1993) *Women, the State and Revolution: Soviet Family Policy and Social Life, 1917-1936*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Güriz, Adnan (1987) *Hukuk Felsefesi*, 2. Basım, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Hazard, John N. (1951) "Introduction," *Soviet Legal Philosophy*, Harvard University Press, Vol. XVI-XXXVII.
- Hazard, John N. (1957) "Pashukanis is no Traitor", *American Society of International Law*, Cilt 51, Sayı 2, s. 385-388.
- Hazard, John N. (1980) "Foreword to Evgeny Pashukanis", P. Beirne ve R. Sharlet (eds.) *Selected Writings on Marxism and Law*, London ve New York: Academic Press Inc., s. 273-301.

- Hazard, John N. (1980) "Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu", Çev. Onur Karahanoğulları, *Praksis*, Sayı 10, s. 279-300.
- Head, Michael (2001) "The Passionate Legal Debates of the Early Years of the Russian Revolution", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. XIV, No. 1, s. 3-27.
- Head, Michael, "The Rise and Fall of a Soviet Jurist: Evgeny Pashukanis and Stalinism", *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, Vol. XVII, No. 2, s. 269-294.
- Head, Michael (2008) *Evgeny Pashukanis, A Critical Reappraisal*, Oxfordshire: Routledge-Cavendish.
- Huskey, Eugene (1991) *From Legal Nihilism to Pravovoe Gosudarstvo: Soviet Legal Development, 1917-1990*, Washington, D.C.: The National Council for Soviet and East European Research.
- Kamenka, Eugene ve Alice Erh-soon Tay (1970) "The Life and Afterlife of a Bolshevik Jurist", *Problems of Communism*, Cilt XIX, s. 72-79.
- Karahanoğulları, Onur (2002) "Marksizm ve Hukuk," AÜSBFD, 57/2: 61-92.
- Kelsen, Hans (1955) *The Communist Theory of Law*, London: Stevens&Sons.
- Koen, R. (2011) "In Defence of Pashukanism", *PER/PELJ*, Cilt 14, Sayı 4, s. 104-169.
- Lefebvre, Henri (1947) *Logique formelle, Logique dialectique*, Paris: Éditions anthropos.
- Loiseau, Léon (2002) "Directions pour une Approche Marxiste du Droit: La Théorie général du droit d'E.B. Pachukanis", *Actuel Marx en ligne*, Sayı 16, s. 1-53.
- Ludwikowski, Rett R. (1987) "Socialist Legal Theory in the Post-Pashukanis Era", *Boston College International and Comparative Law Review*, Cilt 10, Sayı 8, s.323-342.
- Marx, Karl (1849) *The Trial of the Rhenish District Committee of Democrats*.
- Marx, Karl (1976) *1844 Elyazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe*, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl (1983) "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş (1857)", *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, 5. Basım, Sol Yayınları, Ankara, s. 237-246.
- Marx, Karl (1986) *1844 Felsefe Yazıları*, Çev. Murat Belge, V Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl (1993) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl (1997) *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara.

- Marx, Karl (1998) *Philosophie*, Paris: Folio/Gallimard.
- Marx, Karl (2016) *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, Çev. Erkin Özalp, Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1977) *Devlet ve Hukuk Üzerine*, Çev. ve Der., Rona Serozan, May Yayınları, İstanbul.
- Marx, Karl/ Engels, Friedrich (1992) *Alman İdeolojisi*, Çev. Sevim Belli, 3. Basım, Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1995) *Seçme Yazışmalar I (1844-1869)*, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1996) *Seçme Yapıtlar*, Cilt: 1, Sol Yayınları.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels (1996a) *Seçme Yazışmalar II (1870-1895)*, Çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları.
- Milovanovic, Dragan (2003) "Introduction to the Transaction Edition", E. B. Pashukanis, *The General Theory of Law & Marxism*, 2. Basım, New Jersey: Transaction Publishers.
- Paşukanis, E. B. (1951) *The General Theory of Law and Marxism*, J. Hazard (ed.) *Soviet Legal Philosophy*, Translated by Hugh W. Babb, Cambridge: Harvard University Press.
- Paşukanis, E. B. (1970) *La Théorie générale du droit et le marxisme*, Traduction de Jean-Marie Brohm, Paris: Études et documentation internationales, EDI.
- Paşukanis, E. B. (2011) *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*, Çev. Onur Karahanoğulları, 2. Basım, Birikim Yayınları.
- Powel, Stephen J. (1967-68) "The Legal Nihilism of Pashukanis", *Florida Law Review*, Sayı XX.
- Sharlet, Robert (1977) "Stalinism and Soviet Legal Culture", Robert C. Tucker (ed.) *Stalinism, Essays in Historical Interpretation*, New York: Norton.
- STMA I, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, Cilt I, İletişim Yayınları.
- Stoyanovitch, K. (1964) *Marxisme et droit*, Paris: LDGJ.
- Stoyanovitch, K. (1965) *Philosophie du droit en U.R.S.S*, Paris: LDGJ.
- Weyl, Monique / Weyl, Roland (1974) *Révolution et perspectives du droit, de la société de classes à la société sans classes*, Paris: Éditions Sociales.
- Weyl, Monique / Weyl, Roland (1975) *Gerçekte ve Eylemde Hukukun Payı, Marksist-Leninist Bir Yaklaşımla*, Çev. Şiar Yalçın, Konuk Yayınları.

İnternet kaynakları

- Engels, Friedrich, *Ludwig Feuerbach and the end of Classical German Philosophy*, 1886, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1886/ludwig-feuerbach/index.htm> 8.7.2002
- Engels, Friedrich, *Letter from Engels to Conrad Schmidt*, 1890, http://www.marxists.org/archive/marx/letters/engels/90_10_27.htm, 8.7.2002
- <http://www.law.cornell.edu/topics/jurisprudence.html>, 16.6.2002.
- Ladavac, Nicoletta Bersier, "Hans Kelsen (1881-1973), Biographical Note and Bibliography;" (<http://www.ejil.org/journal/Vol9/No2/art11.html>, 3.7.2002).
- Marx, Karl, *Letter from Karl to his Father In Trier*, 1837, http://www.marxists.org/archive/marx/works/1837-pre/letters/37_11_10.htm, 8.7.2002
- Marx, Karl, *The Trial of the Rhenish District Committee of Democrats*, 1849 <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1849/02/07.htm>, 8.7.2002
- Marx, Karl, *Le 18 brumaire de L. Bonaparte*, 1851 <http://www.marxists.org/francais/marx/works/1851/12/brum.htm>, 8.7.2002
- Marx, Karl, *Lettre à J.-B. Schweitzer*, 1865 <http://www.marxists.org/francais/marx/works/1865/01/km18650124.htm>, 8.7.2002
- Marx, Karl (1875) *Gloses marginales au programme du Parti Ouvrier allemand*. <http://www.marxists.org/francais/marx/works/1875/05/18750500.htm>, 8.7.2002
- Marx, Karl (2002) *Gloses marginales au programme du Parti Ouvrier allemand*, 1875 <http://www.marxists.org/francais/marx/works/1875/05/18750500.htm>, 8.7.2002
- Palma, Norman, *Introduction à la théorie et à la philosophie du droit*, Paris: Collection Travaux et Documents, Université Paris 8, 1997; (<http://membres.lycos.fr/logos/ouvrages/textes/philo.html>).
- The Marxist-Leninist Research Bureau, *Marxism and Law (The Struggle Over Jurisprudence in the Soviet Union)*, <http://website.lineone.net/~comleague/intercom/law.html>, 8.2.2002
- Wetlinck, Christian, "Être juge en Russie," *Journal des Juristes Démocrates*, 1990/75, (<http://juripole.u-nancy.fr/Magistrature/Belgique/jourrussie.htm>, 20.6.2002).

EKLER

TARİHSEL DENEY:
EKİM DEVRİMİ SONRASI
SOVYET HUKUK KURAMININ OLUŞUMU¹

John N. Hazard

Ekim Devrimi, resmî bir hukuk felsefesi olmadan mücadele etmişti. Önderlik ilhamını, Çarlık Rusya'nın koşullarını açıklayabilmesi için derinleştirilmiş Marksist siyasal kuramdan almakla birlikte, yeni hukuk bilimini oluşturma yolunda, Karl Marx ve Friedrich Engels'in çalışmalarından çok sınırlı bir katkı buluyordu. Katkının eksikliği, daha başlangıçta kabul edilmişti. İlk dönem Bolşevik Adalet Komiserlerinden biri olan P.I. Stuçka, 1921 tarihli kitabına girişte, açıklamalarının esas olarak, Adalet Komiserliği yürütme organınca 1919'da ortaya konan hukuk tanımına dayandığını belirtmişti. Ona göre, 1919 tarihli tanım "ayrıntılı olmaktan çok maharetli bir çalışmayla ortaya çıkan aceleye gelmiş bir tercihti". Bu tanıma kullanmasını, tanımın "eleştirilere dayanaklı kalmış olması"yla açıklıyordu.

1 Çevirisi bana ait olan metin, ilk olarak *Praksis* dergisinin 10. sayısında (2003) yayımlanmıştır. Başlık çevirmen tarafından verilmiştir. Yazı, Sovyet hukukçularının hukuk kuramı konusundaki çalışmalarından derleme yapan *The Soviet Legal Philosophy* (Harvard University Press, 1951) adlı kitabın "Giriş" bölümünün çevirisidir (s. 17-37); yer verilen yazarların tanıtımı bağlamında, Ekim Devrimi sonrasında Sovyet siyasetinde ve hukuk kuramındaki gelişmeleri anlatmaktadır. Türk hukuk literatürüne tamamen yabancı olan bir konuda, Marksizm ve hukuk bağlantısının Ekim Devrimi sonrası Sovyet hukuk kuramı bağlamında kurulması konusunda özlü bilgi sunan bu giriş yazısının faydalı olacağına inanıyorum. -Onur Karahanoğulları

Yeni bir hukuk kuramının oluşturulmasında yol gösterici eksikliği, yeni Sovyet hükümetinin ilk günlerinde Sovyet hukukçuları tarafından daha yoğun biçimde hissedildi. 1924 yılında bile, dönemin seçkin hukuk kuramcısı Profesör Evgeni B. Paşukanis, *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*² adlı çalışmasını, “temel hukuksal kavramların Marksist eleştirisi için bir ilk girişim” olarak niteliyordu. Kitabının ikinci basımına yazdığı girişte, çalışmaya gösterilen ilgiyi, “genel hukuk kuramı konusundaki Marksist yazının kıtlığı”na bağlıyordu. Bu dönemde, Marksizmin, hukuksal alanda az gelişmiş olduğu ve Sovyet hukuk felsefesinin geleceğine ilişkin tam bir taslak sunmadığı değerlendirilmesi yapılmış gibi görünmektedir.

Sunduğumuz derleme çalışma, bir anlamda, Sovyet hukuk felsefesinin oluşum aşamalarının tarihçesidir. Kitaptaki seçme eserler devrimle başlamakta, bundan önceki Marksist yazın, bir istisna dışında, yer almamaktadır. Devlet ve hukuk konusunda, Rus sosyal demokrat düşüncesinin köşetaşlarını oluşturan eserler, örneğin Engels’in *Devletin, Ailenin ve Özel Mülkiyetin Kökeni* ve *Anti-Dühring*; Karl Marx’ın *Gotha Programının Eleştirisi*, *Fransa’da İç Savaş ve Sınıf Mücadeleleri* ile *Komünist Manifesto* gibi eserleri uzun süreden beri İngilizcede bulunmaktadır. Lenin’in, Marksist kuramı, Rusya’daki devrim öncesi duruma uyguladığı temel çalışması da *Devlet ve Devrim* adıyla İngilizceye kazandırılmıştır. Bu çalışmaların herhangi birini veya parçasını bu derlemede kullanmak gereksiz görülmüştür.

Devrim öncesi “klasikler”e yer verilmemiş olmakla birlikte, okuyucunun, doğrudan doğruya devrim sonrası hukuksal gelişmelerle karşılaşması da istenilmemiştir. Devrim öncesi ve sonrası çalışmalar arasındaki köprü, Lenin’in, Moskova’da üniversite öğrencilerine 1919 yılında verdiği konferans ile kurulmaktadır. Lenin bu konferansında, geniş bir yazının temel noktalarını özlü

2 Eser Türkçeye *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm* (Çeviri: Onur Karahanoğulları, Birikim Yayınları, 2002) adıyla çevrilmiştir.

biçimde vermiş ve öğrencilerin çalışmalarının kuramsal temeli için gerekli olduğunu düşündüğü noktaları seçmiştir.

Bu derleme çalışma, Lenin'in erken dönem yazılarından Vişinski ve Trainin'in günümüzde gözde olan çalışmalarına kadar Sovyet hukuk felsefesi oluşumunun kilometre taşlarını sunmaktadır. Sadece, Reisner'in çalışmalarını temsilen konmuş olan parçalar devrim öncesi döneme aittir. Daha sonra da açıklanacağı gibi, bunun nedeni Reisner'in devrim öncesi yazılarının sonrası çalışmalarıyla olan bağlantısı ve bunların İngilizcede başka yerde bulunmamasıdır.

Marksist kuramcılar, tüm felsefi akımların, filozofların içinde düşünüp yazdıkları koşullarla (özellikle iktisadi koşullarla) açıklanabileceğinde ısrar eder. Bu Marksizme özgü bir öğreti değildir, ancak söz konusu koşullara atfedilen yoğunluk ve her zaman sınıf çatışmalarının yansımalarını saptamaları Marksistler için özellikle tipiktir. Marksistler; Platon, Aristo, Aziz Thomas, Kelsen, John Dewey ve Leon Duguit'nin çalışmalarını, bu adamların içinde yaşadıkları ve yazdıkları dönemin sonuçları olarak değerlendirir. Bu yaklaşıma göre, kitabımızda yer alan seçme yazılar, Rus Devrimi'nin ilk otuz yılındaki değişen sorunların yansımaları olarak değerlendirilebilir. Her birinin ayrı bir yorumu bulunsa da tüm yazarların, Marksizmi temel aldıklarını kabul ettikleri belirtilmelidir.

Diyalektik materyalist felsefesiyle Marksizm, Sovyet düşünürleri tarafından statik bir öğreti olarak değerlendirilmemiştir. 1920'ler, 30'lar ve 40'ların Sovyet hukukçularından, Marksizmin -yalnızca bir çözümleme yöntemi olsa da kesin ve değişmez olduğu kabul edilen- diyalektik materyalizm yönünü, liderlik tarafından sürekli yorumlanan değişen toplumsal ihtiyaçlarla başarıyla birleştirmesi beklenmiştir. Değişmez temellerle değişen uygulamalar arasında bir bileşim olmalıydı. Stuçka ve Paşukanis, temel hukuksal ilkelerin ifadesi olarak kullanabilecekleri çok az sayıda Marksist çalışma olduğunu dü-

şünmüşlerdi. Sovyet araştırmalarının az sayıdaki diğer alanlarında olduğu gibi burada da temel ilkelerin uygulanmasında, en azından 1930'lara kadar, doğaçlama serbestliği olduğu düşünül-müş gibi görünmektedir. (...)

Bu kitapta derlenen yazıların düzenlenmesi için birçok öneri geldi. Bu önerilerde, Sovyet hukuk felsefesinin güzergâhına ilişkin çeşitli yorumlar bulunabilir. Bir uzman, seçkinin üç dönem altında sınıflandırılabilmesine inanıyordu: 1) Erken Dönem, 2) Marksist Kuramın Doruk Noktası ve 3) Burjuva Konuma Geri Çekilme. Ona göre, Marksist siyasal ve hukuksal kuram, Paşukanis'in çalışmalarıyla doruk noktasına varana kadar, mantıksal biçimde, aşama aşama gelişmiş; sonunda, Yudin tarafından başlatılan ve daha sonra Vişinski tarafından geliştirilen Paşukanis yergisiyle, Batı düşüncesine daha yakın gelen ideallere dönmüştür. Bu durum, dönemlendirme önerisi sahibine göre, "geri çekilme"nin başlangıcı olarak yorumlanmaktadır. Bir başka uzman, gelişimin "doruk noktası" ve "geri çekilme" kavramlarıyla tanımlanamayacağını düşünmekte ve şu dönemlendirmeleri önermektedir: 1) Erken Dönem (1918-1928), 2) Orta Dönem (1929-1937), 3) Arınma ve Yeni Temeli İnşa Dönemi (1938-...).

Bu üçlü dönemlendirme de bir başka uzman tarafından eleştirilmiştir. Ona göre, sadece iki dönem bulunmaktadır: 1) Hukukla sosyalizmin bağdaşmaz olduğu düşünülen dönem ve 2) Bağdaşmazlık fikri açıkça terk edildikten (1936-1937) sonra başlayan dönem. Bir başka uzman ise üçlü dönemlendirme fikrine herhangi bir itiraz yöneltmemekle birlikte, Paşukanis'in doruk noktası olarak kabul edilmesini uygun görmemektedir. Sonunda, bir uzman da, ne şekilde olursa olsun dönemlere ayırma önerisinin, kitaba siyasal renk vererek kaynak kitap olma niteliğini zayıflattığı ve Marksist onay belgeleri dağıtıyormuş görüntüsü yarattığı kanısındadır. Yapılabilecek dönemlendirmelerin eleştiriden muaf olmaması ve dönemlendirme yapılma-

sı gerektiğini savunanlar arasında bile ayırım durakları ve isimlendirme konusunda bir uzlaşa bulunmaması karşısında, editör tarafından, seçkilerin bir dönemlendirme içinde verilmesinin gereksiz olduğu ve bunun ihmal edilebileceği önerisi getirildi. Bu nedenle, okur, zamandizinsel sunulan seçilmiş eserlerden dilerse kendi dönemlendirmesini yapmakta serbest bırakıldı.

Seçilen eserlerde birçok olgusal ayrıntı ve düşünsel yineleme bulunacaktır. Böylesi bir tekrar, Sovyet yazarlarının çalışmalarını konu alan seçkiler için kaçınılmaz görünmektedir. Her yazar kendi özgün yorum ve vurgularını, ancak öncelikle kendisinden önce gelenlerin bulguları ve kuramlarıyla Marksist klasiklerden önemli olduğunu düşündüğü ölçütleri yineledikten sonra ortaya koymuştur. Sovyet hukukçuların özgünlüğü, yeni bir yoldan ilerlemelerinde değil, fakat yazdıkları dönemin özel koşullarına yanıt verebilmek için yaptıkları Marksizm yorumundadır. Bu yazarlar, pistteki yol ışıklarına benzetilebilir. Bunların çalışmaları, temel varsayımları sorgulayan ve yeni ilham kaynakları arayan insanların henüz biçimlenmemiş çalışmaları olarak nitelenemez.

Seçki, düşünsel farklılıklardan oluşan bir bütünlüğe sahiptir. Bir anlamda, tek bir ana konu üzerindeki çeşitlemelerden, her biri, yazarlar birey toplumsal deneyimlerinde farklılaşsa da tümü için ortak olan temel devrimci geleneğin çerçevesi içindeki bireysel çalışma döneminin koşullarına verilmiş tepkilerden esinlenmiş çeşitlemelerden oluşmaktadır. Bu nedenle, yazarları ve yazdıkları dönemleri tanımak çalışmaların okunmasında önemli hâle gelmektedir. Kimdi bu yazarlar ve hangi dönemde yazdılar?

Lenin olarak bilenen Vladimir İlyiç Ulyanov -ayrıca belirtmemize gerek yok- çok sayıda biyografi yazarı tarafından ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Lenin, okul müfettişi, daha sonra İlkokullar Taşra Yöneticisi görevlerinde bulunan ve sonunda, oldukça önemli bir görev olan, "Özel Meclis Üyeliği"ne terfi

eden ve kalıtsal soyluluk statüsünü de taşıyan bir babanın çocuğu olarak 1870 yılında Volga'da dünyaya gelmiştir. Ömrünün büyük bir bölümünü devrimci kuram ve bunun uygulanmasına adanmıştır. Seçkimizin okunması bakımından önemli bir nokta, Lenin'in hukukçu olmasıdır. Baro sınavları için kendi kendine çalışmış ve bir seneden biraz fazla bir süre içinde, 1890 ile 1891 arasında, dört yıllık üniversite hukuk eğitiminin denkliğini almıştır. 1891 yılının baharında ilk grup sınavları, sonbaharında da kalan sınavları geçmiş ve Kasım'da birinci olarak onur derecesiyle hukuk diplomasını almıştır.

Lenin'in 1 Temmuz 1919 yılında üniversite öğrencilerine yaptığı konuşma bir stenograf tarafından kaydedilmiş, bununla birlikte ancak ölümünden yaklaşık beş yıl sonra; 18 Ocak 1929'ta yayınlanmıştır. Yayının editörleri, Lenin'in 29 Ağustos 1919'da ikinci bir konuşma daha yaptığını fakat bu konuşmanın notlarının kayıp olduğunu bildirmişlerdir. Bu konuşmalar döneminde, Lenin'in tartışmasız lideri olduğu hükümet, devrim öncesi rejimin destekleyicilerinin şiddetli eleştirileriyle karşı karşıya bulunmaktaydı. Mart 1919'da Kolçak komutasındaki Beyaz Ordu, Urallar'dan Volga'ya doğru yürüyüşüne başlamıştı. Lenin'in öğrencilere konuşma yaptığı tarihte ise, Kolçak püskürtülmüş ve Kızıl Ordu Beyazları söküp atmak için Urallar'a girmişti. 1919 Bahar sonlarına doğru, General Denikin, Güney'den Moskova'ya pek uzak olmayan Tula'ya doğru ilk elde başarılı olan yürüyüşünü başlatmıştı. Hemen hemen aynı anda General Yudenic, Petrograd'ı almayı denemişti. Lenin'in yeni hükümet konusundaki umutları ciddi biçimde tehdit altındaydı. Öğrencilerin karşısına, karşıdevrimin yükseldiği bir anda devrimci coşkuyu taşıyan biri olarak çıktı. Konuşması, dünyadan uzak bir akademisyenin düşünceli dalıncı değil, geleceği herhangi bir biçimde güvencede olmayan bir devrimci önderin savaş çılgılığıydı.

Seçkimizde Lenin'in konuşmasından sonra yer alan Pavel Ivanoviç Stuçka'nın çalışmasının ilk basımı, Haziran 1921 tari-

hini taşımaktadır. Dönem daha sakinleşmiştir. Polonya ile olan düşmanlıklar sona ermiş ve General Wrangel komutasındaki Beyaz Ordu Kırım'dan çekilmişti. Askeri tehlike baskısı geçmiş fakat ülke önemli iktisadi güçlüklerle karşı karşıyaydı. Sovyet liderlerinin programlarını güçlü biçimde dayattıkları ve karşıdevrimi püskürttükleri Militan Komünizm veya başka adlandırılmayla Savaş Komünizmi döneminin katı sınırlamaları, ülkenin sınai kapasitesini düşürmüş ve göreceli olarak muhafazakâr köylülüğü canından bezdirmişti.

Komünist Parti'nin Mart 1921 tarihli X. Kongresi'nde, Yeni Ekonomi Politikası (NEP) ile ülkeyi yeniden inşa etme kararı alındı. Bu program, tarımdaki artı ürüne el koymayı kaldırıp bir tür vergi getirerek köylülüğün gönlünü alma girişimiydi. Köylünün elinde pazarda satılabilecek miktarda artık değer bırakılması planlanmıştı. Arazilerde mülkiyet hakkının tanınması sağlanmış ve toprak eski sahiplerine veya sermaye sahiplerine geçirilmiş, Savaş Komünizmi döneminde millileştirilmiş olan küçük ölçekli sınai kuruluşlar canlandırılmıştı. Sınırlı kapitalizm anlayışına dayalı önlemler alınmıştı.

Yeni Ekonomi Politikası'nın ilanından sonra birkaç ay içinde Yeni Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk Medeni Yasa tasarısı hazırlanmıştı. Ceza hukuku, toprak hukuku, iş hukuku, aile hukuku, ceza ve medeni muhakeme hukuku alanlarında yeni yasalar çıkarılmıştır. Sovyet hukukçuları açısından, düşmanların ve karşıdevrimin bastırılmasına göre daha fazla özen gerektiren yoğun faaliyet dönemlerinden biri söz konusudur. Hukukçular, geleceğin toplumu için hazırlanmak ve ekonomiyi NEP döneminden sosyalizme geçirecek yasaları tasarlamakla görevlendirilmiştir.

Stuçka, dönemin hukuksal etkinliklerinin merkezinde yer almıştır. Yaptığı göreve farklı bir deneyim katmıştır. 14 Ağustos 1865'te Riga'da, çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Stuçka, yirmili yaşlarına girdiğinde devrimci etkinlikte bu-

lunmaya başlamıştı. 1888-1897 yılları arasında *Latvia Sosyal Demokrat Gazetesi*'nin editörlüğünü yürüttü. 1897 yılında gazete kapatıldığında, Yukarı Volga'da Vyatka Guberniya'ya beş yıllık sürgüne gönderildi. Sürgünden sonra siyasal faaliyetlerine döndü ve 1907 yılında Petersburg'a geçti. 1917 yılında Çar'ın tahtan çekilmesiyle Petrograd Sovyeti'ne girdi. Mart 1918'de yeni Cumhuriyetin Adalet Komiseri oldu.

Stuçka, Adalet Komiserliği görevinde pek çok sorun devralmıştı. İlk Adalet Komiseri değildi. Devrimin ilk gününde Halk Komiserlikleri Konseyi'ni kuran kararname, Adalet Komiseri olarak G.I. Oppokov'u (Lomov) tayin etmişti. Oppokov'un faaliyetlerine ilişkin hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Onu, Bolşevik olmayan, devrimin ilk günlerinde Bolşevik ve Menşeviklerin iktidarı paylaştıkları Sosyalist Devrimci Parti'nin Sol Kanadı'na mensup olan Dr. Isaak Sakharovich izlemiştir. Eski takvime göre 10 Aralık 1917'den Mart 1918'e dek süren Steinberg'in liderliği altında Adalet Komiserliği, Sosyalist Devrimci Parti'nin temel desteğinin türediği köylülüğün konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Bolşevik yazarlar Komiserliğin, Steinberg'in istifasından sonra da Sosyalist Devrimcilerin sol kanadının etkisi altında kaldığını düşünmüşlerdir. Komiserlik, 1918 yazı başındaki Anayasa Hazırlama Kurulu toplantısına, Bolşeviklerin iktidarın merkezde toplanması isteğine karşılık olarak tüm yerel işlerin yerel Sovyetler'e verilmesini teklif etmişti. Sosyalist Devrimcilerin, Brest-Litovsk Anlaşması'nı protesto ederek hükümetten ayrılmasından sonra (kimileri atılma olarak değerlendirmiştir) Stuçka Adalet Komiserliği görevine getirilmiştir. Stuçka, Sovyet yazarları tarafından Bolşevik amaçlara hasım olduğu düşünülen Adalet Komiserliğini bir kriz döneminde devralmıştır.

Stuçka, çalışmalarındaki kalkış noktasının, 1919 yılında Adalet Komiserliği tarafından kabul edilen hukuk tanımı olacağını göreve gelir gelmez belirtmiştir. Bu tanım, yeni

Cumhuriyetin ceza hukukunun genel ilkeleri arasında yer almak üzere belirlenmişti. 12 Aralık 1919 tarihli Kararname'nin Giriş ve I. Bölümü'ne göre:

İşçi sınıfı, Ekim Devrimi'nde iktidarı kazanarak, polis, ordu, mahkeme ve kilisesiyle, tüm araçlarıyla çalışan kitleleri ezme-ye hizmet eden burjuva aygıtını paramparça etmiştir. Burjuva hukukunun tüm yasalarının, normlar (hukuksal kurallar) sistemi olarak tüm burjuva hukukunun, aynı işleve, yani örgütlenmiş güç aracılığıyla, toplumun çeşitli sınıfları arasındaki çıkar dengesini egemen sınıflar (burjuvalar ve mülk sahipleri) lehine sürdürme işlevini yerine getirmiş olduğu açıktır. İşçi sınıfının, var olan burjuva devlet aygıtını kendi amaçlarına uyduramadığı için onu parçalayarak kendi devlet aygıtını yaratması gerektiği gibi; burjuva dönemin kalıntısı, arşivlere kaldırılmış olması gereken yasaları da kendi amaçlarına uydurması mümkün değildir. Özel kurallar ve hukuk kuralları olmadan da silahlanmış kitleler, ezenlerin hakkından gelmiş ve gelmektedir. Sınıf düşmanlarıyla olan mücadelesinde işçi sınıfı, çeşitli zorlama tedbirleri uygulamaktadır; fakat erken dönemlerde bu güç, herhangi bir özel örgütlenme ve sistem olmadan, tekil durumların gerektirmesi üzerine uygulanmıştır. Bununla birlikte mücadele deneyimi, işçi sınıfını, bu önlemleri düzenlemeye alıştırmış, bir sistemleştirmeye yol açmış ve yeni bir hukuk doğurmuştur. Yaklaşık iki yıllık bu mücadele, elde edilen sonuçları, işçi sınıfı hukukunun somut belirimi olarak ortaya koyma; gerekli çıkarsamaları ve genellemeleri yapma imkânını şimdiden sunmaktadır. Gücünü korumak, yalıtık eylemlerini birbiriyle uyumlu hâle getirmek ve merkezi-leştmek için işçi sınıfı, sınıf düşmanlarını dizginleyebilecek, onlarla mücadele edebilecek kuralları geliştirmeli ve yönetmeyi öğrenmelidir. Bu, her şeyden önce, işçi sınıfı diktatörlüğünün geçici döneminde geliştirilmiş olan ve yeni toplumsal ilişkileri ihlal edenlerle mücadele etme görevini üstlenen ceza hukuku ile ilgili bir konudur. İşçi sınıfı, bir ikna aracı olarak devleti ve devletin bir işlevi olarak hukuku ancak devrik burjuvazinin ve orta sınıfların muhalefeti kırıldığında ve komünist toplum var olduğunda

ortadan kaldırabilir. Adalet Halk Komiserliği, RSFSR³ ceza hukukunun yönlendirici ilkelerini yayınlayarak işçi sınıfının sınıf karşıtlarıyla mücadelesindeki tarihsel görevlerinde Sovyet adaletine yardımcı olma işlevini yerine getirmeye amaçlamaktadır.

Ceza Hukuku

(1) *Hukuk* – Egemen sınıfın çıkarlarına uyan ve bu sınıfın örgütlü gücü tarafından korunan bir toplumsal ilişkiler sistemi (kurallar toplamı).

(2) *Ceza Hukuku*, verili bir sınıflı toplumun, toplumsal ilişkiler sistemini, ihlallerden (suçlar) bastırma (ceza) yoluyla korumada kullandığı hukuk kuralları ve diğer hukuksal araçlarından oluşur.

(3) *Sovyet Ceza Hukuku*, kapitalizmden komünizme geçişi ifade eden işçi sınıfı diktatörlüğü döneminde kendini egemen sınıf olarak örgütleyen emekçi kitlelerin çıkarlarına uygun toplumsal ilişkiler sistemini baskı araçlarıyla koruma amacını taşır.

Stuçka'nın yazıları, alıntılaradığımız 1919 Kararnamesi'nde ortaya konan sonuçları desteklediğini düşündüğü olguları ortaya koymaktadır. Stuçka'nın öncelikli hedefi, ilgilerini bireyler toplamından çok bir bütün olan “toplum”a yönleltmeleri konusunda hukukçuları ikna etmeye çalışmak olmuştur. Hukukçuların geçmişte, bireyden yola çıkarak ebedî değerler aradıklarına, buldukları “ebedî” değerleri de topluluk içinde kurmaya çalıştıklarına inanmaktadır. Ona göre, toplumu oluşturan topluluk, yalnızca bireylerin bir toplamı değil kendine özgü niteliği olan bir şeydir.

Stuçka ayrıca, hukukçuların hukuku, “ebedî bir kategori olmaktan çok, değişen bir toplumsal olgu” olarak değerlendirmesi için de uğraşmıştır. Ona göre, değişmeden kalan tek unsur, toplumda sınıfın çıkarının korunuyor olmasıdır. Stuçka, sınıfsız toplumda hukukun olmayacağına inanmıştır.

3 Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti

1931 Küçük Sovyet Ansiklopedisi'nde Stuçka'nın hukuk kuramının özlü bir tanımlaması yer almaktadır. *Ansiklopedi*'ye göre, Stuçka'nın katkısı, hukuku, normlar toplamı, psikoloji veya adaletin ifadesi olarak niteleyen çağdaş burjuva kuramlar karşısına, hukukun, egemen sınıfların çıkarlarına denk düşen ve bu sınıfın gücüyle güvenceye alınan toplumsal ilişkiler sistemi olarak kabul edilmesi görüşünü çıkarmasıdır. Bu nitelemeleriyle *Ansiklopedi* yazarları, 1919 tanımını, Stuçka'nın tüm çalışmalarının özü olarak kabul etmektedir.

Stuçka görevi sırasında Komünist Akademi'nin Devlet ve Hukuk Genel Kuramı Bölümünü örgütlemiştir. Bu bölüm, 1929 yılında Komünist Akademi'nin Sovyet Kuruluş ve Hukuk Enstitüsü'ne dönüşecek; 1937 yılında da yeniden isim değiştirerek USSR Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü adını alacaktır. İsim değişikliklerine karşın Enstitü, Sovyet hukuk felsefesinin temel kurumsal merkezi olarak kalmıştır. Stuçka'dan sonra gelen üç yöneticisi, bu seçkide eserleri yer alan, Paşukanis, Vişinski ve Trainin'dir.

Stuçka'nın eserlerinden bu seçkide yer alan, *Devlet ve Hukukun Devrimci Rolü*, *Hukuk Genel Kuramı* dışında İngilizceye çevrilenler şunlardır: *USSR Anayasaları ve Devlet Üzerine İnceleme* (1922), *Sovyet Devleti ve Anayasaları-USSR ve RSFSR* (1929), *Sınıf Devleti ve Medeni Hukuk* (1924) ve *Sovyet Medeni Hukuku İncelemesi* (1927-1929). Stuçka, 1922 yılında Medeni Kanunu yürürlüğe koyan, temel uygulama ilkelerini belirleyen kararnameyi hazırlamasıyla da saygınlık kazanmıştır. Letonya devriminin başarısızlığından sonra siyasi konumu zayıflamış olsa da, USSR hukuk çevrelerinde uzun yıllar boyunca yüksek bir konuma sahip olmuştur. 1920-1921 yıllarında Komünist Parti Merkez Komitesi üyeliği görevinde bulunmuştur. Bir sene sonra, yedek üyeliğe geçirilmiş ve daha sonra da bu önemli siyasal organdan tamamen çıkarılmıştır.

Sovyet hukuk felsefesi için temel oluşturma uğraşında, Stuçka'nın çağdaşlarından biri olan Mikhail Andreevich Reisner de rol almıştır. 1868 yılında Sibirya'da dünyaya gelen Reisner, eğitimini daha sonra aynı yerde "*privat dotsent* (öğretim görevlisi)" olarak görev yaptığı Tomsk Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Tomsk'ta "şüpheli" kişi olarak görülmeye başlanan Reisner göç etmek zorunda kalmış; göçmenlikte, daha sonra düşünceleri üzerinde büyük etkisi olan, devrim öncesi dönemin ünlü Polonyalı-Rus hukuk felsefecilerinden Leo Iosifovich Petrazhitskii ile tanışmıştır. Reisner'in *Devlet ve Kilise* başlıklı doktora tezi ancak devrimden sonra, 1919 yılında yayınlanmıştır.

Reisner'in çalışmalarını belirlemede, adının imlasındaki değişikliklerden kaynaklanan güçlükler yaşanmaktadır. Reisner'in eski öğrencilerinden biri, Columbia Üniversitesi'nden Profesör Max Laserson, ismin Latin alfabesine düzgün çevriminin Reussner olduğunu savunmaktadır. Bunun nedeni, Reisner'in annesinin Rus, babasının ise Baltık Alman'ı olmasıdır. Bu Latince çevrime olgusal destek, Reisner'in Riga'da avukat olan kuzeninin adının Nicholas von Reussner diye çevrilmesi ve Reisner'in kendisinin de bir Rus göçmeni olarak yazdığı zaman "Reus" takma adını kullanmasıdır. Eğer böyle ise, ismin Rusçada Reisner olarak yazılması, Kiril alfabesinin sınırlılığından kaynaklanmaktadır.

Sovyet biyografi yazarlarının belirttiğine göre Reisner, 1904 yılında Königsberg'te, Karl Liebknecht'in davasına bilirkişi olarak katılmış ve 1905 yılında Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kanadına girmiştir. 1905 tavizlerinden sonra da göçmenliği sürmüş, ancak 1906 yılında, bir yıl sonra Kamu Hukuku *Privat dotsent*'i (öğretim görevlisi) olacağı St. Petersburg Üniversitesi'ne dönmüştür. Aynı dönemde, Psikonörolojik Enstitüsü'nde de kamu hukuku profesörlüğü yapmıştır. Bu görevlerini 1917 yılına kadar sürdürmüştür. İyi bir yazar olan kızı da babasının devrimci çizgisini izlemiş,

Sovyet döneminde Bolşevik olmuş ve Moskova'da *Izvestiya*'da yazmıştır. Oğlu, tanınmış bir doğubilimci ve tarihçidir.

Sovyet biyografi kaynaklarına göre Reisner, devrimden sonra Adalet Komiserliği Yasa Hazırlama Bölümü'nün başkanlığına getirilmiş, ancak iç savaşta cephede yer almak için bu görevini bırakmıştır. Sovyet hukuk çevrelerinde tartışmalı bir kişi olan Reisner'in, Marksist terimleri kullanmakla birlikte esin kaynağını Petrazki'de bulduğu savunulmuştur. Reisner, Marksist terimler altında idealizmi yaymakla suçlanmıştır. Kendisi de Marksist hukuk bilimi alanında yaptığı işi, Petrazki'nin sezgisel hukuk öğretisini, Marksist temeller üzerinde yeniden biçimlendirmek olarak tanımlamış; böylelikle ortaya, sezgisel hukuk biçiminde gerçek bir sınıf hukuku çıkardığına inanmıştır. Ona göre bu keşif, ilk dönem Sovyet kararnamelerinde atıf yapılan, "devrimci hukuksal bilince" güvenilmesini olanaklı kılmaktadır. Reisner, bu devrimci hukuksal bilincin, Sovyet hukuk düzeninin temelinde yatan bir sezgiden başka bir şey olmadığına inanmaktadır.

Reisner'in Sovyet hukuk felsefesinin gelişimi üzerinde kalıcı bir etkisi olmamıştır. Reisner, eski ile yeni arasındaki boşluğu doldurmaya çalışan ilginç ve yaratıcı bir düşünür olarak önemlidir. Vişinski tarafından 1938 tarihli konuşmasında ve Golunski ile Strogoviç tarafından da 1940 yılında, Marksist kuramı hukuka uygulamadaki hataları nedeniyle şiddetli biçimde eleştirilmiştir.

Reisner'in bu seçkide yer alan *Petrazki'nin Kuramı: Marksizm ve Toplumsal İdeoloji ile Hukuk, Hukukumuz, Yabancı Hukuk ve Genel Hukuk* adlı çalışmaları dışında, doktora tezi, *Burjuva Devleti ve RSFSR* (1923), *Doğu İdeolojisi* (1927) ve ölümünden sonra yayımlanan *Siyasal Çalışmalar Tarihi* (1929) adlı çalışmaları İngilizceye çevrilmiştir.

Evgeni Bronislavoviç Paşukanis, en önemli Sovyet hukuk düşünürü kabul edilen Stučka henüz hayattayken, onun ardılı hâline

gelecek kişi olarak belirmişti. Tver Guberniya'nın, Volga nehrinin yukarı kolları yakınındaki Staritsa kentinde, 10 Şubat 1891 yılında doğan Paşukanis, 1920'lerin başına kadar dikkat çekmemiştir. 1924 yılında, bu seçkide de yer alan *Hukuk Genel Kuramı* adlı çalışmasını yayınlamıştır. Kitabın Almanca çevirisi, Komünist Enternasyonal ile bağlantılı bir yayınevi tarafından yayımlanınca Batılı aydınların ilgisini çekmiştir. Ünlmesi ve yüksek mevkilere ilerlemesi bundan hemen sonra gerçekleşmiştir. Komünist Akademi Başkan Yardımcılığı ve Sovyet Kuruluş ve Hukuk Enstitüsü Yöneticiliği görevlerine getirilmiştir. *Emperyalizm ve Sömürgecilik Siyaseti* adlı kitabı 1920 yılında yayınlanmıştır. Bu temel eserinden sonra, çok sayıda makalesi yayımlanmış ve bu çalışmaları, birçok Sovyet hukukçusunun, 1925-1930 yılları arasında Stučka'nın editörlüğünde çıkan *Devlet ve Hukuk Ansiklopedisi*'nde yer alan incelemelerinin temelini oluşturmuştur. 1935 yılında, *Uluslararası Hukuk Üzerine Denemeler* adlı kitabıyla uluslararası hukuk alanında çalışmaya başlamış, yine aynı yıl asistanı L. Gintsburg ile birlikte editörlüğünü yaptığı *Sovyet İktisadi Hukuk Ders Kitabı* yayımlanmıştır.

Paşukanis'in *Hukuk Genel Kuramı* adlı kitabı diğer yazarlar için bir yol gösterici olmuştur. 1931 tarihli *Küçük Sovyet Ansiklopedisi* bu çalışmayı, Marksist hukuk bilimi için değerli bir katkı olarak nitelemektedir. *Ansiklopedi*'ye göre,

“...meta mübadelesi ilişkilerinin Marx'ın çalışmalarında bulunan çözümlemesinden yola çıkan Paşukanis, hukuksal biçimler ile ticari biçimler arasındaki sıkı içsel bağlantıyı ortaya koymakta ve birçok temel hukuk kavramı (hukuksal ilişki, iktidar vb.) aracılığıyla bunların izini sürmektedir.”

Hukukun kökeni ve gelişimi konusunda, “meta mübadelesi kuramı” olarak bilinen çözümlemeleri nedeniyle hukukçu olmayanların da ilgisini uyandırmıştır. Bu kurama göre hukuk, varlığı ve kültürü pazarı merkez alan burjuvaziye bağlı olarak pazar ve mübadele için üretim ortaya çıkıp geliştiğinde, pa-

zarda oluşur. Paşukanis için hukuk, gerçekte burjuva niteliktedir ve sosyalist toplumda çok sınırlı bir yere sahip olacaktır. Paşukanis'in Sovyetler dışındaki eleştiricileri, bu çözümlmelerin temelsiz ve hatta saçma olduğunu söylemişlerdir. Sovyet eleştiriciler ise bu kuramın kesinlikle Marx'a dayanmadığını savunmuşlardır.

1920'lerin sonunda Paşukanis'in hukukun kökeni kuramına yönelik eleştiriler, işgal ettiği mevkiine rağmen, artmış ve 1930 yılında Paşukanis, hatalarını düzelter bir makale yayımlamayı uygun görmüştür. Seçkimizde yer alan bu makale, olayların akışının Sovyet hukuk felsefesinin gelişimine etkisini ortaya koyan bir veri sunmaktadır. 1931 yılında Paşukanis, daha sonra broşür olarak basılan "Marksist-Leninist Devlet ve Hukuk Kuramı İçin" başlıklı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında, kabul etmeye hazır olduğu diğer hatalarını da açıklamaktadır. Paşukanis, temel güçlüğü, devletin sönümlenmesi kuramı ve sosyalist toplumda toplumsal ürünün vatandaşlar arasında dağıtılma biçimi ile ilgili olarak yaşamıştır. Devletin sönümlenmesi konusundaki görüşleri, Paşukanis'in ismi verilmeden, Jozef Stalin tarafından eleştirilmiştir.

Stalin 1929 yılında, devletin sönümlenmesi konusunda Buharin'in görüşlerini eleştiren bir konuşma yapmıştır. Bu eleştirisini, 1930 yılında, XVI. Komünist Parti Kongresi'ne sunduğu Rapor'un SSCB'nin ulusal azınlıklar siyasetinin geleceğine ilişkin bölümünde de, görünüşte rastlantısal bir değinmeyle, sürdürmüştür. Stalin'in bu eleştirileri, kuşkusuz Paşukanis'in yaptığı düzeltmelerde etkili olmuştur. Stalin bir hukukçu değildir, fakat tüm ortodoks Sovyet hukukçularının, hukuk kuramının temel alması gerektiğini kabul ettikleri Sovyet siyasal kuramının egemen temsilcisi hâline gelmiştir. Yorumları, Sovyet siyasal felsefesinin dönüm noktası hâline gelecek olan noktalara işaret etmiş ve diğer etkilerinin yanı sıra, 1937'de Paşukanis'in dışlanmasına yol açmıştır.

Sovyet hukuk felsefesinde doğmakta olan yeni yönelim, 1920'lerin sonlarındaki olaylarla ilgilidir. Stuçka tezini geliştirirken yürürlüğe konmakta olan Yeni Ekonomi Politikası (NEP) son aşamasına erişmek üzereydi. Bu durum, 1927 ve 1928'den sonraki yıllarda ilk Beş Yıllık Plan aracılığıyla ülkeyi sanayileştirme kararının hayata geçirilmesiyle daha da belirginleşti. Sovyet Marksistlerinin sosyalizmin gereği gibi gördükleri, tüm sanayinin devlet mülkiyetine geçirilmesi işi tamamlanmaya yakındı. Sıklıkla köylülerin güçlü karşı çıkışıyla karşılaşsa da tarım büyük ölçüde kolektifleştirilmişti. Direnen köylülere karşı devlet tarafından yeni bir taarruz başlatılmıştı. Orta hâlli ve yoksul köylülerin toprakları ve hayvanları kamulaştırılıyor ve yeni oluşturulan kolektif çiftliklere katılmaları konusunda teşvik ediliyordu. "Kulak" diye bilenen zengin çiftçiler ve bunların etkileyebilecekleri kişiler, esas olarak orman ve maden alanlarındaki çalışma kamplarına gönderilmişti. Ekonomi, liderlerin yazılarında tanımladıkları ve bunları okuyan halkın zihninde canlandırdığı sosyalizm amacı doğrultusunda önemli mesafe almış olmasına karşın devlet gücü, Militan Komünizm döneminin bitişinden beri, hiç olmadığı kadar belirginleşmişti.

Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin 1918 yılında kabul edilen ilk anayasasının 9. maddesinde şu hüküm yer almaktaydı:

Geçiş dönemi için kabul edilmiş olan Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti Anayasası'nın temel görevi, kent ve köy işçileri ile yoksul köylülüğün diktatörlüğünü, burjuvazinin tamamen ortadan kaldırılması, insanın insan tarafından sömürsünün tamamen yok edilmesi ve sınıf farklılıklarının ve devlet gücünün olmayacağı sosyalizmin kurulması için güçlü bir Tüm Rusya Sovyet iktidarı biçiminde kurmaktır.

1930'ların ortalarında hukuk kuramcıları, hem Engels tarafından belirlenmiş olan "sönümlenme" ilkesini hem de var olan

siyasal ve iktisadi durumu kavrayabilecek yeni temeller belirlemek göreviyle karşılaştı. Elbette Paşukanis gibi, hukukun kökenleri konusunda meta mübadelesi kuramına tamamen bağlı bir kişi, kuramın kendisini götürdüğü sonuçlarla çelişen bir yaklaşım geliştirmede zorlanacaktı. Paşukanis, kapitalist sistem ortadan kaldırıldıkça hukukun da yok olacağına inanırken liderler, Marksizmin doğru bir yorumunun, hukukun devamlılığını ve sosyalizm gerçekleştikten sonra da hukukun var olacağını gösterdiğine inanıyordu.

Paşukanis, kuramsal görüşleri açıkça suçlandıktan sonra da, özeleştirisiyle görüşlerini yeterince değiştirmiş olduğu düşünüldüğünden olsa gerek bir süre daha çalışmalarını sürdürmüştü; eski kuramsal konumunu kınayan ve muhaliflerinin görüşlerini kabul eden yazılar yazmıştır. 1935 ve 1936 yıllarında, yeni SSCB Anayasa taslağının hazırlanmasını önceleyen araştırmalara etkin biçimde katılmış; 1936 yılında, yeni anayasanın gerektirdiği federal yasaların hazırlanmasını yönetmek özel göreviyle Adalet Komiser Yardımcılığına atanmıştır. Daha sonra, 20 Ocak 1937 tarihinde, Komünist Parti gazetesi *Pravda*, "halk düşmanı" suçlamasıyla ona karşı güçlü bir saldırı başlatmış; bu kısa gazete yazısı, yazarı P. Yudin tarafından 1 Eylül 1937 tarihinde Komünist Parti dergisi *Bolşevik*'te genişletilmiştir. Bu makale seçkimizde tam çevirisiyle yer almaktadır. Yazının, Bilimler Akademisi üyesi ve uzmanlık alanını tarihsel materyalizm olarak gösteren Pavel Feodorovich Yudin tarafından kaleme alındığına inanılmaktadır. Hukuk çevrelerinde Yudin adında önemli bir şahsiyet bulunmadığı gibi P. F. Yudin de bu konudaki yazılarını sürdürmemiştir. Bu makale, yazarı nedeniyle değil, Yudin'in sadece *sözcülüğünü* yapmış olabileceği etkili kişilerin görüşlerini temsil ettiği için önemlidir.

Yudin, Sovyet hukuk felsefesi oluşturabilmek için Marksist yazının yetersiz olduğu görüşünü reddetmektedir (ki bu görüş Paşukanis'in temel savlarından biridir). Ona göre, Paşukanis,

böylesi bir kılavuzunun bulunmaması nedeniyle değil felsefi eğitiminin eksikliği nedeniyle yapılmıştır. Hataları arasında en esaslısı, biçim ile içerik arasındaki ilişkiyi anlamadaki başarısızlığıdır. Bu başarısızlık onu, burjuva iktisadi ilişkilerinin ihtiyaçlarına göre yaratılmış hukuk sistemlerinin kavramlarını ve terminolojisini kullanması nedeniyle, Sovyet hukukunu biçimsel bakımından burjuva hukuku olarak nitelendirme sonucuna götürmüştür.

Yudin, biçim ile içeriğin ayrılamaz olduğunu ve Sovyet hukukuna aşılana yeni sosyalist içeriğin biçimi de değiştirmiş olduğunu açıklamış; Sovyet yasaları ile yabancı yasalardaki terminoloji benzerliğini biçim benzerliği sananları alaya almıştır. Yudin'in görüşüne göre, Paşukanis'in Sovyet hukukunu biçim bakımından burjuva hukuku olarak niteleyecek denli biçim ile terminolojiyi karıştırmış olması, sosyalist iktisat sistemi yerleştikçe Sovyet hukukunun sönümlenmesi gerekir gibi bir hatalı sonucun temellerini atmıştır.

Yudin'in yazısı, Paşukanis'i eleştiren yazılar dizisinin ilki olmuştur. Bir zamanlar amirleri olan Paşukanis'e karşı birçok kişi eleştiriciler listesine eklenmiştir. Herkes yeni bir kuram oluşturulmasını istemiş; sonunda 1938'de Andrei Yanuarevich Vişinski, hukuk felsefesini yeni bir mecrada başlatmak için yaptığı konuşmasında tüm savları toparlamıştır. "Hukuk Cephesindeki Durum" başlıklı konuşma, hem genel hukuk kuramının hem de hukuk dallarının tartışılmasını kapsamaktadır. Genel hukuk kuramına ilişkin bölüme seçkimizde yer verilmiştir.

Vişinski, dış ilişkiler konusundaki çalışmalarıyla zaten tanınan, fazlaca tanıtmamıza gerek olmayan bir kişidir. 1883 yılında Odessa'da doğan Vişinski, Kiev Üniversitesi Hukuk Koleji'nde hukuk eğitimi almıştır. 1902 yılında Sosyal Demokrat harekete katılmış, fakat devrime kadar Menşevik kanada bağlı kalmıştır. Devrim sonrası, 1923'ten 1925'e kadar RSFSR'nin Savcısı ve Moskova Üniversitesi'nde hukuk profesörü olarak görev yapmıştır. 1936, 1937 ve 1938'de, Zinovyev, Kamenev, Buharin,

Radek vd'nin davalarında yaptığı SSCB Savcılığı göreviyle dünya çapında ilgi çekmiştir. Paşukanis'in dışlanmasıyla birlikte Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü Başkanlığına getirilmiş ve kurumun *Sovyet Devleti ve Hukuku* adlı dergisinin editörlüğünü yapmıştır; Dışişleri Bakanlığı emrinde çalışmaya başladıktan sonra da bu görevini sürdürmüştür. Yeni hukuk biliminin sözcüsü hâline gelmiştir.

Vişinski'nin konuşmalarını ve yayına hazırladığı el kitabını (*Sovyet Devletin Hukuku* adıyla İngilizcede yayınlanmıştır, [New York, 1948]) okuyanlar, Paşukanis ve onun ekolüne yöneltilen temel eleştirinin, hukukun kaynağının pazarda gerçekleştirilen meta mübadelesi ilişkilerinde bulunmasına yöneltildiğini görecektir. Konunun uzmanı olmayanlar, sosyalizm gerçekleştirildiği ve kapitalist pazarın önemi azaldığı zaman hukukun da, Marksistlerin hizmet ettiğine inandıkları devletle birlikte sönümleneceği sonucuna varmamış olsaydı, bu kuram böylesine ilgi çeker miydi diye merak edebilir. En azından Engels'in devletin sönümlenmesi konusundaki kuramıyla uyumlu olduğunu düşündüğü bu sonuç, Paşukanis yasaları değiştirmeye yönelmemiş olsaydı sadece akademik eleştirilerle kurtulabilirdi.

Paşukanis özel hukukun pazarın hukuku olduğunu ve bu özelliğiyle Sovyetler'de önemini yitirmeye başladığını ileri sürmüştür. Bazı düşüncelerinden cayma niyetiyle yaptığı 1931 konuşmasında şöyle söylemektedir:

1922 yılında, ticaret için düzenli biçimler kurulması ve özel hukuk uyumsuzluklarının çözülebileceği temelleri belirleyen Medeni Kanuna dayanan mahkemelerin kurulması temel endişe konusuydu. Şimdi, mahkemelerimizde (sadece kentlerdeki mahkemeleri kast ediyorum) görülen özel hukuk davalarının neredeyse tamamının nafaka ve konut işleriyle ilgili olduğunu görüyoruz. Doğrudan planlamanın başarısı, planlamadan kaynaklanan ilişkileri düzenleyen kurumlarımıza yönelik talimatları içermesi gereken iktisadi yasalar çıkarılması ihtiyacını doğurmuştur.

Paşukanis, Engels gibi geçiş döneminin ilk aşamalarında özel hukukun ortadan kalkacağını ve idare hukukunun ortaya çıkacağını varsaymıştır. Engels, devlet ve hukukun sönümlemesinden sonra nesnelerin idaresinin, insanların idaresinin yerini alacağını ummuş, Paşukanis de Engels'in bu kehanetinin gerçekleşme zamanının geldiğini düşünmüştür. Paşukanis'in etkisi o denli güçlü olmuştur ki, hukuk fakültelerindeki özel hukuk dersleri kaldırılmıştır. Bunların yerini, planlamanın idare hukuku, Paşukanis'in terimleriyle, Almanya'daki gibi, "iktisadi hukuk" almıştır. Paşukanis tarafından geçmişin izleri olarak nitelenen özel hukuk konularına ders yılının sonunda birkaç saat ayrılmıştır. Özel hukuk ders kitapları, *İktisadi Hukuk* başlıklı kitaplarla yer değiştirmiştir. Suç ve ceza türlerini belirleyen açık kanunların yerini, yargıçlara yol gösteren "genel ilkeler" in almasıyla, ceza hukukunda da benzer bir zayıflama beklenmiştir. Ceza hukuku alanındaki bu çalışma, daha sonra Adalet Komiseri olan ve Paşukanis ile sıkı ilişki içinde bulunan Nikolay V. Krilenko tarafından hızlandırılmıştır. Krilenko açıkça suçlanmış ve görevinden alınmıştır.

Vişinski'nin Paşukanis eleştirisi çok serttir ve ihanet suçlamalarını içermektedir. Paşukanis'in, doğruyu bulma amacıyla dürüst biçimde kuram oluşturmadığı, Sovyet sisteminin dayanağı olan hukukun temellerini baltalamak için bilinçli bir çaba gösterdiği ileri sürülmüştür. Sovyet liderleri, toplumu 1936'da ulaştığı düzeyde istikrara kavuşturma zamanının geldiği sonucuna varmışlardır. Yeni SSCB Anayasası, SSCB Sovyetler'i Kongresi'nin özel bir oturumunda kabul edilmiştir. Anayasa'nın ve yasama yetkisiyle donatılan kurumların tartışılması sırasında Stalin, "yasaların istikrarına hiçbir zaman olmadığı kadar ihtiyacımız var" diyerek bu durumu açıkça ortaya koymuştur. İktisadi alanda üretkenliği artırmak amacıyla ücret artışı teşvikleri de kullanılmaya başlanmıştır. Kişisel tüketim malları veya kolektif çiftliklerde özel olarak işlenen hane başına düşen

araziler üzerinde özel mülkiyet, Sovyet iktisadi başarısı için önemli bir unsur olarak ilan edilmiştir. Sovyet liderleri, komünist toplumun temeli iktisadi bolluğa dayandığına göre bu yön-deki her önlemin, üretim araçları üzerindeki devlet mülkiyetini feda etmediği sürece kabul edilebilir olduğunu savunmuşlardır.

Paşukanis'in, devlet ve hukukun aşamalı sönümlenmesine ilişkin tezi, 1930'ların gelişmelerine de terstir. Bu tarihte artık, sosyalizmin tek ülkede gerçekleşmesinin mümkün olduğuna inanılmış; devlet ile hukuk, ülkeyi iç ve dış düşmanlara karşı savunmak ve Sovyet liderliğinin iktisadi gelişme için güvendikleri vatandaşların (aynı ve şahsi) çıkarlarını korumak için zorunlu görülmüştür. Ayrıca Hitler'in, iktidara yürüyüşünü tamamladığı ve Doğu'ya yönelik emellerini açıkladığı da hesaba katılmalıdır. 1936'nın Ağustos'unda Dışişleri Komiseri Litvinov tarafından Komintern Karşısı Pakt'ın varlığından haberdar olduğu duyurulmuştur. Devrimin başından itibaren Sovyet liderlerinin aklından hiç çıkmayan saldırıya uğrama korkusu iyice yoğunlaşmıştır.

Dışarıdan bakıldığında, Paşukanis ve onun ekolünün, Stalin'in düşündüğü gibi, kuramlarını Sovyet devletini yıkmak için planlayıp planlamadıklarını veya düşüncelerini, tehlikeli olduğu ortaya çıkan bir yolda sürdüren samimi hukuk felsefecileri olup olmadıklarını söylemek güçtür. Paşukanis için açık bir yargılama yapılmamıştır. Basitçe ortadan kaybolmuştur. Bazı gözlemciler, Paşukanis'in, devleti yıkmak için hukuk kuramı alanı dışında da bazı faaliyetlerde bulunup bulunmadığını sormuşlardır. Bu kuşku, Paşukanis'in düşünce çerçevesinde kalan, soruşturma sırasında hocalık görevlerinden alınmış Profesör Gregory Amfiteatrov gibi kimi insanların, belirli bir süre ortadan kaybolduktan sonra görevlerine dönmüş olmalarından kaynaklanmaktadır. Hatta, Vişinski'nin ağır eleştiriler yöneltmekle birlikte "halk düşmanı" sıfatını atfetmediği kişiler, örneğin Profesör Evgenii A. Korovin, görevlerinden bile alınmamış-

lardır. Kuramsal hataları aynı derecede eleştiri doğurmuş olsa da bunların yazgıları, 1937’de görevinden alındıktan sonra kendisinden haber alınamayan Paşukanis’inkinden tamamen farklı olmuştur.

Vişinski, Yudin’in Paşukanis’e yönelttiği, biçim ile içerik arasındaki felsefi ilişkiyi anlamakta başarısız olduğu eleştirisinden öteye gitmiştir. Paşukanis’in ortadan kaldırılmasını yasa dışı faaliyetleriyle açıklamaktadır. Derlememizde yer verdiğimiz 1938 yılındaki konuşmasında, Paşukanis’i Sovyet hukukuna yönelik nihilist bir yaklaşım geliştirmeye çalışarak Ceza Kanunu’nun 58. maddesinin IX. fıkrasını ihlal etmekle suçlamıştır. Bu suçlama, Sovyet liderlerinin Paşukanis’in kuramının, Sovyet Hükümetini devirmek amacıyla geliştirilip yayıldığı sonucuna vardıklarını göstermektedir. Yargılanmasının tutanakları hiçbir zaman kamuya açıklanmamıştır.

“Tek ülkede sosyalizm” ve “sosyalizm döneminde de hukukla devletin varlığını sürdüreceği” tezleri, Paşukanis’in dışlanmasından sonra kabul edilen, siyasal ve hukuksal kuramda sıkı sıkıya yerleşen yeni tezlerdir. Sorun artık, “tek ülkede komünizm mümkün müdür ve sosyalizmde olduğu gibi komünizmde de devlet ve hukuk olacak mıdır?” şeklinde ortaya konulmaktadır. Devrim öncesi yazında, komünizm kavramı “devletsizlik” ile eşit sayılmıştı. Komünizm, -kafa veya kol gücüyle topluma katkıda bulunan ve mağazalardan, okullardan, kütüphanelerden, müzelerden, konser salonlarından, tiyatrolardan ve eğlence yerlerinden ihtiyaçlarına göre mal ve hizmet edinen- insanların oluşturduğu tek bir sınıfın var olacağı ekonomik bollukla müjdelenecekti. Böylesi bir bollukla ve uzun bir deneyim sürecinden sonra, toplum üyelerini toplumsal yaşama tüm yetenekleriyle ve çatışmasız biçimde katılmasını sağlamak için zorlamaya gerek kalmayacağı umulmuştu. Bu koşullarda, komünizm uzak ve geçiş dönemi ise Sovyet sistemi birbiri ardına güçlüklerle karşılaştıkça uzayan bir süreyi gerektirir gibi görünüyordu.

Stalin, 1939 yılında XVIII. Komünist Parti Kongresi'ne sunduğu raporunda, tek ülkede sosyalizm ve komünizmde devlet sorunlarıyla yüzleşmiştir. Raporun ilgili bölümlerine derlememizde yer verilmiştir. Stalin, tek ülkede komünizmin mümkün olduğu ve devletin belli koşullarda zor aygıtı olarak varlığını sürdürmeye devam edebileceği sonucuna varmıştır. Devlet konusundaki kuramsal sorunlarda her zaman olduğu gibi, bu konuda da Stalin'in açıklamaları kısadır. Ortaya koyduğu düşüncenin geliştirilmesini hukuk felsefecilerine bırakmıştır.

Bu görev, 1940 yılında yayınladıkları *Devlet ve Hukuk Kuramı* adlı ders kitabıyla S.A. Golunski ve M.S. Strogoviç tarafından üstlenilmiştir. Kitabın ilgi çekici bölümlerinin bir kısmına derlememizde yer verilmiştir. Golunski eski bir hukukçudur. 4 Temmuz 1895'te Moskova'da doğmuş, hukuk diplomasını Moskova Üniversitesi'nden almış ve 1939 yılında Bilimler Akademisi'ne seçilmiştir. Daha sonra Dışişlerine atanmış, Birleşmiş Milletler'in kurulduğu San Francisco Konferansı'na katılmış ve Sovyet delegasyonunun üyesi olarak Birleşmiş Milletler Şartı'nı imzalamıştır. Ayrıca Potsdam Konferansı'na katılmış ve Tokyo Savaş Suçları Yargılamaları'nda Sovyet savcısı olarak görev yapmıştır. Strogoviç ise, 18 Eylül 1894'te St. Petersburg'da doğmuştur. 1930'larda Moskova Hukuk Enstitüsü'nde ceza muhakemesi usulü dersi vermiş ve SSCB Savcı Vekili olarak görev yapmıştır. Ceza muhakemesi usulü ders kitabı, 1930'larda alanındaki en önemli çalışmadır ve günümüzde SSCB Bilimler Akademisi'nin imzasıyla çıkan ceza muhakemesi usulü ders kitabının temelini oluşturmaktadır.

Golunski ve Strogoviç, Paşukanis'e yöneltilen eleştirileri hesaba katan ve olumlu yaklaşım geliştiren bir hukuk felsefesi metni yazmaya çalışmışlardır. Kitapları, Sovyet hukuk felsefesi alanındaki en açık ve okunabilir metin niteliğini taşımaktadır. Yenilik getirme gibi bir iddiaları bulunmamaktadır. Marksizmdeki, devletin bir aracı olarak hukuk ve egemen sını-

fın aracı olarak devlet kavramlaştırmasını yeniden ortaya koymaktadır. Devrimin yıktığı kapitalizmden devrimin yol açtığı komünizme geçişin aşamalı ve uzun süreli olacağı konusundaki vurguları kurama yaptıkları katkı olarak değerlendirilebilir. “Tüm toplumsal olgular gibi işçi sınıfı mücadelesinin gelişimiyle uyumlu olarak” gelişen proletarya diktatörlüğü kuramının esnekliğini vurgulamışlardır. Sovyet devletinin örgütleniş ve işleyiş biçimlerinde değişiklikler olacağını, bunun da sosyalist demokrasiyi genişletecek ve devlet yönetimine geniş kitle katılımını sağlayacak yönde gerçekleşeceğini ummuşlardır. Devletin sonunda sönmüneceği konusunda Marx, Engels, Lenin ve Stalin’in öğretilerinin olağanüstü kuramsal önemde olduğunu kabul etmekle birlikte Sovyet Devletin iktidarını zayıflatma yönündeki her girişimin püskürtülmesi gerektiğini de savunmuşlardır. Devletin sönmüneceği, SSCB’de bütünüyle komünist bir toplum inşa edildiğinde ve kapitalist kuşatma ortadan kalktığında gerçekleşecektir. Golunski ve Strogoviç’e göre, “hukuk, zorlama gücü, egemen sınıf için yararlı ve istenir nitelikteki hukuksal ilişkileri ve anlaşmaları güvence altına alan, koruyan ve geliştiren, devlet tarafından konulan ya da onaylanan davranış kuralları toplamı”dır. Yazarlar bu kuralların kaynaklarını da ayrıntılı biçimde araştırmışlar; Sovyet-öncesi dönem hukuk kuramlarının neden egemen sınıfın isteklerini yansıttığını açıklamaya çalışmışlardır. Kelsen’in normatif kuramına yönelttikleri eleştiri, bazı çevrelerde, Vişinski döneminde Sovyet hukuk biliminin normativist kurama kaydığı yönündeki suçlamalar dikkate alındığında özellikle ilginçtir.

II. Dünya Savaşı, SSCB’nin gerçekleştirdiği iktisadi yapı ne olursa olsun, güçlü bir devlet aygıtına olan ihtiyacı yeniden vurgulamıştır. Bu durum, Sovyet vatandaşlarının birçoğunu, güçlü devlet fikrini savunanların haklı, aşamalı sönmüneceği savunanları ise haksız olduğuna inandırmıştır. Vişinski, savaş döneminde bu ihtiyacı vurgulayan konuşmalar yapmıştır.

Bunlardan birine seçkimizde yer verilmiştir. Vişinski, Stalin'in yönetme bilimine yaptığına inandığı katkıyı ortaya koymaktadır. Vişinski'ye göre Stalin, "proleter devlet kuramının en çetrefil sorunlarından birine, devletin sönümlenmesi sorununa bütünüyle açıklık getirmiştir."

Savaşın sonlarına doğru Sovyet hukuk görüşü, Sovyet hukuk felsefecilerinin saflarına göreli olarak yeni katılan Ilia Pavlovich Trainin tarafından özetlenmektedir. 1887 yılında doğan Trainin, savaşa kadar arka planda kalmıştır. Çağdaşı bir meslektaşı onu Menşevik olarak hatırlamaktadır. 27 Haziran 1949 tarihli ölüm ilanında, on yedi yaşından itibaren devrimci mücadelede bulunduğu, Riga'daki Bolşevik mücadele dostlarının bir üyesi olduğuna, hapis, sürgün ve göçmenlik yaşadığına atıf yapılmıştır.

Vişinski Dışişleri Bakan Vekilliği'ne atandığında, Trainin, 1948 yazında Evgenii A. Korovin tarafından devralınacak olan, Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü Yöneticiliğine getirilmiştir. Akademiye seçilmiş ve Akademinin Hukuk ve İktisat Bölümü *İzvestiya*'sının editörlüğüne getirilmiştir. Hukuk alanındaki çalışmalarının karşılığı olarak, altmışıncı yaş günü vesilesiyle, Emegın Kızıl Bayrağı Nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ölümünden bir sene önce, bazı önemli hatalar yapmakla eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, savaş sonrasının Halk Demokrasilerinin açıkça "yeni" tipte demokrasiler olduğu inancının ve hukuk fakültelerindeki Sovyet kamu hukuku derslerini Anayasa'daki sistematiikten bağımsızlaştırma girişiminin hukuk camiasından haklı eleştiriler aldığı belirtilerek ölüm ilanındaki biyografisinde de tekrarlanmıştır.

Trainin, Sovyet kuramcılarının, siyasal kuramı sadece iktisadın üzerine yerleştiren ilk dönem düşüncesini aşmış olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, "kaba maddecilerin kimi zaman sunduklarının aksine siyaset, iktisadın bir kopyası veya işlevi değildir". Trainin, başka hangi etmenlerin devreye girdiği so-

rununu araştırmıştır. Hukuku incelerken, “Sovyet hukukunun gelişen bir hukuk olduğu”, devlet siyasetini koruduğu ve “gelişimini etkilediği” sonucuna varmıştır. Kendisinden önceki öğretilerden, hukuku, sadece siyasetin aracı olarak görmeyip aynı zamanda siyasetin kalıbı olarak da kabul eden öğretiden etkilenmiş gibi görünmektedir. Siyasetin yaratısı olarak hukuk ile siyasetin kalıbı olarak hukuk arasında bir karşılıklı ilişki bulunmaktadır. Bu karşılıklı ilişkinin doğasının kesin olarak belirlenmesi yapılacak incelemeleri beklemektedir.

Savaşın bitmesinden itibaren Sovyet hukukçularının dikati, iş sözleşmesi, tüzelkişi, ceza hukukunda kıyas, aile ikametgâhlarında özel mülkiyet ve hukuk kaynağı olarak Sovyet içtihadı gibi özgül sorunlara hukuk genel kuramının verilerini uygulamaya yönelmiştir. Bu sorunlar hâla çözümsüz kalmış olmakla birlikte, Sovyet hukuk felsefesi günün koşulları için istikrar kazanmış gibi görünmektedir. Tüm gelişmelerin ötesinde Marksist düşüncenin özü her zaman vurgulanmıştır. Sovyet iktisat ve siyaseti geliştiğinde, Marksizmin yeni yorumlarının ortaya çıkması olasıdır.

Tüm bu gelişmeler, savaş sonrasında, hukuk kuramcılarının çalışmalarını değerlendirmek amacıyla 1948 yılında gerçekleştirilen *Sovyet Hukukçuları Konferansı*’nda ele alınmıştır. Zamanında Paşukanis’i eleştirmekte enerjik davranmış olan kişilerden biri, kabul edilen hukuk kuramına yine karşı çıkmış, dinleyicilere, 1938’de, bir önceki toplantıda kabul edilen hukuk tanımının geçici olarak tasarlandığını hatırlatmıştır. Bu geçici tanımın nihai olarak benimsendiğini belirtmiş ve artık Sovyet dergilerinin bu çerçeveye oturmayan çalışmaları yayınlamayı reddettiklerinden yakınmıştır. Hukuk kurallarının dayandığı toplumsal iktisadi nedenleri açıklamadığı ve hukuku devletten tamamen soyut biçimde türettiği için 1938 tanımını, “normativist”, biçimci ve dogmatik olarak eleştirmiştir.

Bu eleştirilerin çoğu meslektaşlarınca benimsenmemiş, 1938 tanımının esasen geçerli olduğu kabul edilmiştir. Katılımcılar, bu eleştirileri getiren meslektaşlarını topa tutmuştur. Katılımcılardan biri, eleştiricinin de “sağ nihilizm” hastalığından bağışık olmadığını belirtmiştir. Devlet iktidarı tarafından yaptırıma bağlanan bir kural hâline getirilmeden, sınıf iradesinin hukuka nasıl dâhil olacağı sorulmuş; sonunda eleştirici, araştırma görevinden azledilmiştir. 1938 tanımı, bir sınavı daha atlatmış görünmektedir. 1949 yılında SSCB Bilimler Akademisi Hukuk Enstitüsü tarafından yayımlanan *Devlet ve Hukuk Kuramı* adlı ders kitabı, 1938 toplantısına atıf yapmakta ve on bir yıl öncekine benzer terimlerle şu “hukuk” tanımını vermektedir:

Hukuk, egemen sınıfın iradesini yansıtan, egemen sınıf için uygun ve faydalı usulleri ve ilişkileri geliştirmek, güçlendirmek ve korumak amacıyla uygulanması devletin zorlama gücü tarafından temin edilen, devlet gücü tarafından konmuş veya yaptırıma bağlanmış, davranış kuralları (normlar) toplamıdır.

(...) Bu derlemenin editörleri, hukuk felsefecilerinin görevini, “düşüncelerin olaylar, genelin tekil üzerindeki uzun erimli egemenliğini ortaya çıkarmak ve sürdürmek” olarak görmektedir. Bazı, Sovyet dışı hukuk felsefecileri, SSCB’de olayların düşünceler karşısında zafer kazandığını savunmaktadır. Bazıları ise, düşüncelerin olaylar karşısında gözden geçirildiğine fakat yine de düşüncelerin, hukuk biliminin uzun erimli gelişimine egemen olduğuna inanmaktadır. Bu derlemenin hazırlanmasına katkıda bulunanlar, İngiliz hukukçuların, artık bu tartışmalı sorunun değerlendirmesine daha kolaylıkla katılacaklarını ummaktadır.

LENİN VE HUKUKSAL SORUNLAR¹

Evgeni Paşukanis

I

Lenin, hukuk eğitimi almış olmasına karşın hiçbir zaman hukuksal sorunlara özel bir ilgi göstermedi. Bu durumdan, Lenin'in büyük ideolojik mirasına yönelik sistematik bir incelemede hukuk konusunun göze çarpmayacağı gibi aceleci bir sonuç çıkarılsa da, bu sonuç yanlış olur. Zira Lenin'in çalışmaları arasına dağılmış hukuka ilişkin birçok saptaması bulunuyor. Bunları ayıklamaya, sınıflandırmaya ve sistemleştirmeye ihtiyaç var. Hukuk konusunda Lenin'in katkıları –ki, Marksistler tarafından yeterince geliştirilmemiştir- ancak bu görev yerine getirildikten sonra değerlendirilebilir. Ayrıca Lenin'in Sovyet döneminde, yayın amacıyla değil de örneğin Sovyet Devleti'nin kuruluş sorunlarına ilişkin olan kararname taslakları, yoldaşlarına mektupları veya diğer biçimlerde kaleme aldığı yazılarının tümü de henüz yayınlanmamıştır. İşte, tüm bu belgeler sistemleştirilip yayınlandığı zaman Leninizmin hukuksal sorunlar hakkında ne düşündüğünü ayrıntılı olarak ortaya koyabileceğiz.

1 Çevirisi bana ait olan bu metin, *Çağımızda Toplum ve Hukuk*, 26 (3), (2008)'de yayımlandı. Orijinal metin: *Lenin i voprosy prava*, *Revoliutsiia prava: Sbornik 1*, *Kommunisticheskaia akademia Moscow*, 1925. Çevirinin yapıldığı metin: *Evgeny Pashukanis, Selected Writings on Marxism and Law*, Eds. P. Beirne & R. Sharlet, Translated by Peter B. Maggs, London & New York, 1980, s.132-64. –OK

Bu makalede, büyük ve ortaklaşa çaba gerektiren bir çalışmanın olağanüstü sonuçlarına ulaşmayı doğal olarak beklemiyoruz. Bu aşamada bir nokta belirtilmeli. Özel olarak hukuk üzerine yazmamış olan Lenin'den, kendilerini bu sorunlara adanmış Marksistlerle kıyaslandığında hukuksal sorunlara çok daha doğru bir Marksist ve diyalektik yaklaşım elde edilebilir. Bu görüşümü kanıtlamak için bir örnek vereyim. Sorun, temel hukuksal kurumlardan biri olan özel mülkiyete ilişkin. Kimi Marksistler, Renner'in izinden giderek özel mülkiyet kurumunun diyalektiğini tamamen basit bir biçimde ortaya koyuyorlar:

Kapalı ve yalıtık doğal ekonomi çağında, mallara sahip olma hakkı aslında farklı insan gruplarını diğerlerinden ayırmanın bir aracı olarak değerlendirilebilir. Grup dışından olanların mal sahipleri ile bağlantısı yoktur.

Gruplar veya temsilcileri arasındaki mübadele ilişkileri, doğal ekonominin artıklarının mübadelesi, bu mübadeleye bağlı olan akdi ilişkiler bireyleri birbiri ile bağlantılayan yegâne unsurlardır.²

Bu saptamalardan gayet basit bir sonuç çıkıyor: Mübadele ve pazarın rolü gelişkin olmadığı oranda özel mülkiyet, insanları daha çok atomlaştırır, toplumsal ilişkiler daha çok "insan ile şey arasındaki" ilişki hâlini alır ve eşya hukuku ağırlık kazanır. Aynı yazar şu saptamayı da yapıyor: "kapitalist özel mülkiyet ... insanları 'atomlaştırmaz' fakat güçlü biçimde 'birleştirir' ve işçileri tekil bir kapitaliste olmasa da grup olarak kapitalistlere 'zincirler'". Buradan da "eşya ve borçlar hukuku arasındaki farkın, özellikle de burjuva hukukun onlara verdiği biçimle, kapitalist sisteme değil fakat basit doğal ekonominin yapısına denk düştüğü" sonucuna varıyor. Bu, Marx'a atfedilen ancak gerçekte Renner tarafından gerçekleştirilmiş aşırı derecede basitleştirilmiş bir çözümleme örneğidir.

2 A.G. Goikhbarg, *Fundamentals of the Law of Private Property* (1924), Moscow, s. 68

Doğal ekonomi kaybolduğu ve meta-para ekonomisi onun yerini aldığı oranda özel mülkiyetin, parçaları mübadele ve piyasa aracılığıyla birleştirilerek parçalanın insanda kendi görünümünü yaratması diyalektiğini, yukarıda görüşünü aktardığım Goikhbarg hiçbir şekilde kavrayamamaktadır. Buna karşılık Lenin'in erken dönem çalışmalarının birinde, sadece özel mülkiyetin diyalektik kavranışını değil aynı zamanda buna uygun açık tanımını da buluyoruz. Miras hakkının niteliği sorusunda Mikhailovsky'e itiraz eden Lenin şöyle yazmaktadır:

Gerçekte, miras kurumu zaten özel mülkiyeti varsaymaktadır ve özel mülkiyet de *mübadele*nin ortaya çıkması ile doğmuştur (abç -E.P.). Kaynağı, toplumsal emeğin özgül doğası ve malların çoktan doğmuş pazarda el değiştirmesidir. Bununla birlikte, ilkel Amerikan yerli kabilesinin tüm üyeleri ihtiyaç duydukları tüm nesneleri birlikte ürettikleri sürece, özel mülkiyet imkânsızdır. İşbölümü kabileye girdiğinde ve kabile üyeleri malların üretimini tek başlarına üstlenip pazarda sattıklarında özel mülkiyet kurumu, *meta üreticilerinin maddi bireyselleşmesinin ifadesi* olarak ortaya çıkmıştır (abç -E.P.).³

Konu bundan daha açık olamazdı. Özel mülkiyetin “insanları yalıtın” maddeci niteliği, tarih sahnesine, ancak, insanla eşya arasındaki basit ilişki (doğal ekonomi) yerine, insanlar arasında akdi ilişki, mübadele ilişkisi (meta-para ekonomisi) doğduğunda çıkmıştır. Bir dereceye kadar, “üretimin toplumsal niteliği ile sahipliğin özel niteliği arasındaki” hukuk diline çevrilmiş çelişkidenden başka bir şey olmayan, eşya hukuku ile borçlar hukuku arasındaki karşıtlık, diyalektiğe göre, ikisinin birlikte geliştiği, tek bedende içerilir hâle gelmektedir.

Eğer, insanları “yalıtın” mülkiyetin maddeci niteliği tam olarak doğal ekonominin bir özelliği olsaydı, bundan, örneğin,

3 V.I. Lenin, “What the “Friends of the People” Are and How They Fight the Social Democrats”, LCW, Cilt I, 1894, s.153. [LCW: V. I. Lenin: Collected Works 1960-70, Foreign Languages Publishing House, Moscow, 45 Cilt. -OK]

topraktaki özel sahipliğin, burjuva sahiplikten çok daha özel (başkalarını, yabancıları dışlayıcı) olması gerektiği sonucu çıkardı. Fakat ne yazık ki, bu, tarihsel gerçeklerle tamamen çelişmektedir. Fransız Devrimi medeni hukukunda uzman olan saygın bir tarihçinin bu konuda ne dediğine kulak verelim. Sagnac, devrim öncesi Fransa'daki toprak ilişkilerini şöyle ni-telemektedir:

Müllkiyet hakkı, Roma İmparatorluğu'nda olduğu gibi, tek bir kişiye ait değildir. İçeriğini oluşturan farklı haklar, tek bir demette toplanmak yerine, dağınıktır. Bir yandan, doğrudan zilyetlik tasarruf hakkı karşılığında toprak verendedir; öte yandan kullanma hakkı toprağın tahsis edildiği kişiye geçtikten sonra yüzyıllar süren evrimin eseri olarak bu sadece basit bir kullanım hakkı olarak değil fakat mülkiyet hakkı olarak değerlendirilmiştir.⁴

Böylece, yarı-doğal olan ilişkiler, deyim yerindeyse, bir "hak demetinde" toplulaşmış, açıkça belirginleşmiş bir sahip olma hakkının yokluğuna denk düşmektedir. Bu saptama da yeterli değil. Sagnac devam ediyor:

Toprak aynı zamanda hem kiracıya ve hem de kiralanana ait olursa bu, hem fiilen hem de kuramsal olarak, toprağın tüm insanlara ait olduğu anlamına gelir. Hasat yapılır yapılmaz toprak herkesin ortak malı olurdu. Yoksullar hayvanları ve damları için veya ısınmak için topraktaki sapları toplarlar, çitlenmemiş topraklarda hayvanlarını otlatabilirlerdi. Bunlar serbest otlaklardı. Kimi gelenek kuralları, yoksulların inek ve keçilerini otlatabilmesini engellemek amacıyla toprak sahiplerine topraklarının ancak küçük bir bölümünü çitleme izni vermekteydi.⁵

Bu olgular elbette Sagnac tarafından keşfedilmemişti. Uzun zamandır bilinmekteydi ve diğerlerinin yanı sıra Marksistler

4 P. Sagnac, *La législation civile de la Revolution francaise 1789-1804*, Cilt 1, Librairie Hachette, Paris, 1898, s.2

5 V.I. Lenin, "The Agrarian Question in Russia at the End of the Nineteenth Century", *LCW*, Cilt 15, 1918, s. 84.

tarafından bile kabile mülkiyetinin, doğal ekonominin biçimleri tarafından korunan kalıntıları olarak değerlendirilmekteydi. Bu doğal ekonomi kalıntılarının tersine, dışlayıcı maddi hakkın simgesi olan çitleme, meta-para ekonomisinin gelişmesiyle ve feodal sömürüden kapitalist sömürüye geçişle yoğunlaşmıştır. Bu konuda *Kapital*'in, ilkel birikime ilişkin bölümüne bakılabilir. Fransız Devrimi, tarım reformu kanunu önerilmesini (örneğin, toprağın bölünmesi gibi önlemleri) ölümle cezalandıran bir kararname çıkarmıştı. Bu dönemde aynı zamanda, toprak sınırlarını koruyan katı kararnameler yayınlanmıştı. Sonuçta piyasanın –kapitalist-meta ilişkilerinin– gelişmesi, özel mülkiyetin, “nesne ile insan arasındaki ilişki” olan doğasını açıkça ortaya koymuştur. Bu durum, nesnelerin doğal farklılığının yerini nesnel evrensel para eşdeğerine bırakmasına rağmen veya daha doğrusu onun sayesinde ortaya çıkmıştır. Mülkiyet, edinme ve devretme özgürlüğü ile daha mükemmel bir maddi temel kazanmaktadır. Toprak “taşınmaz” hâle gelince, yani diğer nesnelerden farklı olarak bir yerden bir yere taşınması imkânsız bir mübadele nesnesi hâlini alınca toprak mülkiyeti tümüyle maddi bir nitelik kazanmaktadır. Mülkiyetin maddi niteliği, doğal ekonomik ilişkilere değil fakat gerçekte kapitalist-meta ekonomisi ilişkilerine denk düşer. Ve buna uygun olarak, borçlar hukuku ile eşya hukukunun karşılığı, doğal ekonomiden meta-para ekonomisine geçişte anlamını yitirmekte, buna karşılık, ilk kez gerçek anlamına kavuşmaktadır.

Aynı şey, sömüren ve sömürücü arasındaki ilişki için de söylenmelidir. Burada da gelişim süreci, Goikhbarg'ın betimlediği kadar tek yönlü ve basit değildir. Feodal ekonomi esas olarak doğal nitelikli olduğundan toprakta feodal mülkiyet de “dışlayıcı biçimde sahip olma” hakkının temel özelliklerini tam olarak taşıyamıyordu. Bu dışlayıcılığı ortadan kaldıran köylü payları da gerçekte sömürü aracıydı:

Bir gelir (yani, artık değer) elde etmek için serf sahibi olan mal sahibinin toprağında çalışan, ürünün belli bir kısmını alan, alet edevata ve çitlik hayvanlarına sahip olan köylülere ihtiyacı vardır. Topraksız, atsız, çiftliksiz köylü, feodal sömürünün nesnesi olarak işe yaramaz.⁶

Fakat köylünün serfleşmesi de gerçekte bundan doğmuştur:

Kendisine topraktan pay verilen çiftçi, toprak sahibine kişisel olarak bağlanmalıdır zira toprak sahibi olan köylü, lordu için ancak zorlama ile çalışır. Ekonomik sistem burada serflik, yasal bağımlılık ve haklara tam olarak sahip olmama gibi, ekonomi dışı zoru doğurmaktadır.⁷

Böylece, yarı-doğal ekonomide mülkiyetin sadece “yalıtma”dığını fakat Goikhbarg’ın da düşündüğü gibi, aynı zamanda insanları (ele aldığımız durumda köylüleri), sadece mal sahipleri sınıfına değil aynı zamanda tekil mal sahiplerine de çok güçlü biçimde “bağladığını”, birleştirdiğini görüyoruz. Yarı-doğal ekonominin “aksine, ‘ideal’ kapitalizm, hem işçiler ve hem de kapitalistler için serbest piyasada ilişki kurma özgürlüğüdür.”⁸ Paranın gücü, en açık biçimde, tarafların piyasadaki hukuksal özgürlüğü ile sermayenin gerçek gücü arasındaki çelişkide ortaya çıkmakta ve feodal devletten farklı olarak burjuva devletin yapısını oluşturmaktadır.

Elbette, bütün bunların yeni bir şey olmadığı, Marksizmin abecesi olduğu itirazı gelebilir. Özellikle, feodal ile kapitalist sömürü biçimleri ve devletin türev biçimleri arasındaki fark *Kapital*’in III. cildinin ikinci bölümünde Marx tarafından yeterince aydınlatılmıştır. Lenin’in bu konudaki saptamaları Marx’ın tekrarı niteliğindedir. Ancak, uzun zamandan beri bilinen ve temel nitelikte olan doğruların göz ardı edilmesi çok

6 [Bu dipnot, çevirinin yapıldığı İngilizce metinde kayıp. -OK]

7 age., s.84-85.

8 age., s.85

daha büyük bir kusurdur. Hukuksal gelişimde Marksizmin son ürünü olarak sunulan açıklamalara göre çok daha karmaşık bir tablo ortaya çıktığında bu özellikle böyledir.

Bu küçük örnekten, “[hukuksal –EP] mitolojiyi eleştirmenin, onu doğuran ekonomik ilişkilerden kalkarak açıklamaktan çok daha kolay olduğunu” görebiliyoruz.⁹

II

Lenin’in eşsiz diyalektik yöntemi, belki de hiçbir yerde, hukuksal sorunlarda olduğu kadar güçlü biçimde ortaya çıkmamıştır. Lenin’in yöntemi hukuk alanında genellikle boy gösteren verimsiz skolastik ve perişan biçimcilikle kıyasladığımızda özellikle çarpıcıdır. Bu saptamayı yaparken sadece Lenin’in Marx’ın gerçek bir takipçisi olarak gerçekleştirdiği hukuksal üstyapının kuramsal çözümlemesini değil ayrıca onun hukuk uygulamasındaki konumlanışını da akılda tutuyoruz. Bu noktada saf Leninist diyalektiğin çarpıcı örnekleriyle karşılaşıyoruz. Birkaç özgül olayda Lenin’in hukuksal biçime atfettiği rolün incelenmesi saptamamızı doğrulamak için yeterlidir. Lenin’in hukuka önem atfetmesi, yasal biçim tapınısının veya bunun tam tersi olan herhangi bir yasal biçimin somut tarihsel durumda sahip olabileceği gerçek önemi kavrayamamanın kendisine aynı oranda uzak olduğunu göstermek için her zaman somut tarihsel durumun tüm özelliklerini, savaşılan sınıflar arasındaki ilişkileri vb. dikkate alarak olmuştur.

Kendisine karşıdevrimci mücadele yürütülen sistemdeki hukuk tapınısının maskesini düşürmek ve onu yıkmak için yürütülen mücadele, devrimcinin nitelikleri arasında yer alır. Bu zaten böyledir. Böylesi bir niteliğe sahip olmayan devrimci, devrimci değildir. Bununla birlikte küçük burjuva devrimciler için yasallığın inkârı bir nevi tapınağa; ona tapınmanın, mücadele-

9 A.G. Goikhbarg, 1924, age., s.23

nin koşullarını ve güçleri hesaplama yükümlüğü ile en önemsiz zaferleri bile bir sonraki saldırının mevzisi olarak güçlendirme ve kullanma becerisinin yerini aldığı bir tapınağa dönüştürülmektedir. Leninist taktiklerin devrimci doğası, hiçbir zaman yasallık inkârı tapınısına doğru yozlaşmamış; yasallık inkârı hiçbir zaman devrimci sözlükte yer almamıştır. Tam tersine, verili tarihsel duraklarda Lenin, bozulmuş fakat yenilmemiş olan düşmanın sağlamak zorunda kaldığı “yasal olanakların” kullanılması çağrısında bulunmuştur kesin biçimde. Lenin sadece burjuva yasallığını, Çarlık yasallığını acımasızca ifşa etmeyi değil, aynı zamanda, gerektiği zaman ve gerektiği yerde onu kullanmayı da biliyordu. Mutlakiyet tarafından çıkarılan seçim yasasını kullanarak mutlakiyetin devrilmesini hazırlamayı; emperyalist devletlerden biriyle anlaşma imzalayarak (Brest Barış Anlaşması) 1917 Ekim Zaferimiz ile dünya proleter devriminin kazandığı ilk pozisyonları savunmayı öğretti. Eşsiz siyasal sezgisi, mücadele güzergâhında kendini dayatan yasal biçimleri tam olarak kullanılabileceği sınırları anlamakta ona şaşmaz biçimde rehberlik etmiştir. Lenin düşmanın bize zorla uyguladığı yasallığın, olayların mantığı çerçevesinde dönüp ona da uygulandığı gerçeğini parlak biçimde hesaba katmıştır. Stolypin rejimi, ne kadar istemiş olsa da, Rusya’daki sınıf mücadelesini 1905 Devrimi öncesinin koşulları içine hapsetmeyi başaramamış; Alman emperyalistleri, Sovyet Devrimi’ne yönelik öznel nefretleri ne olursa olsun, genel uluslararası koşullar nedeniyle Sovyet Hükümeti ile anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.

Lenin, yasallığın böylesi kullanımını sıklıkla kirli ve nankör bir iş olarak nitelemişti (Çarcı Duma’ya ilişkin “kötü ekmek” benzetmesi meşhurdur) fakat kimi durumlarda bunun nasıl yapılacağını ve sadece “dramatik” mücadele yöntemlerini tanıyan devrimci müşkülpesentliği bir yana bırakmayı da bilmek gerekiyordu.

Yenilmiş diğer muhalefet odaklarıyla ve devrimci partilerle kıyaslandığında Bolşevikler gerici yılarda (1907-1910), “en az, en zararsız bölünmelerle, en az moral kayıpla ve en iyi biçimde korunmuş parti çekirdeği ile kısacası en az kayıplı ve en düzenli geri çekilmeyi gerçekleştirmişlerdir.” Lenin bunu Bolşeviklerin, “geri çekilmek gerektiğini anlamayan; en gerici parlamentolarda, en gerici meslek örgütlerinde, dayanışma örgütlerinde ve benzer örgütlerde yasal biçimde çalışmayı öğrenme gereğini reddeden slogançı devrimcileri acımasızca ifşa ve tasfiye etmesiyle” açıklamaktadır.¹⁰

Leninist stratejinin “yasal olanaklar”ın kullanılması veya Brest Barış Anlaşması gibi büyük örnekleri yeterince iyi bilinmektedir ve içerdikleri siyasal derslerin ortaya çıkarılması bakımından az çok çalışılmıştır. Buna karşılık Leninist stratejinin örnekleri olmasının ötesinde, her iki olayın da, özgül bir durumda, iyi bilinen ve gerekli mücadele yöntemi olarak kullanılan belli bir yasal biçime gerçek öneminin verilmesini göstermekte olduğuna pek az dikkat çekilmiştir.

Lenin kendisi kullanmakla kalmayıp, bu mücadele yöntemini kullanmayı öğrenmekte isteksizlik ve beceriksizlik gösteren ve kendilerini devrimci sloganlarla avutan devrimcilere karşı da mücadele etmiştir.

Lenin’de gözlenen bu eğilimini, sadece büyük ölçekli ve önemli siyasal mücadele konularında değil aynı zamanda taraf olmak durumunda kaldığı günlük nitelikteki küçük çatışmalarda da görmek dikkate değerdir. (Devrim –OK) ilkesine her zaman derinden sadık kalan Lenin, bununla birlikte, somut olayda arzulanan sonuca ulaşmak için tek olası yol olduğunda, somut mücadele yöntemlerine başvurmayı, bu yöntem örneğin Çarlık Mahkemesi’ne başvurmak olduğu zaman bile reddetmemiştir.

10 V.I. Lenin, *Left-Wing Communism: An Infantile Disorder*, LCW, Cilt I. 31, s.35-36.

Bununla ilgili olarak, Lenin'in ölümünden sonra Elizarov tarafından nakledilen bir olay hatırlanmalı. Olay, o tarihte hâlâ Samara'da yaşayan Lenin'in, nehri geçmek için kendi arabalı vapurunu değil de sandal kullanan yolcuları keyfi biçimde alıkoyan nakliyatçı zorba vurguncuya bir ders vermek istemesine dayanmakta. Lenin bu konu hakkında bir şikâyet dilekçesi vermiş ve yerel meclis başkanının inatçı şikâyetçiyi bezdirmek için duruşmayı sürüncemede bırakmasına ve doğal olarak vurguncu lehine gösterdiği tüm çabalara karşın yargılama sonunda nakliyatçı suçlu bulunmuştur.

Bu olayda, bizim için sadece Lenin'in böylesi küçük bir konuda bile önemli konularda olduğu gibi aynı demir iradeyi, sağlamlığı ve direngenliği göstermesi önemli değildir. Lenin'in örneğimizde küçük zorbaya ders vermek ve zavallı salcının çıkarlarını korumak için Çarlık mahkemesine başvurmayı bilmesi yani gerekli gördüğü ve istediği zaman hukuksal mücadele araçlarını nasıl işleteceğini bilmesi de önemlidir. Lenin bir devrimci değil de, örneğin göze çarpan temsilcilerinden biri Korolenko olan, "sosyal aktivist"lerden biri olsaydı bu durum şaşırtıcı olmazdı. Onlar için, mülk sahibi sınıfın yarı-serf Asya tipi keyfiliği ile "yasallık ilkesi adına" ve yalnızca yasal araçlarla yürütülen böylesi bir mücadele bir nevi temel programdır. Bu kişilerle kimse Lenin kadar yıpratıcı biçimde alay etmemiştir. Bu durum da gerçekte Lenin'in, istediği sonucu kapitalist sömürüye ve mutlakiyetçi keyfiliğe karşı yürüttüğü mücadelenin önderliğinde almış olduğu partizan tavırla elde edememiş olsaydı, böylesi bir mücadele biçiminin ustası olacağını kanıtlar. Bizim iyi devrimcilerimizin yüzde 99'u Lenin'in müdahalede bulunduğu böylesi bir olay karşısında "müdahale etmeye değmez" diyerek burun kıvrırırlardı. Böyle yapmaları devrimciler olarak ilkelerine bağlılıklarını değil basitçe ne yapılması gerektiği konusundaki bilgisizliklerini, hukukçu olarak müdahale

edilmesi gerektiğini bilmediklerini ve zor beğenirlikten kaynaklanan isteksizliklerini gösterir. Bir devrimci için mahkemeye başvurmak ve hatta idareye şikâyetle bulunmaktan daha işe yarar ne olabilirdi, ki Lenin hayalci değildi, gerektiğinde pis işlerin üstesinden gelmeyi de biliyordu. Doğrudur, bu olayda Lenin'in tuttuğu yolun yararsız olduğuna ilişkin bir sav da geliştirilebilir. Tek bir vurguncuya karşı mahkemeye başvurmak, harcanan emek ve zamana değer mi? Fakat bu, bir yerindelik tartışması değil, ilke tartışmasıdır: Bir devrimci kralın mahkemesinden destek arar mı? (Bir başka olaya bakalım –OK) Knowledge Yayınevi'ni yöneten kişi yasaları ihlal etmişti ve hakkında dava açılma olasılığı vardı. Lenin, Gorki ile yazışmasında konuyu, sorunun çözümünde hangi yol izlenmeli sorusu çerçevesinde değerlendirdi. Çar'ın mahkemelerine başvurmak uygun olur muydu? Katı aydın bakış açısı, devrimciliği Çarlık mahkemesine başvurarak kirletme korkusu, genel olarak mahkemelere karşı retçi anarşist tutum ve hepsinin ötesinde olağan hukuksal iktidarsızlık, "nasıl yapılacağını bilememe"; bütün bunlar böylesi eylem araçlarının önündeki engellerdir. Lenin bu tip açık ve gizli dürtüleri güçlü biçimde eleştirmiştir: "P. konusunda, mahkemeye gidilmesinden yanayım. Örgüt içi törenselliğe önem atfetmenin gereği yok. Duygusallık bağışlanamaz sonuçlar doğurabilir. Sosyalistler her halükârda kral mahkemelerine karşıdır. Biz yasallığın kullanılmasından yanayız. Marx ve Bebel, sosyalist olan muhaliflerine karşı bile kral mahkemelerine gitmişlerdi. Bunun nasıl yapılabileceğini bilmek ve bunu yapmak gerekir."

Bu bombardıman ile yetinmeyen Lenin yine güçlü biçimde vurgulamaktadır: "*P. dava edilmeli ve sınır tanınmamalı*. Bunun için eleştirilirsen, eleştirenlerin yüzüne tükür. Bunu eleştirmek ikiyüzlülüktür."¹¹

11 V.I. Lenin, *Sochinenii*, Cilt 1, s.135. (Sochinenii: Vladimir Il'ich Lenin, *Sobranie Sochinenii* (1920-1926), Moscow, 20 cilt, *Toplu Eserler*'in Rusçası).

Söz konusu P'ye ne olduğu bilinmiyor ama dava açılmamış gibi görünüyor. Lenin'e göre olay "çekincesiz biçimde" dava konusu edilmeliydi.

Gerçekten de Lenin'in bu yönü, Sovyet Devleti'nde disiplin ihlallerine, ihmellere, çürümeye ve zulme karşı, bunları azimle takip ederek, mahkemeye çıkararak, cezalandırmayı sağlayarak sonuca ulaştırdığı mücadelesi göz önüne alındığında daha iyi görülür. Lenin soruyor: "Merkez aleyhine olarak ve merkezden gelen emirleri çiğneyerek yerel çıkarları ön plana alan görevliler nasıl cezalandırılır? Cezalandırılanların isimleri nedir? Bu ihlallerin sayısı azalıyor mu? Cezalar artırıldı mı, artırıldı ise sonucu ne oldu?"¹² Lenin devam ediyor: "İşçi ve Köylü Müfettişliğini, parti üyesi olmayanların da bu kurum aracılığıyla veya bu kurum dışında *yargısal yolla* (abç -EP) hesap verebilirliğini benimseyerek yeniden örgütlemeliyiz."¹³ Aynı şekilde, "hırsızlara karşı önlemlere gelince: Bunlar cezaen sorumlu tutuldular mı? Ya idare? Hırsızlarla yetersiz mücadeleleri nedeniyle fabrika ve atölye komiteleri soruşturuldu mu?"¹⁴

Lenin aynı zamanda, Sovyet mekanizmasının eksikliklerine işaret edenlere, Sovyet yasallığının sağladığı tüm yöntemleri kullanarak bu aksaklıklara karşı mücadele etmelerini öğütle-mektedir: "Bir dava açıldığında, tüm Sovyet ve Parti kanallarını kullanarak sonuna kadar götürün. Nereye başvurabileceğinizi bilmemek veya başlangıçta karşılaşılabileceğiniz yenilgi sizi caydırmasın. Herkes yanlış bir karara karşı nereye ve nasıl şikâyetle bulunabileceğini bilmek zorundadır. Herkes hukuk bilen Sovyet yurttaşı olmak zorundadır."

"Yasal zeminde" mücadele yürütmeyi bilmek, devrim öncesi dönemde büyük önem taşımasa da, Ekim'den sonra ilke

12 V.I. Lenin, "Instructions of the Council of Labour and Defence to Local Soviet Bodies", LCW, Cilt 32, 1921 s.387.

13 age., s.389.

14 age., s.394.

olarak çok farklı bir anlam kazanmıştır. Mutlakiyet ve kapitalizm altında, kitlelerin hukuk cehaleti ve hukuksal iktidarsızlığı nedeniyle, sermayeye ve mutlakiyete karşıdevrimci mücadele yürütmeden mücadele etmek imkânsızdı: Bu iktidarsızlık, genel tabiiyetin kısmi görünümünden başka bir şey değildi. Fakat iktidarın işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesinden sonra, kültürel yeniden üretimin görevlerinden biri ve sosyalizmin bir önkoşulu olarak hukuksal mücadele en yüksek önceliğe sahiptir. Bu nedenle, Lenin'in Sovyet döneminden başlayan çalışmaları aynı zamanda hem "yasallık karşıtı bir propaganda" örneğinin, burjuva yasallık ideolojisine karşı bir kampanya ve hem de hukuk bilgisizliğini ve hukuksal iktidarsızlığı ortadan kaldırmaya yönelik bir mücadele çağrısıdır:

İktidarın temel görevi, askeri boyun eğdirme olmaktan çıkıp yönetmek hâline geldiği oranda, boyun eğdirme ve zorlama aracısız icra edilir bir şey olmaktan çıkarak mahkemeler devreye girecektir. Bu bakımdan, 25 Ekim 1917'den sonra devrimci kitleler, daha burjuva demokrat adalet aygıtının dağıtıldığına ilişkin kararname yayınlanmadan köylü ve işçi mahkemeleri kurarak doğru bir yol tutturmuşlar ve devrimin yaşayabilirliğini göstermişlerdir. Fakat halk mahkemelerimiz ve devrimci mahkemelerimiz, inanılmaz ve olağanüstü biçimde zayıftır. Halkta bu mahkemelerin kendilerine yabancı ve hükümete ait kurumlar olduğu şeklinde, burjuva ve mülk sahibi sınıfların boyunduruğu altında kaldıkları dönemden miras ve henüz yıkılamamış bir kanı bulunmaktadır. Mahkemenin, işçi sınıfı ve yoksul köylü iktidarının bir *aracı* ve disiplin için *eğitsel bir silah* olduğu bilinci yetersizdir.¹⁵

15 V.I. Lenin, *Sochinenii*, Cilt 25, s.215-216.

III

Devrimci küçük burjuva, yasal mücadele yöntemini reddedererek kendini, örneğin aşırı solcu Sosyal Devrimciler'in Bolşevik tarzı umursamayıp 3. Devlet Duması'nı boykot ettiklerinde kendilerini değerlendirdikleri gibi, halis solcu olarak kabul edebilir. Sosyal Devrimciler gerçekte, sadece devrimci sloganlara sadık kalıyorlardı. Bu beyler, sadece eski rejimin zamanını doldurmuş hukukunu reddetmediler, devrimci mücadeleyi de yeni bir hukuk için mücadele sınırlılığıyla kabul ettiler. Bunun sonucunda, hukuk onlar için bir tapını olmayı sürdürdü. Muzaffer sınıfın çıkarlarından değil fakat soyut ilkelerden hareket ettiler; (iktidar almış ve iç savaş boyunca iktidarına asılmış) işçi sınıfının siyasasının, buna uygun olarak çıkarılacak yasalara dayanacak yeni tip bir hukukun yaratılmasının biçimi olduğunu düşünemediler. Sovyet hükümetine girer girmez solcu Sosyal Devrimci hukukçuların "Devrimin Ceza Kanunu" taslağını yazmakla uğraştıkları iyi bilinir.

Devrimci sınıf mücadelesinin sorunlarına küflü ve gerici biçimci hukuksal bakış açısının nasıl düzeltileceğini Lenin dâhil kimse bilmiyordu. Lenin tarafından sıklıkla alıntılanan şu sözü Bebel boşa söylememiştii: "Hukukçular yeryüzündeki en gerici insanlardır." (Sovyet Anayasası'nın, sömürücüleri oy hakkından mahrum bırakmasıyla ilgili olarak), "hukuken kim kapitalist sayılır" sorusunu sorduğunda Lenin'in Kautsky'ye nasıl saldırdığını hatırlayalım. Ya da Lenin'in, Sosyal Devrimciler'in ve Menşeviklerin, Tüm Sovyetler Merkez Yürütme Komitesinden "yasa dışı" biçimde ihraç edilmesine ilişkin sorusu nedeniyle Kautsky'yi, hukuksal biçimciliğin sınıf mücadelesinin acımasız gerçekleri karşısında tüm aptallığını ortaya koyan kınayışını:

Biz Rus Bolşevikleri, önce Savinkons&Co.'un, Lieberdan'lar ve Potresov'ların ("aktivisler"in) haklarına dokunulmayacağına söz vermeliydik, sonra da Çekoslovak karşıdevrimine katılmayı veya

Gürcistan veya Ukrayna'da ülkenin işçilerine karşı Alman emperyalizmi ile her türlü ittifakı “cezalandıran” bir ceza kanunu yapmalıydık ve *ancak bundan sonra*, bu ceza kanunu temelinde, “saf demokrasi”ye uygun olarak “belli kişileri” Sovyetler'den dışlama hakkına sahip olabilecektik.¹⁶

Sonuçta, Leninci diktatörlük kuramı, son tahlilde hukuksal biçimciliği reddeden devrimci iktidardan başka ne olabilir ki? Lenin'e göre, “diktatörlüğün bilimsel kavranışı, herhangi yasa veya herhangi bir şey tarafından sınırlanmayan, mutlak kurallarla daraltılmamış ve doğrudan doğruya güce dayanan iktidardan başka bir şey değildir.”¹⁷ Lenin bir başka yerde de şu saptamayı yapıyor: “İşçi sınıfının devrimci diktatörlüğü, burjuvazisinin zorla kazanmış ve sürdürmüş olduğu iktidarın işçi sınıfı tarafından kullanılmasıdır.”¹⁸ Kurallar ve yasalarla sınırlanmayan böylesi bir iktidar, örgütselliği bulunmayan bir iktidar anlamına gelmez mi? Yerleşik burjuva hukuk anlayışına göre şüphesiz böyledir; çünkü bu anlayış, burjuva hukukunun, sınıf egemenliğinin yüzyıllar boyunca oluşmuş sağlam bir uygulaması olduğunu görmez ve görmek istemez. Bu standart “hukuksal” egemenlik biçimi, olağanüstü olaylarla sarsılabilir veya yıkılabilir fakat bu yıkım zorunlu olarak burjuvazinin örgütsel egemenliğinden kurtuluş anlamına gelmez. Yıkım, olağanüstü durumla uyumlu olarak, olağanüstü ve hukuk dışı bir diktatörlük biçimi olabilir. Bildiğimiz gibi, burjuva hukuku, parlamenterler, bilimadamları, hukukçular, yargıçlar ve memurlardan oluşan geniş bir topluluğun çalışmaları sayesinde aşama aşama geliştirildiğine göre, daha dün doğan ve elde silah varoluşunu savunmak zorunda kalan işçi sınıfı iktidarından, aynı hukuksal mükemmelliği ve yasallı-

16 V.I. Lenin, “The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky”, *LCW*, Cilt 28, 1918, s.276-277.

17 V.I. Lenin, “A Contribution to the History of the Question of Dictatorship”, *LCW*, Cilt 31, 1920, s. 353.

18 V.I. Lenin, *The Proletarian Revolution and the Renegade Kautsky*, 1918, s. 236.

ğı beklemek saçma olacaktır. Hukuk, hemen yeni sınıf içeriği ile doldurulabilecek boş bir kalıp değildir. Kautsky ise sorunu tam da böyle ele almaktadır. Lenin'in belirttiği gibi "Bu 'ağırbaşlı bilgin', İngiliz burjuvazisine yeni bir burjuva anayasası geliştirmeleri için yüzyıllar tanımakta, ama bu yalaka bilimin temsilcisi bize gelince, Rusya'nın köylü ve emekçilerinin iki ayağını bir pabuca sokmaktadır. Bizden birkaç ay içinde harfi harfine düzenlenmiş bir anayasa beklemektedir."¹⁹ Hukuksal sorunlara devrimci ve Marksist yaklaşım, her şeyden önce, gerçekleştirilen büyük dönüşümdeki temel sınıfsal eğilimlerin değerlendirilmesini gerektirir. Fakat Kautsky bununla ilgilenmiyor bile. Kapitalistlerin oy hakkından mahrum edilmesinden ve dolayısıyla anayasamızın "keyfilğe" yol açtığından rahatsız oluyor. Darkafalı biçimsel hukuk anlayışının bu incilerine Lenin'in bitirici yanıtı şu olmuştur:

Yüzyıllar boyunca kapitalist ülkelerin tamamı burjuva ve büyük çoğunluğu gerici hukukçuları ayrıntılı kurallar geliştirdiklerinde, yüzlerce cilt kanun ve kanun açıklamaları hazırladıklarında yoksulları zincirlemiş, emekçileri ezmiş ve basit bir işçinin bile yoluna binlerce engel ve bahane çıkarmışlardı. Burjuva liberalleri ve Kautsky bunda bir "keyfilik" görmüyor. Bunda "düzen" ve "hukuk" var. Ama tarihte ilk kez, çalışan ve sömürülen sınıflar ... kendi sovyetlerini yarattıkları; burjuvazinin ezdiği, dövdüğü, körelttiği bu insanlar siyasal yapılanma için uğraştıkları ve amansız bir iç savaşın toz ve ateşi arasında dikilerek sömürenleri olmayan bir devletin temel ilkelerini belirlemeye, yeni bir işçi sınıfı devleti yaratmaya başladıkları anda burjuvazinin tüm hergeleleri, vampirler ordusu, Kautsky'de yankı bularak, hep bir ağızdan bağırıyorlar: "keyfilik".²⁰

Burjuva devrimcileri -Jakobenler- kapitalizm için yolu temizlerken diktatörlüğü bir silah olarak acımasızca kullanmayı çok iyi biliyorlardı fakat aynı zamanda tarihsel eylemlerini,

19 age., s. 274.

20 age., s. 274-275.

ebedî eşitlik ve özgürlük ilkeleri için mücadele ettikleri biçimde yanlış bir ideoloji içinde yorumlayabildiler. Gözü pek devrimci siyasetçiler gibi hareket ettiler; hukukçular ve ahlakçılar gibi düşündüler. Burjuva demokratik Jakoben devrimi kurtarmak için biçimsel yasallığı çiğnemeye karar verdiler fakat bunu da özgürlük adına, insan ve yurttaşın mutlak hakları adına yaptılar.

Marx'ın izleyicisi olarak Lenin için, varoluşun maddi temelleri ile açıklanamayacak ve sınıflı toplumda sınıfsal nitelik taşımayan hiçbir toplumsal ideal yoktur. Özgürlük ve eşitlik düşüncesi, ebedî ve devredilmez insan hakları düşüncesi doğal hukuk idealidir. Devrimci dönemlerde, kendi sınıf çıkarı için biçimsel hukuk zeminini terk etmek zorunda kalan burjuva hukukçusu için tek destektir. Bu ideal, üretim koşullarından köken alan belli bir toplumsal içerikle bağlantılı olarak ortaya çıkar.

İlk çalışmalarından birinde Lenin, bizim halkçılarımıza Marx'ın "medeni eşitlik, sözleşme özgürlüğü ve bunun gibi *Rechtsstaat* ilkelerinin kuruluşunun gerisinde *meta üreticileri arasındaki ilişkilerin* yattığını defalarca vurgula(-dığını)" hatırlatıyordu.²¹ Lenin de ulusal sorun ve sömürgecilik konusundaki tezlerine eşitlik ideolojisinin aynı maddeci eleştirisi ile başlamaktadır:

Burjuva demokrasisi doğası gereği, genel olarak eşitliğin ve özel olarak da ulusal eşitliğin soyut veya biçimsel kuruluşuyla belirlirleşir. Burjuva demokrasisi, insan kişiliğinin genel eşitliği görünüşü altında, mülk sahibi ile işçinin, sömüren ve sömürülenin biçimsel veya yasal eşitliğini ilan eder ve bunun sonucunda da ezilen sınıfları büyük bir aldanmaya sürükler. *Meta üretimi ilişkilerinin bir yansıması olarak* (abç -EP) eşitlik düşüncesinin kendisi, insan kişiliğinin mutlak eşitliği bahanesiyle, burjuvazi tarafından, sınıfların ortadan kaldırılmasına karşı kullanılan bir

21 V.I. Lenin, *What the "Friends of the People" Are and How They Fight the Social Democrats*, 1894, s.149-150.

silaha dönüştürülür. Eşitlik talebinin gerçek anlamı sınıfların ortadan kaldırılması talebine bağlıdır.²²

Marksist eleştirinin bu temel önermelerinin, Marx'ın ardılları olduklarını söyleyen ve ilk bakışta böyle görünebilecek kişilerce genel kabul gördüğünü hatırlatmakta yarar var. Bununla birlikte Menşevik kampın kimi temsilcileri için “demokrasinin yasal ilkelerinin mutlak değeri” gibi bir önerme bu kişiler için, kendilerini devrimci Marksizmin temsilcileri olarak niteledikleri zamanlarda bile herhangi bir şüphe doğurmuyordu. II. Kongre’de bile Delege Egorov’un, biz Sosyal Demokratların genel oy hakkına karşı çıkmamızı gerektirecek durumların varsayımsal olduğunu söylediğinde Plekhanov’u ısıklaması bundandı. Ayrıca, “mutlak ilkelerin” savunucularından olmasa da Martov’un daha sonra Sosyal Demokratların Sürgündeki Kongresi’nde (*Congress of the League of Social Democrats Abroad*) bu konuda bir açıklama yapmayı zorunlu görmüş olması da ilginçtir: “Eğer Plekhanov sözlerine ‘elbette kimse, işçi sınıfının, zaferini güvenceye almak için basın özgürlüğü gibi siyasal hakları ayaklar altına almak zorunda kalacağı bir trajik durumu tahmin etmek zorunda değildi’ şeklinde bir çekince ekleseydi bazı delegelerin hoşnutsuzluğunu önleyebilirdi.” Menşevizmin tüm özü bu çekinceye yatmaktadır. Bir yandan, Marksist olarak ebedî ve sınıfsız biçimsel demokrasi ilkelelerinin savunucusu olmak uygunsuz olduğu gibi öte yandan da Menşevizmin gerçek küçük burjuva doğası bu “sınıfsız” çizgi ile uyumludur: Sonuç, “elbette kimse böylesi trajik durumları tahmin edemez” diyerek saf bir umutla kendilerini kurtarmaya çalıştıkları gerçekten talihsiz bir çelişkiye düşmektir. Fakat Menşevik umutlara rağmen, “böylesi trajik durumlar” tarihsel gerçeklik hâline gelirse ne yapılabilir? Bu sorunun yanıtını

22 V.I. Lenin, “*Preliminary Draft Theses on the National and Colonial Questions*”, LCW, Cilt 31, 1920, s.145.

biliyoruz: Menşevizmin istikrarlı siyasal eylemleri tarafından sağlanan bu yanıt, burjuva demokrasi tapınısına tabi olmaktan ve proletarya diktatörlüğüne karşı amansız bir mücadele yürütmekten başka bir şey değildir.

IV

Marksist kuram, hukuksal biçimleri toplumsal gelişmede ikincil hatta üçüncül konumlara havale eder. İktisadi ilişkiler, toplumsal üretici güçlerin özgül koşullarından oluşan bir temel üzerinde gelişir ve son tahlilde belirleyici olandır; tarihin yürüyüşünü ileri iten kaldıraç sınıftır, yani, kendisi de “iktisadın yoğunlaşmış ifadesinden başka bir şey olmayan” siyasal mücadeledir; iktisadi ilişkilerin ve siyasal olguların yasal dile getirilmesi ise ikincil ve tabii bir rol oynar. Genel olarak konuşursak Marksist kuram, diğerleriyle kıyaslandığında hukuksal sorunlara az ilgi göstermiştir. Buna karşılık, burjuva bilginleri, toplumsal ilişkinin bu dışsal biçimsel yönünü özel bir hevesle geliştirmişlerdir ki bu da, diğer nedenlerinin yanı sıra, kuramcılarının iktisadi eşitsizlikleri (bunlar “maddi” olduğu için rahatsız edicidir) ele almaktan kaçma olanağı sunmakta, böylelikle hukuk bilimi güvenli bir alan hâline gelmektedir. Bu durum Lenin tarafından, Peter Struve’ün (savaş öncesi) son akademik çalışmasına ilişkin yazdığı makalede geçerken dile getirilmiştir: “Modern burjuvazi (Marx’ın kişiliğinde ekonomi politiğin attığı) bu adımdan son derece korkmakta, çağdaş iktisadi evrimin çok açık ve etkileyici olan ‘yasaları’ndan son derece rahatsız olmaktadır; öyle ki, kendileri ve ideologları, tüm klasikleri ve her tür yasayı bir kenara atmaya veya hukuk bilimi arşivinde, toplumsal eşitsizliğin yanına göndermeye hazırlar.”²³ Burjuva bilginlerin bu eğilimini nitelediği bir başka yerde de Lenin, burjuva kuramcılarının gizli isteklerini de ortaya koymaktadır: “Bırakalım ekonomi politik

basmakalıp bilgilerle, skolastikle ve anlamsız olgulara ulaşma çabasıyla dolsun ve bırakalım ‘toplumsal eşitsizlikler’ sorunu, hukuksal-toplumsal tartışmaların, rahatsız edici sorunlardan ‘kaçma’nın daha kolay olduğu güvenli alanına uzaklaştırılsın.”²⁴

Altyapıya bağlı olan bir üstyapı olarak hukuksal biçimin doğru Marksist çözümlenmesi, kimi durumlarda, Marksizmin bir karikatürüne, cansız ve belirlenimci bir değerlendirmeye de dönüşebilir. Böylesi bir anlayışta, üstyapı verili bir temel üzerinde, verili maddi içeriğin belli bir gelişmişlik düzeyinde “kendiliğinden” yükselir. Toplumsal gelişmenin düzenliliğine artan biçimde yapılan vurgu bizi farkında olmadan, toplumsal kendiliğindenciliğin veya militan siyasal jargonumuzdaki ifadeyle “kuyrukçuluğun” kabulüne götürmektedir. Her tür kuyrukçuluğun amansız düşmanı olarak Lenin, bu tip görüşler ve kuramlarla mücadele etmeden ve onları Marksizmden sapmalar olarak ifşa etmeden edemezdi. Marksizmin kaderci saptırılmasının ilk biçimi, bilindiği gibi, “ekonomistler” tarafından yapılmıştı. Onlara göre, sınıf mücadelesinin tümü siyasal mücadeledir ve dolayısıyla işçi sınıfı mücadelesinin siyasal potansiyele sahip olması kendiliğinden bir şeydir. Siyasal biçimlerin, hatta siyasal mücadele biçimlerinin bile kaçınılmaz olarak onların iktisadi içeriği tarafından yaratıldığı yönündeki Marksist öğretisi, “ekonomistler” tarafından, işçi hareketindeki her türlü geriliğin meşrulaştırılıp yüceltilmesinin aracına dönüştürülmektedir. Menşevikler de kuyrukçuluğu yaymaları ve örgütsel sorunlarıyla biçimsel olarak aynı hatayı tekrarlamışlardır. Onlara göre “içerik” (yani siyasal mücadelenin içeriği) biçimden; program ve taktikler de örgütlenmeden daha önemlidir. Bu noktada tartışmanın bizi ilgilendiren bir düzeye taşındığı söylenebilir. Sözüünü ettikleri biçim, Partinin yasal veya anayasal düzenlenişidir ki böylelikle Parti, sadece benzer düşünen siyasal düşünür-

lerin bir toplamı olmaktan çıkarak biçimsel olarak birleşmiş bir bütün, yani örgütlenmelerin toplamı olmaktadır. Birleşmenin dışsal ifadesi, Parti kurumlarının ve Parti Tüzüğü'nün hiyerarşisidir. Lenin'in II. Kongre'de yürüttüğü ve Adımlar çalışması'nın adandığı mücadele, aynı zamanda *yasal olarak düzenlenmiş bir parti örgütü için verilen mücadeleydi*.

Burada Lenin'in, sadece hukuk konusunda giriştiği kuramlaştırma için değil fakat aynı zamanda, belli bir tür toplumsal ilişkinin biçimsel dolayımı olarak hukukun nerede pratik işleve sahip olduğu konusunda kendinden emin olabilmek için gerekli her türlü veriye sahip olduğunu belirtmek uygun olur.²⁵ Bu veriler ilk elde, Lenin'e özgü sağlam bir mantık tarafından yorumlanmıştır. Kıyas kabul etmez bir diyalektikçi ve biçimsel mantığın ikincil konumunu anlayan bir kişi olarak Lenin, ona hak ettiği yeri vermiştir. Diyalektiği hiçbir zaman karmaşaya ve pusluluğa dönüştürmemiş; hiçbir zaman, belirsiz, karışık ve dağınık şeyler önermemiştir. Her bir önermesi, her zaman enine boyuna düşünülmüştür; aşırı hiçbir şey, genellikle laf salatasının gerisine gizlenen, kuramsal belirsizlik taşıyan hiçbir şey, yoktur. Onunki gibi iyi gelişmiş bir akıl, olağanüstü bir hukukçu olmanın gerekli ve yeterli koşuludur. Bundan kuşku duyan herkese, örneğin, Lenin'in Adımlar'da, Martov'un hazırladığı Parti Tüzüğü taslağına yönelik eleştirilerini dikkatlice okumalarını öneririz.²⁶ Lenin'in, kesin "yasal" tanımlardaki içerikten yoksunluk, laf kalabalığı, amaçsız biçimsellik ve sonsuz tekrarlarla ortaya çıkan entelektüel baştan savmacılığı ortaya koyuşun-

25 Parti inşasının biçimsel-örgütsel sorunlarının ancak görelî ve şartlı şekilde hukuksal sorun olarak nitelenebileceği çekincesini de koymalıyız. İlk olarak, kelimenin kesin ve dar anlamıyla hukukun üretim ilişkileri için bir araç olması gibi parti tüzüğü de parti faaliyetlerinin siyasi içeriğinin biçimsel aracı olarak işlevgörür. İkinci olarak bizim Parti tüzüğümüz –kimsenin inkâr edemeyeceği gibi– Sovyet Cumhuriyetler Birliği'nin kurucu unsurlarından biridir. İşlevsel öneminin ötesinde bu özelliğiyle de hukuk biliminin inceleme konularından biri olmayı hak etmektedir.

26 V.I. Lenin, *One Step Forward, Two Steps Back*, LCW, Cilt 7, 1920, s.241-249. V.I.

daki ustalık zaten yeterince açıklayıcıdır. Lenin'in Martov'un hazırladığı taslağı yayınlamış olması bile amacının, içerikteki (merkeziyetçilikle olumsuz ilişki anlamındaki) ince ayrımın, Martov'un iddiasının aksine, Kongre öncesinde yazılmış olan taslakta ortaya konmamış olduğunu göstermekti. Bu, Lenin'in eleştirisinin *biçime* yöneltilmiş olduğunun açık örneğidir.

II. Kongre ve sonrasındaki mücadele, Tüzüğün merkeziyetçiliğe ilişkin ilk maddesine yönelik tartışmalar vb. bütün bunlar, ancak ileride tam olarak açığa çıkacak, elbette özel bir siyasal anlama ve öneme sahiptir. Doğal olarak tartışma, Tüzüğün niteliğine veya genel olarak Parti'nin hukuksal kuruluşuna ilişkin olarak yürümüştür. Lenin'in karşıtları basitçe, Parti'nin, kendini herhangi bir anda parti üyesi olarak *niteleyen* kişilerin toplamı olmaktan daha iyi tanımlanmış bir biçimle belirlenmesi olasılığına karşı çıkmışlardı. Örneğin Akselrod, hiçbir kural devrimci gençlik çevrelerinin ve bireylerin kendilerini Sosyal Demokrat olarak tanımlamalarını ve hatta Parti üyesi olarak görmelerini yasaklayamayacağını söylüyordu. Lenin ise bu düşüncenin saçmalığını kolayca ortaya koymuştur:

Birinin kendisini Sosyal Demokrat olarak nitelemesini yasaklamak imkânsız ve *anlamsızdır*; zira bu sözcük ilk elde belli örgütsel ilişkileri değil sadece bir düşünce sistemini anlatır. Belli çevrelere ve kişilere “kendilerini partinin parçası olarak saymalarını” yasaklamak, bunlar Parti için tehlikeli ise, onu yozlaştırıyor ve dağıtıyorsa mümkün ve gereklidir. Eğer bir çevrenin “kendini bütünün bir parçası saymasını bir emir ile yasaklamayacaksa” bir siyasal bütün olarak Parti'den söz etmek komik olacaktır! Parti'den çıkarılma koşullarını ve yöntemlerini düzenlemenin anlamı nedir ki?²⁷

Akselrod, Martov ve diğerlerinin örgütsel oportünizminin, Partinin “aile çevresi”nden, biçimselliğe bağlı kalmadan,

azınlık çoğunluğa, parça bütüne tabi olmadan geliştiği (henüz aşılmamış) grupçuluk çağının mirası olduğunu Lenin çok önce saptamış ve Adımlar'ın birçok bölümünde vurgulamıştır. Elbette Lenin devrimci grupçuluğun, yani devrimcilerin birbirlerine olan koşulsuz güvenine dayanan yoldaşça ve sıkı ideolojik kaynaşmasının büyük önemini herkesten daha çok anlamıştı. *Ne Yapmalı?* kitabının en iyi sayfaları bu konunun aydınlatılmasına ayrılmıştır. Bununla birlikte Lenin, siyasal mücadelenin geniş arenasına çıktığında Parti'nin ideolojik bütünlüğünü dışsal bütünlük ile tamamlaması gerektiğini, grubun yerine Parti kurumlarının konulması gerektiğini de anlamıştı. Gelişiminin grupçuluk aşamasında takılan bir partinin programında kendisine yüklenen görevleri yerine getiremeyeceğini de biliyordu. Tüzüksüz, gayriresmi grup bağı büyük avantaja sahip olduğu gibi ileride kaçınılmaz olarak dayanılmaz hâle gelecek kusurlara da sahiptir. Bu aşamada oluşan gelenekler daha fazla büyümenin önünde engel hâline gelmektedir. Lenin'e göre:

Oblomov ev hâlinin rahat terliklerine ve geceliklerine alışık olanlar için, biçimsel kurallar dar, sınırlayıcı, sıkıcı, önemsiz ve bürokratik, özgür ideolojik tartışmaya vurulmuş bir pranga, bir kölelik bağı olarak görünmektedir. Aristokrat anarşizm, biçimsel kuralların, grubun dar bağlarının yerine Partinin geniş bağlarını koymak için gerekli olduğunu anlayamaz. Bir grup içindeki veya gruplar arasındaki bağları formüle etmek gereksiz ve imkânsızdır; çünkü bu bağlar arkadaşlığa veya herhangi bir neden veya amaç gösterilmesi gerekmeyen bir güvene dayanır. Parti bağı ise bunların hiçbirine dayanmaz ve dayanmamalıdır; sıkı sıkıya uyulmaları bizi grupların keyfi ve kaprisli niteliğinden ve "özgür ideolojik mücadele" adına girilen grupçu iç çatışmalardan koruyacak olan biçimsel ve (disiplinsiz entelektüel gözünde) bürokratik olarak kaleme alınmış kurallara dayanmalıdır.²⁸

Lenin'in keskin hücumları, belirli bir aşamada Parti tara-

findan atılması gereken bir sonraki ve en gerekli adımı her zamanki gibi açıkça görmüş ve Partiyi geriye götürmek isteyenlere karşı şiddetle karşı çıkmış olması ile açıklanabilir.

Yeni Iskra'nın Yayın Kurulu'nun "güven, kafalara ve kalplere çakılamayacak narin bir şeydir" yollu bildirisine Lenin şöyle yanıt vermiştir:

Bir grubun üyesiyken tanımsız bir güvene yaslanma hakkım vardı ancak Parti'nin üyesi olunca artık sadece tanımsız bir güven yoksunluğuna dayanmak hakkım yok ... aynı zamanda güven ve güvensizliği biçimsel yargılarla yani programımızın, taktiklerimizin veya kurallarımızın resmî olarak belirlenmiş usullerine atıfla gerekçelendirmek zorundayım. Güvensizliği anlatmak için veya bu güvensizlikten kaynaklanan görüşlerin, isteklerin idare edilebilmesi için biçimsel olarak emredilmiş bir yol izlemeliydim.²⁹

Bir Adım İleri, İki Adım Geri, bütün bunların ötesinde, büyük eğitsel öneme sahip bir kitaptır. Parti işleri ve örgütüyle sorumlu, ciddi ilişkiler kurulmasını; bir kararın alınmasını önceleyen siyasal tartışmayı sonsuz ve yararsız fikrî tartışmalarla; Parti yetkilerinin seçimindeki değerlendirmeleri, kimseyi kırmamayı hedefleyen aile değerleri ile ve Partiyi arkadaş grubu ile karıştırmamayı öğretmektedir. Bu kitap konunun, dönemin pek çok devrimcisinin ilgisiz kaldığı katı, biçimsel ve dışsal yönünü vurgulamaktadır. Lenin, "iktidar mücadelesinde işçi sınıfının, örgütünden başka bir silahının olmadığını; işçi sınıfının ancak, Marksizmin ilkeleriyle gerçekleştirdiği ideolojik bütünleşmeyi, milyonlarca emekçiyi çalışan sınıfın ordusu olarak birleştirecek bir örgütlenmenin maddi birliği ile pekiştirdiği zaman yenilmez bir güç hâline gelebileceğini ve kesinlikle geleceğini"³⁰; "işçilerin bir sınıf olarak birleşme konusundaki nesnel yeteneğinin

²⁹ age., s.393-394.

³⁰ age., s.415.

insanlar tarafından, kesin örgütlenme biçimlerine bağlı kalmadan hayata geçirileceğini”³¹; “bundan dolayı, (bu örgütlenmenin dışsal yönü de dâhil olmak üzere) kurulma ve biçimselleşmenin işçi hareketinin tarihinde önemli bir ileri adım olduğunu” bilmektedir.

II. Kongre’den sonra, Lenin’in karşıtları, “bürokratik biçimciliğe” karşı bir mücadele yürüttüklerinde, savlarını, tarihsel gelişimin daha Marksist ve daha derin bir anlayışına dayandırmış görünüyorlardı. Lenin elbette, örgütsel planının Partiyi oportünizmden korumak gibi büyük bir öneme sahip olduğu gerçeğini gizlemeyi düşünmedi. Buna karşı, Menşevik kanatta yer alan muhalifler şu önemli itirazda bulundular: “Oportünizm, Parti Tüzüğü’nün herhangi bir maddesinden değil, daha karmaşık nedenlerden doğar ve daha derin nedenlerle belirlenir” (Troçki).

Bu itiraza yanıt veren Lenin, “sorun, Parti Tüzüğü’ndeki maddelerin oportünizm yaratıp yaratmaması değil, bu düzenlemelerle, oportünizme karşı daha keskin araçlar yaratılıp yaratılamayacağıdır” saptamasında bulunmuştur. Trokçi’ye göre, Lenin tarafından önerilen formül reddedilmelidir çünkü tarihsel tanımlar gerçek ilişkilere uymalıdır. Lenin ise “Trokçi yine bir oportünist olarak konuşuyor. Gerçek ilişkiler ölü değil canlıdır ve gelişir. Hukuksal tanımlar bu ilişkilerin gelişimine uyabilir fakat aynı zamanda (eğer bu tanımlar kötüyse) durgunluğa ve gerilemeye de uyabilir. Martov için söz konusu olan bu ikinci durumdur” yanıtını vermiştir.³²

Örgütlenme sorunundaki oportünizm “içeriğin” biçim üzerindeki önceliğini savunmak; program ve taktikleri tüzüğün kabul edilmesinin, “gerçek gelişmeyi” de “hukuksal tanımların” önüne geçirmek şeklinde ortaya çıktı. Bu karşıtlığın, somut tarihsel koşulları hesaba katmayı beceremeyen metafizik niteliğini

31 V.I. Lenin, *Sochinenii*, Cilt 8, s. 479.

32 V.I. Lenin, *One Step Forward, Two Steps Back*, LCW, Cilt 7, 1920, s. 275. V.I.

Lenin tam olarak ortaya koymuştur. Gelişimin bir aşamasında doğru ve uygun olan şey, bir diğer aşamada kaba bir hâline gelir. Eski grupçu yaklaşımı savunmak için konuşan Martov, Lenin'in, "ideolojik etkiyi" ve "etki için mücadeleyi" ele aldığı erken dönem yazılarına dayanmaya ve bunları II. Kongreden sonra Lenin tarafından geliştirildiği iddia edilen "kuralların yardımıyla etki yaratmayı amaçlayan bürokratik yöntemlerle" ve otoriteye dayanma eğilimi ile karşıtlamaya çalışmıştır. "Saf insanlar" diye yanıtlıyor Lenin, "Partimizin *eskiden* biçimli olarak örgütlenmiş bir bütün olmadığını, fakat sadece ayrı grupların bir toplamı olduğunu ve dolayısıyla bu gruplar arasında ideolojik etki dışında bir ilişkinin mümkün olmadığını unutmuşlar. *Şimdi* örgütlü bir Partiyiz ve bu otoritenin kurulması, düşüncelerin gücünün otoritenin gücüne dönüştürülmesi ve alt düzey Parti birimlerinin daha üst birimlere tabi olması anlamına gelir. Bu nedenle, insanı rahatsız etse de, böylesi temel ilkeleri, eski yoldaşların yararına tekrarlayıp durmalıyız."³³ Bu vurgulu "*şimdi*" saptamasında Leninci diyalektiğin tüm bilgeliliği yoğunlaşmıştır. Deyim yerindeyse karşıtlarına şöyle diyor: Beyler, istediğiniz kadar içeriğin biçimi belirlediğini, örgütsel dayanışma için taktik doğruluğun zorunlu koşul olduğunu, partideki disiplinin son kertede düşüncelerin otoritesine dayandığını vb. kabul edin fakat artık ideolojik mücadele için yaratılmış temeller üzerinde hareket edilecek; siyasal mücadelenin, Parti örgütünün hukuksal olarak yeni biçim kazandığı bir ileri aşamadaki içeriğini anlamamız gereken, bir adım daha atmamız gereken zaman geldi.

"*Iskra*'nın çalışması," diyor Lenin "ve tüm bir Parti örgütlenmesi sorunu, Partinin *gerçek* yeniden örgütlenmesi sorunu, tüm parti tarafından kabul edilmeden ve ayrıca kesin örgütsel düşünceler biçimsel olarak düzenlenmeden bitmiş olarak değer-

lendirilemezdi. Partinin örgütsel niteliği bu gerekliliği karşılamalıydı.³⁴

Lenin bir başka yerde de Menşevik *Iskra*'nın yorumlarına karşı sert biçimde yanıt vermektedir:

İçerik biçimden, program ve taktik ise örgütlenmeden daha önemlidir. Derin ve büyük doğrular. Gerçekten de program taktiklerden ve taktikler de örgütlerden daha önemlidir. Alfabe, kökenbilimden, kökenbilim de sözdizimden daha önemlidir fakat sözdizim sınavından başarısız olup da aynı sınıfı tekrar okuyacağı için böbürlenene ne demeli?³⁵

Lenin, biçimsel ve merkezî örgütü, gerçek bir varlık olarak düşünmekte ve onu "ruhsal bütünlüğü" sağlayan bir tür sembolizme indirgemek istememektedir. Menşeviklerin *Iskra*'sına göre, "programın kabulü" çalışmaların merkezileşmesine kuralların kabulünden daha fazla katkı sağlayacaktır. Lenin bu görüşe tepki göstermektedir: "Felsefe olarak yutturulan bu bağılılık nasıl da radikal aydın ruhunun kokusunu taşıyor. Bu, sosyal demokrasiye değil burjuva çürümüşlüğüne daha yakın. Gerçekte bu meşhur önermedeki 'merkezileşme' sözcüğü hayli sembolik bir anlamda kullanılmaktadır."³⁶ Biçimsel demokrasi temeliyle kurulan tapını ilişkisinin Martov'u ve Partideki yandaşlarını, kendi görüşlerini (ve kendi gruplarının iradesini) Kongre çoğunluğunun resmî kararlarının üzerine çıkarmaktan alıkoymaması tipiktir. Martov, Parti'nin iradesini ortaya koyan seçim yöntemleri konusunda bile şüphe içindedir: "Sadece parti üyelerinin toplumsal bilinç ve çalışmalarının sosyalist içeriği sorusunun yerine güçlü iktidarla donatılmış merkezlerin 'güvenilirliği' sorusunu koyarak seçim eylemini, partinin iradesini ortaya koyan özgül bir yöntem olarak gör-

34 age., s.336

35 age., s.386

36 age., s.387

me noktasına gelebiliriz.”³⁷ *Iskra*’nın dört editörünün gözünde Lenin, “iç birleşmeye değil, tamamen mekanik yöntemlerle, bireysel önalımların ve bağımsız toplumsal eylemin bastırılmasıyla gerçekleştirilen ve korunan biçimsel dış bütünlüğe önem atfetmekte”dir. Parti sorunlarına ilişkin bir öneriden çok devrim öncesi bölge toplantılarındaki reform (“bağımsız toplumsal eylem”) konuşmalarını anımsatan bu belgenin değeri ile alay eden Lenin değerlendirmesini sürdürmektedir: “Kararlarına uyulacağı resmî olarak ilan edilen Parti Kongresinden daha yeni çıkan bu üyelerimizin sözünü ettikleri dışsal, biçimsel bütünlük nedir? Sağlam temellere dayanarak örgütlenmiş bir partide Parti Kongresi dışında, parti bütünlüğünü sağlayacak herhangi bir yöntem biliyorlar mı acaba?”³⁸ Lenin bürokratik biçimcilik suçlamalarını amansız biçimde dağıtmış ve bunların gerisinde “anarşist mantığın ve entelektüel kararsızlığın” gizlendiğini göstermiştir. Lenin’in alaylı anlatımıyla: “Sen bir bürokratsın çünkü Kongre tarafından benim arzuma rağmen atandın. Biçimcisin çünkü benim rızama değil de Kongre’nin resmî kararlarına dayanıyorsun. Kaba mekanik yolla hareket ediyorsun çünkü, benim seçilmek isteğimi göz ardı ederek Kongre’de ‘mekanik’ çoğunluğun desteğini kazandın. Sen bir zorbasın çünkü bir grup olarak devam etmekte ısrar eden, dahası, bu grubun Kongre tarafından açıkça onaylanmamasından hoşlanmayan eski küçük sıcak ekibe iktidarı vermeyi reddediyorsun.”³⁹

Lenin, kendisini geride kalmış olan sınırları belirleme ve ideolojik mücadele aşamasına doğru çekmek isteyenlerle savaşarak partiyi sağlam biçimde yeni bir aşamaya, siyasal yaşamının örgütsel “araçsallaşması” aşamasına taşıdı. “Program ve taktik

37 L. Martov, *A State of Siege*, LCW, Cilt 7, 1903, s.360.

38 V.I. Lenin, *One Step Forward, Two Steps Back*, LCW, s. 362.

39 age., s.363

sorunlarındaki birlik, Parti bütünlüğü ve parti çalışmalarının merkezileştirilmesi için gerekli fakat hâlâ yetersiz bir koşuldur.” diye açıklamakta Lenin, *Yeni Iskra*’daki muhaliflerine. Bir keresinde de, usanmış biçimde şöyle haykırmıştır: “Allah aşkına, tüm kavramların birbirine karıştığı bugünlerde ne kadar de temel ve basit şeyleri yinelemek zorunda kalıyoruz!” “Parti çalışmalarının merkezileştirilmesi, basit bir aile çevresi olmaktan öteye geçen bir partide azınlık çoğunluğa, parça bütüne tabi olmadan ve biçimsel kurallar bulunmadan tasavvur edilemeyecek bir örgütsel bütünlüğü de gerektirir.”

Taktik ve programın temel sorularında bir birlik olmadığı sürece, birlik olmadığı bir dönemde grupçuluk ruhu içinde yaşadığımızı zımnen kabul ve birleşebilmemiz için sınır çizgilerinin belirlenmesi gerektiğini ilan ettik; birleşik örgütlenmenin biçimleri hakkında bile konuşmadık fakat sadece taktik ve programdaki oportünizm ile nasıl mücadele edileceğine ilişkin (o zaman gerçekten yeni olan) yeni sorunları tartıştık. Hepimizin kabul ettiği gibi, bu mücadele (Partinin taktik konusundaki kararında dile getirildiği üzere) belli bir birlik düzeyi yarattığında bir sonraki adımı atmamız gerekiyordu ve ortak rıza ile tüm grupları bütünleştirecek bir birleşik örgüt biçimi geliştirerek bunu yaptık da. Fakat şimdi, bu biçimler yarı yarıya yıkıldı ve anarşist hareket tarzına, anarşist boş söz üretimine ve Parti Yazı Kurulu’nun yerine grupların canlandırılmasına doğru geriledik. Bu gerileme de, bilgili konuşma için alfabenin sözdizimden daha yararlı olduğu savıyla temellendirildi!”⁴⁰

Yeni Iskra’daki muhalifleri için Leninist “söz dizimi” ulaşılabilir bir şey değil, onlar “alfabeye” doğru gerilemeyi sürdürüyorlar. Troçki’ye göre “disiplin, doğru olduğuna inandığınız ve uğruna disiplin altına girdiğiniz şey için mücadele etme imkânını

güvence altına aldığı oranda anlamlıdır. Bununla birlikte, öyle ya da böyle, bir 'hakkın inkârı'na, yani *ideolojik etki kurmak için mücadele hakkının inkârına* yönlendirildiğinde disiplinin varlığı sorunu, *Rechtsfrage* (hukuk sorunu) olmaktan çıkarak *Machtfrage*'a (güç sorununa) dönüşür." Troçki'nin II. Kongre'den sonra dile getirdiği -görüş ayrılıklarının kaçınılmaz olduğu temalı- bu soyut düşüncelerle, 1908-1914 döneminde, kendilerini hem ideolojik ve hem de örgütsel olarak Parti'nin dışına yerleştiren tasfiyecilerle "birlik" için ortaya koyduğu somut demeçleri arasındaki çelişki nasıl görülmez? Iskra'nın program ve taktikte birlik için yürüttüğü üç yıllık mücadelesiyle atılan temelden sonra biçimsel birliğin zararlı olduğu düşüncesini yaygınlaştırmak ve tasfiyeciler ile partiler arasında büyük bir yarıлма olduğu bir anda görüş ayrılıklarına ve muhalefete karşı sesini yükseltmek. Bu tavrın, sorunlara diyalektik yaklaşımdan tamamen mahrum olmanın nadir ve klasik örneği olduğu söylenebilir.

V

Menşeviklerin ve "ekonomist"lerin hatası, gördüğümüz gibi, aynı noktada ortaya çıkıyordu. Her ikisi de, işçi sınıfı mücadelesini hayata geçirmenin somut biçimlerini anlamakta başarısız oluyorlardı. Ayrıca, her ikisi de Marksizmde yaptıkları çarpıtmaları, Marksist çözümlemenin, dikkatleri "dışsaldan" (biçimden) "öze" yönlendirmek gibi, derinleştirilmesi olarak sunuyordu. Lenin, daha sonraları, "kendi kaderini tayin hakkı" tartışmalarında da benzer bir hata ile mücadele etmek zorunda kalacaktı.

Programımızın bu noktası üzerinde kuşkuları olan, Polonyalı yoldaşlarının da dâhil olduğu karşıtları "esasında" kapitalizmde "kendi kaderini tayin hakkının" mevcut olamayacağı ve sosyalizmde de bunun gerekli olmadığı bahanesiyle işçi sınıfının kurtuluş yolunda mevcut olan siyasal ve yasal nitelikteki gereklilikten yan çizmek istemişlerdir. Bu çizginin savları

ile “ekonomistlerin” savları arasındaki benzerlik Lenin tarafından saptanmıştır. “Sosyalizmin, tüm ulusal boyundurukları, bunları üreten sınıf çıkarlarını ortadan kaldırdığı gibi kırdığı” savına yanıt olarak Lenin “baskının ortadan kaldırılmasının iktisadi temelleri konusundaki bu tartışma neden? Bunlar uzun zamandır biliniyor ve tartışmasız nitelikte. Gerçek tartışma, baskı biçimlerinden biriyle, bir ulusun bir diğer ulusun devleti tarafından zorla egemenlik altına almasıyla ilgilidir. İktisadi temeller üzerine yoğunlaşma, siyasal sorulardan kaçmanın bir yönteminden başka bir şey değildir.”⁴¹ Lenin değerlendirmelerini sürdürüyor: “Gerçekten muhaliflerimiz tartışılacak her şeyden kaçıyorlar. ... Ne sınırları düşünmek istiyorlar ne de genel olarak devleti. Bu bir tür, 1894-1902’nin, kapitalizm zafer kazandığına göre *artık* siyasal sorunların yeri kalmamıştır diyen eski ‘ekonomizm’e benzer biçimde, ‘emperyalist’ ekonomizmdir.”⁴² Böylesi bir iktisadi kuram Marksizme temelden düşmandır.

Yine iktisatçılık benzetmesini kullanan Lenin’e göre, “eski ekonomistler’, Marksizmi bir karikatüre çevirdiler ve işçilere Marksistler için yalnızca iktisadın önemli olduğunu öğrettiler. Öyle görünüyor ki, yeni “ekonomistler” ise, muzaffer sosyalizmin demokratik devletinin sınırlar olmadan (maddesi olmayan ‘duygular’ karmaşası gibi) yaşayacağını veya bu sınırların sadece üretimin ihtiyaçları tarafından belirleneceğini “sanıyorlar”. Gerçekte, bu sınırlar demokratik olarak yani halkın iradesi ve “duygudaşlığı” ile belirlenecektir.”⁴³ Öte yandan, ulusların kendi kaderini tayin hakkının kapitalizmde gerçekleşemeyecek olması ve *bu nedenle* bu işten vazgeçilmesi gerektiği savları Lenin’in gösterdiği gibi reformizme verilmiş bir tavizdir. “*Nesnel olarak* (Polonyalı yoldaşların) imkânsızlık konusunda söyledikleri

41 V. I. Lenin, *The Discussion on Self-Determination Summed Up*, LCW, Cilt 22, 1916, s. 321.

42 age., s.322.

43 age., s.324

oportünizmdir zira kendi kaderini tayin hakkının bir dizi devrim gerçekleşmeden, emperyalizm altında olduğu gibi demokrasi altında da imkânsız olduğunu sessizce varsayarlar.”⁴⁴

Bu tartışmada Lenin’in çabuk kavrayış ve karar alması, daha sonra, Marksist yazın tarafından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Fakat bildiğimiz kadarıyla kimse, Rosa Luxemburg’un ve onun gibi düşünenlerin (ki aralarında Semkovsky ve Bundçu Liebman gibi açık oportünistler bulunmaktadır) tavrının, tesadüfen de olabilir, hukuksal biçimin tamamen reddi ve onun özgül niteliklerinin hiçbir şekilde anlaşılmaması olduğu gerçeğini saptamamıştır. Yoldaş Lenin’in, muhaliflerine sürekli ve sağlam biçimde, “ayrılma hakkı” ile ayrılmanın kendisi arasındaki farkı açıklamış olduğunu vurgulayalım ilk olarak. Rosa Luxemburg ve gerçekte diğerleri, “ayrılma hakkı” tanınmasının, zorunlu olarak her türlü somut ayrılma talebini destekleme anlamına geleceğini ve doğası gereği “ayrılıkçılığı yüreklendirici” nitelikte olduğunu varsaymaktadır. Lenin bu anlayış noksanlığını, “boşanma hakkı” örneği ile açıklamak zorunda kalmıştır: “Kendi kaderini tayin hakkı (yani ayrılma özgürlüğü, ayrılıkçılığı yüreklendirme özgürlüğü) savunucularını suçlamak, boşanma hakkını savunanları aile bağlarını yıkmayı cesaretlendiren kişiler olarak suçlamak kadar aptalca ve ikiyüzlücedir.”⁴⁵

Lenin muhalifleri, ulusal baskıya karşı mücadelenin en doğrudan ve uygun ifadesini, işçi sınıfının çıkarlarında, ayrılma hakkının hukuken, yani teknik dilde, tanınmasında ve buna denk düşen “özel hakkın” verilmesi için mücadelede bulduğunu hiçbir biçimde göremiyorlardı. Tartışma tam olarak, her ulusun bağımsız bir devlet kurma “özel hakkı”na sahip olduğunun tanınması ile ilgilidir. Lenin bunu, federal veya özerk devlet yapısı talebi ile kıyaslayarak açıklamaktadır:

⁴⁴ age., s.327

⁴⁵ V.I. Lenin, *The Right of Nations to Self-Determination*, LCW, Cilt 20, 1914, s. 422.

Sosyal demokratlar için ulusal kendi kaderini tayin hakkı adı altında federasyonu ve özerkliği anlamak mümkün değildir. Soyut olarak, her ikisi de kendi kaderini belirleme hakkı tarafından içerilir. Federasyon hakkı tamamen anlamsızdır çünkü federasyon karşılıklı bir sözleşmedir. Marksistlerin programlarında genel olarak federalizmi savunamayacaklarını söylemeye bile gerek yoktur. Özerkliğe gelince, Marksistler “özerklik hakkı”nı savunmazlar fakat karışık ulusal yapıları ve coğrafi ve diğer keskin farklılıkları olan demokratik devletlerin evrensel bir ilkesi olarak özerkliğin kendisini savunurlar. Dolayısıyla, “ulusal özerklik hakkı”nı tanımak, “ulusların federalizm hakkı”nı tanımak kadar anlamsız olurdu.⁴⁶

Sorunun böyle (bu yöndeki somut talepleri zorunlu olarak desteklemeden kendi kaderini tayin hakkını tanımak şeklinde) ortaya konulması, Lenin’in muhalifleri tarafından elbette anlaşılamamıştır. Bu kavrayış onlara, somut siyasal içerikten yoksun ve günlük siyasette pratik etkileri olmayan “metafizik nitelikte” bir kavrayış olarak gelmiştir. Nitekim Bundçu Liebman, kendi kaderini tayin hakkını basitçe, anlamı puslu olan “moda bir ifade” olarak nitelemişti.

Esas olarak burjuva demokrat (dolayısıyla biçimsel ve soyut) nitelikteki bu sloganının, yarı feodal ve burjuva maddeci gericiliğe karşı işçi sınıfının savaş çığılığı olabileceği gibi sosyalizmin zaferinden sonra bile olumlu bir işlev üstlenebileceği düşüncesi, kendilerini, samimi biçimde Marksist olarak niteleyen insanların bilincinde yer bulmakta başarılı olamamıştır. Onlar, hakların eşitliğine ilişkin boş hukuksal soyutlamanın yerini, gerçek ve uygulamalı bir şeyin alması gerektiğini düşünmüşlerdi. Lenin, böyle düşünenlerin hatasını çok başarılı bir biçimde ortaya koymuştur:

Her ulusun ayrılma sorusuna “evet veya hayır” şeklinde bir yanıt talep etmek hayli “uygulamalı” bir gereklilik gibi görünüyor.

Fakat gerçekte böyle bir talep saçma, kuramsal olarak metafizik ve uygulamada da işçi sınıfını burjuvazinin siyasasına teslim edecek niteliktedir. ...

Belli bir ulusun ayrılmasının veya onun bir diğer ulusla hukuksal eşitliğinin bir burjuva demokratik devrim tarafından gerçekleştirileceğini önceden güvence altına almak kuramsal olarak imkânsızdır. Her iki durum için de işçi sınıfının gelişimini sağlamak önemlidir. Burjuvazi bu gelişmeye engel olmuş ve “ulusal” gelişmeye öncelik vermiştir. Bu yüzden, işçi sınıfı, hiçbir ulus için garanti olmayan, kendi kaderini tayin hakkına ilişkin “olumsuz” talep ile sınırlanmaktadır. İşçi sınıfının ulusal sorunu konusundaki görevi, “ulusal burjuvazi için elverişli değildir çünkü işçi sınıfı ‘soyut’ eşit hak talep etmekte ve ilke olarak en ufak bir ayrıcalık talebinde bulunmamaktadır zira tüm ulusçuluğa karşıdır.”⁴⁷

Lenin muhaliflerinin anlamakta başarılı olamadığı şeyi anlamıştır: Biçimsel eşit haklara yönelik “soyut” ve “olumsuz” talep, verili bir tarihsel koşulda aynı zamanda devrimci ve devrimcileştiren bir slogan ve aynı zamanda işçi sınıfının sınıf dayanışmasını güçlendirmenin ve ona burjuva ulusal bencilliğinin bulaşmasını engellemenin en iyi yöntemi de olabilirdi. Gerçekte, tartışmanın ortaya çıktığı somut koşullarda (Emperyalist Savaş’ın hemen öncesiyle savaşın en yoğun olduğu dönemde ve Rus Devrimi’nin öngününde), kendi kaderini tayin hakkını, bunun biçimsel demokrasinin bir sloganı olduğu ve Marksistlerin bu biçimsel demokrasiyi her noktada teşhir etmek zorunda olduğu gerçeğinden yola çıkarak inkâr etmek “sadece burjuva değil aynı zamanda feodal ve mutlakiyetçi ulusal baskının eline koz vermek” olurdu. Lenin, gelişimin herhangi bir aşamasında, biçimsel soyut hak eşitliği talebinin, yarı-feodal monarşiyi ve ilk elde de Rus mutlakiyetçiliğini yıkacak devrimci bir talep olduğunu anlamıştı.

47 age., s. 410.

Fakat 1920 yılında Ekim Devrimi çoktan gerçekleşmiş ve Sovyetler'in iktidarı pekişmişti; bir sonraki adım işçi sınıfı diktatörlüğünün dünya çapında gerçekleşmesi için mücadeleydi. Emperyalist burjuvazi ve onun çömezleri, baskı siyasalarını, fetihçilerin ve sömürgecilerin soygunlarını, halkların eşitliğine, ulusların eşit haklarına vb. ilişkin boş "Wilsoncu" sözlerle gizlemeye çalıştılar. Bu koşullar altında, eski sloganların basitçe tekrarı anlamsız olacaktı. Temel görev artık, burjuva demokrasisine karşı mücadele etmek ve onun yalanları ile kandırmacalarını ortaya koymak olacaktı. Lenin, burjuva demokrat biçimsel yasal eşitlik düşüncesinin ifşası ile başlayan, ulusal sorun hakkındaki meşhur tezlerini Komintern'in II. Kongresi için yazdı. Tezlerdeki vurguya göre, "işçi sınıfının, burjuva boyunduruğunu kırma mücadelesinin bilinçli ifadesi olarak Komünist Parti, ulusal sorunun zirvesine *soyut ve biçimsel* (abç –EP) ilkeleri yerleştirmemelidir; bunu, yukarıda belirtilen 'işçi sınıfı soyut eşit haklar talep eder' görüşü ile karşılaştırın." İlk olarak, somut, tarihsel ve (her şeyden önce) iktisadi koşulları; ikinci olarak, ezilen ve sömürülen çalışan sınıflar ile egemen sınıfın çıkarını ifade eden genel ulusal çıkar kavramı arasındaki kesin farkı; ezilen, bağımlı ve eşit haklardan yoksun uluslar ile ezen ve sömüren uluslar arasındaki açık farkı hesaba katmak gerekir. Bu ayrımlar, dünya nüfusunun büyük bir bölümünün zengin ileri kapitalist ülkeler azınlığı tarafından köleleştirilmesini –ki bu emperyalizm ve finans kapital döneminin bir özelliği– gizleyen burjuva demokratik yalana karşı ağırlık olmalıdır.⁴⁸

Ulusal sorunlar hakkında burjuva demokratik sloganlar, devrimci niteliklerini yitirmişlerdi. "Soyut" hak eşitliğini savunmak uzlaşmaktı.

Dahili devletler (Sovyet sistemindeki devletler –OK) arası ilişkilerde Komintern'in ulusal siyasası, burjuva demokratların (kendilerini açıkça böyle tanımlamış olmaları ile kendilerini sosya-

list kılığı altında gizlemeleri arasında bir fark yoktur) kendilerini sınırladıkları gibi ulusların eşit haklarının çıplak, biçimsel ve bir ilandan ibaret olan tanınması ile sınırlanamaz.⁴⁹

Buna karşılık yeni bir görev yaratılmıştı:

İşçi sınıfı diktatörlüğünü, ulusal bir diktatörlük (yani, bir ülkede var olan ve dünya politikasını belirleme gücüne sahip olmayan bir diktatörlük) olmaktan çıkararak uluslararası bir diktatörlüğe (yani, dünya politikasında belirleyiciliği olan en azından birkaç gelişmiş ülkenin işçi sınıfının diktatörlüğüne) dönüştürmek görevi bulunmaktadır. Küçük burjuva ulusalcılığı, uluslararasılığı uluslara eşit haklar tanınması olarak anlamakta ve (böylesi bir tanımının, sadece sözde kalması bir yana) bunun sonucunda da dokunulmaz ulusal bencilliği korumaktadır. Bununla birlikte, işçi sınıfı ulusalcılığı, öncelikle, bir ülkedeki işçi sınıfı mücadelesinin çıkarlarının tüm dünya ölçeğinde yürütülen mücadeleye tabi olmasını; ikinci olarak, uluslararası kapitalizmin yıkılması hedefinde, burjuvaziyi alt etmiş ulusların büyük ulusal fedakârlıklar yapabilme yeteneğine ve hevesine sahip olmasını gerektirir.⁵⁰

Bu, yeni bir aşama, yeni bir durum, mücadelede yeni ve daha yüksek bir düzeydi. Ve bu düzeyin de yeni öncelikleri vardı. Burjuva demokratik aşama geçilmişti ve bu aşamanın özelliği olan, ulusal kendi kaderini tayin hakkına ilişkin biçimsel yasal talep eski önemini yitirdi. “Burjuvazinin dünya ölçeğindeki egemenliğini yıkalım ve işçi sınıfının uluslararası diktatörlüğünü kuralım” sloganı, acil talep hâline geldi.

Bu gelişme, ulusal kendi kaderini tayin hakkının tüm önemini yitirdiği, “işçi sınıfının kendi kaderini tayin” hakkı ile yer değiştirmesi gerektiği anlamına mı gelir? Kesinlikle hayır. Ulusal kendi kaderini tayin hakkının önemini yitirdiği sonucuna varmak, burjuva demokratik ulusal devrim aşamasını henüz yaşamamış geri kalmış ülkelerin varlığını görmezden gel-

49 age., s.147.

50 age., s. 149.

mek olurdu. İleri ülkelerin komünist işçi sınıfı, bu hareketleri desteklemeliydi; egemen ulusların –ve bu ulusların işçi sınıfının– boyunduruğundaki geri halkların yüzyılların biriktirdiği maraz ve güvensizliklerinin bir an önce aşılması için tüm gücüyle mücadele etmeliydi. Ulusal kendi kaderini tayin hakkını tanımadan ve hayata geçirmeden bu amacı gerçekleştirmek imkânsızdı. Üstelik sınıfları ortadan kaldırma yolunda ilerleyen sosyalist bir toplumda bile ulusların kendi kaderini tayini sorunu, gerçek bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir zira iktisadi temellere dayansa da sosyalizm sadece iktisattan oluşmaz:

Ulusal boyunduruğu ortadan kaldırmak için gerekli temel, sosyalist üretimdir ancak aynı zamanda bu temel üzerinde yükselen demokratik devlet örgütlenmesi, demokratik ordu vb.'leri de gerekir. Kapitalizmi sosyalizme dönüştürerek işçi sınıfı, ulusal boyunduruğu ortadan kaldırma olasılığı yaratır. Bu olasılık, “sadece” ve sadece demokrasinin tüm alanlarda kurulması ile, sınırların “halkın yakınlık duygularına” göre belirlenmesi ve tam bir ayrılma özgürlüğü ile gerçekliğe dönüşebilir. Her türlü ulusal sürtüşmenin ve güvensizliğin tamamen ortadan kaldırılması bu temelde *fiilen* gelişir. Ulusların bütünleşmesi yönündeki hareket, devlet *sönümlendiği* zaman tamamlanacaktır.⁵¹

Verdiğimiz bu birkaç örnekle, Lenin’in kuramsal ve siyasal çalışmalarında hukuksal sorunlara devrimci diyalektik yaklaşım için ne denli zengin bir malzeme bulunduğunu göstermiş olduğumuzu umuyoruz. Pek çalışılmamış bu alana yoldaşların ilgisini çekebilmişsek eğer, kendimizi görevimizi yerine getirmiş sayabiliriz.

Marksist hukuk teorisi var mıdır ya da Marksizmin hukuka bakışı nasıldır? Onur Karahanoğulları, *Marksizm ve Hukuk* kitabında bu temel soruyu tartışıyor. Bir yandan, Marksizmin hukuka bakışını en genel ve temel önermeleriyle aktarıp bu alandaki farklı yaklaşım ve tezleri özetlerken; bir yandan da genç hukukçuları hukuk çalışmaya, hukuk teorileri geliştirmeye çağırıyor.

Marx, kendisi de hukukçu olmasına rağmen hukuku bir toplumsal ilişki biçimi olarak bütünsel bir çalışmanın konusu yapmamış, hukuku bir bilinç biçimi olarak, aşılması gereken bir yabancılaşma alanı olarak değerlendirmişti. Karahanoğulları, Marksizmin hukukla temel "derdi"nin hukuksal bakışın yanlışlığını göstermek, eleştirmek olduğunu altını çiziyor.

Öte yandan, hukuk kuralı, hukuksal biçim, hukuksal ilişki, hukuk öznesi, hak, hukuksal işlem vb. gibi hukukun temel kavramlarını Marksist yöntemle inceleyen Karahanoğulları, konuyla ilgili yeterli sayıda çalışma bulunmadığı saptamasından yola çıkarak, Marksist hukuk yaklaşımının oluşturulmasının günümüzde gerçek bir ihtiyaç hâline geldiğini belirtiyor.

Kitap, Marksizm ve hukuk konusuyla ilgili olarak bugüne dek yazılmış en önemli çalışmaları tanıtip farklı görüşleri aktararak, aynı zamanda eleştiri ve öneriler de geliştirerek bu alandaki bir boşluğu dolduruyor.

24 TL, KDV DAHİL

ISBN 978-605-172-231-3

Yordam Kitap

f YordamKitap t YordamKitap @YordamKitap